

Wojciech Ewertowski

**Użytkowanie i postrzeganie miejskich przestrzeni
publicznych w dwóch miastach odmiennych kultur
– Poznaniu i Glasgow**

*The usage and perception of urban public space in two cities of different cultures
– the example of Poznań and Glasgow*

Rozprawa doktorska napisana

pod kierunkiem

dra hab. Jacka Kotusa, prof. UAM

dra hab. Michała Rzeszewskiego, prof. UAM

Poznań 2023

Badania wykorzystane w niniejszej rozprawie doktorskiej zostały przeprowadzone w ramach projektu 2014/14/N/HS4/01430, sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

Spis treści

1. Wstęp.....	3
1.1. Cele, pytania badawcze i zakres pracy	6
1.2. Charakterystyka obszaru badań	7
1.3. Metody badawcze i materiały źródłowe	10
1.4. Podstawowe założenia badawcze	13
1.5. Struktura pracy.....	15
2. Kultura i przestrzeń	17
2.1. Podejścia do badania kultury i jej definiowania	17
2.2. Historia badań kulturowych w geografii	28
2.3. Wpływ kultury na użytkowanie i kształtowanie przestrzeni	36
3. Przestrzeń publiczna.....	44
3.1. Sfera publiczna	45
3.2. Geneza i przekształcenia przestrzeni publicznej.....	51
3.3. Definiowanie miejskiej przestrzeni publicznej.....	55
3.4. Rola i znaczenie miejskiej przestrzeni publicznej we współczesnych miastach	68
3.5. Kryzys i krytyka współczesnej przestrzeni publicznej	80
4. Poznań i Glasgow – wybrane uwarunkowania użytkowania przestrzeni publicznych	85
4.1. Polska i Wielka Brytania – porównanie według modelu kultury Hofstede.....	85
4.2. Przestrzeń publiczna w dokumentach planistycznych.....	89
5. Miejska przestrzeń publiczna badanych miast w opinii użytkowników	97
5.1. Przestrzenie publiczne oczami użytkowników	97
5.2. Sposoby użytkowania przestrzeni publicznych	113
5.3. Normy, opinie i podejścia	126
6. Przestrzeń miejska Poznania i Glasgow w narracji „obcego”	150

6.1. Poznanwanie miasta	151
6.2. Postrzeganie wybranych przestrzeni miejskich.....	154
6.3. Różnice w użytkowaniu przestrzeni.....	159
6.4. Podsumowanie.....	168
7. Zakończenie.....	170
Bibliografia.....	182
Wykaz aktów prawnych i dokumentów planistycznych	201
Wykaz dokumentów strategicznych I planistycznych	201
Wykaz źródeł internetowych.....	201
Spis tabel	202
Spis rycin	204
Załączniki	207

1. Wstęp

Współczesny świat charakteryzuje się postępującymi procesami usieciowienia, powszechną mobilnością oraz łatwością komunikacji i dostępu do informacji, wynikającymi m.in. z rozwoju technologii transportowych i komunikacyjnych (Baumann 2000; Kuligowski, Pomieciński 2010; Korporowicz 2011). Prowadzi to do sytuacji, w której, z jednej strony, pewne aspekty kultury unifikują się, ale jednocześnie zróżnicowanie kulturowe jest łatwiej zauważalne, ze względu na częstsze kontakty z obcymi. Do kontaktów tych dochodzi zarówno w przestrzeni fizycznej, jak i wirtualnej. Przedstawiciele różnych kultur, cechujących się odmiennością sposobów, w jakie postrzegają otaczający ich świat i wchodzą z nim w relacje, interpretują te same sytuacje na różne sposoby (Hall 1984; Nisbett, Masuda 2003), co w efekcie może prowadzić do konfliktów i nieporozumień. Z drugiej strony, tego typu interakcje sprzyjają przepływowi idei oraz poszukiwaniom wspólnych rozwiązań dla powstających problemów.

O różnicach kulturowych mówi się zwykle wtedy, gdy są one najbardziej wyraźne. Przykładem może być globalny podział świata na Wschód oraz Zachód, o którym pisze Nisbett wspólnie z Masudą i Miyamoto, przytaczając jako przykłady m.in. różnice w percepcji i pojmowaniu czasu (Nisbett, Masuda 2003; Nisbett, Miyamoto 2005; Nisbett 2009). Podobnie „nośnym” tematem są często poruszane w drugiej dekadzie XXI w. kwestie związane z migrantami i uchodźcami z krajów Afryki oraz Azji Zachodniej, dostającymi się do Europy (Tsilimpounidi, Walsh 2011; McMahon 2012; Barwiński 2016). Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że różnice te mogą zostać zaobserwowane także pomiędzy społeczeństwami, które są zbliżone do siebie kulturowo. Zarówno badania jakościowe, jak i ilościowe dotyczące różnic międzykulturowych wykazały, że można mówić o zróżnicowaniu wewnątrzregionalnym, np. w obrębie sąsiadujących społeczeństw europejskich lub dalekowschodnich (Hall 1984, 1987, 2001; Hofstede 2000; Gupta, Hanges, Dorfman 2002; Dorfman i in. 2012). Różnice te mogą dotyczyć sfer codziennego życia: rozumienia płci, czasu, interpretacji zachowań itp.

Niniejsza rozprawa skupia się na związkach, jakie występują pomiędzy kulturą i przestrzenią. Kultura danego społeczeństwa jest jednym z czynników warunkujących wytwarzanie przestrzeni (Rapoport 1969; King 1980; Lefebvre 1991; Hall 2001; Jałowiecki 2010). Również percepcja, wpływająca na kształtowanie zachowań przestrzennych człowieka (Golledge, Stimson 1997; Szkurłat 2007), jest ściśle związana z czynnikami społeczno-kulturowymi (Przetacznik-Gierowska, Tyszkowa 1996). W różnych kulturach można spotkać się z kształtowaniem i wykorzystaniem przestrzeni na różne sposoby, co przejawia się

m.in. w istniejących dystansach interpersonalnych, organizacji przestrzeni i strukturze miast (Hall 1984, 2001).

W badaniach szczególną uwagę poświęcono wielkomiejskim przestrzeniom publicznym, ich percepcji, sposobom użytkowania i roli, jaką pełnią w różnych warunkach kulturowych. Współcześnie ponad 50% populacji świata zamieszkuje tereny zurbanizowane¹ (United Nations, Department of Economic and Social Affairs 2019) i odsetek ten wciąż rośnie. Miasta, które stają się podstawowym środowiskiem życia większości ludzkości, powstają w procesie kształtowania się złożonych struktur społecznych i odpowiadających im form przestrzennych (Mumford 1961; Jałowiecki, Szczepański 2006), a ich rozwojowi towarzyszą liczne zmiany polityczne, demograficzne, społeczne, przestrzenne i kulturowe (Węclawowicz 2007). Stanowią one także twór kultury, a o ich specyfice w dużej mierze decydują przestrzenie publiczne (Wallis 1977; Kochanowski 2002; Low 2003, 2012; Pugalis 2009). Szczególne znaczenie przestrzeni publicznych w kontekście badań kulturowych wynika z kilku czynników.

Po pierwsze, w przestrzeni publicznej można zaobserwować szerokie spektrum ludzkich zachowań (Whyte 1980; Gehl 2009; Gehl, Svarre 2013). Pozwala to na identyfikację norm i wzorów charakteryzujących użytkowanie przestrzeni, dotyczących tego:

- jakie zachowania są legalne lub społecznie akceptowalne, a jakie nie;
- jakiego typu zachowania są zarezerwowane dla przestrzeni prywatnych (np. domu), a jakie mogą zachodzić także w miejscach publicznych.

Jednocześnie te same typy przestrzeni mogą mieć inną rolę i znaczenie oraz być użytkowane w odmienny sposób w zależności od kontekstu kulturowego (Abaza 2001; Cao, Kang 2019). Podobnie fizyczna forma przestrzeni publicznych i sposób, w jaki są ukształtowane również podlega działaniu czynników kulturowych (Rapoport 1969; Altman, Rapoport, Wohlwill 1980; King 1980).

Po drugie, przestrzenie publiczne sprzyjają wyrażaniu siebie, stanowią arenę dialogu, ale także konfliktu. Odbywa się w nich działalność artystyczna, rozkwita sztuka, która nie jest skrzepowana ograniczeniami np. tradycyjnych galerii (Pałys 2014; Niziołek 2015), mają miejsce protesty i demonstracje. W ten sposób przestrzenie publiczne stają się przestrzeniami komunikacji (Miciukiewicz 2006) i zaznaczają się w szczególny sposób w świadomości

---

¹ <https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0>

i percepcji ich użytkowników. Sprzyjają także budowaniu tożsamości (Low 2000), a ich istnienie stanowi jedną z kluczowych podstaw demokracji (Parkinson 2009; Ulmer 2017).

Po trzecie, w przestrzeniach publicznych człowiek najczęściej spotyka się z figurą „obcego” – przedstawiciela innej grupy społecznej lub etnicznej, z którą w normalnej sytuacji nie ma styczności. W takich spotkaniach różnicowanie kulturowe jest widoczne szczególnie wyraźnie, a przestrzenie publiczne stają się tłem, na którym można zaobserwować jego wpływ na zachowania społeczne (Jasiński 2010; Lorens 2010a; Spierings, Van Melik, Van Aalst 2016).

Podsumowując powyższe wyliczenie, można rzec, że życie społeczne przebiega w dużej mierze w przestrzeniach publicznych, których kształt, percepcja, użytkowanie oraz użytkownicy powiązane są silnie z kontekstem kulturowym. Miejskie przestrzenie publiczne pozwalają więc na dwojaki spojrzenie na wpływ kultury na użytkowanie przestrzeni – z jednej strony na porównanie ich specyfiki w różnych warunkach kulturowych, a z drugiej, na obserwację interakcji zachodzących w przestrzeniach miejskich wspólnie użytkowanych przez różne grupy, charakteryzujące się odmienną kulturą.

Chociaż kwestia różnic kulturowych i wielokulturowości nie jest zagadnieniem nowym, to w drugiej dekadzie XXI w. spotyka się ze szczególną uwagą opinii publicznej w Europie, w dużej mierze ze względu na tzw. „kryzys migracyjny”, związany z niestabilną sytuacją w krajach Afryki i Azji Zachodniej (Goodman, Sirriyeh, McMahon 2017). Choć w przypadku wielu krajów europejskich różnicowanie etniczne jest zauważalne od dekad, a próby przedostawania się uchodźców przez Morze Śródziemne również nie są nowym zjawiskiem (Pugh 2001), to od rozpoczęcia „kryzysu migracyjnego” – według różnych źródeł, jest to 2011 r. lub 2015 r. (McMahon 2012; Goodman, Sirriyeh, McMahon 2017) – tematyka ta jest przedmiotem wzmożonej dyskusji, zarówno medialnej (np. BBC 2015², Gazeta Wyborcza 2021³), jak i naukowej (Goodman i in. 2015; Jeandesboz, Pallister-Wilkins 2016; Adamczyk 2017). Badania dotyczące kultury i różnic kulturowych, a także interakcji pomiędzy przedstawicielami różnych kultur mają więc współcześnie szczególną rolę, gdyż dotyczą

---

² <https://www.bbc.com/news/world-europe-32377768>, data dostępu: 1.08.2023 r.

³ <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7.44425.27647226.kryzys-na-granicy-polsko-bialoruskiej-we-wtorek-demonstracja.html?>, data dostępu: 1.08.2023 r.

sytuacji istotnych dla opinii publicznej, które można zaobserwować na ulicach współczesnych miast europejskich niemal na każdym kroku.

1.1. Cele, pytania badawcze i zakres pracy

1.1.1. Cel pracy

Głównym celem naukowym rozprawy jest identyfikacja znaczenia przestrzeni publicznych oraz sposobów ich użytkowania w miastach charakteryzujących się odmiennymi warunkami kulturowymi. W ramach jego realizacji przeprowadzono badania w dwóch miastach, charakteryzujących się różnym kontekstem kulturowym: Poznaniu (Polska) i Glasgow (Wielka Brytania). Tak sformułowany cel główny nasuwa następujące cele szczegółowe:

1. Określenie roli, jaką różnym rodzajom przestrzeni publicznych przypisują ich użytkownicy.
2. Identyfikacja norm mających wpływ na użytkowanie przestrzeni.
3. Określenie, czy istniejące modele kultury mogą wyjaśniać różnice w sposobach użytkowania przestrzeni miejskich.

1.1.2. Pytania badawcze

Realizacja celów szczegółowych, a w konsekwencji głównego celu naukowego pracy, powiązana jest z odpowiedzią na sformułowane pytania badawcze. Pierwszy cel dotyczy roli, jaką poszczególne typy przestrzeni publicznych odgrywają w miastach. Powiązane są z nim następujące pytania badawcze:

- Jakie przestrzenie miejskie postrzegane są jako publiczne?
- Czy w badanych miastach występują różnice w roli, jaką pełnią różne rodzaje przestrzeni?
- W jaki sposób mieszkańcy badanych miast korzystają z przestrzeni publicznych?

Drugi cel dotyczy norm wpływających na użytkowanie przestrzeni. Pytania badawcze sformułowane w ramach jego realizacji brzmią następująco:

- Jakie aspekty korzystania z przestrzeni publicznych są kontrowersyjne lub niekomfortowe dla użytkowników?
- Jakie zachowania przestrzenne są społecznie akceptowane lub nieakceptowane?

Trzeci cel szczegółowy związany jest z wykorzystaniem istniejących modeli, wywodzących się z badań międzykulturowych, zastosowanych w niniejszej dysertacji na

potrzeby wyjaśnienia różnic w użytkowaniu przestrzeni publicznej. Realizując ten cel podjęto próbę odpowiedzi na pytanie:

- W jaki sposób różnice kulturowe obserwowane w modelu kultury Hofstede (2000) mogą zostać powiązane z różnicami w użytkowaniu przestrzeni?

1.1.3. Zakres pracy

Zakres przestrzenny pracy obejmuje dwa miasta, w których prowadzone były badania: miasto polskie – Poznań oraz miasto brytyjskie – Glasgow. W ich obrębie wyróżniono dwa poziomy przestrzenne badań. Pierwszy z nich to poziom ogólnomiejski, na którym prowadzono badania dotyczące struktury i percepcji przestrzeni miejskiej, a także norm regulujących użytkowanie przestrzeni. Drugi poziom dotyczył wybranych konkretnych typów przestrzeni publicznych i obejmował problematykę związanych z nimi zachowań przestrzennych oraz pełnionych przez nie ról.

Zakres czasowy pracy przypada na lata 2015 – 2019, w których prowadzone były badania terenowe. Jednocześnie, ze względu na specyfikę badań dotyczących kultury i struktury miejskiej, część przeprowadzonych analiz dotyka całej historii badanych miast, od ich powstania do czasów współczesnych.

Zakres przedmiotowy rozprawy obejmuje normatywne oraz rzeczywiste zachowania przestrzenne użytkowników przestrzeni publicznych, strukturę tych przestrzeni i ich zagospodarowanie oraz sposób, w jaki są postrzegane. Wszystkie te aspekty badane są w kontekście kulturowym. W ramach badania zachowań przestrzennych, brane są pod uwagę zarówno działania kształtujące miejską przestrzeń publiczną, jak i podejmowane w niej aktywności. W przypadku badań dotyczących norm, przedmiotem zainteresowania są zarówno normy prawne, jak i nieformalne zasady korzystania z przestrzeni publicznej. Badania percepcji związane są z mentalnym obrazem miasta, a także postrzeganiem zarówno samych przestrzeni publicznych, jak też użytkowników oraz ich zachowań.

1.2. Charakterystyka obszaru badań

Badania terenowe przeprowadzono w dwóch miastach, Poznaniu (Polska) oraz Glasgow (Wielka Brytania), dobranych w sposób celowy, na podstawie następujących kryteriów:

- zróżnicowanie kulturowe – oba miasta położone są w krajach europejskich, które charakteryzują się jednak odmiennymi uwarunkowaniami społecznymi i kulturowymi. Kraje anglofońskie, do których należy Wielka Brytania, cechują się odmiennością

kulturową w stosunku do reszty Europy, w tym Polski (Gupta i in., 2002; Hofstede, 2000). Jednocześnie, zróżnicowanie nie jest tak znaczące i oczywiste, jak w przypadku np. Europy i społeczeństw Azji Wschodniej, gdyż oba miasta leżą w tzw. europejskim kręgu kulturowym;

- struktura przestrzenna – zarówno Poznań, jak i Glasgow, cechują się pewnymi podobieństwami w strukturze przestrzennej. W obu miastach występują podobne elementy struktury miejskich przestrzeni publicznych – ulice handlowe, centralny plac miejski, rozległe, koncentrycznie położone tereny zieleni. Poznań i Glasgow są przecięte rzekami – Warta i Clyde stanowią pewnego rodzaju osie, biegnące przez środek obu miast. Oprócz tego rozwinięta jest także sieć hydrograficzna w postaci mniejszych cieków wodnych. Doliny rzeczne oraz kompleksy leśne leżące na obrzeżach obu miast zapewniają połączenia z otaczającymi je obszarami przyrodniczymi. Jednocześnie, wszystkie wymienione powyżej elementy zostały ukształtowane w różnych warunkach kulturowych i historycznych;
- struktura społeczna i demograficzna – Glasgow jest miastem nieco większym niż Poznań pod względem populacji (odpowiednio 633 tys.⁴ i 534 tys.⁵). Oba miasta są siedzibami licznych uczelni wyższych i przyciągają do siebie studentów zarówno z kraju, jak i z zagranicy. Studenci są charakterystyczną grupą społeczną, mającą szczególny wpływ na życie miasta i jego strukturę. Jednocześnie Glasgow jest ośrodkiem znacznie bardziej zróżnicowanym pod względem etnicznym niż Poznań. Pozwala to na zbadanie różnic kulturowych zarówno pomiędzy miastem polskim i brytyjskim (na poziomie kultur narodowych), jak i pomiędzy społecznością stosunkowo homogeniczną kulturowo i wielokulturową.

Poznań jest piątym najludniejszym miastem Polski, o powierzchni 261,9 km² i gęstości zaludnienia⁶ wynoszącej ok. 2042 osoby na km². Jest także centralnym ośrodkiem metropolitarnym monocentrycznej aglomeracji poznańskiej, zamieszkaney przez nieco ponad milion osób⁷. Charakterystyka społeczna i przestrzenna miasta została opisana m.in. w pracach

---

⁴ Źródło: National Records of Scotland: <https://www.nrscotland.gov.uk>, dane na 2019 r., data dostępu: 10.06.2019 r.

⁵ Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl>, dane na 2019 r., data dostępu: 10.06.2019 r.

⁶ *Ibidem*

⁷ Źródło: Poznański Urząd Statystyczny: <https://poznan.stat.gov.pl/>, dane na 2019 r., data dostępu: 10.06.2019 r.

Kotusa (2006) oraz Paryska i Mierzejewskiej (2006). Poznań jest miastem akademickim, w 2019 r. studiowało w nim 102 tys. studentów⁸, co plasuje miasto na pierwszym miejscu w Polsce. Na strukturę miasta miały wpływ czynniki historyczne – jego rozwój przestrzenny przez długi czas był ograniczony, ponieważ funkcjonowało ono jako twierdza podczas zaboru pruskiego. Współcześnie, pozostałości fortyfikacji są widoczne jako obszary zieleni, które powstały w ich miejsce. Struktura miasta uległa znacznym przeobrażeniom po 1989 r., co czyni z Poznania przykład miasta postsocjalistycznego, które musiało zmagać się z problemami transformacji ustrojowej i gospodarczej.

Glasgow zamieszkałe jest przez 633 tys. mieszkańców, co czyni je najludniejszym miastem w Szkocji. Populacja obszaru aglomeracyjnego „Greater Glasgow” wynosi około miliona osób⁹. Jest to największy w Szkocji i istotny w skali Wielkiej Brytanii ośrodek akademicki (blisko 100 tys. studentów¹⁰). Glasgow jest przykładem miasta postindustrialnego, które stanowiło niegdyś ważny ośrodek m.in. przemysłu stoczniowego i doświadczyło wielu zmian na obszarach portowych i produkcyjnych. Przemianom ulegała także struktura społeczna, w czym duży udział miały działania kulturalne i przemysły kultury (Tucker 2008). Największe miasto Szkocji jest znane z powodu swojej żywej i bujnej kultury ulicznej, na którą składają się m.in. murale i występy ulicznych artystów. Glasgow jest także miastem bardzo zróżnicowanym pod względem zamieszkującej je populacji. Jest domem dla wielu imigrantów z Pakistanu, Indii, Bangladeszu, a także krajów europejskich, takich jak Polska i Litwa. Zróżnicowanie jest widoczne także pod względem religijnym, w Glasgow funkcjonuje społeczność protestancka oraz katolicka. Poza tym, zamieszkuje w nim około 47% całej populacji muzułmańskiej żyjącej w Szkocji (Hopkins 2017). W przestrzeni miejskiej widoczne są świątynie różnych religii: kościoły, zbory, meczety czy gurdwary. Podobnie jak w przypadku Poznania, uwarunkowania historyczne również wpłynęły na strukturę społeczną Glasgow. Oprócz wspomnianych wcześniej obszarów poprzemysłowych, charakterystyczne są także rozległe parki, czasami mające wręcz charakter niewielkich kompleksów leśnych. W przeszłości w dużej mierze stanowiły one własność prywatną, były częścią rozległych posiadłości lub pełniły funkcję terenów łowieckich, zanim zostały przekazane miastu lub zakupione przez władze. Tego typu

---

⁸ Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl>, dane na 2019 r., data dostępu: 10.06.2019 r.

⁹ Źródło: National Records of Scotland: <https://www.nrscotland.gov.uk>, dane na 2019 r., data dostępu: 10.06.2019 r.

¹⁰ Źródło: Higher Education Statistics Agency: <https://www.hesa.ac.uk>; dane na 2019 r., data dostępu: 10.06.2019 r.

transformacja dawnych prywatnych terenów zieleni była częstym sposobem powstawania współczesnych parków, w szczególności na wyspach brytyjskich (Carr i in. 2009).

1.3. Metody badawcze i materiały źródłowe

Badanie użytkowania przestrzeni miejskiej jest działalnością naukową, która sytuuje się na pograniczu różnych dyscyplin naukowych, zwłaszcza biorąc pod uwagę kontekst kulturowy, który pojawia się w przypadku niniejszej pracy. Do wspomnianych dyscyplin należą m.in. geografia, architektura i urbanistyka, nauki społeczne, nauki o kulturze, psychologia. Z tego powodu, w badaniach prowadzonych na potrzeby przygotowania rozprawy wykorzystano mieszane podejście (ang. *mixed method approach*), zakładające wykorzystanie zarówno metod ilościowych, jak i jakościowych. Większa część wykorzystanych metod wywodzi się z nauk społecznych, zastosowano także metody kartograficzne. Materiały badawcze zostały zgromadzone w latach 2015 – 2019.

1.3.1. Metody badawcze

Pierwszy etap badań toczył się dwutorowo – w ramach badań gabinetowych zebrano i przeanalizowano dane wtórne, jednocześnie przeprowadzono badania obserwacyjne z wykorzystaniem metody autoetnograficznej. Analiza materiałów wtórnych obejmowała:

- zapoznanie się z dokumentami programowymi dotyczącymi rozwoju przestrzennego badanych miast;
- zgromadzenie danych kartograficznych dotyczących rozmieszczenia przestrzeni publicznych w Poznaniu i Glasgow;
- analizę zapisów prawnych dotyczących reguł korzystania z przestrzeni publicznych.

Podczas badań obserwacyjnych dokumentowano aktywności i zachowania obecne w przestrzeni miejskiej Glasgow i Poznania. W ramach zastosowania podejścia autoetnograficznego (Maréchal 2010) prowadzono dziennik obserwacji w nieustrukturyzowanej formie. Jego celem była identyfikacja tych aspektów użytkowania przestrzeni miejskiej, w których różnice pomiędzy badanymi miastami widoczne są w szczególnym stopniu. Działania te były podstawą do stworzenia narzędzi badawczych wykorzystywanych w dalszych etapach pracy: wywiadu kwestionariuszowego, czyli metody ilościowej wykorzystanej do skwantyfikowania i potwierdzenia wyników jakościowych obserwacji, a także scenariusza wywiadu indywidualnego z listą dyspozycji, jako techniki mającej przedstawić pogłębione spojrzenie na badane zjawisko z perspektywy jednostkowej.

Kwestionariusz wywiadu, wykorzystany w badaniu ankietowym, składał się z dziesięciu wielokategorialnych pytań (czterech otwartych i sześciu zamkniętych) oraz metryczki. Pytania związane były z różnymi aspektami odnoszącymi się do przestrzeni publicznych miasta, dotyczyły m.in. ich roli i sposobu, w jaki są postrzegane, aktywności podejmowanych przez ich użytkowników, a także stosunku respondentów do wybranych sytuacji i zjawisk zachodzących w przestrzeni miejskiej. W celu pozyskania danych wykorzystano dobór dogodnościowy, nielosowy – respondentami byli użytkownicy miejskich przestrzeni publicznych. Kwestionariusz został ułożony w języku polskim oraz przetłumaczony przez profesjonalnego tłumacza. Do ostatecznej analizy wyników, po wyłączeniu z niej kwestionariuszy, które ze względu na uszkodzenia, niepoprawny sposób wypełnienia lub brak niezbędnych informacji, nie nadawały się do celów badawczych, wykorzystano dane z 545 kwestionariuszy z Poznania oraz 690 z Glasgow. Z badań wyłączono m.in. kwestionariusze wypełnione przez obcokrajowców – było ich zbyt mało, by przedstawiały wiarygodne informacje, a scalenie ich z wynikami pochodzącymi od Polaków z Poznania, albo obywateli Wielkiej Brytanii w Glasgow mogłoby zaburzyć wyniki, ze względu na odmienność kulturową. Mając na uwadze zachowanie standardów etycznych, kwestionariusze wywiadu poprzedzone były informacją o celu i kierowniku prowadzonych badań. Wzór kwestionariusza w dwóch wersjach językowych stanowi załącznik do rozprawy.

Indywidualne wywiady pogłębione z listą dyspozycji przeprowadzone zostały w formie pół-ustrukturyzowanej – ich scenariusz miał określone główne punkty, ale całość była prowadzona w formie luźnej rozmowy w neutralnym otoczeniu. Wywiady były nagrywane, a oprócz tego prowadzący sporządzał notatki podczas ich trwania. W pracy wykorzystano osiem wywiadów: po cztery zostały przeprowadzone z Polakami mieszkającymi w Glasgow i obywatelami Wielkiej Brytanii mieszkającymi w Poznaniu. Uczestnicy wywiadów odpowiadali na pytania dotyczące sposobu, w jaki poznawali miasto, miejsc z którymi są związani oraz kilku wybranych specyficznych przestrzeni miejskich. Oprócz tego rozmowy dotyczyły także różnic pomiędzy ich krajem rodzinnym a miejscem zamieszkania, dotyczących użytkowania przestrzeni, norm społecznych i prawnych, zmian jakie zauważali w swoim zachowaniu w stosunku do czasu gdy żyli w Polsce lub Wielkiej Brytanii, a także elementów niepożądanych, z jakimi spotykają się w przestrzeni publicznej. Osobom biorącym udział w badaniu przedstawiano do podpisu zgodę wraz z oświadczeniem, zawierającym informacje o celu badania i sposobie przetwarzania zbieranych danych. Ze względu na uzupełniający charakter metody nie dążono do osiągnięcia zalecanego „wysycenia empirycznego” (Lincoln,

Egon 1985) przyjmując, że nawet tak mała próba pozwala na pogłębioną analizę (Sandelowski 1995).

Dane ilościowe pozyskane za pomocą przedstawionych narzędzi poddano analizie za pomocą podstawowych metod statystycznych. W sytuacjach, w których było to uzasadnione, sprawdzano także istotność różnic międzygrupowych za pomocą testów nieparametrycznych, ze względu na to, że zebrane dane nie spełniają przesłanek pozwalających na wykorzystanie testów parametrycznych (Fotheringham 2013). W związku z tym, że badania dotyczyły różnicy między dwoma grupami zastosowano test U Manna-Whitneya (Mann, Whitney 1947). Jako poziom istotności pozwalający na odrzucenie hipotezy zerowej zakładającej brak różnic międzygrupowych przyjęto $p < 0,05$. W celu wyliczenia wielkości efektu (miary pozwalającej określić, oprócz poziomu istotności statystycznej, także siłę zachodzącego zjawiska) wykorzystano metodę zaproponowaną przez Wendta (1972), polegającą na wyliczeniu wartości korelacji rangowo-dwuseryjnej według wzoru:

$$r = 1 - \frac{2U}{n_1 n_2}$$

Gdzie:

r – wielkość efektu;

U – wartość statystyki U z testu Manna-Whitneya;

n_1, n_2 – liczebność obu porównywanych grup.

Wielkość efektu przyjmuje wartości od 0 do 1. Wyższa wartość świadczy o występowaniu większej różnicy pomiędzy badanymi grupami.

W celu prezentacji uzyskanych danych wykorzystano wykresy, zestawienia tabelaryczne, a także metody prezentacji kartograficznej.

1.3.2. Materiały badawcze

W pracy wykorzystano wtórne oraz pierwotne materiały badawcze, pozyskane z różnych źródeł. Do materiałów pierwotnych, pozyskanych w wyniku przeprowadzonych badań należą:

- wyniki wywiadów kwestionariuszowych przeprowadzonych z użytkownikami przestrzeni publicznych Poznania oraz Glasgow;
- wyniki wywiadów indywidualnych z listą dyspozycji przeprowadzonych z obcokrajowcami mieszkającymi w Poznaniu i Glasgow;
- dokumentacja fotograficzna;

- dziennik obserwacji.

Materiały wtórne wykorzystane w pracy to:

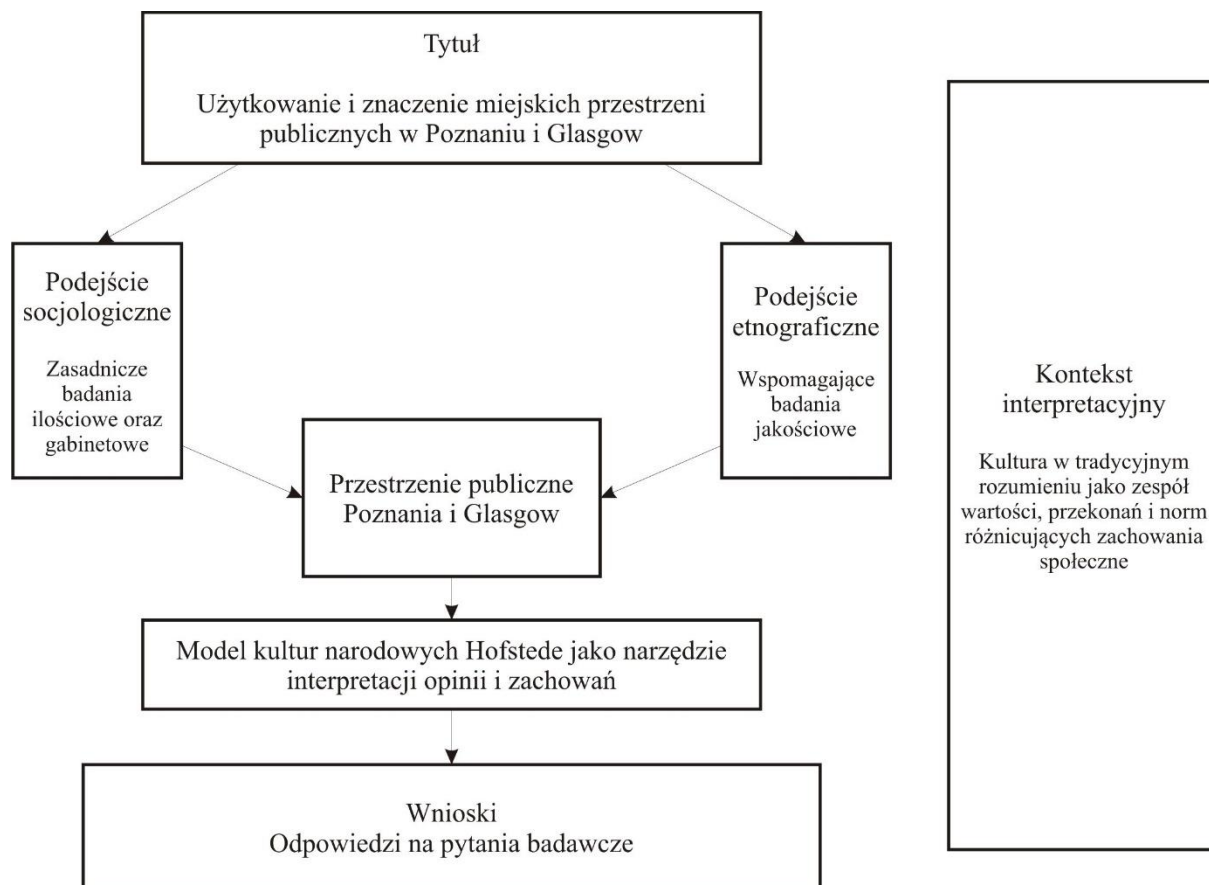
- akty prawne dotyczące przestrzeni publicznej;
- dokumenty miejskie;
- dane kartograficzne pochodzące z zasobu OpenStreetMap;
- dane pochodzące z modelu kultury Hofstede.

1.4. Podstawowe założenia badawcze

Mnogość definicji kultury, różne podejścia do tematyki, a także rozmyte granice pomiędzy różnymi dyscyplinami nauki zainteresowanymi relacjami pomiędzy kulturą, człowiekiem i przestrzenią (w tym przypadku miejską) sprawiają, że na potrzeby niniejszej rozprawy potrzebne jest przyjęcie jednoznacznych i klarownych wyjściowych założeń badawczych. Pozwoli to czytającemu uniknąć spoglądania z mylnych perspektyw, a w efekcie prowokowania nieporozumień interpretacyjnych. Jednocześnie pozwoli to umieścić przedstawione badania w konkretnym kontekście. Przede wszystkim należy podkreślić, że kultura *per se* nie była przedmiotem prowadzonych badań. Stanowi ona swego rodzaju naukowe zwierciadło pozwalające podjąć dyskusję na temat różnic w użytkowaniu przestrzeni publicznych i ich znaczeniu. Na potrzeby realizowanych badań kulturę rozpatrywano przede wszystkim przez pryzmat jej ukrytych (Hall 1987, 2001) czy też subiektywnych (Wawrzeń 2018) wymiarów. Są to m.in. wartości, wzorce, przekonania, normy, które jednocześnie kształtują i są kształtowane przez człowieka oraz społeczeństwo, w którym on funkcjonuje.

Przede wszystkim należy podkreślić, iż w pracy sięgnięto do tradycyjnego i socjologicznego rozumienia kultury. W interpretacji tradycyjnej kultura ma olbrzymie znaczenie, nie jest tłem dla dominującego pluralizmu jednostkowych stylów życia, ale rzeczywistą siłą, kształtującą wartości i normy zbiorowości, a także stojącą na straży ich przestrzegania. W interpretacji socjologicznej stanowi wydzielony obszar życia i działań grup społecznych. W celu konstrukcji kulturowego zwierciadła dla poglądów i opinii o przestrzeni publicznej oraz zachowań społecznych w niej zachodzących wykorzystano model kultury Hofstede (2000), który prezentuje kulturę za pomocą skwantyfikowanych wymiarów. Sięgnięcie po wspomniany model pozwala na przyjęcie pewnych wyjściowych założeń dotyczących istnienia zróżnicowania kulturowego. Takie podejście umożliwia rozpatrywanie podobieństw i różnic w użytkowaniu przestrzeni publicznych na tle istniejących, udokumentowanych w badaniach charakterystyk kultury.

Należy także zauważyć, iż w pracy sięgnięto do dwóch sposobów badania kultury: bardziej socjologicznego podejścia ilościowego oraz przypisanego poczynaniom etnograficznym ujęcia jakościowego. W obu przypadkach prowadzono badania „społeczno-przestrzennego podłoża czy też przejawów kultury” (ryc. 1).

Rycina 1. Schemat postępowania badawczego

Źródło: opracowanie własne

Chociaż kultura jest istotną częścią podstaw teoretycznych prezentowanej rozprawy, to, jak wspomniano wcześniej, stanowi ona kontekst dla właściwego problemu badawczego. W badaniach skupiono się na przestrzeni, którą człowiek wokół siebie kreuje, a także na sposobach, w jaki ją postrzega i użytkuje, w zależności od uwarunkowań kulturowych. Dotyczy to zarówno fizycznej przestrzeni miejskiej, jak i przestrzeni symbolicznej, m.in. sfery publicznej. Tego typu podejście, skupiające się na wartościach, poglądach i opiniach użytkowników przestrzeni oraz zakładające jej subiektywny charakter, zbliża dysertację do nowej geografii kultury. Poza podejściem do pojęcia przestrzeni, w postępowaniu badawczym sięgnięto do narzędzi i koncepcji wywodzących się z nauk społecznych, podobnie jak ma to miejsce w przypadku wspomnianego nurtu geografii. Na potrzeby prowadzonych badań przyjęto założenie, wywodzące się z prac antropologicznych i geograficznych, mówiące o tym,

że kultura ma wpływ na praktyki przestrzenne. W szczególny sposób skupiono się na miejskiej przestrzeni publicznej, gdyż stanowi ona te obszary miasta, w których można zaobserwować szeroki wachlarz zachowań, także przestrzennych.

Miejska przestrzeń publiczna w niniejszej rozprawie jest traktowana w jak najszerszym zakresie. Obejmuje ona przestrzenie miejskie, w których mogą występować interakcje społeczne pomiędzy nieznanymi sobie osobami, niezależnie od kwestii własności tych przestrzeni. Również pewne ograniczenia w dostępności i swobodzie działania użytkowników nie będą wyłączały konkretnych typów przestrzeni z obszaru zainteresowań. Pozwoli to na zbadanie szerokiego spektrum zachowań, a także podejścia i oczekiwań użytkowników wobec tego, czym jest i czym powinna być miejska przestrzeń publiczna, bez zawężania do podanych z góry przykładów. Z tego powodu badań nie ograniczono do typów tradycyjnych, takich jak place, parki, rynki i ulice czy też tereny otwarte – objęto nimi szeroki zakres przestrzeni, a o ich zakwalifikowaniu do katalogu przestrzeni publicznych decyduje to, czy są postrzegane w taki sposób przez użytkowników. Pogląd ten zakłada, że wszystkie obiekty istotne dla życia społecznego, które umożliwiają nawiązywanie relacji międzyludzkich, mogą pełnić rolę przestrzeni publicznych, niezależnie od tego, czy rzeczywiście mają charakter wspólny i ogólnodostępny. Stoi to niejako w opozycji do powszechnie obecnej w literaturze krytyki dotyczącej prywatyzacji i komercjalizacji. Stosując tego typu ujęcie, nie można przyjąć, że przestrzeń tradycyjna będzie zawsze lepsza od „nowej” – obiekt prywatny, nawet komercyjny, może w większym stopniu spełniać oczekiwania i odpowiadać potrzebom użytkowników.

1.5. Struktura pracy

Na prezentowaną rozprawę składają się cztery zasadnicze części:

- zagadnienia teoretyczne dotyczące związków kultury z przestrzenią a w szczególności przestrzenią publiczną;
- uwarunkowania użytkowania przestrzeni publicznych Poznania i Glasgow;
- rola, funkcja i sposoby użytkowania przestrzeni publicznych Poznania i Glasgow
- zakończenie.

Część pierwsza poświęcona jest sposobom rozumienia i podejścia do pojęcia „kultura”. Omówiono w niej zagadnienia teoretyczne zarówno z zakresu geografii, jak i innych nauk, których pole badawcze obejmuje kulturę. Oprócz tego omówiono także koncepcję przestrzeni publicznej, zarówno w aspekcie historycznym, jak i współcześnie. Na tę część składają się

rozdziały teoretyczne, oparte na przeglądzie literatury. Przedstawione zostały w niej kluczowe pojęcia, wybrane definicje oraz obecny stan wiedzy dotyczący podejmowanego tematu.

Druga część pracy oparta jest na badaniach gabinetowych i analizie materiałów wtórnych. Przedstawione są w niej uwarunkowania, zarówno kulturowe, jak i formalne, które wpływają na użytkowanie przestrzeni w Poznaniu oraz Glasgow.

W trzeciej części pracy zawarta jest analiza empiryczna roli, funkcji oraz sposobów użytkowania przestrzeni obu badanych miast. Oparta jest ona na przeprowadzonych badaniach terenowych – badanie z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu przeprowadzone wśród użytkowników przestrzeni miejskiej oraz wywiady indywidualne. Ujęto w niej także próbę identyfikacji norm społecznych dotyczących publicznych zachowań przestrzennych, opartą o opinie i deklaracje badanych.

Ostatnia część stanowi podsumowanie przeprowadzonych badań. Zebrane materiały analizowane są pod kątem podobieństw i różnic pomiędzy badanymi miastami, a także rozpatrywane w kontekście różnic kulturowych występujących pomiędzy Poznaniem oraz Glasgow.

2. Kultura i przestrzeń

2.1. Podejścia do badania kultury i jej definiowania

Kultura, wielokulturowość, różnice kulturowe – pojęcia te są analizowane na wiele sposobów nie tylko na styku wielu dyscyplin w dyskursie naukowym (Nisbett, Masuda 2003; Matsumoto, Juang 2007; Minkov, Hofstede 2012; Rewers 2014), ale także w debacie publicznej i mowie potocznej. Powszechne, często nacechowane emocjonalnie odwoływanie się do tych terminów, w połączeniu z rozmytym charakterem, sprawia, że uchwycenie ich istoty staje się trudne. W dodatku, ich naukowe i potoczne znaczenia nie zawsze pokrywają się ze sobą. Różnice znaczeniowe widoczne są również pomiędzy poszczególnymi dziedzinami nauki. Dodatkowych problemów interpretacyjnych przysparzają także prawne i administracyjne definicje kultury. Z tych powodów, kulturze i badaniom międzykulturowym poświęcony zostanie pierwszy rozdział teoretyczny niniejszej dysertacji. Nie ma on na celu wyczerpania dyskusji nad kulturą, ale raczej wskazanie, jaki sposób rozumienia tego pojęcia został wykorzystany na potrzeby prowadzonych badań. W związku z tym, zaprezentowane i szczegółowo opisane zostaną jedynie wybrane ujęcia i aspekty kultury, bez zagłębiania się w cały, niesamowicie szeroki, zakres tego pojęcia.

2.1.1. Dyskusja nad pojęciem kultury

Pierwszym problemem, który napotyka się, rozważając temat kultury w nauce, jest kwestia definicji. Termin ten charakteryzuje się wieloznacznością oraz zmiennością zarówno sposobu, w jaki było rozumiane na przestrzeni lat, jak i tego, jakie jest jego znaczenie w różnych naukach, a trudność definiowania podkreślana jest w licznych opracowaniach dotyczących kultury (Kroeber, Kluckhohn 1952; Mitchell 2000; Korporowicz 2011; Minkov 2011). Pierwotne znaczenie tego pojęcia związane było z uprawą roli, o czym świadczy etymologia słowa „kultura”, pochodzącego od łacińskiego *cultura*, oznaczającego „uprawę” (Mitchell 2000). Z czasem kultura zaczęła oznaczać wysiłek związany z rozwinięciem jakości jakiegoś przedmiotu, miała więc charakter procesu, działania rozciągniętego w czasie. Z początku termin ten dotyczył przede wszystkim rolnictwa: rozwoju – „kultywowania” roślin i zwierząt, ale z biegiem czasu zaczął być używany także w odniesieniu do rozwoju ludzkiego. Pojęcie to zaczęto stosować także jako określenie poziomu osiągniętego przez konkretne jednostki – dotyczyło m.in. ogłady towarzyskiej lub dobrych manier (Williams 1976; Rembowska 2002a). W ten

sposób nadano mu cechy wartościujące: to, co kulturalne, było określane jako dobre, właściwe i przeciwstawiane temu, co niekulturalne (Mitchell 2000). Takie rozumienie „człowieka kulturalnego” funkcjonuje w języku także współcześnie. Wprowadzenia pojęcia „kultur” w liczbie mnogiej przypisuje się niemieckiemu filozofowi Johannowi von Herderowi, piszącemu pod koniec XVIII w. (Williams 1976). Według Williamsa, właśnie od tego momentu można mówić o rozróżnianiu kultur charakteryzujących się odmiennymi cechami. „Kultura” często kojarzona jest z działalnością artystyczną i instytucjami, które ją promują, takimi jak kina, teatry czy muzea, wiąże się także z trendami w różnych dziedzinach życia, do których zaliczają się m.in. muzyka, literatura, moda, składające się na kulturę popularną (Matsumoto, Juang 2007). Chociaż w kontekście naukowym pojęcie to kojarzone jest głównie z naukami społecznymi i humanistycznymi, pojawia się także w dziedzinach zupełnie odmiennych, np. w biologii („kultury bakterii”).

Definicje antropologiczne wiążą kulturę ze wszystkimi aspektami życia społecznego danej grupy, wzorcami zachowań, czy wszystkimi materialnymi i niematerialnymi wytworami danego społeczeństwa. Pierwowzorem antropologicznego rozumienia kultury była definicja Tylora (1896), brzmiąca następująco: „[kultura to] *złożona całość obejmująca wiedzę, wierzenia, sztukę, prawo, moralność, obyczaje i wszystkie inne zdolności i nawyki nabyte przez człowieka jako członka społeczeństwa*”. Jest to przykład definicji niewartościującej, prezentującej opisowe ujęcie kultury. Położyła ona podwaliny pod dominujące w antropologii kultury stanowisko polegające na relatywizowaniu, według którego kultury nie dzielą się na lepsze i gorsze, a badacz powinien wystrzegać się deprecjonowania jakichkolwiek zachowań i zwyczajów oraz oceniania ich jako pozytywnych lub negatywnych ze swojej perspektywy (Benedict 1966). Według Bagby’ego (1958), kultura to regularności w zachowaniu członków społeczeństwa – powtarzające się w zachowaniu różnych członków należących do tej samej społeczności. W najszerszym znaczeniu, kulturą jest wszystko, co nie wyrasta samo z przyrody, ale powstaje na skutek pracy człowieka, jest wytworem jego celowej działalności i refleksji – takie rozumienie stoi u podstaw dychotomii kultura-natura, w ramach której kulturę często kojarzy się z cywilizacją (Szczepański 1972; Kłoskowska 1981; Mitchell 2000).

Charakterystyczną cechą rozważań nad kulturą jest dokonywanie podziału na jej część obiektywną (obiekty i wytwory materialne) oraz subiektywną (przejawy kultury duchowej, elementy niematerialne) (Triandis 1972). Wiąże się to także z podziałem na kulturę jawną (na którą składają się uświadomione wartości, normy i wzorce zachowań, ale także

obserwowalne, materialne wytwory kultury) i ukrytą (nieuświadomione wzory kultury, które są podstawą ludzkich działań) (Kroeber, Kluckhohn 1952; Kłoskowska 1981). Innym podziałem operującym na podobnej dychotomii jest rozróżnienie kultury duchowej i materialnej (Szczepański 1972). Niektórzy badacze, tak jak wspomniany wcześniej Tylor, w swoich definicjach kultury ujmowali przede wszystkim jej pierwiastek subiektywny. Z drugiej strony, istnieją dziedziny, w których główny nacisk położony jest na kulturę obiektywną, czego przykładem może być archeologia (Tabaczyński 1976). Kultura często jest sprowadzana do swojego jawnego komponentu także w kontekście dokumentów praktycznych i programowych, czego przykładem jest podejście Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego, który w raporcie *Kultura, miasta i tożsamość w Europie* (2016) zawęża pojęcie do „*przemysłów kultury, sztuk wizualnych i performatywnych, dziedzictwa i przemysłów kreatywnych*”. W polskim prawodawstwie obecny jest przede wszystkim termin „działalność kulturalna”, która polega na „*tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury*”, a jej formami są „*w szczególności teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, instytucje filmowe, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki oraz ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury*” (ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194)). W tym przypadku mamy więc do czynienia przede wszystkim z instytucjami.

Do innych podziałów należy rozumienie kultury jako sposobu życia, obejmującego idee, podejścia, praktyki, język, instytucje i struktury władzy lub jako zbioru wytworów kultury, do których należą teksty kultury, formy wyrazu artystycznego, architektura, kanony itp. (Nelson, Grossberg, Treichler 1992). Podziały te są jednak często krytykowane – głównym zarzutem jest fakt, że z jednej strony, wszystkie wytwory materialne powstają najpierw jako idee, a więc pomysły lub wyobrażenia człowieka, a z drugiej – aby elementy niematerialne kultury mogły odcisnąć swój ślad na społeczeństwie, muszą się zobiektywizować, aby stać się dostępnymi dla innych ludzi (Szczepański 1972).

Nauki takie jak antropologia, etnografia czy socjologia odnoszą się do kultury głównie w sposób opisowy, badając ją za pomocą badań jakościowych. Zarysowuje to interesującą opozycję, wyraźnie widoczną szczególnie w anglofońskiej społeczności akademickiej, pomiędzy dziedzinami zaliczanymi do „*humanities*” oraz „*science*”. Według Minkova (2011), badacza zajmującego się studiami międzykulturowymi, deklarującego się jako przedstawiciel nauki pozytywistycznej, aby badać kulturę konieczne jest jej obiektywne

zdefiniowanie. Jako jedyny pozwalający na to sposób, wskazuje on odwołanie się do mierzalnych elementów kultury. Minkov zaznacza wyraźnie, że elementy takie jak obyczaje, rytuały, symbole itp., które nie mogą być skwantyfikowane, nie powinny stanowić podstawy do definiowania kultury, jeśli ma być ona wykorzystywana w „*science*”. Stosuje on także kategorię zwrotów, mówiące o tym, że wykorzystanie mierzalnych elementów kultury jest jedynym sposobem, aby obiektywnie zrozumieć, czym jest kultura. Wyraża także zdanie, że każde zjawisko z zakresu nauk społecznych i psychologii wymaga precyzyjnego określenia, w jaki sposób jest mierzone, aby mogło zostać zrozumiane. Tego typu zderzenie podejść: scjentyistycznego i antyscjentyistycznego, było również widoczne m.in. w geografii przy tak zwanym „zwrocie humanistycznym” (Jędrzejczyk 2004).

W związku z licznymi sposobami rozumienia terminu „kultura”, zarówno w języku potocznym, jak i dyskursie naukowym funkcjonuje wiele jego definicji. W latach 50. XX w. Kroeber i Kluckhohn (1952) dokonali analizy 168 antropologicznych definicji kultury, wyróżniając wśród nich sześć ogólnych typów. Są to:

- definicje wyliczające – przedstawiające dziedziny działalności ludzkiej, które wchodzi w skład kultury;
- definicje historyczne – określające kulturę jako dorobek i dziedzictwo społeczeństwa, kładące nacisk na dziedziczenie i tradycję;
- definicje normatywne – w których szczególny nacisk położono na nakazy (normy) społeczne;
- definicje psychologiczne – w szczególny sposób skupiające się na psychicznych mechanizmach kształtowania kultury;
- definicje strukturalistyczne – akcentujące charakter kultury jako całości, traktujące jej elementy jako składające się na spójny system;
- definicje genetyczne – kładące nacisk na społeczne korzenie kultury i jej rolę jako efekt współżycia społecznego.

Wraz z rozwojem nauki przybywało kolejnych definicji, co sprawiło że niemożliwe jest wskazanie jednego, absolutnego i nadrzędnego sposobu rozumienia kultury, tym bardziej, że dla różnych nauk, jej znaczenie może być zupełnie inne. Sami badacze zajmujący się typologią kultury postulują, aby skupiać się na wybranych wymiarach składających się na kulturę i w ten sposób podkreślić konkretne, interesujące w danym momencie aspekty ludzkich zachowań (Soudijn, Vijver, Hutschemaekers 1990). Według Korporowicza (2011), fakt, że powstają coraz to nowsze, odmienne sposoby definiowania, rozumienia

i doświadczania kultury nie jest wadą posługiwania się tym terminem, ale częścią ludzkiej natury, która jest nierozzerwalnie związana z kulturą i poszukuje nowych sposobów jej wyrażania.

Ze względu na to, że kultura jest w niniejszej dysertacji jednym z kluczowych pojęć, w celu właściwego jej zrozumienia niezbędne jest przyjęcie jednej z wielu definicji, z jakimi można spotkać się w literaturze. Wybrano definicję zaczerpniętą z prac Matsumoto i Juang (2007), mającą następujące brzmienie: „[kultura to] *dynamiczny system reguł – jawnych i ukrytych, ustanawianych przez grupy i mających zapewnić im przetrwanie, dotyczący wartości, przekonań, norm i zachowań, podzielanych przez grupę, lecz w różnym stopniu uznawanych przez poszczególne jednostki w ramach grupy, przekazywanych z pokolenia na pokolenie, stosunkowo trwałych, lecz mogących się zmieniać z upływem czasu*”. Definicja ta akcentuje kluczowe cechy kultury, takie jak dynamika, trwałość, złożoność jako system reguł, zawiera ona zarówno element jednostki, jak i zbiorowości oraz wylicza subiektywne (niematerialne) aspekty kultury w postaci przekonań, wartości, postaw, norm i zachowań. Taka konstrukcja pozwala także oddzielić kulturę w jej szerokim znaczeniu, rozpatrywaną na potrzeby prowadzonych prac badawczych, od innych sposobów jej rozumienia, które również związane są z kwestiami miejskimi, takimi jak polityka kulturalna czy instytucje kultury.

2.1.2. Perspektywy rozważań nad kulturą

Ze względu na wspomnianą już trudność w uchwyceniu istoty pojęcia „kultura” oraz jego wieloznaczność, badania międzykulturowe prowadzone są na odmienne, często znacząco różniące się od siebie sposoby. Matsumoto i Juang (2007) wyróżniają pięć podstawowych typów takich badań:

- międzykulturowe badania porównawcze – mające na celu ustalenie, czy badane kultury różnią się pod względem wybranej zmiennej;
- badania wyjaśniające – służące ustaleniu przyczyn występowania różnic międzykulturowych;
- badania ekologiczne – dotyczące różnic międzykulturowych nie na poziomie indywidualnym, jednostkowym, ale analizujące poszczególne kultury jako całość, np. na poziomie narodowym;

- międzykulturowe badania walidacyjne – mające na celu ustalenie, czy narzędzia badawcze pomiaru pewnych zmiennych stworzone w jednej kulturze są zrozumiałe i użyteczne w innych kulturach;
- badania etnograficzne – obejmujące intensywną obserwację i pracę terenową badacza, który na podstawie swojego doświadczenia i wiedzy zdobytej podczas badań dokonują porównań międzykulturowych.

Przedstawione typy badań różnią się od siebie w znaczący sposób. W przypadku podejścia ekologicznego, do którego należą rozpoznawalne i często dyskutowane badania prowadzące do wyróżnienia modeli kultury prowadzone m.in. przez Hofstede (2000), Trompenaarsa (1997), Schwartza (Schwartz, Sagiv 1995; Schwartz 2008) i naukowców związanych z projektem GLOBE (House, Javidan, Dorfman 2001) kultura przedstawiona jest w postaci liczbowych wymiarów, przyjmujących określone wartości dla poszczególnych grup kulturowych (zwykle na poziomie krajowym). Badania tego typu starają się skwantyfikować kulturę w postaci ilościowej, a porównania międzykulturowe są dokonywane poprzez zestawianie ze sobą poszczególnych wymiarów. Z drugiej strony, autorzy tacy jak Lewis (2006), Nisbett (Nisbett, Masuda 2003; Nisbett, Miyamoto 2005; Nisbett 2009) lub Hall (1984, 1987, 2001) większe znaczenie przykładają do charakterystyk opisowych.

Kultura może być rozpatrywana jako konstrukt społeczny albo indywidualny (Matsumoto, Juang 2007). W pierwszym przypadku oznacza to, że pewne zbiorowości ludzi charakteryzują się wspólnym zestawem cech, zachowań, przyjmowanych norm i wyznawanych wartości. Jednocześnie, każda jednostka będąca członkiem tej zbiorowości różni się pod względem stopnia, w jakim owe postawy, wartości i normy przyjmuje. Kultura istnieje więc w indywidualnych jednostkach należących do danej grupy, ale jest jednocześnie zjawiskiem społecznym, charakteryzującym tę grupę jako całość. Każda jednostka rozwija się w ramach kultury, wnosząc jednocześnie w nią swój własny wkład (Benedict 1966). Badania wykazujące istnienie pewnych zjawisk kulturowych na poziomie zbiorowości, nie pozwalają na przyjęcie, że istnieją one w każdym członku tej grupy, a raczej ilustrują pewne ogólne tendencje. Według Schwartz (2008) kultura nie przynależy do poszczególnych jednostek społeczności, a istnieje poza nimi, przejawiając się jako presja, której poddawane są poszczególne jednostki, chcąc żyć w danym systemie społecznym. Są to oczekiwania stawiane przed członkami społeczeństwa, wyrażane przez normy, sposób organizacji instytucji, jak również wzorce językowe i codzienne praktyki.

W ten sposób wartości kulturowe są komunikowane poszczególnym jednostkom, kształtując ich sposób myślenia. Mitchell (2000) wyróżnił sześć najważniejszych sposobów rozumienia kultury. Należą do nich:

- kultura jako przeciwieństwo natury;
- wzorce zachowań, odróżniające od siebie grupy ludzi;
- procesy, w wyniku których tworzą się wzorce zachowań;
- kultura jako zespół cech wyróżniających różne grupy ludzi i wskazujące na członkostwo w danej grupie;
- sposoby, w jakie powyższe wzorce, procesy i cechy są reprezentowane;
- hierarchiczne uporządkowanie wspomnianych procesów, aktywności, stylów życia itp.

2.1.3. Wymiary i dziedziny kultury

Jednym ze sposobów operacjonalizacji niejednoznacznego pojęcia, jakim jest kultura, jest wykorzystanie elementów takich jak dziedziny i wymiary (Matsumoto, Juang 2007). Dziedziny odnoszą się do konkretnych cech społeczno-kulturowych, będących istotnymi składnikami kultury, takich jak opinie, wartości, normy, postawy, zachowania. Wymiary natomiast to pewne ogólne tendencje, ilustrujące znaczące aspekty zmienności kulturowej.

Wymiary kultury to konstrukty, mające pozwolić na zbadanie, jakie różnice zachodzą we wspomnianych wcześniej dziedzinach, w obrębie różnych kultur. Na przestrzeni lat badacze przedstawiali różne wymiary, które w ich mniemaniu są znaczące w wyjaśnianiu różnic kulturowych. Często przyjmują one postać dychotomii, a najpopularniejszym przykładem jest wymiar „indywidualizm-kolektywizm” (Matsumoto, Juang 2007), który, nawet jeżeli inaczej nazywany, jest obecny w większości badań mających na celu identyfikację wymiarów kultury (Minkov, Bond, Blagoev 2015). Odnosi się on do tego, w jakim stopniu w danej kulturze ceni się i wspiera potrzeby, życzenia, pragnienia i wartości autonomicznych jednostek. Kultury indywidualistyczne charakteryzują się przedkładaniem własnych potrzeb nad potrzeby zbiorowości, natomiast członkowie społeczeństw o kulturze kolektywistycznej uważają się za ściśle związanych z innymi i potrzeby zbiorowości są dla nich ważniejsze niż potrzeby indywidualne. Różnice kulturowe obserwowalne w wymiarze indywidualizmu i kolektywizmu występują m.in. w relacjach z grupami obcymi i własnymi (Triandis i in. 1988), w użytkowaniu przestrzeni (Dejbakhsh, Arrowsmith, Jackson 2011),

jak również w procesach poznawczych, takich jak percepcja (Nisbett, Miyamoto 2005; Nisbett 2009).

W badaniach międzykulturowych wyróżniane są również inne wymiary mające opisywać zmienność kulturową. Hofstede (2000) oprócz indywidualizmu-kolektywizmu wyznaczył także:

- dystans władzy, odnoszący się do tego, jak duże są nierówności zachodzące pomiędzy jednostkami mającymi mniejszą władzę, a tymi, którzy posiadają większą władzę i oznaczający to, w jakim stopniu osoby będące niżej w hierarchii akceptują nierówności w podziale władzy;
- unikanie niepewności – wymiar ten oznacza stopień, w jakim w społeczeństwie przyjmowane są sytuacje niespodziewane, niejasne lub nieznanne. Związany jest m.in. z akceptacją nowych idei (niska wartość wskaźnika), czy występowaniem ścisłych regulacji prawnych lub zwyczajowych (wysoka wartość wskaźnika);
- męskość-kobiecość – jest to wymiar, w którym męskość jest definiowana jako tendencja występująca w społeczeństwie dotycząca dążenia do osiągnięć, heroizmu, asertywności i materialnych wynagrodzeń za sukces. Kobiecość, umieszczona na drugim końcu skali, reprezentuje preferowanie współdziałania, skromności, troskę o słabsze jednostki, gratyfikacje niematerialne;
- orientacja długoterminowa-orientacja krótkoterminowa – odnosi się do nastawienia na cele długo- lub krótkoterminowe;
- pobłażanie-wstrzemięźliwość – oznacza stopień, w jakim cieszenie się życiem i zaspokajanie pragnień jest akceptowane w obrębie danej kultury.

W projekcie GLOBE (Dorfman i in., 2012), który, podobnie jak badania Hofstede, odnosił się do kultury organizacji, obecne są następujące wymiary kultury:

- dystans władzy – analogiczny do wymiaru opisanego powyżej;
- unikanie niepewności – stopień, w jakim społeczeństwo, organizacja lub grupa polega na normach społecznych, zasadach i procedurach w celu zminimalizowania niepewności, co do przyszłości;
- orientacja humanistyczna – stopień, w jakim jednostka jest nagradzana i zachęcana do zachowań altruistycznych, troski o innych, uczciwości;
- kolektywizm instytucjonalny – stopień, w jakim organizacja, grupa lub społeczeństwo zachęca i nagradza za działania kolektywne;

- kolektywizm wewnątrzgrupowy – odnosi się do tego, jak bardzo jednostka jest związana z grupą i eksponuje swoją lojalność i dumę z przynależności;
- asertywność – stopień, w jakim jednostki są asertywne, dążące do konfrontacji i agresywne w kontaktach z innymi;
- równość płci – stopień, w jakim zbiorowość dąży do zminimalizowania nierówności pomiędzy płciami;
- orientacja przyszłościowa – stopień, w jakim jednostki angażują się w planowanie lub inwestowanie na przyszłość i inne zachowania mające odroczone korzyści;
- orientacja zadaniowa – stopień, w jakim zbiorowość zachęca i nagradza swoich członków za doskonalenie się, zwiększanie wydajności, dążenie do samorozwoju.

Odmienny zestaw wymiarów przedstawił w swoim modelu Trompenaars (Trompenaars, Hampden-Turner 1997). Są to:

- uniwersalizm-partykularyzm – wymiar dotyczący większego znaczenia zasad lub relacji;
- osiągnięcie-przypisanie – wymiar dotyczący statusu i tego, czy jest on osiągniany przez jednostki, czy dany z góry;
- indywidualizm-kolektywizm – wymiar odnoszący się do działania indywidualnego i grupowego;
- afektywność-neutralność – wymiar dotyczący okazywania emocji;
- skupienie-rozproszenie – wymiar odnoszący się do tego, w jakim stopniu oddziela się życie prywatne od zawodowego;
- wewnętrzna-zewnętrzna kontrola – wymiar dotyczący tego, czy to człowiek kontroluje środowisko, czy jest przez nie kontrolowany;
- sekwencjonizm-synchroniczność – wymiar ilustrujący tendencję do wykonywania kilku działań naraz lub jednego po drugim.

Do innych wymiarów, według których można badać zmienność kulturową, należy także kontekstowość, którą zaproponował E. Hall (1987). Wyróżnia on kraje niskiego i wysokiego kontekstu, różniące się m.in. w podejściu do takich dziedzin jak poczucie przestrzeni, ubiór i wygląd, podejście do norm i wartości, rola rodziny, a także komunikacja międzyludzka. Kultury wysokiego kontekstu dużą część informacji przekazują niewerbalnie, a obecne w nich normy często nie są sformalizowane. Kultury niskiego kontekstu cechują się dosłownością i bezpośredniością. Jeszcze inny zestaw wymiarów

kultury zaproponował Lewis (2006). Wyróżnił on linearność, multi-aktywność oraz reaktywność działań i zachowań.

Jak wynika z powyższych przykładów, różni badacze wyróżniają różne wymiary kultury i chociaż część z nich powtarza się w obrębie poszczególnych badań, to inne pojawiają się tylko w pojedynczych przypadkach. Zasadność i prawidłowość wyznaczania i wykorzystywania poszczególnych wymiarów jest także przedmiotem sporów i krytyki, zarówno osób zaangażowanych w ich tworzenie, jak i innych badaczy (Hofstede, Regout 1996; Mcsweeney 2002; Smith 2006). Porównanie odpowiadających sobie wymiarów w różnych badaniach wykazało, że pomimo podobnych definicji i założeń, na poziomie wyników nie zawsze są one tożsame (Venaik, Brewer 2016). Tak więc, poza powszechnie uznawanym i wykorzystywanym w badaniach empirycznych wymiarem indywidualizmu-kolektywizmu trudno o inny, uniwersalny konstrukt, który byłby powszechnie wykorzystywany dla celu operacjonalizacji kultury (Matsumoto, Juang 2007). Jednocześnie, część z zaprezentowanych powyżej wymiarów, niesie ze sobą informacje, które mogą być wykorzystane w badaniach dotyczących związków kultury z wytwarzaniem, użytkowaniem i postrzeganiem przestrzeni miejskiej (Dejbakhsh i in., 2011).

2.1.4. Klasyfikacje kultur i modele kultury

Kultury różnią się między sobą w wielu aspektach, które są poddawane próbie opisu m.in. za pomocą omówionych we wcześniejszym podrozdziale wymiarów. Na podstawie istniejących różnic kulturowych dokonywane są klasyfikacje i podziały, pozwalające na wykonywanie zestawień i porównań. Klasyfikacje te dokonywane są na różnych poziomach – różnice kulturowe badane są zarówno na poziomie globalnym, w którego przypadku popularny jest kulturowy podział świata na „Wschód” i „Zachód” (Nisbett 2009), jak i na poziomie narodów, na którym przeprowadzono najbardziej znane badania dotyczące modeli kultury (Leung 2006). Badania te przedstawiają obraz kultury skonstruowany na podstawie wymiarów. Dotyczą one przede wszystkim roli kultury w działalności organizacji i są silnie osadzone w dziedzinie nauk ekonomicznych i psychologii. Należą do nich wspomniane wcześniej – projekt GLOBE, a także badania prowadzone przez Hofstede, Schwartza, Minkova czy Trompenaarsa, które przeprowadzone zostały na poziomie narodowym. Ich pierwotnym celem było wskazanie kulturowo uwarunkowanych różnic w zarządzaniu organizacjami oraz poszukiwanie pożądanych cech liderów wielokulturowych zespołów, ale informacje jakie ze sobą niosą, odnoszą się także

do kultury w jej podstawowym, szerokim ujęciu. Cechą wspólną tego typu badań jest przedstawienie wymiarów w postaci wskaźników, mających konkretną wartość liczbową. Wartości wskaźników ustalane były na podstawie badań ankietowych i wywiadów. Badania porównawcze polegają na zestawieniu ze sobą wartości wybranych wymiarów dla poszczególnych krajów. Chociaż mówienie o kulturach na poziomie narodów spotyka się z krytyką (Brewer, Venaik 2014), badacze „kultur narodowych” twierdzą, że są one wewnętrznie spójne, nawet w przypadku krajów utworzonych w dużej mierze według sztucznych reguł. Dotyczy to np. niektórych państw afrykańskich, których arbitralnie wyznaczone granice często nie pokrywały się z istniejącymi podziałami plemiennymi lub krajów zamieszkałych przez zbiorowości różniące się pod względem religijnym lub etnicznym (Minkov, Hofstede 2012). Modele kultury tego typu mają zarówno zwolenników jak i przeciwników. Ci pierwsi wskazują m.in. na praktyczne korzyści wynikające z zastosowania wskaźników – cechy kulturowe wyrażone są w postaci liczbowej, co umożliwia łatwe analizy i porównania. Badania na podstawie których powstały modele kultury zostały przeprowadzone na dużej ilościowo próbie, a ich wyniki są dostępne dla wielu krajów. Łatwe w odbiorze i przedstawione w przystępny sposób rezultaty ułatwiają wykorzystanie zarówno w celach teoretycznych, jak i praktycznych (Matsumoto, Juang 2007; Subocz 2012). Krytkowane są natomiast różne aspekty badań, począwszy od sztywnego, ilościowego traktowania kultury i spłaszczenia jej znaczenia, poprzez dobór takich, a nie innych wskaźników, dobór próby (w przypadku badań Hofstede byli to pracownicy jednej konkretnej światowej korporacji), aż do traktowania narodów jako całości spójnych kulturowo (Mcsweeney 2002; Hofstede 2006; Brewer, Venaik 2014).

Innym przykładem modelu klasyfikującego kultury na poziomie narodowym jest model Lewisa (Lewis 2005), który w graficzny sposób przedstawia typy kultur na planie trójkąta, którego trzy wierzchołki oznaczają wspomniane już wcześniej kultury liniowo-aktywne, multi-aktywne i reaktywne. Poszczególne państwa umieszczono na bokach trójkąta, co ilustruje ich tendencje w kierunku któregoś z wymienionych typów.

Należy wspomnieć o tym, że przytoczone powyżej modele kultury wywodzą się z badań ekologicznych, dotyczących całych zbiorowości. Przedstawiają one zagregowane wartości wymiarów kultury i pozwalają na porównywanie między sobą poszczególnych systemów społecznych (Hofstede, Bond, Luk 1993). Jednak często popełnianym błędem jest założenie, że rezultaty te można przenosić bezpośrednio na poziom indywidualnych

jednostek i przypisywane im cech wywodzących się z badań prowadzonych na podstawie całej grupy, do której należą (Brewer, Venaik 2014).

Oprócz opisanych już powyżej modeli przedstawiających typy kultur narodowych, opierających się na wskaźnikach, można spotkać się także z innymi klasyfikacjami. Według Hofstede (2000), każdy człowiek nosi w sobie wiele warstw kultury, ze względu na to, że jest członkiem różnych grup społecznych. Należy jednocześnie do kultury narodowej, etnicznej, religijnej, językowej, pokoleniowej, kultury klasy społecznej, organizacyjnej czy kultury związanej z przynależnością do płci. Jednostka może więc dzielić wiele różnych kultur z różnymi grupami, do których należy (Usunier, Lee 2005). Taka mnogość i różnorodność sposobów klasyfikacji wskazuje na to, że chociaż badacze są zgodni co do tego, że można mówić o grupach kultur o podobnej charakterystyce, różnią się jednak opinią na temat tego, według jakich kryteriów należy prowadzić podziały pomiędzy poszczególnymi kulturami i jakie cechy stanowią o ich zróżnicowaniu.

W początkowych etapach badań międzykulturowych, antropolodzy kulturowi, a także przedstawiciele takich nurtów jak antropogeografia i wyrosła z niej geografia kultury, przyglądali się ze szczególnym zainteresowaniem społecznościom o niższym poziomie rozwoju technicznego, żyjącym w mniej przekształconym środowisku. Jednak wraz z rozwojem tej dziedziny nauki zaczęto zauważać, że podobne badania dostarczają interesujących wyników nawet wtedy, gdy dotyczą porównania społeczeństw rozwiniętych (Minkov 2011). Negatywnym aspektem badań prowadzonych w taki sposób stało się jednak skupienie na społeczeństwach określanych cechami: zachodnie, wyedukowane, uprzemysłowione, bogate, rozwinięte (ang. *western, educated, industrialized, rich, developed – WEIRD*) i przekonanie, że uzyskane wyniki i wypracowane metody działania będą adekwatne także w przypadku społeczności, które nie charakteryzują się tymi cechami (Henrich, Heine, Norenzayan 2010).

2.2. Historia badań kulturowych w geografii

2.2.1. Antropogeografia i początki geografii kultury

Pierwsze odwołania do kultury w naukach geograficznych pojawiły się w obrębie antropogeografii, dyscypliny powstałej na przełomie XIX i XX w., której początków upatruje się w pracach Rittera i Ratzela (Blair 1998; Bonnemaision 2005; Jackowski, Bilska-Wodecka, Sołjan 2008; Macała 2012). Antropogeografia zajmowała się refleksją na temat miejsca i roli człowieka w świecie i poszukiwała praw wyjaśniających związki zjawisk

przyrodniczych i społecznych. W ramach tej dyscypliny, badacze odwoływali się do szerokiej, niewartościującej koncepcji kultury, zaczerpniętej z antropologii. Inne szkoły geograficzne, takie jak francuska geografia człowieka z początków XX w., szkoła geografii niemieckiej, czy amerykańska szkoła geografii kultury, związana z Carlem Sauerem, również przyjmowały antropologiczne rozumienie kultury (Rembowska 2002a). Jednak pomimo takich odwołań, tradycyjne ujęcia geograficzne zwykle spłycały kulturę do jej materialnego aspektu, związanego z artefaktami i przestrzennym zasięgiem występowania wytworów kultury (Tuan 1979; Mitchell 2000), umniejszając rolę takich elementów jak zachowania czy wartości, szczególnie w badaniach praktycznych (Wagner, Mikesell 1962; Mitchell 2000).

Geografia kultury w swoich początkach składała się z dwóch głównych nurtów – pierwszym z nich był silnie upolityczniony determinizm geograficzny, według którego rozwój społeczeństw był uwarunkowany poprzez środowisko przyrodnicze, a drugim – badania ludowości, w której poszukiwano korzeni ówczesnej cywilizacji zachodniej (Mitchell 2000). Determinizm geograficzny był jednym z ogniw łączących geografę z polityką, a konkretnie XIX i XX-wiecznym imperializmem (Peet 1985; Livingstone 1992). Wspomniany wcześniej Ratzel w swoich pracach podkreślał rolę narodów jako głównych aktorów na scenie geopolitycznej, a w położeniu Niemiec w centralnej części Europy upatrywał ich przeznaczenia jako głównej siły geopolitycznej na kontynencie (Bonnemaison 2005). Był on także autorem wielu pojęć wykorzystywanych później jako uzasadnienia i usprawiedliwienia dla imperialnej polityki. Do najbardziej niesławnych koncepcji wywodzących się z myśli Ratzela należy *Lebensraum*, kojarzony przede wszystkim z ekspansją terytorialną nazistowskiej III Rzeszy (Macała 2012). Według Mitchella (2000), determinizm geograficzny rozwijał się jeszcze na początku XX w. w Stanach Zjednoczonych, ale jego znaczenie stopniowo podupadało, m.in. dlatego, że w ówczesnej sytuacji geopolitycznej nurt ten stracił swoją rolę jako narzędzie legitymizujące imperialistyczną politykę.

Drugi wspomniany nurt – badania nad ludowością, szukał wyjaśnienia mechanizmów działania współczesnych społeczeństw w historycznych i antropologicznych korzeniach cywilizacji (Mitchell 2000). Jednym z pionierów tego typu badań był Sauer (1925). Choć silnie inspirował się on niemiecką antropogeografią, to w opozycji do nurtu deterministycznego, stwierdził, że to kultura wpływa na naturę, tworząc w ten sposób krajobraz kulturowy, stanowiący kontekst dla ludzkich zachowań. Główną domeną badań

Sauera były studia nad „morfologią krajobrazu”, których ukoronowanie stanowi dzieło *Morphology of Landscape* (Sauer 1925). Krajobraz był dla niego punktem wyjścia do właściwych badań geograficznych, które w głównej mierze miały skupiać się na sposobach przekształcania natury przez człowieka. Przekształcenia te wynikały z kultury poszczególnych zbiorowości, reprezentowanej przede wszystkim przez jej wartości i przekonania (Bonnemaïson 2005). Tak rozumiane badania prowadzone przez geografów kulturowych starały się również rekonstruować zmiany, jakie zachodziły w krajobrazach kulturowych. Skupiały się one głównie na obserwowalnych przejawach kultury, co przyczyniło się do powstania wielu prac dotyczących np. zakresu przestrzennego występowania konkretnego typu budownictwa (Mitchell 2000; Bonnemaïson 2005).

Koncepcje Sauera i skupionych wokół niego geografów ze szkoły amerykańskiej, zwanej także szkołą Berkeley, miały duży wpływ na rozwój dyscypliny, stając się obiektem tak pozytywnych, jak i krytycznych odniesień, które pojawiały się w dyskusji naukowej przez cały XX w. (Shein 2004). Wśród zarzutów pojawiały się m.in. głosy krytyczne wobec materialnego podejścia do kultury, wyrażającego się przez badanie raczej obszarów, niż zamieszkujących je ludzi, skupienie na badaniu terenów wiejskich, przy zaniechaniu kwestii dotyczących miast, a także ograniczenie zainteresowań badawczych do interpretacji krajobrazów wiejskich i historycznych oraz przedstawień kartograficznych przejawów kultury (Jackson, 1989). Sauer, choć odwoływał się w swoich pracach badawczych do kultury, nie skonkretyzował jej ani nie zdefiniował, i większą uwagę przykładał do efektu, jakim jest krajobraz kulturowy, niż do procesu prowadzącego do jego powstania, czyli właściwego działania kultury (Mitchell 2000). Wspomniane zarzuty doprowadziły w drugiej połowie XX w. do poszukiwań nowych ścieżek w geografii kultury. Tradycyjne koncepcje, według części naukowców, wśród których najbardziej kojarzeni są Jackson, Crosgrave i Duncan, przestały być wystarczające. Dynamicznie zmieniający się świat stawiał przed badaczami nowe problemy i wymuszał poszukiwanie nowych rozwiązań, co w efekcie przyczyniło się do powstania tzw. nowej geografii kultury (Jackson 1980, 1989; Mitchell 2000), omówionej w dalszej części rozdziału.

Poza szkołą niemiecką i amerykańską, we Francji w ramach geografii kultury rozwijał się nurt badań krajobrazowych, którego głównym przedstawicielem był Vidal de la Blache. Nurt ten skupiał się na dwóch głównych kwestiach, którymi była demografia oraz zróżnicowanie regionalne powierzchni ziemi (Bonnemaïson 2005). De la Blache uważał, że środowisko przyrodnicze daje ludziom pewne narzędzia i możliwości, z których

korzystają oni by wykształcić swój preferowany styl życia („*genre de vie*”). Środowisko w ujęciu de la Blache nie było więc czynnikiem jednoznacznie determinującym rozwój człowieka, ale nadal miało na niego wpływ, przygotowując scenę, na której człowiek działał – koncepcję tę nazwano posybilizmem (Rapoport 1969; Rembowska 2002a; Duncan, Johnson, Schein 2004). Istotną kategorią w geografii widaliańskiej był region geograficzny – obszar, cechujący się charakterystycznym zespołem cech przyrodniczych, które mogły być wykorzystane przez człowieka (Bonnemaison 2005). Francuska geografia w większym stopniu niż niemiecka antropogeografia była zbliżona do nauk społecznych, czerpiąc z tradycji francuskiej socjologii, a badania ogniskowały się na relacjach pomiędzy człowiekiem a środowiskiem (Rembowska 2002a). Koncepcje de la Blache wymieniane są pośród inspiracji, które doprowadziły do wytworzenia się orientacji humanistycznej w geografii (Wójcik, Suliborski 2021), opisaną bardziej szczegółowo w dalszej części rozdziału.

2.2.2. Nowa geografia kultury

W drugiej połowie XX w. w obszarze nauki anglo-amerykańskiej miały miejsce zjawiska o szczególnym znaczeniu dla rozwoju geografii kultury, takie jak „zwrot kulturowy” w geografii, pojawienie się „nowej” geografii kultury, czy wzrost znaczenia nurtu humanistycznego w geografii (Jackson 1980, 1989; Libura 1990; Mitchell 2000; Scott 2004; Rembowska 2006). Symbolicznym momentem przełomowym wskazującym na nadejście „nowej geografii kultury” było opublikowanie przez Jacksona (1980) tekstu *A plea to cultural geography*, w którym zaapelował on o poszukiwanie nowych pól badawczych, którymi mogłaby zająć się geografia kultury. Założeniami nowej geografii kultury było zwrócenie uwagi na tematy omijane przez klasyczną geografę, takie jak m.in. kwestie rasy, władzy, płci, tożsamości, ciała czy też rola elit w sprawowaniu kontroli nad przestrzenią (Crosgrave, Jackson 1987). Cechą charakteryzującą nową geografę kultury jest także język, zawierający wiele metafor przestrzennych (Mitchell 2000).

Jednym z impulsów stymulujących krytykę geografii kultury w jej klasycznym, pozytywistycznym ujęciu był zwrot humanistyczny w geografii (Tuan 1979; Walmsley, Lewis 1984; Libura 1990; Jędrzejczyk 2004). Geografia humanistyczna odrzuca scjentystyczny model poznania naukowego, zakładający stosowanie powtarzalnych metod, empiryczną sprawdzalność oraz możliwość tworzenia uogólnień w postaci praw. Zamiast tego skupia się na podmiotowości człowieka, wykracza poza aspekt materialny, sięgając po metody wywodzące się z fenomenologii, antropologii, strukturalizmu czy lingwistyki

(Jędrzejczyk 2004). Podejście humanistyczne zakłada również, że przestrzeń ma charakter subiektywny, jest więc inna dla każdego człowieka. Tego typu spojrzenie na przestrzeń sięgało do koncepcji, które wcześniej pojawiały się w innych naukach, np. w socjologii. Należy tutaj wspomnieć m.in. Znanieckiego (1951) i jego poglądy na to, w jaki sposób przestrzeń miejska jest tworzona przez żyjących w niej ludzi czy Lefebvre (1991), którego najbardziej znane prace dotyczą przestrzeni jako produktu społeczeństwa.

Orientacja humanistyczna w geografii cechuje się krytycznym podejściem do tradycyjnej, empirycznej geografii, a swoje inspiracje czerpie m.in. z geografii człowieka Vidala de la Blache, socjologii szkoły chicagowskiej oraz fenomenologii (Libura 1990; Jędrzejczyk 2004; Latham i in. 2009). Ta ostatnia inspiracja miała szczególny wpływ na geografę humanistyczną, skutkując zainteresowaniem światem życia codziennego i zmianą podejścia do pojęcia „przestrzeni”. Przestrzeń zyskała wymiar społeczny, kulturowy i symboliczny oraz zaczęła być definiowana w kontekście znaczenia oraz relacji międzyludzkich. W związku z tym w nauce zaczęto skupiać się na relacjach pomiędzy przestrzenią i miejscem.

Miejsce w geografii humanistycznej rozumiane jest nie w kategoriach przestrzennych, a jako skupienie znaczeń i intencji (Tuan 1987). W celu uchwycenia fenomenu i wielowymiarowości miejsca, Relph (1976) zaproponował rozpatrywanie go w kategoriach takich jak m.in. lokalizacja, krajobraz, czas, społeczność, prywatność i publiczność, zakorzenienie. Miejsca mogą być doświadczane indywidualnie lub grupowo (Jałowiecki 2011) i stanowią wytwór kulturowy, a jako taki, postrzegane są przez pryzmat kultury. Jej znajomość może w niektórych przypadkach być niezbędna do uchwycenia znaczenia miejsca (Jałowiecki 2011). Rozważania nad miejscem skupiają się także na takich kategoriach jak tożsamość i przywiązanie, którymi zajmuje się w szczególności psychologia miejsca (Bierwiazzonek, Lewicka, Nawrocki 2012; Lewicka 2012).

„Nowa” geografia kultury, oprócz inspiracji podejściem humanistycznym, była w dużej mierze kształtowana przez nurty takie jak feminizm, postkolonializm, postmodernizm i poststrukturalizm (Jackson 2000; Scott 2004). Crosgrove i Jackson (1987), charakteryzując nowe kierunki pojawiające się w dyscyplinie w latach 80. XX w. pisali o tym, że „nowa” geografia kultury powinna być zarówno współczesna, jak i historyczna, społeczna i przestrzenna, dotyczyć kwestii tak miejskich, jak i wiejskich, a kultura, jako medium, przez które zmiana społeczna jest doświadczana, kwestionowana i ustanawiana, powinna być postawiona w centralnym punkcie rozważań nad działalnością ludzką. Jackson

(1980) zwracał także uwagę na to, że jednym z zadań geografii kultury powinno być badanie „wzorców ludzkich zachowań” i wewnętrznych procesów kultury, które według części wcześniejszych badaczy, wywodzących się ze szkoły Sauera, były poza obszarem zainteresowań geografa kulturowego (Wagner, Mikesell 1962).

Wspomniane powyżej zjawiska wywarły na geografie kultury wpływ, który widoczny jest do czasów współczesnych. Przejawia się on m.in. w podejmowanej tematyce i sposobach jej ujęcia, szczególnie w skupieniu na takich kwestiach jak miejsce, przestrzeń symboliczna i ich percepcja, tożsamość i identyfikacja (Jackson 1989; Cresswell 2010). Również wykorzystywanie w badaniach metod wywodzących się z antropologii i socjologii, czy podejście do kultury, mające charakter raczej społeczny niż przestrzenny, to elementy powiązane ze zmianami wynikającymi ze „zwrotu kulturowego” w geografii.

We współczesnej geografii kultury można zidentyfikować pięć głównych sposobów, w jakie pojęcie „kultura” jest rozumiane i wykorzystywane (Anderson i in. 2003). Są to:

- kultura jako rozmieszczenie artefaktów – rozumienie kultury związane z badaniem fizycznych artefaktów i tego, w jaki sposób znalazły się w takim, a nie innym miejscu, oraz co mogą one powiedzieć o ich autorze;
- kultura jako sposób życia – badania skupiające się na wartościach, przekonaniach, praktykach, znaczeniach i językach, które składają się na sposób życia;
- kultura jako znaczenie – w tym rozumieniu kultura dotyczy znaczenia krajobrazów i miejsc, sposobu, w jaki są one interpretowane i stają się istotne;
- kultura jako działanie – nurt związany z tym, jak kultura przejawia się i jest tworzona przez codzienne aktywności, podejmowane przez ludzi;
- kultura jako władza – ten sposób rozumienia wiąże się z funkcjonowaniem kultury w społeczeństwie i jej związkami zjawiskami takimi jak niesprawiedliwość, nierówność, to, w jaki sposób przestrzeń jest przekształcana przez jednostki i grupy posiadające władzę oraz te, które jej nie posiadają;

Geografia kultury w jej współczesnym rozumieniu ma więc szeroki zakres badań. Zajmuje się z jednej strony przestrzennym zasięgiem kultur, regionalizacją kulturową, a także materialnymi aspektami kultury, które, jako przedmiot badań, przeżywają swojego rodzaju renesans (Jackson 2000). Z drugiej strony zaś, podejmowane są tematy takie jak

(post)kolonializm, sprawiedliwość społeczna i wykluczenia, feminizm, ciało i seksualność, rasa, płeć, tożsamość (Mitchell 2000). Z rosnącym zainteresowaniem spotyka się także tematyka cyberprzestrzeni, internetu i rozszerzonej rzeczywistości (Scott 2004), a także geografia moralności (Rembowska 2002a). Na styku badań literackich i geografii powstała także dziedzina nazywana geopoetyką (Rybicka 2012, 2014). Jackson w 2016 r. symbolicznie powrócił do tekstu *New directions of cultural geography*, który opublikował wspólnie z Denitem Crosgrove w 1987 r., przedstawiając nowe wyzwania, przed którymi staje geografia kultury. Według Jacksona, należą do nich m.in. takie kwestie jak geografia żywności i moralne aspekty dostępu do żywności, a także zmiany klimatyczne (Jackson 2016).

Zwrot kulturalny w geografii przejawiał się nie tylko w rozwoju nowej geografii kultury. Według Cresswella, począwszy od lat 90. XX w. kultura stała się istotnym kontekstem w większości dziedzin składających się na geografie człowieka. Wiele postulatów zawartych w kluczowych tekstach opublikowanych w latach 80. XX w., dotyczących sposobów w jaki powinny być prowadzone badania oraz ich zakresu tematycznego, w późniejszych dekadach, nie tylko zostało spełnionych, ale momentami stały się wręcz dominującym podejściem w geografii kultury (Cresswell 2010).

2.2.3. Geografia kultury w polskich badaniach geograficznych

Problematyka kultury w polskiej geografii przez wiele lat pozostawała na uboczu głównych zainteresowań badawczych. Chociaż kwestie kulturowe pojawiły się np. w klasyfikacji antropogeografii, jaką przeprowadzili Zaborski i Wrzosek (1937) (pod postacią „Geografii przejawów kultury materialnej” i „Geografii przejawów kultury duchowej”), a w latach powojennych pojawiło się m.in. opracowanie Dobrowolskiej (1948) dotyczące krajobrazów kulturowych, to do lat 90. XX w. geografia kultury leżała na marginesie polskiej geografii (Rembowska 2002a; Jackowski, Bilaska-Wodecka, Sołjan 2008; Matykowski, Kulczyńska 2008). W instytucjach naukowych i klasyfikacjach prowadzonych po II wojnie światowej, geografia przynależała do nauk przyrodniczych, co wynikało m.in. z silnego umocowania w naturalistycznym, pozytywistycznym wzorcu metodologicznym (Lisowski 2012). Na dodatek, koncepcje niemieckiej szkoły antropogeografii, która miała ogromny wpływ m.in. na rozwój szkoły amerykańskiej, w okresie powojennym zostały zepchnięte na margines z powodów politycznych (Jackowski, Bilaska-Wodecka, Sołjan 2008). W związku z tym, wiele istotnych trendów obecnych w światowej geografii, opisanych we wcześniejszej części tego rozdziału, niejako

ominęło polską naukę lub nie spotkały się one z entuzjastycznym przyjęciem. Próby przeniesienia na polski grunt zachodniej geografii kultury i geografii humanistycznej oraz behawioralnej, a także związanych z nimi koncepcji, takich jak relatywizm i odejście od neopozytywistycznego modelu poznania, pojawiły się w pracach Libury i Domańskiego (Domański, Libura 1986; Libura 1990), ale dopiero przełom XX i XXI w. przyniósł swego rodzaju renesans elementu kulturowego w polskiej geografii. Był on jednak w dużej mierze opóźniony w stosunku do globalnych trendów. Powstałe wtedy publikacje Rembowskiej (1999a; 1999b, 2002a; 2002b) przybliżały polskiemu czytelnikowi wspomniane wcześniej koncepcje autorstwa de la Blache czy Sauera, sięgające jeszcze okresu międzywojennego, a także opisywały dyskusje prowadzone na temat tradycyjnej geografii kultury w kręgach nauki zachodniej w latach 70. i 80. XX w. O krajobrazie kulturowym i jego miejscu w badaniach geograficznych pisała także Myga-Piątek (2001, 2005, 2012). Współcześnie w polskiej nauce pojawiają się publikacje dotyczące konkretnych dziedzin z zakresu geografii kultury, m.in. geografii muzyki (Matykowski, Kulczyńska 2008; Rybicka 2011; Matykowski, Zmudzińska 2023) czy geografii religii (Jackowski, Bilka-Wodecka, Sołjan 2008). Do przejawów interdyscyplinarnych związków geografii kultury z innymi gałęziami nauki należy także geopoetyka, łącząca badania geograficzne z literaturowymi. W tym nurcie można zauważyć zarówno prace geografów (Madurowicz 2012), jak i badaczy zajmujących się literaturą (Rybicka 2008, 2011, 2012, 2014). Podejście humanistyczne w geografii jest obecne m.in. w pracach Kaczmarka, a także Jędrzejczyka. Pierwszy z nich (Kaczmarek 2004, 2005, 2013) rozwinął m.in. podejście geobiograficzne w geografii, natomiast drugi (Jędrzejczyk 2004) skupiał się na orientacji humanistycznej w geografii miasta. Warto również zauważyć, że wiele zjawisk, których badanie postulowała rozwijająca się nowa geografia kultury w realiach polskich pozostaje przedmiotem badań innych dyscyplin. Dotyczy to zarówno kręgu nauk geograficznych, np. geografii historycznej (Rybicka 2011), jak i dyscyplin takich jak psychologia (Lewicka 2012), kulturoznawstwo (Rewers 1996, 2005), czy socjologia (Borowik, Sztalt 2007; Majer 2010). Prace wielu badaczy na gruncie polskiej nauki trudno jest sklasyfikować jednoznacznie jako geograficzne, choć dotyczą one tematów znajdujących się w obszarze zainteresowań geografii kultury w jej ujęciu zachodnim. Zepchnięcie tej dziedziny na margines polskiej geografii, w której przez większą część XX w. dominował wzorzec pozytywistyczny, sprawiło, że opracowania tego typu kojarzone są bardziej z socjologią, antropologią lub psychologią. Inną przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, że anglosaska geografia kultury niejako „zawłaszczyła”, czy też weszła na pole badawcze wielu innych dyscyplin

naukowych, co spotykało się niekiedy z ich wyraźnym oporem lub obawą przed wchłonięciem przez tę, rekonstruującą się w latach 80. i 90. XX w. dziedzinę geografii (Cresswell 2010), podczas gdy w Polsce w tym samym czasie w geografii dominowało tradycyjne, pozytywistyczne podejście (Jędrzejczyk 2004; Lisowski 2012).

2.3. Wpływ kultury na użytkowanie i kształtowanie przestrzeni

Wpływ kultury na zachowania człowieka, także zachowania przestrzenne, którym będzie w szczególności poświęcony ten podrozdział pracy, pojawia się w literaturze z zakresu geografii, antropologii, etnografii, psychologii i socjologii. W każdej z tych dyscyplin naukowych można napotkać gałęzie, w których kultura, przestrzeń i zachowania przenikają się, aczkolwiek autorzy badań i opracowań naukowych skupiają swoją uwagę na różnych aspektach. Już w pierwszej połowie XX w. Malinowski (Malinowski 1958) stwierdził, że kultura jest najszerszym kontekstem ludzkiego zachowania, stąd wynika jej istotna rola w badaniach przedstawicieli wszystkich dyscyplin humanistycznych.

Pod wpływem kultury człowiek ulega socjalizacji – zostaje wprowadzony do udziału w życiu społecznym, ucząc się zachowania według przyjętych w społeczeństwie wzorów i wykonywania określonych ról społecznych (Szczepański 1972; Kłoskowska 1981). Z kultury wywodzą się sposoby zachowywania się, spostrzegania i działania zakorzenione w danym środowisku kulturowym (Matsumoto, Juang 2007). Jest ona również źródłem wzorów postępowania w konkretnych sytuacjach i określa normy – powszechnie przyjęte i akceptowane w danej społeczności. Pomimo tego, że podstawowe potrzeby i popędy są uniwersalne dla gatunku ludzkiego, o sposobie, w jaki są one zaspokajane decyduje kultura (Szczepański 1972). Czynniki kulturowe mają również współdziałanie zarówno w tworzeniu instytucji, organizujących życie człowieka (Malinowski 1958; Schwartz 2008), jak i kształtowaniu przestrzeni, w której ludzie żyją (Jałowicki, Szczepański 2006). Rzeczywiste zachowania jednostek różnią się między sobą ze względu na różnice dotyczące takich kwestii jak temperament lub osobowość. W efekcie wynikają one z kompromisów pomiędzy jednostką, a wzorami kulturowymi obecnymi w społeczeństwie, którego jest członkiem (Benedict 1966).

Swego rodzaju instrukcjami tego, jak człowiek powinien się zachowywać są m.in. prawa, ale także ich mniej skodyfikowane podstawy – praktyki i sankcje społeczne. Do instrukcji należą także zjawiska takie jak folklor, maksymy i przysłowia (Skinner 1974). Praktyki te składają się na kulturę, która stanowi „podtrzymywany przez grupę system

zależności związanych ze wzmacnianiem (...)”, który „kontroluje zachowania członków grupy ją przyjmującej” (Skinner 1974, ss. 243).

2.3.1. Społeczne wytwarzanie przestrzeni

W dyskusji o wpływie kultury na użytkowanie i kształtowanie przestrzeni, warto wspomnieć o pracach Lefebvre dotyczących społecznego wytwarzania przestrzeni (Lefebvre 1991), które inspirowały badaczy takich jak Jałowiecki (2010), Harvey (1990) czy Soja (1996). Według Lefebvre przestrzeń zarówno wytwarza relacje społeczne, jak i jest przez nie wytwarzana. Różne społeczeństwa mają różne praktyki przestrzenne, w wyniku których wytwarzają, naznaczają i przyswajają swoją przestrzeń. Chociaż poglądy Lefebvre na temat wytwarzania przestrzeni skupiały się głównie na kwestiach systemu ekonomicznego i relacji władzy, pojawiał się w niej także pierwiastek kulturowy. Społeczne wytwarzanie przestrzeni jest uwarunkowane czterema głównymi czynnikami, do których, obok środowiska naturalnego, rozwoju techniki i stosunków panowania – podległości, należą systemy wartości i kategorie kultury, które składają się na model świata danego społeczeństwa (Jałowiecki 2010). Kultury porządkują przestrzeń wokół czterech dychotomii przestrzennych, do których należą:

- przestrzeń pierwotna oraz wtórna;
- przestrzeń prywatna i publiczna;
- przestrzeń centralna i peryferyjna;
- przestrzeń sakralna i świecka.

Każdy system kultury w odmienny sposób ustala relacje wewnątrz przedstawionych par oraz relacje pomiędzy nimi (Jałowiecki 2010).

Harvey (1990), zestawiając ze sobą trzy wymiary praktyk przestrzennych zidentyfikowanych przez Lefebvre (materialne praktyki przestrzenne – to, co doświadczane; reprezentacje przestrzeni – to, co postrzegane; przestrzeń reprezentacji – to, co wyobrażone) z czterema wymiarami wywodzącymi się z bardziej tradycyjnych ujęć roli przestrzeni w konstytuowaniu zjawisk społecznych (dostępność i dystans, zajmowanie i użytkowanie przestrzeni, dominacja i kontrola nad przestrzenią, wytwarzanie przestrzeni) stworzył „sieć” praktyk przestrzennych (tab.1). Zaprezentowany przez niego schemat nie miał wyczerpującego charakteru, ale stanowił pewnego rodzaju przyczynek do dyskusji nad sposobami doświadczania przestrzeni w warunkach zachodzących zmian technologicznych, produkcyjnych i kulturowych (Wójcik 2016). Ukazuje jednocześnie, jak

szeroki jest zakres zachowań społecznych zachodzących w przestrzeni, także tych, które mają miejsce w przestrzeni publicznej. W swoim schemacie Harvey umieszcza także elementy związane z percepcją przestrzeni.

Tabela 1. Sieć praktyk przestrzennych według Harveya

	Dostępność i dystans	Zajmowanie i użytkowanie przestrzeni	Dominacja i kontrola nad przestrzenią	Wytwarzanie przestrzeni
Materiałne praktyki przestrzenne	Przepływy dóbr, pieniędzy, ludzi, pracy, władzy, informacji itp.; systemy transportowe i komunikacyjne; hierarchia rynków i systemów miejskich; koncentracja przestrzenna	Użytkowanie przestrzeni, zagospodarowanie środowiska, przestrzenie społeczne, społeczne sieci komunikacji i wzajemnej pomocy	Własność prywatna, państwowe i administracyjne podziały przestrzeni, zamknięte zbiorowości i sąsiedztwa, wykluczanie przestrzenne i inne formy kontroli społecznej (nadzór policyjny, inwigilacja)	Produkcja infrastruktury technicznej (transportowej, komunikacyjnej, zabudowy), terytorialna organizacja infrastruktury społecznej (formalnej i nieformalnej)
Reprezentacje przestrzeni	Dystanse społeczne, psychologiczne i fizyczne, mapy mentalne, teorie oporu przestrzeni (teorie lokalizacji, fizyka społeczna)	Przestrzeń osobista, mapy mentalne, hierarchie przestrzenne, symboliczna reprezentacja przestrzeni, dyskursy przestrzenne	Przestrzenie zakazane, terytorialność, społeczność, kultura regionalna, nacjonalizm, geopolityka, hierarchie	Nowe systemy, reprezentacji wizualnej i komunikacji. Semiotyka, nowe dyskursy artystyczne i architektoniczne
Przestrzenie reprezentacji	Przyciąganie/odpychanie, dystans/pragnienie, dostęp/ odmowa, transcendencja, środki przekazu	Znajomość przestrzeni, dom i rodzina, przestrzenie otwarte, przestrzenie dla występów publicznych (ulice, place, rynki), ikonografia i graffiti, reklama	Obcość przestrzeni, przestrzenie strachu, własność i władanie, pomnikowość i utworzone przestrzenie rytualne, bariery symboliczne, konstruowanie „tradycji”, przestrzenie represji	Utopijne plany, wyobrażone krajobrazy, przestrzenie i ontologie fantastyki naukowej, wyobrażenia artystyczne, przestrzenie mitologiczne, poetyki przestrzeni, przestrzenie pragnień

Źródło: Harvey 1991, s. 221

2.3.2. Użytkowanie i kształtowanie przestrzeni

Wśród zachowań społecznych człowieka – jego interakcji z innymi uczestnikami życia społecznego – można wyróżnić kategorię szczególnie istotną ze względu na tematykę dysertacji. Są to zachowania przestrzenne, w których elementy fizyczne środowiska odgrywają istotną rolę instrumentalną, symboliczną lub emocjonalną (Pióro 1982). Pióro wyróżnił cztery kategorie podstawowych zachowań przestrzennych, do których należą:

- techniczne zagospodarowanie przestrzeni i jej organizowanie;
- dokonywanie wyborów przestrzennych (zarówno lokalizacyjnych, jak i planistycznych);
- ruchliwość przestrzenna;

- przeżywanie stanów emocjonalnych wobec postrzeganej przestrzeni oraz tworzenie własnych obrazów miasta przez jednostki.

Decyzje przestrzenne są podejmowane przez jednostki, grupy społeczne, firmy, czy państwa i odzwierciedlają wartości, przekonania i postawy pojedynczych ludzi i społeczeństw (Golledge, Stimson 1997). Szerokie ujęcie zachowań przestrzennych obejmuje więc zarówno lokalizację działalności gospodarczej przedsiębiorstwa, wybór miejsca zamieszkania przez rodzinę, jak i decyzję indywidualnej osoby o tym, na której ławce w parku usiąść. Roch Sulima, pisząc o *Antropologii Codziennosci* (2000) sięga po przykłady tematów wyraźnie zakorzenionych w przestrzeni – forma i sposób użytkowania ogródków działkowych, rola, jaką odgrywa w krajobrazie miejskim graffiti, podejmuje także tematykę supermarketów oraz lokalnych rynków i bazarów. Wszystkie te miejsca i zjawiska są również obiektem zainteresowań geografów, a część z nich to wręcz sztandarowe kwestie dotyczące przestrzeni publicznej.

Aspekt przestrzenny kulturowych wzorów zachowań został opisany przez Halla (1984, 1987, 2001) w jego pracach nad proksemiką (sposobem, w jaki ludzie wykorzystują przestrzeń jako jeden z systemów komunikacji). Hall zwracał uwagę na to, że różne kultury w odmienny sposób korzystają z przestrzeni. Jednym ze sposobów, w jaki może się przejawiać owo zróżnicowanie, jest kwestia przyjętych dystansów interpersonalnych. Hall wyróżnił cztery rodzaje dystansów: intymny, osobisty, społeczny i publiczny. Twierdził on, że przyjęte w danej kulturze normy mogą sprawić, że taka sama odległość pomiędzy dwoma osobami w jednym przypadku może zostać uznana za dystans intymny (na który dopuszczane są tylko najbliższe osoby), natomiast w innym, za dystans indywidualny (prywatny, odległość, na którą dopuszczane są ludzie znani osobiście), czy nawet społeczny (dystans dla ludzi nieznających się, zachowywany np. w miejscach publicznych) (Hall 2001). Na tej podstawie wydzielił on kultury kontaktowe oraz niekontaktowe. W przypadku tych pierwszych, dozwolone dystanse są mniejsze, również przestrzeń osobista jest honorowana w mniejszym stopniu, a w komunikowaniu się z innymi osobami dopuszczone jest fizyczne zaangażowanie, np. dotyk, częstszy jest także bezpośredni kontakt wzrokowy. Kultury niekontaktowe cechują się zachowywaniem większego dystansu i większą rezerwą w komunikacji interpersonalnej. Istnienie takiego podziału kultur oraz ich powiązania z położeniem geograficznym (kultury niekontaktowe określane jako „północne” a kontaktowe jako „południowe”) potwierdziły także późniejsze badania empiryczne (Høgh-Olesen 2008).

Różnice kulturowe dotyczące użytkowania przestrzeni można zaobserwować także w innych kwestiach, dotyczących np. trwałości i tymczasowości przestrzeni, roli płci, terytorialności, tego, jak rozumiana jest przestrzeń prywatna i publiczna oraz w jaki sposób wyznaczone są dzielące je granice. Dotyczy to m.in. dostępu do domów, który w niektórych kulturach jest ograniczony do bliskich przyjaciół i krewnych, a w innych jest regulowany w niewielkim stopniu (Aiello, Thompson 1980). Kultura i jej wpływ pojawiają się także w rozważaniach nad szerokim zakresem innych praktyk przestrzennych, obejmujących m.in. prowadzenie samochodu (Ozkan i in. 2006), korzystanie z przestrzeni konsumpcji (centrów handlowych) (Abaza 2001; Rochmińska 2016) czy zachowania przestrzenne turystów (Dejbakhsh, Arrowsmith, Jackson 2011). Różnice kulturowe w tego typu badaniach są analizowane w różnych kontekstach, zarówno w odniesieniu do wymiarów kultury, takich jak indywidualizm i kolektywizm lub dystans władzy, jak i w nawiązaniu do kulturowych wzorów zachowań.

Hall zwracał uwagę na fakt, że odbiciem kultury jest nie tylko sposób zachowywania się w przestrzeni, ale także sam sposób w jaki przestrzeń jest przez ludzi organizowana (Hall 1987, 2001). Odwołując się do różnych skal przestrzennych, od mieszkania czy miejsca pracy, poprzez budynki, dzielnice, aż po układ przestrzenny całego miasta, wskazywał na różnice w fizycznej formie przestrzeni, których przyczyn doszukiwał się w kulturze. Przestrzeń trwała, będąca jednym z podstawowych sposobów organizacji działalności indywidualnej i grupowej człowieka determinowana jest istniejącymi wzorcami kulturowymi (Hall 2001). Organizacja przestrzeni wpływa także na zachowania. Hall wyróżnił przestrzenie „odspołeczne”, skłaniające ludzi do trzymania się daleko od siebie, oraz dospołeczne, sprzyjające skupianiu się razem i wzajemnym kontaktom. Jednak w różnych kulturach takie same przestrzenie nie muszą być zaliczone do tej samej z wymienionych kategorii. O budynkach jako „produktach społecznych i kulturowych” pisał także Anthony King (1980), według którego społeczeństwo tworzy taki rodzaj zabudowy, który przyczynia się do podtrzymania wielu obecnych w nim form społecznych. Podobna konkluzja wynikała również z prac Rapaporta (1969), który, badając jaki wpływ na formę zabudowy mieszkaniowej mają czynniki takie jak klimat, technologia, dostępne materiały oraz czynniki społeczno-kulturowe, tym ostatnim poświęcił szczególną uwagę. Podkreślał m.in. fakt, że wielu migrantów przynosiło ze sobą własne formy architektoniczne, nawet, jeśli były one nieprzystosowane do nowego otoczenia. Wpływem kultury na rolę, kształtowanie i postrzeganie przez użytkowników miejskich przestrzeni

publicznych zajmuje się m.in. Low, na przykładzie placów miejskich w Ameryce Łacińskiej (Low 2000, 2017). W swoich pracach zwraca ona także uwagę na znaczenie kulturowe przestrzeni publicznych jako miejsc związanych z protestem i dziedzictwem.

Powyższe przykłady wskazują, że zakres w jakim kultura oddziałuje na sposoby użytkowania, postrzegania i kształtowania przestrzeni przez człowieka jest więc bardzo szeroki. Obejmuje on zarówno relacje międzyludzkie zachodzące w przestrzeni, jak i relacje pomiędzy człowiekiem a przestrzenią.

2.3.3. Percepcja przestrzeni

Kultura wpływa nie tylko na możliwe do zaobserwowania zachowania i praktyki przestrzenne, ale ma także wpływ na procesy percepcyjne poprzedzające działanie (Kastanakis, Voyer 2014). Termin „percepcja” oraz jego związki z kulturą nie są jednoznaczne, ze względu na to, że geografowie używają go w innym znaczeniu niż psychologowie. W psychologii, percepcją nazywa się proces wydobywania znaczenia ze złożonych bodźców, jakie napotyka się w codziennym życiu (Bell i in. 2003). Z kolei w geografii, pojęcia percepcja używa się w kontekście tego, jak rzeczy i zjawiska są zapamiętywane przez człowieka, i w jaki sposób odwołuje się on do nich (Golledge, Stimson 1997).

Znaczenie kultury widoczne jest w postrzeganiu siebie i innych oraz w relacjach pomiędzy tymi kategoriami (Triandis i in. 1988), jak również w postrzeganiu środowiska, które otacza człowieka (Nisbett, Masuda 2003; Nisbett, Miyamoto 2005). Według Nisbetta i Miyamoto (2005). W zależności od zróżnicowania względem opisywanego wcześniej wymiaru indywidualizmu-kolektywizmu, istnieje tendencja do percepcji analitycznej, skupionej na szczególe (orientacja indywidualistyczna) lub całościowej, skupionej na kontekście (orientacja kolektywistyczna). Podział ten wpisuje się także w kulturowy wymiar kontekstualności, wprowadzony przez Halla (1984). Badania międzykulturowe dotyczące złudzeń optycznych wykazały również występowanie różnic warunkowanych kulturowo w mechanizmach percepcji wzrokowej, takich jak postrzeganie głębi albo interpretacja symbolicznego przedstawienia trzech wymiarów na powierzchni dwuwymiarowej (Matsumoto, Juang 2007). Istnieje więc szereg czynników kulturowych, które sprawiają, że pomimo posiadania takich samych organów zmysłów, służących do zdobywania wiedzy o świecie, sposób w jaki ludzie ów świat postrzegają, jest zróżnicowany. Zróżnicowanie to ma zaś wpływ na podejmowane zachowania, może je

modyfikować, a nawet warunkować (Golledge, Stimson 1997; Jałowiecki, Szczepański 2006).

Percepcja w kontekście przestrzeni związana jest jednak nie tylko z postrzeganiem zmysłowym, który to aspekt został opisany powyżej, ale także ze sferą semiotyczną przestrzeni, czyli jej znaczeniem dla podmiotu postrzegającego, oraz z wpływem postrzeganej przestrzeni na samopoczucie jednostek i grup społecznych (Jałowiecki, Szczepański 2006). Wiąże się to również ze wspomnianym wcześniej sposobem, w jaki pojęcie to jest rozumiane w geografii. W takim sensie badania percepcyjne koncentrują się na wyobrażeniu, jakie człowiek ma o otaczającym go świecie. Jest ono obrazem mentalnym, na który składają się doświadczenia, postawy, wspomnienia i bezpośrednie doznania, który ma wpływ na to, w jaki sposób ludzie zachowują się i interpretują informacje (Relph 1976; Libura 1990). Owo wyobrażenie o świecie ma wpływ na procesy decyzyjne, gdyż znaczenie postrzeganej rzeczywistości może być w ich przypadku nawet większe niż rzeczywistości obiektywnej (Golledge, Stimson 1997). Wpływ na zachowania ma także sposób, w jaki człowiek postrzega siebie i innych ludzi. Ajzen (2002) wyróżnił trzy aspekty kształtujące zachowania, są to: przekonania dotyczące prawdopodobnych konsekwencji danego działania, przekonania dotyczące normatywnych oczekiwań innych ludzi oraz przekonania dotyczące możliwych okoliczności ułatwiających lub utrudniających konkretne zachowanie. Percepcja odgrywa szczególną rolę w geografii humanistycznej ze względu na to, że podejście humanistyczne przyjmuje założenie o subiektywności przestrzeni. Z tego powodu, może istnieć wiele różnych przestrzeni miejskich, w zależności od tego, w jaki sposób postrzegane są one przez człowieka (Jędrzejczyk 2004).

Jednym z najbardziej rozpoznawalnych badaczy percepcji przestrzeni miejskiej był Lynch (1960), według którego wyobrażenie przestrzeni jest rezultatem dwustronnego procesu zachodzącego między obserwowanym środowiskiem, a obserwatorem. Środowisko sugeruje rozróżnienia i relacje między różnymi obiektami, a obserwator wybiera, organizuje i nadaje znaczenie temu, co widzi. Postrzegane wyobrażenie składa się z trzech komponentów: tożsamości (tego, co odróżnia je od innych), struktury (relacji przestrzennej postrzeganego w stosunku do obserwatora i innych obiektów) oraz znaczenia (praktycznego lub emocjonalnego). Każda jednostka ma swoje własne wyobrażenie przestrzeni ze względu na cechy osobnicze, ale można dostrzec zgodności w tworzonym obrazie, wynikające z przynależności do konkretnych grup. Wśród kategorii, według

których ludzie mogą być do tych grup przypisywani, Lynch wymienia m.in. wiek, płeć, miejsce zamieszkania, jak również kulturę.

Percepcja jest więc związana ze sposobem, w jaki człowiek kształtuje swój obraz przestrzeni i ze znaczeniem, jakie przestrzeń ze sobą niesie. W związku z tym, że kultura ma wpływ na sposób, w jaki przestrzeń jest zorganizowana, do odczytania tego znaczenia niezbędna jest znajomość kodu czy też języka, który jest częścią dziedzictwa kulturowego (Low 2000; Jałowiecki, Szczepański 2006). Przestrzenie, które w pewnych kulturach są znaczące, mogą być pozbawione znaczenia dla przedstawicieli innych kultur. Jednocześnie, wpływ na zachowania przestrzenne człowieka mają także jego przekonania o tym, w jaki sposób będą one postrzegane przez innych ludzi. Związane jest to z normami, które stanowią wytwór kulturowy.

3. Przestrzeń publiczna

W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną kluczowe koncepty dotyczące miejskiej przestrzeni publicznej. Część z nich, związana głównie z planowaniem przestrzennym i urbanistyką, dotyczy kształtowania i zarządzania przestrzenią publiczną. Oprócz tego sięgnięto po zagadnienia wywodzące się z filozofii i socjologii, omawiając m.in. terminy takie jak publiczność, prywatność, sfera publiczna czy kultura strachu.

Na wstępie można zapytać: czym jest przestrzeń publiczna miasta? To z pozoru proste pytanie prowokuje do wieloaspektowych rozważań. Po chwili zastanowienia można dostrzec złożoność zakresu znaczeniowego tego pojęcia, rozpowszechnionego zarówno w języku naukowym, jak i potocznym. Poniższy rozdział stanowi próbę odpowiedzi na tak sformułowane pytanie.

Przestrzeń publiczna w niniejszej pracy jest przywoływana zarówno w liczbie pojedynczej, jak i liczbie mnogiej. W tym pierwszym przypadku jest ona traktowana jako ogólna kategoria teoretyczna. Natomiast przestrzenie publiczne w liczbie mnogiej oznaczają poszczególne elementy strukturalne miasta. Pełnią one istotne funkcje – są nośnikami i reprezentacją kultury (Bielecki 1996; Low 1997), w dużej mierze decydują o jakości życia w mieście (Gehl 2009), pozwalają na realizację potrzeb społecznych (Lorens 2010a) oraz manifestowanie swoich poglądów (Miciukiewicz 2006). Są także kluczowym elementem demokracji (Geenens, Tinnevelt 2009; Parkinson 2009), odbijają się w nich nastroje społeczne (Low, Smith 2006a) i w dużej mierze stanowią o tożsamości miasta (Bierwiazonek 2015). Na przestrzenie publiczne można także patrzeć przez pryzmat ich użytkowników. W takim wypadku istotną staje się kategoria „obcego”, który stanowi w ich przypadku jedną z kluczowych figur. Miejskie przestrzenie publiczne umożliwiają spotkania z tym, co nieznanne, kontakty pomiędzy osobami, które w innych okolicznościach nie weszłyby w interakcje (Lofland 1998; Baumann 2003). Oczywiście „obcy”, choć istotny, to nie jedyny aktor na scenie przestrzeni publicznej, gdyż jest ona przedmiotem zainteresowania ze strony różnych podmiotów życia miejskiego – władz, użytkowników (zarówno mieszkańców, jak i użytkowników zewnętrznych miasta), a także osób odpowiedzialnych za kształtowanie przestrzeni, takich jak planiści i urbaniści.

Złożoność i wieloaspektowość zakresu znaczeniowego przestrzeni publicznej dostrzec można także w zainteresowaniu, ze strony wielu dyscyplin naukowych zarówno samym pojęciem, jak i towarzyszącym mu zjawiskom. Badacze, którzy mieli duży wkład w rozwój studiów nad miejską przestrzenią publiczną, jej wytwarzaniem, przekształcaniem

i użytkowaniem, wywodzą się z różnych dziedzin i często to nie przestrzenie publiczne były pierwotnym celem ich rozważań (Lofland 1998). Lofland zauważa, że spośród czterech najważniejszych według niej nazwisk związanych z badaniami przestrzeni publicznej, którymi są Stone, Jacobs, Goffman i Whyte, tylko ten ostatni od początku zajmował się nimi bezpośrednio. W przypadku pozostałych, do tej tematyki doprowadziły ich rozważania naukowe dotyczące innych aspektów życia miejskiego. Stone interesował się pierwotnie mechanizmami integracji społecznej w społecznościach miejskich. *Życie i śmierć wielkich miast Ameryki*, najsłynniejsze dzieło Jacobs, dotyczyło mechanizmów interakcji społecznych zachodzących w miastach. Goffmann zaś skupiał się na zachowaniach i interakcjach międzyludzkich, a spostrzeżenie, że większość z nich zachodzi w przestrzeniach publicznych, skłoniło go do rozwijania w tym kierunku zainteresowań badawczych.

Strukturę narracyjną rozdziału poświęconego przestrzeni publicznej podzielono na trzy części. Pierwsza to przedstawienie powiązań przestrzeni publicznej z koncepcją sfery publicznej. Następnie zaprezentowano historię przemian miejskich przestrzeni publicznych, oraz ich współczesne typy, rola i znaczenie. Rozdział zakończony jest przeglądem krytycznej dyskusji nad stanem współczesnej miejskiej przestrzeni publicznej.

3.1. Sfera publiczna

Debata na temat przestrzeni publicznej łączy się z pojęciem sfery publicznej. Oba te terminy często są mylone, a ich znaczenia przenikają się. Z tego powodu, warto poświęcić sferze publicznej kilka słów na początku rozdziału, bo, pomimo że nie jest ona przedmiotem badań w pracy doktorskiej, to często jest przywoływana w dyskusji teoretycznej na temat miejskiej przestrzeni publicznej. W związku z tym przedstawione zostaną najczęściej przywoływane w literaturze koncepcje sfery publicznej, a także ich powiązania ze współczesną dyskusją na temat miejskiej przestrzeni publicznej.

3.1.1. Koncepcje sfery publicznej

W 1996 r. Benhabib zaproponowała typologię (1996), według której istnieją trzy główne koncepcje sfery publicznej: koncepcja Arendt, model liberalny, związany przede wszystkim z Ackermanem oraz model dyskursywny Habermasa, wywodzącego się ze szkoły frankfurckiej. W dyskusjach nad miejską przestrzenią publiczną, która stanowi jedynie wycinek sfery publicznej (Madanipour 2003), czy też jej „materialną realizację” (Ghirardo 1999), wpływy tych trzech koncepcji zauważalne są także współcześnie, m.in. w debacie na temat

egalitarności przestrzeni publicznych i dociekaniach na temat ich utopijnych wizji w przeszłości.

Arendt (1958) w rozważaniach nad sferą publiczną w dużej mierze odwoływała się do greckiej agory. Agora (o której więcej zostanie powiedziane w dalszej części tego rozdziału), która, chociaż często uważana jest za najstarszy przykład przestrzeni publicznej (Stanley i in. 2012), charakteryzowała się jednak pewnym elitaryzmem. Nie każdy mieszkaniec greckiego *polis* był obywatelem posiadającym pełne prawa. Jednak, według Arendt tego typu wykluczenie jest wręcz niezbędne do funkcjonowania sfery publicznej, która nie może stać się w pełni egalitarna (Benhabib 1996; Cichocki 2013). Elitaryzm w koncepcji Arendt jest widoczny głównie w tym, że jako uczestników sfery publicznej przedstawiła ona niewielką grupę, uwolnioną od konieczności ciągłego zabiegania o zaspokajanie podstawowych potrzeb materialnych, która mogła debatować między sobą na istotne tematy, za cenę wykluczenia ze swoich dyskusji osób spoza swojego grona (Madanipour 2003; Cichocki 2013). Tego typu rozważania pojawiają się także współcześnie, gdy mowa jest o tym, czy prawo do obecności w przestrzeni publicznej mają takie grupy społeczne, jak np. bezdomni czy żebracy. Arendt w krytyczny sposób podchodziła do możliwości ukonstytuowania się niezależnej sfery publicznej w warunkach nowoczesności – według niej, ideał sfery publicznej został bezpowrotnie utracony (Benhabib 1996).

Liberalny model sfery publicznej skupia się przede wszystkim na tym, aby umożliwić funkcjonowanie w niej grupom lub jednostkom, które cechują się odmiennością światopoglądu i wyznawanych idei. Jednak, w celu zapewnienia egalitarności dotyczącej użytkowników sfery publicznej, twórcy tego modelu zakładali możliwość wyłączenia z publicznego dyskursu niektórych tematów, związanych z tym, co osobiste i przynależne do jednostki, a nie do zbiorowości (Cichocki 2013). Takie podejście zakłada więc, że musiałby istnieć ktoś, kto ustanawia ograniczenia dotyczące tego, co wolno w sferze publicznej poruszać, a wskazanie takiej osoby samo w sobie stanowi kwestię problematyczną. Innym problemem liberalnego modelu sfery publicznej jest też sytuacja grup mniejszościowych lub uciskanych, które chcą działać wbrew przyjętemu konsensusowi społecznemu. We współczesnej dyskusji na temat przestrzeni publicznej, problem ten można zauważyć np. w debatach na temat prawa do publicznego manifestowania swojej odmienności przez różnego rodzaju mniejszości.

W pracach Habermasa, które dotyczą głównie niematerialnej przestrzeni dialogu (Miciukiewicz 2006), wyraźnie zaznaczony jest także związek pomiędzy przestrzenią materialną, a ideami, które tę przestrzeń kształtują (Habermas 1991; Geenens, Tinnevelt 2009).

Z tego powodu w tym podrozdziale skupiono się przede wszystkim na koncepcji niemieckiego filozofa, gdyż spośród wymienionych trzech, jest najczęściej przywoływana w literaturze związanej z miejską przestrzenią publiczną. Habermas (1991) wyróżnia trzy historyczne modele sfery publicznej. Pierwszym z nich jest model antyczny, zakładający wyraźne oddzielenie sfery publicznej od prywatnej. Model ten stanowi swego rodzaju wzorzec normatywny, wpływający na kształtowanie wszystkich późniejszych modeli. Drugim wyróżnionym modelem sfery publicznej jest reprezentacyjna sfera publiczna, charakterystyczna dla średniowiecza. W jej przypadku „publiczność” polega na obnoszeniu się z atrybutami władzy przed publicznością (ludem), demonstrując w ten sposób pozycję w hierarchicznej strukturze. Ten model nie zakładał komunikacji dwustronnej – „reprezentacja” dotyczyła reprezentowania swojego panowania i władzy. Trzecim modelem była mieszczańsko-obywatelska (burżuazyjna) sfera publiczna, na której Habermas koncentruje się przede wszystkim. Rozwój handlu i kształtowanie się nowoczesnych państw doprowadziły do wykształcenia władzy publicznej i społeczeństwa obywatelskiego, wraz z którą pojawiła się także idea kontroli władzy politycznej. Powstała sfera publiczna, która w rozumieniu Habermasa stanowi niematerialną przestrzeń dialogu i budowania relacji w społeczeństwie obywatelskim, przestrzeń, w której mieszcianie włączają się w życie społeczne i polityczne zbiorowości. Burżuazyjna strefa publiczna przedstawiona jest przez niemieckiego filozofa jako swoisty „typ idealny” – Habermas argumentuje, że jedynie wśród XVIII-wiecznej klasy mieszczańskiej można mówić o pełnej realizacji tego, co nazywa „sferą publiczną”. W swoich pracach rozważa on także możliwość wznowienia tego ideału we współczesnym świecie (Jaskułowski 2010). Strefa publiczna w ujęciu Habermasa cechuje się większą inkluzywnością niż przywołane wcześniej modele, a reprezentowane mają w niej być zarówno poglądy i opinie uczestników dyskursu, jak i normy oraz wartości obecne we wspólnocie (Cichocki 2013). W tak rozumianej sferze publicznej mogły zostać zawieszane różnice społeczne pomiędzy starą arystokracją a nową burżuazją, a argumenty w dyskusji znaczyły więcej niż hierarchia społeczna (Geenens, Tinnevelt 2009). Habermas skupił się jednak tylko na idealizowanej miejskiej sferze publicznej, omijając w swoich rozważaniach inne warstwy społeczne, które były z dyskusji publicznej wyłączone, co jest jednym z podstawowych zarzutów wysuwanych przez krytyków jego koncepcji (Calhoun 1992).

Upadek i rozkład burżuazyjnej sfery publicznej związany jest z różnymi czynnikami. Należą do nich: rozbudowa funkcji socjalnych państwa i związana z tym większa ingerencja w życie prywatne, rozwój mediów masowych, biurokratyzacja, powstanie kapitalistycznych

oligopoli i uprzemysłowienie kultury. W efekcie sfera publiczna przestała być miejscem dla obywateli – osób prywatnych tworzących wspólnie „publiczność” – a została zdominowana przez różnego rodzaju grupy interesów, wpływające na siebie wzajemnie oraz manipulujące opinią publiczną. Granica pomiędzy sferą publiczną a prywatną zatarła się, a kwestie, które powinny mieć charakter publiczny, przestały być przedmiotem kontroli obywatelskiej (Jaskułowski 2010). Negatywna diagnoza transformacji burżuazyjnej sfery publicznej przedstawiona przez Habermasa do dnia dzisiejszego inspirowa krytyczne podejścia do współczesnej przestrzeni publicznej, wskazujące na jej postępujący upadek, szczególnie ze względu na zanik rozróżnienia pomiędzy tym co prywatne, a tym, co publiczne (Miciukiewicz 2006).

Habermas (1991) jako jedną z przyczyn upadku sfery publicznej wskazał „nowe media”, które skupiają się na konsumpcjonizmie i przyciągają uwagę publiczności rozrywkowym przekazem, w odróżnieniu od istniejącej wcześniej tradycyjnej prasy, która inspirowała publiczną dyskusję i była jej platformą (Habermas 1991; Miciukiewicz 2006; Ciołkiewicz 2009). Konsumowanie kultury za pomocą skomercjalizowanych masowych mediów ułatwiło dostęp do sfery publicznej, ale jednocześnie spowodowało, że utraciła ona część swojego charakteru, m.in. możliwość wpływania na decyzje polityczne. Obywatele w działania w sferze publicznej włączani są tylko w celach aklamacyjnych, a dyskusja w nowych mediach nie służy przekonaniu innych do swojej racji za pomocą argumentów, ale zademonstrowaniu swojego stanowiska. W ten sposób, według Habermasa, sfera publiczna powraca do poprzedniego modelu, w którym służyła prezentowaniu siebie (średniowieczny model reprezentacyjny). Warto jednak zauważyć, że poglądy Habermasa, m.in. na temat roli nowych mediów, ewoluowały na skutek dyskusji, wywołanych przez jego koncepcję, a w późniejszym czasie stwierdził on, że nowoczesne media charakteryzują się dualizmem, ponieważ mogą zarówno służyć emancypacji, jak i być narzędziem kontroli społecznej (Ciołkiewicz 2009).

Chociaż w swojej pierwotnej koncepcji Habermas koncentruje się na XVIII-wiecznej sferze mieszczańsko-obywatelskiej („burżuazyjna sfera publiczna”), to jego rozważania mają widoczny wpływ również na dyskusję o współczesnej sferze i przestrzeni publicznej oraz wciąż inspirowa badaczy zajmujących się tą tematyką (Miciukiewicz 2006; Ciołkiewicz 2009; Geenens, Tinnevelt 2009; Jaskułowski 2010; Lorens 2010a; Ochman 2015).

Podział zaproponowany przez Benhabib należy do najbardziej popularnych koncepcji sfery publicznej, nie oznacza to jednak, że jest on jedyny. Ferre i in. (2002) przedstawili koncepcję, w ramach której wyróżnione zostały cztery modele: reprezentacyjny liberalizm, partycypacyjny

liberalizm, model dyskursywny oraz model konstrukcjonistyczny. Podejście do sfery publicznej zmieniło się także w związku z rozwojem internetu i postępującym usieciowieniem. Przykładem mogą być aktywność ruchów społecznych obserwowanych podczas tzw. Arabskiej Wiosny lub działalność hiszpańskiego „ruchu oburzonych” (Castells 2013).

3.1.2. Sfera publiczna a miejska przestrzeń publiczna

Przywołane koncepcje w mniejszym lub większym stopniu wskazują na to, że sfera publiczna jest związana z materialną przestrzenią, a przestrzeń publiczna nie może być postrzegana wyłącznie jako jej fizyczna reprezentacja, ani przynależać wyłącznie do świata idei (Geenens, Tinnevelt 2009). Według Parkinsona (2009) dla sprawnego funkcjonowania demokracji niezbędne są fizyczne „kotwice” dla niematerialnej sfery publicznej, których rolę spełniają właśnie miejskie przestrzenie publiczne. Ich rola przejawia się w ułatwianiu komunikacji, cywilizowaniu debaty (kiedy ta jest prowadzona twarzą w twarz) oraz symbolicznym budowaniu wrażenia o doniosłości podejmowanych decyzji, kiedy są one osadzone na fizycznej scenie. Chociaż w przywołanej literaturze często pojawia się kwestia materialności przestrzeni, to, biorąc pod uwagę obecny postęp technologiczny, rolę owych kotwic, przejąć może także przestrzeń wirtualna, aczkolwiek sam Parkinson skłania się ku stwierdzeniu, że wymagania techniczne, jakie niesie ze sobą przestrzeń wirtualna, stanowią jeden ze sposobów wykluczenia. Zwraca także uwagę na fakt, że technologia często niesie za sobą nie więcej wolności, ale większą kontrolę nad działaniami jednostek.

Przykład na to, w jaki sposób koncepcje dotyczące sfery publicznej mogą zostać powiązane z materialnymi przestrzeniami publicznymi zaprezentował także Miciukiewicz (2006). Według niego, cechą wspólną sfery publicznej w ujęciu Habermasa oraz miejskich przestrzeni publicznych jest traktowanie ich jako przestrzeni komunikacji. Miejskie przestrzenie publiczne mogą więc być badane pod względem tego, w jakim stopniu spełniają rolę sfery publicznej, poprzez tworzenie wspólnego środowiska dla „*spotkań, interakcji, powstawania grup, a także identyfikacji, konstrukcji i rekonstrukcji lokalnych wspólnot*” (Miciukiewicz 2006, ss. 2).

Według Miciukiewicza rola przestrzeni publicznych, jako przestrzeni komunikacji, objawia się w trzech aspektach. Pierwszym z nich są przestrzenie „dla” komunikacji, otwarte na debatę, umożliwiające swobodne wyrażanie swoich poglądów, jak i protest przeciwko działaniom lub poglądom innych. Możliwa jest w nich tak kulturowa, jak i polityczna debata. Wspomniana otwartość ma charakter zarówno urbanistyczny, jak i polityczny. Drugi aspekt to przestrzenie komunikujące – przestrzenie publiczne stanowią komunikat same w sobie, poprzez swoją

formę, dostępność i układ przestrzenny. Dostarczają informacji o ich użytkownikach, mieszkańcach, o zachodzących pomiędzy nimi relacjach społecznych. Po trzecie, przestrzeń miejska staje się przedmiotem publicznego dialogu, jest to aspekt komunikacji „o” przestrzeni. Dialog ten może odbywać się w mediach, czy też na ulicach i placach miast. Dotyczy on nowych inwestycji, przemian w strukturze miasta, a przejawia się m.in. poprzez partycypację społeczną w planowaniu przestrzennym.

Warto zauważyć, że w pierwotnej koncepcji Habermasa (1991) również pojawiał się aspekt przestrzenny w postaci miejsc takich jak kawiarnie czy salony, w których mieszczanie dyskutowali na tematy polityki, kultury i sztuki, a także ustosunkowywali się do wiadomości prasowych. Były to przestrzenie, w których dochodziło do wymiany myśli, koncepcji i pomysłów. Sfera publiczna miała oddolnie pełnić funkcję kontroli nad władzami – tego typu oddolna kontrola widoczna jest w przypadku miejskiej przestrzeni publicznej np. w rozumieniu jej jako symbolicznego miejsca protestu (Low 2000; Low, Smith 2006a).

3.1.3. Podsumowanie

Choć dyskurs dotyczący sfery publicznej skupia się głównie na jej znaczeniu symbolicznym, a nie materialnym, szczególnie w naukach politycznych (Parkinson 2009), to „zwrot przestrzenny” w naukach społecznych sprawił, że zaczęto poszukiwać możliwości przeniesienia tej koncepcji na grunt materialnych przestrzeni publicznych. Wiele z problemów, o których wspominają przytoczeni w tym podrozdziale twórcy koncepcji przestrzeni publicznych, stało się podstawą do krytycznych rozważań o kondycji współczesnej miejskiej przestrzeni publicznej, a także dało impuls do poszukiwania jej idealnej, modelowej formy (Miciukiewicz 2006). Z drugiej strony, Nawratek (2012) zauważa, że pojęcie sfery publicznej przez wielu autorów powołujących się m.in. na Habermasa jest bezrefleksyjnie łączone z fizyczną przestrzenią publiczną. Jednak na pewno warto zwrócić uwagę na fakt, że miejska przestrzeń publiczna ma wymiar nie tylko materialny, ale także mentalny i służy wielu celom, które można powiązać z działalnością sfery publicznej opisanej przez wspomnianych w tym rozdziale autorów. Oprócz fizycznej dostępności, inkluzywności i otwartości na wiele różnych sposobów użytkowania, przestrzeń publiczna jest także obecna w świadomości ludzi, zarówno świadomości jednostkowej, jak i zbiorowej. Staje się miejscem, z którym można się identyfikować, jest także nośnikiem pamięci zbiorowej (Johnson 2003; Bierwiazzonek 2015), ale jednocześnie płaszczyzną rozmowy na tematy polityczne i obywatelskie (Low, Smith 2006a; Geenens, Tinnevelt 2009; Parkinson 2009).

3.2. Geneza i przekształcenia przestrzeni publicznej

W dyskusji na temat przestrzeni publicznej przydatne może okazać się spojrzenie w przeszłość – od pierwotnych jej form, które pojawiały się w najstarszych osiedlach ludzkich, do czasów współczesnych. Przestrzenie publiczne ulegały tym samym nurtom, które wpływały na sposób myślenia ludzi, a tym samym sztukę, architekturę czy urbanistykę w kolejnych epokach. Niniejszy podrozdział zawiera krótkie omówienie ewolucji roli i formy miejskiej przestrzeni publicznej, jaka nastąpiła w miastach od czasów antycznych do współczesności, skupiając się na miastach cywilizacji zachodniej.

Mumford (1961) jako pierwsze miejsca wspólne przywołuje groby i miejsca kultu, istniejące już w społeczeństwach nomadycznych, co jest jednym z przykładów powiązań istniejących między przestrzenią publiczną a kulturą. Według Mumforda, wspomniane miejsca stanowiły pierwotne wzorce przestrzenne i archetypy późniejszych miast. Jednak w rozważaniach nad historią przestrzeni publicznych większość badaczy jako punkt wyjścia wybiera grecką agorę (Stanley i in., 2012). Pełniła ona zarówno rolę targu, sceny dla ceremonii i spektakli, jak i miejsca spotkań, stanowiącego kluczowy element systemu demokratycznego *polis* – greckiego miasta-państwa. Właśnie ten związek przestrzeni miejskiej z praktykami demokratycznymi sprawia, że dla wielu autorów to agora jest pierwowzorem przestrzeni publicznej (Madanipour 2003; Carmona, de Magalhães, Hammond 2008; Carr i in. 2009; Stanley i in. 2012). Forma przestrzenna agory miała ściśle powiązanie z modelem społeczeństwa obecnym w wielu miastach antycznej Grecji. Społeczeństwo to oparte było na indywidualizmie w sferze prywatnej, rozwoju usług publicznych oraz kolektywnych rządach (Jałowiecki, Szczepański 2006). Agora była miejscem, w którym przecinały się aktywności polityczne, ekonomiczne i kulturalne. Pomimo tego, że wraz z rozwojem przestrzennym część z nich była wyprowadzana poza ściśle centrum, to agora pozostawała sercem miasta i jego życia społecznego (Madanipour 2003). Trzeba jednak zwrócić uwagę na fakt, że dostęp do życia publicznego i politycznego w antycznej Grecji był ograniczony, uczestniczyć w nim mogli jedynie obywatele *polis*, a prawa obywatelskie przysługiwały około jednej siódmej całej populacji, wyłączając takie grupy jak kobiety, cudzoziemcy i niewolnicy (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008; Carr i in. 2009). Tak więc od samego początku rozważań nad genezą i ewolucją przestrzeni publicznych pojawiają się wątki związane z jej ekskluzywnością i wyłączającym charakterem.

Innym często przywoływanym w literaturze przykładem przestrzeni publicznej jest rzymskie *forum* (Stanley i in., 2012). Z początku, podobnie jak agora, miało ono formę

otwartego placu targowego, z czasem jednak jego integralną częścią stały się zabudowania służące do aktywności politycznych, religijnych i handlowych (Mumford 1961). Przestrzeń rzymskich miast była w większym stopniu zaplanowana niż miało to miejsce w przypadku starożytnej Grecji, a rozkład ulic i placów miejskich podporządkowywano dominantom przestrzennym i układowi opartemu na osiach północ-południe i wschód-zachód (Madanipour 2003). W Cesarstwie Rzymskim dużą wagę przywiązywano także do symbolicznego znaczenia przestrzeni publicznych. Korzystając z dominującego wpływu obiektów takich jak pomniki i statuy, a także skali, w jakiej kształtowana była przestrzeń, wywierano wpływ na uczestników życia publicznego (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008).

Schyłek potęgi starożytnego Rzymu i początek średniowiecza, oprócz ogromnych zmian na mapie politycznej Europy, niósł ze sobą także konsekwencje dla organizacji przestrzeni miejskiej. Początkowo, w związku z zerwaniem sieci kontaktów handlowych, miasta podupadały, ich rola zmniejszała się, a wraz z nią także rola przestrzeni publicznych (Pirenne 1946; Carmona, de Magalhães, Hammond 2008). W późniejszym okresie, życie publiczne zaczęło skupiać się wokół trzech elementów: kościoła, reprezentującego władzę religijną, zamku, reprezentującego władzę świecką oraz targowiska (Carr i in. 2009). Madanipour (2003) zwraca uwagę na to, że w mieście średniowiecznym szczególnie widoczne były napięcia pomiędzy sferą prywatną, a publiczną. Z jednej strony, ograniczona murami miejskimi przestrzeń była zawłaszczana na cele prywatne – produkcję, handel czy mieszkalnictwo. Z drugiej, niezbędna była publiczna przestrzeń umożliwiająca wymianę towarów, idei, a także swobodę poruszania się. Tego typu napięcia są poruszane także we współczesnej dyskusji o przestrzeni publicznej.

Okres średniowiecza jest istotny w kontekście rozważań o miejskiej przestrzeni publicznej także z tego powodu, że ulice i place średniowiecznych miast były bardziej egalitarne, niż miało to miejsce we wcześniejszych epokach (Mumford 1961). Po raz pierwszy w historii większość mieszkańców miast była wolnymi ludźmi, którzy mogli swobodnie i bez ograniczeń korzystać z przestrzeni publicznych, które w tamtym czasie cechowały się żywym, organicznym charakterem, a ich rozwój był w dużej mierze spontaniczny (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008). Według Gehla (2009), w związku z tym, że miasta średniowieczne w zdecydowanej większości rozwijały się w powolnym, organicznym procesie ciągłej ewolucji, adaptacji i dostosowywania, bez oparcia o ścisłe plany, powstające w nich przestrzenie do dnia dzisiejszego oferują dobre warunki do rozkwitu życia publicznego. Należy zauważyć także, że w obrębie Europy rozwój miast i ich przestrzeni publicznych przebiegał w sposób

zróznicowany. Zwraca na to uwagę Madanipour (2003) pisząc m.in. o tym, że w średniowiecznej Anglii, w porównaniu z kontynentalną Europą, więcej miast nie miało wyraźnego centralnego placu miejskiego, a funkcje handlowe spełniane były przez ulice, a nie rynki.

Wraz ze schyłkiem średniowiecza następowała kolejna zmiana w podejściu do kształtowania i użytkowania przestrzeni miejskiej. W epokach renesansu i baroku ponownie sięgnięto po wzorce antyczne – harmonię i symetrię, poszukiwano idealnych proporcji i zwracano znacznie większą uwagę na aspekty estetyczne i symboliczne, niż miało to miejsce w średniowiecznej Europie. Przestrzenie publiczne miały w większym stopniu zaplanowany charakter, w przeciwieństwie do ich naturalnego, organicznego rozwoju we wcześniejszych stuleciach (Madanipour 2003). Inne były też kryteria oceny jakości architektury i urbanistyki. Efektowne rozwiązania w aspektach formy i wyglądu budynków oraz przestrzeni miejskich wysunęły się na pierwszy plan, a funkcje społeczne nie były już w centrum uwagi (Gehl 2009). We wspomnianych okresach często dążono do usunięcia funkcji handlowej z reprezentacyjnych przestrzeni publicznych położonych w centrach miast, a ulice i place miały przede wszystkim zachwycać swoją estetyką i symbolizować bogactwo i status warstw rządzących (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008).

Charakterystycznym elementem miast stały się starannie zaplanowane długie, proste ulice. Pełniły one nie tylko funkcję komunikacyjną, ale także stawały się istotnymi symbolami, mającymi wpływ na charakter przestrzeni miejskiej i sposób, w jaki jest ona odbierana (Wilkinson 1988). Powstawały także place, które służyły wyłącznie mieszkańcom otaczających je budynków, tracąc przy tym swój publiczny charakter (Carr i in. 2009; Stanley i in. 2012). W Anglii pojawiły się również rozległe kompleksy zieleni, usytuowane w sąsiedztwie podmiejskich rezydencji arystokracji, które początkowo były terenami całkowicie prywatnymi. Warto jednak o nich wspomnieć, ponieważ dały podwaliny pod rozległe parki znajdujące się dzisiaj w granicach brytyjskich miast (Wilkinson 1988).

Kolejny istotny okres, często przywoływany w literaturze zajmującej się przekształceniami miejskiej przestrzeni publicznej na przestrzeni lat, przypada na XIX w. i wiąże się z pojawieniem się parku miejskiego, jako otwartej, powszechnie dostępnej przestrzeni publicznej (Crouch 1981; Stanley i in. 2012; Loughran 2020). Chociaż niektórzy autorzy pierwszych przykładów tego typu terenów zielonych doszukują się już w Mezopotamii i starożytnym Egipcie (Wilkinson 1988) to jednak w XIX w. nastąpiło zauważalne zwiększenie liczby i dostępności terenów zieleni miejskiej. Było to efektem zarówno powstawania nowych

parków, jak i udostępniania publicznie terenów, które wcześniej były ekskluzywne dla wyższych warstw społecznych, służąc im m.in. do polowań. Wiele parków położonych w granicach miast stało się dostępnych dla szerokiej grupy obywateli dopiero po tym, jak władze publiczne przejęły kontrolę nad terenami takimi jak grunty łowieckie lub rozległe posiadłości, należące wcześniej do wyższych klas społecznych: arystokracji lub monarchów. Dążenia do upubliczniania parków były silnie wspierane przez mieszczan, pragnących większego dostępu do terenów zieleni (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008; Stanley i in. 2012; Loughran 2020).

Część parków powstających w XIX w. miała być odpowiedzią na pogarszające się warunki zdrowotne, związane z zagęszczeniem ludności napływającej do miast (Wilkinson 1988). Poza tym, miasta epoki przedprzemysłowej były zwykle na tyle niewielkie, że kontakt z przyrodą był możliwy bez wysiłku, natomiast XIX-wieczne miasta przemysłowe rozwijały się na tyle szybko, że potrzebna była możliwość obcowania z przyrodą w obrębie ich granic, co również było możliwe dzięki powstającym parkom (Loughran 2020). Z kolei inne z parków gwarantowały przestrzeń, której użytkownicy mogli spotykać się ze sobą bez zachowywania zwyczajowego formalizmu (Stanley i in., 2012) albo też miały za zadanie „cywilizować” osoby nieobycie, np. przedstawicieli niższych klas społecznych (Bramwell 1991) lub imigrantów (Carr i in., 2009).

Również w XIX w. miała miejsce przebudowa Paryża według planu Haussmanna. Była to transformacja przestrzeni miejskiej na ogromną skalę, zastępująca dotychczasowy, sięgający jeszcze średniowiecza układ splątanych ulic szerokimi, prostymi bulwarami, rozległymi placami i miejskimi parkami (Harvey 2008; Loughran 2020). Chociaż przebudowa była tłumaczona względami transportowymi i sanitarnymi, nowe, monumentalne przestrzenie miejskie pełniły także symboliczną rolę, wskazującą na potęgę władzy. Oprócz tego forma urbanistyczna przebudowanych dzielnic pozwalała na łatwiejszą kontrolę tłumów, podczas gdy istniejąca wcześniej sieć zaułków i ślepych uliczek stanowiła sprzyjające warunki dla oddolnych ruchów społecznych, protestów, czy nawet działań rewolucyjnych (Stanley i in., 2012). „Hauszmanizacja” przestrzeni doprowadziła także do zmiany profilu użytkownika przestrzeni miejskiej, wypychając z niej klasę robotniczą i biedotę oraz rozgraniczając różne klasy społeczne (Sennet 1977; Low 2000).

XX-wieczne modernistyczne spojrzenie na miasto przyniosły znaczne zmiany w postrzeganiu i kreowaniu miejskiej przestrzeni publicznej. W planowaniu przestrzennym pojawiła się ideologia funkcjonalizmu, skupiona na fizycznych aspektach projektowania

budynków i przestrzeni pomiędzy nimi, a pomijająca warstwę psychologiczną i społeczną (Gehl 2009). Według Carmony (2008), modernistyczne planowanie przestrzeni nigdy nie rozważało dogłębnie społecznych funkcji przestrzeni publicznych, które pozostawały niejako w cieniu formy architektonicznej i kwestii takich jak higiena miasta (nasłonecznienie, przepływ świeżego powietrza itp.) (Słodczyk 2003). Jeden z najsłynniejszych architektów epoki, Le Corbusier (1971) wskazywał na to, że w modernistycznym mieście ulice nie są już potrzebne jako miejsca spotkań, a zgromadzenia powinny odbywać się w wielkich, wolnostojących budynkach, które miały też definiować otaczającą je przestrzeń, a nie być przez nią definiowane (Carmona i in., 2008). Tego typu podejście, według niektórych późniejszych badaczy, doprowadziło wręcz do końca przestrzeni publicznej w takiej formie, w jakiej była ona znana wcześniej (Madanipour 2003). Wśród licznych krytyków modernistycznych rozwiązań planistycznych wyróżnić można m.in. Senneta, który oskarżał modernizm o tworzenie izolowanych „martwych przestrzeni publicznych” (Sennet 1977), Jacobs, która zwracała uwagę na niszczenie stabilnych więzi społecznych (Jacobs 1961) czy Halla, który krytykował wielkoskalowe programy renowacyjne, doprowadzające do przesiedleń całych grup społecznych, które w ten sposób wrywane były ze swojego kulturowego kontekstu (Hall 2001). Do innych rozpowszechnionych w XX w. elementów kreowania przestrzeni, które również poddawane były krytyce należy np. planowanie strefowe. Według Madanipoura (2003) prowadziło ono do utraty łączności i spójności systemu przestrzeni publicznych i ograniczenia różnorodności ich użytkowników.

Przywołane funkcje, znaczenia, i problemy związane z przestrzenią publiczną cyklicznie pojawiały się w historii miast globalnego Zachodu i są obecne również w czasach dzisiejszych (Carmona i in., 2008). Wiele tematów podejmowanych w dyskusji prowadzonych obecnie na ten temat z łatwością można odnieść do przykładów z przeszłości w kolejnych podrozdziałach skupiono się na współczesnej (od II połowy XX w.) przestrzeni publicznej i takich jej aspektach, jak definiowanie, typologia, rola i użytkowanie.

3.3. Definiowanie miejskiej przestrzeni publicznej

Wiedząc, jakim przemianom ulegała przestrzeń publiczna w miastach od czasów antycznych do teraźniejszości, warto zadać sobie pytanie o to, co jest nazywane przestrzenią publiczną współcześnie. Popularność tego terminu sprawia, że jest on na różne sposoby rozumiany i definiowany, przez co jego właściwe znaczenie rozmywa się (Nawratek 2012; Bierwiaczonek 2018b). Dlatego, pisząc o współczesnej przestrzeni publicznej, rozpoczęto od przeglądu wybranych jej definicji stosowanych w literaturze polskiej oraz zagranicznej.

Sięgnięto także po definicje obecne w aktach prawnych obowiązujących na obszarach objętych badaniami w niniejszej pracy: w Polsce oraz Szkocji, która, chociaż stanowi część Wielkiej Brytanii, dysponuje dużą autonomią, m.in. dotyczącą względów prawnych.

3.3.1. Definiowanie współczesnej przestrzeni publicznej

Pierwszą przywołaną definicją będzie reguła prawna wynikająca wprost z ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U z 2020 r. poz. 293 ze zm.). Według jej brzmienia, przez „obszar przestrzeni publicznej” należy uważać:

„(...) obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne, określony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.”

Warto zauważyć, że definicja ta nie wspomina o takich kwestiach jak swoboda dostępu, inkluzywność czy otwartość, które to terminy są jednymi z najczęściej pojawiających się w dyskusjach nad przestrzenią publiczną. Zwraca jednak uwagę na wyraźnie funkcjonalny aspekt przestrzeni publicznych. Dyskutowane obszary mają także przyczyniać się do poprawy jakości życia mieszkańców oraz ułatwiają nawiązywanie kontaktów społecznych, co wspomniane jest często także w innych definicjach.

W literaturze anglojęzycznej dotyczącej podejmowanego tematu, obok terminu *public space* (przeźren publiczna) można napotkać także termin *open space* (przeźren otwarta). Terminy te czasem używane są wymiennie np. korzyści wynikające z obecności przestrzeni otwartych w mieście często są tym samym, co korzyści wynikające z obecności przestrzeni publicznych. Jednak w innych przypadkach przeźren otwarta jest kategoryzowana na prywatną, półpubliczną i publiczną (Woolley 2003).

Do przeźreni otwartej, a nie przeźreni publicznej, odnosi się np. definicja prawna zawarta w dokumentach pochodzących ze szkockiej rządowej strony internetowej (*Planning Advice Note 65*¹¹), w której termin ten jest rozumiany w następujący sposób:

„[Przeźrenie otwarte to] wszelkie tereny zieleni, a także wody powierzchniowe, ścieżki i obiekty geologiczne położone w obrębie jednostek osadniczych lub na ich obrzeżach, oraz

---

¹¹ <https://www.gov.scot/publications/planning-advice-note-pan-65-planning-open-space>, data dostępu: 20.05.2020 r.

przestrzenie miejskie, na które składają się place, rynki o inne tereny utwardzone pełniące funkcje społeczne”

Definicja ta skupia się na dwóch głównych typach przestrzeni: terenach zieleni oraz terenach miejskich (angielskie określenie *civic space* może być tłumaczone także jako przestrzenie obywatelskie lub społeczne), takich jak place czy targowiska. Charakterystyczne jest to, że wspomniany podział zależy od czysto materialnego elementu przestrzeni, a mianowicie rodzaju posadzki. Podłoże naturalne kwalifikuje przestrzeń do pierwszego typu, a „twarda”, sztuczna nawierzchnia do drugiego. Definicja ta jest często wykorzystywana w dokumentach zawierających wytyczne co do kwestii planowania przestrzeni publicznej w Szkocji, które częściej odwołują się do przestrzeni otwartej, niż publicznej.

W polskiej literaturze naukowej obecnych jest wiele prób definiowania przestrzeni publicznej. Jedną z kompleksowych definicji przedstawił Lorens (2010, s. 10) formułując ją w następujący sposób:

„(...) fragment przestrzeni miejskiej, który – poprzez sposób swojego urządzenia oraz lokalizację w strukturze urbanistycznej – jest przeznaczony na potrzeby realizacji bezpośrednich kontaktów pomiędzy uczestnikami życia społecznego oraz inne potrzeby społeczne korzystających z niego zbiorowości, pozostając jednocześnie fizycznie dostępny dla wszystkich zainteresowanych osób. Fizyczna dostępność przestrzeni może być ograniczana czasowo z uwagi na kwestie bezpieczeństwa bądź sposób organizacji jej wykorzystania.”

W tej definicji cecha przestrzeni jaką jest „publiczność” rozumiana jest jako swoboda użytkowania i dostępność fizyczna. Zawarte jest w niej także założenie, że podstawowym celem istnienia przestrzeni publicznej jest realizacja kontaktów i innych potrzeb społecznych. Lorens podkreśla rolę fizycznego zagospodarowania – według przytoczonej definicji, o możliwości pełnienia właściwej roli przez przestrzeń publiczną świadczy sposób jej urządzenia lub lokalizacja w strukturze urbanistycznej. W ten sposób, aspekt społeczny zostaje podporządkowany aspektowi fizycznemu, związanemu z formą przestrzeni, narzuconą przez planistę czy architekta.

Definicja zwracająca uwagę nie tylko na same obszary przestrzeni publicznej, ale też na otaczające je obiekty, została przedstawiona przez Wejcherta (1993). Brzmi ona następująco:

„Przestrzeń dostępna dla całej społeczności i przybyszy z zewnątrz, gdzie toczy się intensywne życie miasta. Przy niej znajdują się najważniejsze obiekty o znaczeniu społecznym, kulturalnym, obiekty-symbole.”

Wspomniane „ważne obiekty” łączą się z symbolicznym znaczeniem przestrzeni publicznych, które niejednokrotnie decydują o charakterze miasta i tworzą jego tożsamość, mając istotne znaczenie dla postrzegania miasta jako całości (Low 2000; Lorens 2010a; Bierwiazonek 2018a; 2018b). Definicja Wejcherta, podobnie jak przytoczona wyżej definicja Lorensa, wskazuje także na to, że przestrzeń publiczna powinna być dostępna dla osób z zewnątrz, a więc nie tylko dla mieszkańców miasta czy jakiejś określonej grupy społecznej.

Przedstawione definicje przestrzeni publicznej zakładają, że jest to nie tylko przestrzeń inkluzywna, dostępna, mająca za zadanie ułatwiać nawiązywanie kontaktów społecznych, ale także przestrzeń znacząca. W tym kontekście badacze piszący o przestrzeni publicznej, łączą ją z kategorią miejsca – mającego swoją tożsamość, wytworzone więzi z użytkownikiem i przypisane znaczenia, a także istotnego dla szerszej zbiorowości (Tuan 1974; Libura 1990; Jałowiecki 2011). O powiązaniach przestrzeni publicznej z miejscem pisał także Bierwiazonek (2018a), wskazując, że tym, co je łączy jest posiadanie lokalizacji i aktorów społecznych, podejmujących w nich działania. Również Wallis (Wallis 1979) za fundament istnienia przestrzeni publicznych uznawał skupienie kulturowych praktyk społeczności miejskiej, swoje rozważania na tematy miejskie opierając o koncepcje wywodzące się ze szkoły chicagowskiej (Park, Burgess 1925).

Tak jak przestrzenie publiczne dobrej jakości mogą być postrzegane w kategorii miejsca, tak ich zaniedbanie lub tworzenie quasi-publicznych przestrzeni pozbawionych tożsamości, sprawia, że stają się one „nie-miejscami” w rozumieniu Auge (2011). Warto zauważyć, że tradycyjne przestrzenie publiczne, takie jak historyczne rynki czy place w dużej mierze są ukierunkowane na zaspokajanie potrzeb nie mieszkańców miast, a turystów (Libura 1990). W efekcie, paradoksalnie to one mogą stać się „nie-miejscami”, których tożsamość i *genius locci* zostały podporządkowane funkcjom turystycznym i komercyjnym (Bierwiazonek 2018a).

W dyskusji o współczesnej przestrzeni publicznej często podejmowanym tematem jest forma własności. Niektóre z definicji wprost zaznaczają, że przestrzeń publiczna może pozostawać prywatną własnością. Jest tak np. w przypadku definicji zaproponowanej przez Carra i in. (2009, s. 50, za Bierwiazonek, 2018), według której przestrzeń publiczna to:

„otwarte, publicznie dostępne miejsca, gdzie ludzie idą w celu grupowych lub indywidualnych aktywności (...). Ta przestrzeń przybiera wiele form: place, malle, place zabaw itp. Niektóre są własnością publiczną, a inne prywatną, ale dostępną dla publiczności.”

Definicja to jest dosyć szeroka i zakłada, że „publiczność” przestrzeni zależy nie od tego, kto ma ją we władaniu, ale od tego, jakie aktywności można w niej przedsięwziąć, kto jest jej użytkownikiem i kogo można w niej spotkać. Jest to podejście często spotykane wśród badaczy zajmujących się przestrzenią publiczną (Lorens 2010a; Mehta 2014; Bierwiazonek 2018a; 2018b). Warto zauważyć, że sama fizyczna dostępność lub publiczna forma własności, to wręcz zbyt mało, żeby mówić o niej w kategoriach miejskiej przestrzeni publicznej (Bierwiazonek 2018b). Osobną kwestią są także przestrzenie, do których dostęp mają tylko niektóre grupy (np. jedynie przedstawiciele określonej płci). Ograniczenia tego typu mogą być uwarunkowane kulturowo i w świadomości użytkowników takie przestrzenie wciąż spełniają warunek publiczności, pomimo wyraźnych restrykcji dotyczących dostępności (Mehta 2014).

Kolejną z definicji które zostaną omówione zaproponował Jan Gehl (Gehl, Svarre 2013, s. 2, tłumaczenie własne) w jednej ze swoich prac, dotyczących praktycznych sposobów badania życia publicznego:

„(...) przestrzeń publiczna jest rozumiana jako ulice, aleje, budynki, place, słupki drogowe: wszystko, co może zostać uznane za część środowiska zabudowanego (ang. built environment).”

Wspomniane „życie publiczne” w mieście jest traktowane przez Gehla jako bardzo obszerna kategoria (Gehl, Svarre 2013, s. 2, tłumaczenie własne):

„Życie publiczne także powinno być rozumiane w najszerszym sensie, jako wszystko, co ma miejsce między budynkami, [w drodze] z i do szkoły, na balkonach, siedzenie, stanie, chodzenie, jazda na rowerze, itp. Wszystko, co możemy obserwować wychodząc na zewnątrz – dużo więcej niż tylko uliczny teatr i kawiarniane życie.”

Według Gehla wszystko, co może zostać zaobserwowane w mieście przez jego użytkowników stanowi życie publiczne, a każda przestrzeń, w której taka obserwacja może zostać dokonana, jest przestrzenią publiczną. Warto zwrócić uwagę, że definicja ta zupełnie rezygnuje z kryterium własności. Uwypuklenie roli obserwatora sprawia, że nawet przestrzenie

całkowicie prywatne mogą składać się na wizerunek przestrzeni publicznych, jeśli są dla owego obserwatora dostrzegalne. Przyjęcie takiej perspektywy sprawia, że obszary we władaniu prywatnym mogą być postrzegane jako publiczne, nawet wbrew woli ich właściciela, a w związku z tym zaczynają w nich obowiązywać pewne normy. Przykładem może być przydomowy ogród położony przy ulicy – ze względu na to, że jest widoczny z zewnątrz, sposób, w jaki jest zagospodarowany i użytkowany, ma znaczenie nie tylko dla jego właściciela, ale także dla wszystkich przechodniów.

Carmona z zespołem (2008, s. 13-14, tłumaczenie własne) przedstawili dwie definicje przestrzeni publicznej, jedną, która przedstawia maksymalny zakres pojęciowy terminu, natomiast druga, zawężająca, została przyjęta przez nich dla celów operacyjnych. Pierwsza z nich brzmi następująco:

„Przestrzeń publiczna (szeroko rozumiana) odnosi się do tych wszystkich części środowiska zbudowanego i naturalnego, publicznych i prywatnych, wewnętrznych i zewnętrznych, miejskich i wiejskich, do których obywatel ma wolny, aczkolwiek niekoniecznie nieograniczony, dostęp. Obejmuje: ulice, place i inne obszary komunikacji, które pozostają w mieszkalnym, komercyjnym, społecznym lub obywatelskim użytku; przestrzenie otwarte i parki, wiejskie tereny otwarte, przestrzenie prywatno-publiczne, zarówno wewnętrzne jak i zewnętrzne, gdzie dostęp publiczny jest mile widziany – choć kontrolowany – takie jak prywatne centra handlowe lub dworce kolejowe bądź autobusowe, a także wnętrza kluczowych budynków publicznych i obywatelskich, takich jak biblioteki, kościoły, ratusze.”

Zaprezentowana definicja przestrzeni publicznej zakłada rozległy zakres pojęcia użytkowania publicznego. Odnosi się ono m.in. do wnętr architektonicznych, przestrzeni, które są zamykane w określonych porach (np. na noc), czy też takich, które są przedmiotem prywatnej własności, co daje ich właścicielowi prawo np. do wyłączenia pewnych grup użytkowników.

Definicja sformułowana dla celów badań empirycznych skupia się na miejskich, publicznie zarządzanych obszarach otwartych (wyłączając wnętrza architektoniczne). Brzmi ona następująco:

„Przestrzeń publiczna (wąsko definiowana) odnosi się do tych wszystkich części środowiska zbudowanego i naturalnego, do których obywatel ma wolny dostęp.

Obejmuje: ulice, place i inne obszary komunikacji, które pozostają w mieszkalnym, komercyjnym społecznym lub obywatelskim użytku; przestrzenie otwarte, parki i przestrzenie prywatno-publiczne do których dostęp publiczny jest nieregulowany (przynajmniej w godzinach dziennych). Zawiera połączenia z kluczowymi wewnętrznymi i zewnętrznymi oraz prywatnymi przestrzeniami do których obywatel zwykle ma wolny dostęp.”

Jak widać, w zależności od tego, jaki punkt widzenia zostanie przyjęty, przestrzeń publiczna może zawierać w sobie wnętrza budynków, albo też te kategorie mogą być traktowane zupełnie oddzielnie. Pytanie o to, czy wnętrza również zaliczają się do kategorii przestrzeni publicznych zadaje Wantuch-Matla (2012). Badaczka proponuje pojęcie „budynek-struktura”, oznaczające hybrydę przestrzeni miejskiej i architektury. Jako przykłady wewnątrz architektonicznych stanowiących przestrzenie publiczne przywołuje także pionowe parki i ogrody.

Przywołane definicje w żadnym wypadku nie wyczerpują bardzo szerokiego zakresu literatury zajmującej się przedmiotem. Mają jednak na celu wskazanie różnorodności podejść do miejskiej przestrzeni publicznej oraz także zwrócić uwagę na wspomniany na początku rozdziału fakt, że termin ten jest w istocie rzeczą w dużym stopniu rozmytą. Carmona ze współpracownikami (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008) zauważają że debata o przestrzeni publicznej charakteryzuje się występowaniem wielu słabo zdefiniowanych terminów, które często są używane jako synonimy, albo pokrywają się znaczeniowo. Dodatkowo, dotyczą one różnych zakresów znaczeniowych, część odnosi się do środowiska miejskiego jako całości, np. dostępność dla pieszych (ang. *walkability*), a inne do jednostek, np. dobrobyt/powodzenie (ang. *wellbeing*). Wpływa to na pogłębienie niejednoznaczności omawianego pojęcia.

Problem spójnego definiowania przestrzeni publicznej we współczesnej literaturze wynika z faktu, że może mieć ona różne znaczenie dla planisty, architekta, badacza czy też jej użytkowników. Istotne jest też, że kategoria „użytkowników” również jest wewnętrznie podzielona, składa się z różnych grup społecznych, z których każda może odnosić się do przestrzeni publicznych w inny sposób. Trudno jest również powiedzieć jednoznacznie, że przestrzeń jest współcześnie otwarta i publiczna, bądź zamknięta i prywatna – różne punkty widzenia uniemożliwiają stworzenie ścisłej, restrykcyjnej definicji (Carmona 2015).

3.3.2. Cechy charakteryzujące przestrzeń publiczną

Badacze zajmujący się przestrzenią publiczną przyjmują różne definicje, ale pewne ich elementy powtarzają się częściej niż inne. Podsumowując zestawione w tym podrozdziale ujęcia (Wejchert 1993; Carmona, de Magalhães, Hammond 2008; Carr i in. 2009; Lorens 2010a; Gehl, Svarre 2013), jak również inne przykłady z literatury (Carmona i in. 2003; Woolley 2003; Miciukiewicz 2006; Karwinska 2008; Gehl 2009; Carmona 2015; Bierwiaczonok 2018a), można stwierdzić, że najczęściej występujące elementy charakteryzujące przestrzenie publiczne to:

- szczególne znaczenie dla mieszkańców, sprawiające, że utożsamiają się oni z tą przestrzenią;
- dostępność fizyczna i inkluzywność – jest to przestrzeń dla wszystkich użytkowników, zarówno miejscowych, jak i przyjezdnych, nie wykluczająca nikogo z korzystania z niej i pozwalająca na interakcje pomiędzy grupami, które nie mogłyby spotkać się w innej przestrzeni;
- możliwość prowadzenia indywidualnych bądź grupowych aktywności o różnym charakterze;
- fakt, że stanowi odbicie nastrojów społecznych, stając się sceną na której można manifestować swoje poglądy i opinie;
- to, czy przestrzeń może być traktowana jako publiczna, nie jest jednoznacznie związane z formą własności.

Warto zauważyć, że choć przywołane atrybuty oznaczają, że przestrzeń można nazwać publiczną, to same z siebie nie sprawiają, że będzie ona dobrze spełniać swoje funkcje. Nawet dobrze zaplanowana przestrzeń może doświadczać kryzysu (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008). Kwestia cech charakteryzujących „dobrą” przestrzeń publiczną oraz, ogólnie rzecz biorąc, temat oceny jej jakości jest kolejnym szeroko dyskutowanym problemem. Wynika to z faktu, że termin „przeźren publiczna” używany w kontekście miast, często niesie ze sobą właściwie wyłącznie pozytywne konotacje i w przypadku niektórych definicji przestrzeń, która nie jest „dobrą przestrzenią publiczną”, nie jest nią w ogóle. Przykładem może być przytoczona we wcześniejszej części rozdziału definicja według Wejcherta – przestrzeń, w której nie będzie się toczyć „intensywne życie miasta” nie będzie spełniać wymagań stawianych przestrzeni publicznej. Tematyka jakości oraz oceny przestrzeni publicznej jest na tyle interesująca, że zostanie szerzej poruszona w osobnym podrozdziale w dalszej części rozprawy.

Przytoczone definicje charakteryzują się pewnym idealizowaniem, które często jest obecne w dyskursie nad przestrzenią publiczną (Carmona 2015). Pokazują one swego rodzaju utopijną wizję, co często łączy się z narracją o „utraconej” przestrzeni publicznej, której rolę przejęły przestrzenie nakierowane na komercję i rozrywkę. Tego typu negatywna ocena współczesnej przestrzeni publicznej często połączona jest z szerszą krytyką urbanistyki w kapitalistycznym, neoliberalnym świecie (Hubbard 1996). Rodzi się jednak pytanie, czy ta „utracona” przestrzeń kiedykolwiek istniała w takiej formie, w jakiej jest opisywana i czy osiągnięcie normatywu obecnego w definicjach, jest w jakikolwiek sposób możliwe. Tak, jak wskazano w poprzednim podrozdziale, nawet archetypiczna grecka agora nie była w pełni inkluzywna i wyłączała z pełnego korzystania z niej większość społeczeństwa (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008; Carr i in. 2009; Mehta 2014). Podobnie inne przestrzenie historyczne i współczesne nie zawsze były lub są w równym stopniu dostępne dla każdego zainteresowanego. Wydaje się więc, że wszelkie definicje przestrzeni publicznej wskazują raczej na pewien normatyw, to, czym przestrzeń publiczna powinna być, a nie na to, czym faktycznie jest.

Tak, jak wskazują przywołane w tym rozdziale definicje, przestrzeniami publicznymi można nazywać obszary różnego rodzaju. Prace dotyczące omawianej tematyki skupiają się przede wszystkim na przestrzeniach takich jak place miejskie (Whyte 1980; Low 2000; Spierings, Van Melik, Van Aalst 2016) i parki (Zieleniec 2002; Low, Taplin, Scheld 2005; Inroy 2007; Neal i in. 2015; Lennon, Douglas, Scott 2017; Loughran 2020). Przedmiotem zainteresowania są także centra handlowe (Abaza 2001; Cegłowska, Matykowski 2010; Szatan 2012), a szczegółowe badania dotyczą również innych typów przestrzeni, do których należą np. skateparki, ogrody zoologiczne, biblioteki i inne (Anderson 1995; L’Aoustet, Griffet 2001; Chiu 2009; Mickiewicz 2016). W literaturze obecne są także podejścia holistyczne, skupiające się na wieloaspektowości przestrzeni publicznej (Woolley 2003; Carr i in. 2009; Gehl 2009; Dymnicka 2011; Bierwiazzonek, Lewicka, Nawrocki 2012; Woolley i in. 2014; Carmona 2015; Stachowiak 2018).

Według Lorensa (2010b) jeden dominujący wzorzec przestrzeni publicznej ulega zatraceniu. I chociaż trudno powiedzieć, czy rzeczywiście kiedykolwiek można było mówić o istnieniu takiego wzorca, to trzeba przyznać, że przestrzenie uznawane za publiczne cechują się współcześnie dużą różnorodnością. Kształt przestrzeni publicznych może być bardzo różny, ponieważ zależy od szeregu kontekstów, m.in. lokalnego, globalnego, rynkowego czy regulacyjnego (Carmona i in. 2003).

Podział na poszczególne typy przestrzeni publicznych może być dokonywany według kryteriów różnego rodzaju. Podobnie jak trudno jest jednoznacznie zdefiniować samo pojęcie, zaproponowanie jednej, uniwersalnej typologii również jest problematyczne. Jak pisze Wejchert (1993), żadna klasyfikacja czy podział nie jest w stanie wyczerpać wszystkich przypadków przestrzeni publicznych. Różne rodzaje klasyfikacji obecne w literaturze zostaną przedstawione poniżej. Niektóre z nich były efektem rozważań teoretycznych nad istotą pojęcia przestrzeni publicznej, podczas gdy inne zostały tworzone na potrzeby konkretnych badań.

3.3.3. Tradycyjne i nowe przestrzenie publiczne

Według Kochanowskiej (2010) do uniwersalnych form przestrzeni publicznej, występujących niezależnie od warunków społecznych i przyrodniczych, zalicza się ulicę oraz plac miejski. Oprócz tego wyróżniane są bardziej specyficzne formy, takie jak bulwary, parki i skwery, dziedzińce, obiekty sportowe, tereny nadrzeczne (front wodny). Wymienione formy pojawiają się powszechnie również w pracach innych autorstwa m.in. Whyte (1980), Low (Low 2000; Low, Taplin, Scheld 2005) czy Carmony (2014, 2015). Spotyka się również typy takie jak rynki, atria i targowiska pod dachem, pasy zieleni i przestrzenie codzienne (Carr i in. 2009). Gehl i Gemzøe (2000) wyróżnili także kilka bardziej uszczegółowionych rodzajów placów publicznych – główny plac, skwer rekreacyjny, plac służący celom komunikacyjnym i plac monumentalny. Jako przestrzenie publiczne rozpatrywane są także niekiedy obiekty zamknięte, takie jak biblioteki (Mickiewicz 2016). Chociaż w literaturze przywoływane są uniwersalne formy przestrzeni publicznych, to jednak swój ślad odciskają na nich różnego rodzaju uwarunkowania. Mogą to być zarówno czynniki fizycznogeograficzne (przykładem rozpoznawalnym na cały świat jest np. Wenecja, w przypadku której przestrzeń miejska musiała zostać dopasowana do wyspiarskiego charakteru), jak i kulturowe. Chociaż plac jest archetypem przestrzeni występującym na całym świecie, to jednak inne były uwarunkowania kulturowe, w których powstawał i rozwijał się południowoamerykański *plaza de armas*, a inne w przypadku targowiska w mieście arabskim (Low 2000; Bursiewicz 2018).

Wspomniane ulice, place czy parki stanowią zbiór archetypów, które ma się na myśli używając pojęcia „tradycyjna” przestrzeń publiczna. Owe archetypy ukształtowały się wraz z rozwojem pierwszych miast industrialnych, w których niezbędne stały się przestrzenie publiczne odzwierciedlające nowy miejski styl życia (Chmielewski 2004). Jedną z charakterystycznych cech tradycyjnych przestrzeni publicznych jest ich wpasowanie w strukturę przestrzenną miasta. Spajają one tkankę miejską, łącząc ze sobą różne jej fragmenty i są łatwo dostępne dla użytkowników, bez potrzeby korzystania z dodatkowych środków

transportu. Ich lokalizacje skupiają się szczególnie w centrach miast, mając duży wpływ na budowanie ich historycznej i symbolicznej wartości oraz na konstytuowanie się tożsamości miasta i jego mieszkańców (Wallis 1979; Jałowiecki, Szczepański 2006).

Przełom postindustrialny wymusił jednak wytwarzanie i lokowanie w miastach nowych rodzajów przestrzeni publicznych (Lorens 2010b). Przejmują one część funkcji tradycyjnych przestrzeni, ale jednocześnie są wydzielone z tkanki miejskiej i charakteryzują się specyficzną organizacją przestrzenną, autonomią i licznymi ograniczeniami użytkowania. Należą do nich m.in. centra handlowe, centra rozrywki, supermarkety, często określane w literaturze jako „przestrzenie prywatne udostępnione publicznie” (Chmielewski 2004). Obiekty te nie tylko realizują funkcję usługową, będąc przestrzeniami konsumpcji, ale są także miejscem spotkań i interakcji między ludźmi. Pomimo tego, że posiadają pewne ograniczenia dotyczące ich użytkowania, przyciągają użytkowników cechami takimi jak komfort i bezpieczeństwo (Lorens 2010a). Jednocześnie, te „nowe przestrzenie publiczne”, zwykle są wyłączone ze spójnej struktury miasta (Lorens 2010b). Dostęp do nich wymaga wykorzystania indywidualnego środka transportu, takiego jak samochód, który, w porównaniu z ruchem pieszym, w znacznym stopniu słyca doświadczenie obcowania z przestrzenią miejską (Gehl 2009).

Omawiane „nowe przestrzenie publiczne” mają przede wszystkim komercyjny charakter i ich wytwarzanie i użytkowanie jest regulowane przez mechanizmy rynkowe (Kochanowska 2010). Kochanowska zwraca również uwagę na to, że przyciągają one uwagę i aktywność użytkowników ze względu na fakt, że są barwne, bezpieczne, dobrze utrzymane i zadbane, a także przyjazne. Brakuje im jednak autentyzmu tradycyjnych przestrzeni publicznych, a ponadto, ze względu na podporządkowanie funkcji komercyjnej, nie są w stanie wypełniać pełnego zakresu zadań, które są udziałem przestrzeni publicznych w miastach. Nie pozwalają m.in. na realizację zbiorowych interesów obywateli i demokratycznego zadbania o dobro wspólnoty. Poza tym w większym stopniu niż przestrzenie tradycyjne ulegają nurtom globalizacyjnym, powodującym ujednoczenie ich funkcji i formy (Baumann 2000; Zukin 2009).

Przestrzenie publiczne, w szczególności centra handlowe, często są krytykowane za „bezosobowość”, kontrolę i jedynie pozornie otwarty i publiczny charakter, będąc przykładem na „prywatyzację” i „komercjalizację” przestrzeni publicznej (Ghirardo 1999; Carmona i in. 2003; Baumann 2008; Lorens 2010a; Szatan 2012). Jednocześnie w niektórych przypadkach są jedynymi miejscami, w których aktywności charakterystyczne dla życia publicznego mogą być realizowane bez przeszkód i poczucia zagrożenia (Abaza 2001). Warto

również zauważyć, że centra handlowe cechują się wewnętrznym zróżnicowaniem, które wpływa na to, co oferują swoim użytkownikom. Ze względu na czas powstawania i bogactwo oraz różnorodność oferty, tego typu obiekty dzieli się na generacje, które pokazują ewolucję od obiektu zorganizowanego wokół supermarketu, do galerii handlowej posiadającej rozwinięte również funkcje rozrywkowo-rekreacyjne, a także kulturalne, hotelowe i biurowe (Matysiak 2009).

Chociaż zarówno tradycyjne, jak i nowe przestrzenie publiczne mogą pełnić funkcje handlowe, to w przypadku tych pierwszych, handel jest czynnikiem miastotwórczym. Przyciąga on mieszkańców i stymuluje ich aktywność. Natomiast w przypadku większości centrów handlowych, położonych na obrzeżach miast i wyłączonych ze struktury miejskiej, ma miejsce odwrócenie tego porządku – funkcja handlowa powoduje „wypchnięcie” aktywności z centrów miast (Krause 2010).

3.3.4. Forma własności

W związku z faktem, że współczesne definicje przestrzeni publicznych zwykle odchodzą od warunku publicznej własności, przestrzenie te mogą być dzielone ze względu na to, w czym są władaniu. W literaturze, oprócz określenia „przestrzeń publiczna” pojawiają się także takie terminy jak „przestrzeń półpubliczna” lub „przestrzeń prywatna udostępniana publicznie”, mowa jest także o „prywatnie zarządzanej przestrzeni publicznej” (Pancewicz 2010). „Przestrzenie prywatne udostępniane publicznie” stanowią, według Chmielewskiego (2004) namiastki przestrzeni tradycyjnych, a należą do nich m.in. centra handlowe i rozrywkowe. Charakteryzują się dośrodkową kompozycją architektoniczną, w swoich wnętrzach imitując otwartą przestrzeń zewnętrzną, tworząc atrapy ulic i placów (Krause 2010; Lorens 2010a). Jednocześnie, jak zauważa Kochanowska (2010) tego typu przestrzenie quasi-publiczne, zwykle tworzone są przez globalnych inwestorów, którzy sięgają po najbardziej atrakcyjne wzorce z całej historii urbanistyki, bez zachowania kontekstu lokalnego i historycznego. W efekcie powstające twory nie mają ewolucyjnego charakteru tradycyjnych przestrzeni publicznych. Z jednej strony są więc barwniejsze od swoich tradycyjnych pierwowzorów, bezpieczne, przyjazne i dobrze utrzymane, ale jednocześnie za ich sprawą pustoszeją śródmieścia. Przestrzenie quasi-publiczne mają za zadanie funkcjonować tak, jak tradycyjny plac czy ulica, ale są przy tym całkowicie podporządkowane konsumpcji (Pancewicz 2010).

Przykład typologii, która klasyfikuje przestrzenie publiczne m.in. w zależności od formy własności zaproponowali Carmona, de Magalhães i Hammond (2008). Typologia ta, oprócz

formy władania, bierze pod uwagę także funkcję oraz percepcję i skupia się na sposobach zarządzania przestrzeniami miejskimi, które można podzielić na pozytywne, negatywne, niejednoznaczne oraz prywatne. Typy należące do pierwszych dwóch kategorii podlegają władzy publicznej, przestrzenie niejednoznaczne mogą być zarządzane zarówno prywatnie, jak i publicznie, natomiast ostatnia kategoria zawiera przestrzenie wyłącznie we władaniu prywatnym.

Procesy w wyniku których tradycyjna przestrzeń publiczna jest zastępowana przez przestrzenie pełniące podobne funkcje, ale będące chociaż częściowo we władaniu prywatnym, mogą przybierać różne formy. Pancewicz (2010) wyróżnił trzy rodzaje działań, w ramach których tworzone są przestrzenie publiczne zarządzane prywatnie:

- urynkowanie usług i praw związanych z zarządzaniem przestrzeniami publicznymi – przejście obowiązków i korzyści wynikających z zarządzania przestrzeniami publicznymi przez podmioty prywatne;
- partnerstwa publiczno-prywatne w różnej formie – zarządzanie i kształtowanie przestrzeni publicznych jest w tym wypadku rezultatem podziału obowiązków i kompetencji pomiędzy partnerami publicznymi i prywatnymi;
- prywatyzacja przestrzeni miejskich – polega na przejściu przez podmiot prywatny zarówno prawa własności, jak i obowiązków związanych z projektowaniem, zarządzaniem i utrzymaniem przestrzeni publicznych.

Innym sposobem rozróżniania typów przestrzeni publicznych, łączącym się w pewien sposób z formą własności, jest określanie ich jako otwarte lub zamknięte. Przestrzenie otwarte zwykle należą do tych w pełni publicznych, zaś przestrzenie zamknięte to najczęściej przestrzenie półpubliczne lub prywatne użytkowane publicznie. Lorens (2010b) przestrzenie przypominające tradycyjne struktury miejskie nazywa „otwartymi”, natomiast te zamknięte w przestrzeni zwartej struktury – „domkniętymi”. Przestrzenie domknięte przejmują te funkcje tradycyjnych przestrzeni publicznych, które związane są z konsumpcją, ale nie ma w nich miejsca dla życia publicznego, którego przejawem są działania polityczne czy zebrania publiczne. Oferowanymi w nich produktami są nie tylko dobra i usługi, ale także sama przestrzeń – wytwarzana na kształt tradycyjnych układów śródmiejskich. Pomimo ograniczeń w użytkowaniu, często są one uważane za całkiem demokratyczne formy przestrzeni (Lorens 2010b).

3.4. Rola i znaczenie miejskiej przestrzeni publicznej we współczesnych miastach

W miejskiej przestrzeni publicznej można zaobserwować szeroką gamę ludzkich aktywności (Whyte 1980; Gehl 2009; Gehl, Svarre 2013). Do najistotniejszych cech przestrzeni publicznych należy możliwość realizacji szerokiego zakresu potrzeb społecznych, nawiązywania interakcji i realizowania kontaktów (Gehl 2009; Lorens 2010a; Woolley i in. 2014; Spierings, Van Melik, Van Aalst 2016). Istotny jest fakt, że zapewnia ona okazję do spotkań między przedstawicielami grup, których drogi nie przecięłyby się w innych okolicznościach. Jednocześnie, przestrzeń publiczna stanowi odbicie kultury (Bielecki 1996; Low 1996; Hall 2001; Lorens 2010a; Dymnicka 2011; Stanton Fraser i in. 2013; Shields 2019). Staje się jej reprezentacją poprzez złożony proces, w którym uczestniczą osoby odpowiedzialne za kształtowanie przestrzeni, takie jak urbaniści, architekci i politycy, a także użytkownicy przestrzeni (Low 2000; Amin 2008; Kaczmarek 2012). Posiada także symboliczną wartość i znaczenie, buduje tożsamość miasta (Bierwiaczonek 2015) oraz daje możliwość manifestowania swoich poglądów i opinii (Miciukiewicz 2006; Harvey 2008; Karwinska 2008; Mubi Brighenti 2010; Leventis 2013; Duque 2014; Niziołek 2015; Zieleniec 2017).

3.4.1. Funkcje miejskiej przestrzeni publicznej

Przestrzenie publiczne, chociaż kojarzone przede wszystkim z miejscami w których spędzany jest wolny czas oraz dochodzi do swobodnych kontaktów i interakcji pomiędzy przedstawicielami różnych grup społecznych (Whyte 1980; Gehl 2009; Lorens 2010a), pełnią w mieście również wiele innych funkcji, które zostaną wymienione w dalszej części podrozdziału.

W literaturze można natknąć się na przykłady według których przestrzenie publiczne są wykorzystywane w celach promocyjnych, jako oręż w globalnej i lokalnej rywalizacji pomiędzy miastami, są katalizatorami rewitalizacji i renowacji miast, odgrywają istotną rolę w procesach demokratycznych, a także stanowią swoiste łączniki pomiędzy przestrzeniami prywatnymi w miastach (Low, Smith 2006b; Tucker 2008; Carmona 2015). Przestrzenie publiczne są również historycznie związane z handlem i funkcją komercyjną (Kochanowska 2010; Krause 2010). Choć pełnią także funkcje obywatelskie i polityczne (Low, Smith 2006b; Miciukiewicz 2006; Leventis 2013; Zieleniec 2017), to część badaczy zauważa jednak, że współcześnie ta rola przestrzeni publicznych w coraz większym stopniu zanika (Bierwiaczonek 2018b). Niektórzy, jak Nawratek (2008) twierdzą nawet, że mają one charakter

wyłącznie komercyjno-rozrywkowy. Ten krytyczny nurt w dyskusji na temat przestrzeni publicznych, dotyczący spłylenia ich funkcji, zostanie omówiony w dalszej części niniejszego rozdziału.

3.4.2. Przestrzeń publiczna – użytkowanie i użytkownicy

Jak wiele innych kwestii związanych z przestrzenią publiczną, aktywności podejmowane przez jej użytkowników mogą być kategoryzowane według różnych kryteriów. Formy użytkowania tych przestrzeni zmieniały się także w czasie. W dalszej części podrozdziału przedstawione zostaną różne przykłady zachodzących w niej zachowań, zaczerpnięte z literatury, wraz z próbą podsumowania.

Przestrzenie publiczne to miejsca spotkań, wymiany oraz komunikacji (Lorens 2010a). Pozwalają na różne formy spędzania czasu, są miejscami zabawy i refleksji, edukacji, rekreacji i rozrywki, zaspokajając potrzeby zarówno ducha, jak i ciała (Kochanowska 2010). Tradycyjnie, były użytkowane wielofunkcyjnie, mając monopolistyczną pozycję jako miejsca kontaktów społecznych, ale różnorodność podejmowanych w nich aktywności zmniejszała się wraz z biegiem czasu. Obecnie zauważa się działania mające przywrócić rolę i funkcję publicznych obszarów śródmiejskich. Według Kochanowskiej (2010), wspomniane tradycyjne sposoby użytkowania przestrzeni publicznych są dzisiaj obecne w dwóch przypadkach: wtedy, gdy słaby rozwój ekonomiczny i opóźnienia cywilizacyjne w danej społeczności sprzyjają utrzymaniu konwencjonalnych sposobów korzystania z przestrzeni publicznych lub wtedy, gdy zamożność i wysoki poziom rozwoju cywilizacyjnego osiągnięte zostały w społeczności w sposób ewolucyjny, nie powodując odrzucenia tradycyjnych wzorców w pogoni za nowym stylem życia.

Madanipour (2003) zwraca uwagę na podobieństwa pomiędzy życiem publicznym a teatrem, twierdząc, że na potrzeby sfery publicznej ludzie przywdziewają różnego rodzaju maski podczas interakcji z innymi, będąc jednocześnie aktorami i publicznością. Sceną jest tutaj przestrzeń miejska, która ma istotny wpływ na to, w jaki sposób użytkownicy odgrywają swoje role. Według Madanipoura, podstawą życia publicznego, a więc także użytkowania przestrzeni publicznych, jest wymiana symboli.

W użytkowaniu przestrzeni publicznych istotną rolę odgrywa wykorzystanie przestrzeni samej w sobie jako narzędzia komunikacji, np. poprzez stosowanie odpowiednich dystansów, co w swoich pracach przedstawił Hall (1987, 2001). Przestrzeń osobista, którą Hall opisuje jako

„bańkę” otaczającą każdego człowieka, jest jednym z kluczowych elementów wpływających na interakcje zachodzące w przestrzeni.

Sposoby, w jakie ludzie użytkują przestrzeń publiczną, mogą być rozpatrywane według trzech kategorii działań przedstawionych przez Gehla (2009):

- działania niezbędne: są to czynności, których wykonywanie jest od ludzi wymagane, zaliczają się do niej np. codzienne zadania, transport do pracy lub szkoły, robienie zakupów itp. ze względu na to, że są one konieczne do wykonania, a podejmujące je osoby nie mają wyboru, ich zależność od jakości przestrzeni, w której się odbywają jest bardzo niewielka;
- działania opcjonalne: te działania zachodzą, jeśli użytkownik przestrzeni ma chęć (są dobrowolne) oraz jeżeli pozwalają na nie czas i miejsce. Na te zachowania jakość przestrzeni wpływa w bardzo dużym stopniu, nie jest jednak jedynym czynnikiem, od którego zależą. Wpływ na ich intensywność mają również inne warunki, takie jak np. pogoda. Jako przykłady takich działań Gehl podaje m.in. spacer;
- działania społeczne: ten typ zachowań zależy od obecności innych ludzi, z którymi można wejść w interakcję. Są działaniami wynikowymi, ponieważ warunkiem ich zaistnienia jest występowanie aktywności koniecznych lub opcjonalnych. Działania społeczne mogą być zarówno aktywne (rozmowy, zabawy itp.), jak i pasywne (obserwacja i słuchanie innych użytkowników przestrzeni).

Whyte (1980) w swojej klasycznej książce poświęconej użytkowaniu placów i skwerów w miastach amerykańskich zauważył, że najlepsze place to takie, które są dospoleczne – najważniejsze sposoby ich użytkowania zakładają interakcję międzyludzką i przebywanie w grupie. Przestrzenie tego typu są przede wszystkim użytkowane grupowo. Badania Whyte’a wykazały także, że duży wpływ na sposób i intensywność użytkowania przestrzeni mają takie jej charakterystyki jak nasłonecznienie, dostępność miejsc do siedzenia (niekoniecznie specjalnie dedykowanych do tego celu, ale także krawędzi, takich jak schody, niewysokie murki itp.), ochrona przed niesprzyjającymi warunkami atmosferycznymi. Jako ważny element funkcjonowania placów wymienił relację z ulicą, przy której plac się znajduje. Jeżeli plac i ulica mają część wspólną (np. chodnik wzdłuż ulicy jest częścią placu) to poza głównymi użytkownikami tej przestrzeni (*primary users*) korzystają z niej także drugorzędni użytkownicy (*secondary users*), np. przechodnie czy osoby, które zatrzymują się na krawędzi pomiędzy ulicą a placem. W ten sposób pośrednio uczestniczą oni w życiu placu, sprawiając, że jego użytkowanie jest bardziej intensywne.

Aktywność w przestrzeni publicznej dąży do koncentracji – ludzie i ich działania przyciągają innych ludzi, a zebranie użytkowników i wydarzeń odbywających się w przestrzeni publicznej w jednym miejscu i czasie jest warunkiem koniecznym do zaistnienia życia publicznego (Whyte 1980; Gehl 2009). Użytkownicy przestrzeni publicznych są zainteresowani możliwością obserwowania innych, co przekłada się np. na ich preferencje dotyczące wyboru miejsca do siedzenia czy skupianie się wokół wydarzeń, które zachodzą w otaczającej ich przestrzeni. Sprzyja to także nawiązywaniu kontaktów. Whyte (1980) zaproponował termin „triangulacja”, oznaczający, że dwie obce, nie znające się osoby wchodzi w interakcję ze sobą pod wpływem katalizatora, jakim może być aktywność w przestrzeni publicznej (np. występ artysty ulicznego) lub jakiś jej element (np. sztuka). Jednak pomimo tego, że przestrzeń publiczna daje możliwość spotkania i interakcji pomiędzy nieznanymi, to w większości przypadków nie jest ona realizowana, a osoby obce sobie starają się raczej ignorować siebie nawzajem (Bierwiaczonek 2018b).

Jeżeli przestrzenie publiczne uznać za reprezentację Habermasowskiej sfery publicznej, to ich użytkowanie polega przede wszystkim na dialogu. Są także miejscami politycznej dyskusji, manifestowania poglądów różnych zbiorowości, opinii publicznej, ale także władz świeckich i religijnych. Tego typu użytkowanie obejmuje m.in. protesty, manifestacje, parady czy marsze, a także sztukę publiczną, np. graffiti. Interakcyjne znaczenie przestrzeni publicznej przejawia się wtedy np. w postaci sporów kulturowych lub politycznych (Malone 2002; Low 2003; Nawratek 2008; Karathanasis 2014). W takim wypadku przestrzenie publiczne są użytkowane w sposób zbiorowy, a obywatele występują nie jako indywidualne osoby, ale jako wspólnota. Arendt (1958) podkreśla istotną rolę zarówno sfery publicznej, jak i materialnych przestrzeni publicznych w społeczeństwie demokratycznym, twierdząc, że dają one możliwość spotkania, dyskusji i poznawania się nawzajem, co jest kluczowe dla demokracji. Podobnego zdania jest Nawratek (2008), według którego przestrzeń publiczna jest fizyczną przestrzenią przeznaczoną na polityczną aktywność obywateli, a swobodny dostęp do niej jest jednym z podstawowych wyznaczników demokracji.

Przestrzenie publiczne są również wykorzystywane przez ośrodki władzy świeckiej oraz religijnej w celu manifestowania władzy, przeprowadzania pewnych rytuałów, czy upamiętniania wydarzeń historycznych. Widoczne jest to zarówno w sposobie kształtowania ich formy fizycznej, poprzez elementy takie jak pomniki, jak i poprzez aktywności takie jak defilady wojskowe, uroczystości państwowe czy też procesje. Również sam sposób kształtowania przestrzeni odzwierciedla postawę i priorytety władzy (Carmona, de Magalhães,

Hammond 2008; Harvey 2008) oraz służy kontrolowaniu sposobów, w jaki przestrzeń jest użytkowana (Lofland 1998). Jako przykład tego, w jaki sposób decyzje polityczne mogą wpływać na użytkowanie przestrzeni publicznej, Low i Smith (2006a) przywołują obostrzenia wprowadzane po zamachach terrorystycznych z 11 września 2001 r.

Inną aktywnością, mającą charakter komunikacyjny, jest sztuka uliczna, m.in. tworzenie murali czy graffiti, a także występy artystów ulicznych. Sztuka uliczna budzi wiele kontrowersji, głównie ze względu na to, że często ma nielegalny charakter (Mubi Brighenti 2010; Young 2014b). Ma również niejasno zdefiniowane granice – obejmuje wiele rodzajów aktywności, a różnica pomiędzy wandalizmem a działalnością artystyczną lub protestem często przebiega w innym miejscu dla twórców graffiti i przedstawicieli służb porządkowych. W związku z tym, paradoksalnie, sztuka uliczna z jednej strony stała się integralną częścią tożsamości wielu miast, a z drugiej, jest coraz bardziej kryminalizowana (Young 2014b; Zieleniec 2017). Sztuka uliczna może być artystyczną ekspresją, wyrazem buntu, głosem opinii społecznej czy też przykładem terytorializmu. Ze strony władz czynione są różnego rodzaju starania, by wtłoczyć ją w określone ramy, czy też wykorzystać w celach promocyjnych lub komercyjnych (Young 2014a; Zieleniec 2017). Jak zauważa Zieleniec, tego typu działania wpisują się w dyskusję o tym, kto i w jaki sposób ma prawo korzystać z przestrzeni miejskiej i ją kontrolować, są przykładem roszczeń do przestrzeni, o których piszą także Madanipour (2010) i Massey (2005), a sam Zieleniec wywodzi je od prac Lefebvre dotyczących społecznego wytwarzania przestrzeni. Odniesienia do poruszanej przez Lefebvre (Lefebvre 1991) czy Harveya (1990, 2008) tematyki „prawa do miasta” obecne są także w publikacjach innych badaczy zajmujących się graffiti, np. poświęconych greckiej sztuce ulicznej w czasach kryzysu (Karathanasis 2014). W tym aspekcie sztuka publiczna staje się wyrazem sprzeciwu przeciwko władzy, która chce nie tylko kreować fizyczną przestrzeń miejską, ale także kontrolować sferę wyobrażeń o mieście (Kenaan 2016).

W literaturze częste jest przekonanie o tym, że centra handlowe, *malle*, i inne, podobne im przestrzenie, zaliczane do przestrzeni quasi-publicznych, czy też przestrzeni prywatnych użytkowanych publicznie nie pozwalają na tak szeroki zakres aktywności jak tradycyjne, otwarte przestrzenie (Lorens 2010a; b; Szatan 2012). Warto jednak zauważyć, że w niektórych przypadkach paradoksalnie mogą one dawać więcej wolności, o czym wspomina m.in. Abaza (2001), pisząc o roli centrów handlowych w różnych krajach, m.in. w Egipcie, gdzie oferują one możliwość wyłamania się ze sztywnych zasad i norm życia społecznego lub w Brazylii, w której przypadku dostarczają bezpiecznej przestrzeni wolnej od przemocy.

Na sposoby i intensywność użytkowania przestrzeni publicznych wpływają również rozwiązania transportowe (Gehl 2009). Transport samochodowy służy do tranzytu, nie pozwalając na zatrzymanie się i obcowanie z przestrzenią. Jednocześnie, ułatwia korzystanie z miejsc takich jak wielkopowierzchniowe centra handlowo-rozrywkowe, ulokowane zwykle na przedmieściach miast. Inne rodzaje transportu, a w szczególności pieszy, sprawiają, że ludzie spędzają więcej czasu w przestrzeni publicznej (Whyte 1980) i łatwiej wchodzi z nią w interakcje, jak również w interakcje z innymi jej użytkownikami, a zakres podejmowanych przez nich aktywności jest większy (Gehl 2009).

Przestrzenie publiczne są nierozzerwalnie związane z ich użytkownikami. Sensem ich istnienia jest obecność ludzi, a zwłaszcza tych, których można nazywać „obcymi” (Lofland 1998). Jednocześnie, współcześnie coraz częściej zauważalne są dążenia do tego, by „obcych” traktować jako niebezpieczeństwo i dążyć do zminimalizowania kontaktu z nimi (Baumann 2008).

Dyskusja o użytkownikach przestrzeni publicznej boryka się z problemem związanym z różnicą pomiędzy jej modelową egalitarnością i inkluzywnością, a rzeczywistą praktyką. Chociaż definicje przytoczone we wcześniejszej części tego rozdziału często podkreślają, że dostęp do przestrzeni publicznej powinien mieć każdy, to istnieją pewne grupy, które są w nich niechciane, zarówno przez zarządców tych przestrzeni, jak i innych jej użytkowników. Whyte (1980) nazwał te grupy „niepożądanymi” (ang. *the undesirables*). Do tej kategorii nie należą prawdziwie niebezpieczne osoby, takie jak kryminaliści, kieszonkowcy i handlarze narkotyków, których wyłączenie z przestrzeni publicznej jest całkowicie zrozumiałe oraz zgodne z prawem, ale np. bezdomni, pijacy, włóczędzy czy osoby zachowujące się publicznie w sposób dziwny i odmienny od przyjętych norm. Oczywiście to, kto będzie traktowany jako osoba niepożądana zależy od wielu czynników, zaliczani mogą być do nich przedstawiciele takich grup jak np. nastolatki, osoby starsze, artyści uliczni, obwoźni sprzedawcy, osoby uprawiające konkretny sport (np. w przypadku zakazu gry w piłkę). Gdy Whyte prowadził swoje badania przykładem takiej grupy byli hipisi. Osoby odpowiedzialne za planowanie i zarządzanie przestrzenią publiczną często starają się walczyć z obecnością grup niepożądanych, ale metody z których korzystają (zwykle w postaci zakazów i ograniczeń) działają negatywnie na całe życie publiczne. Według Whyte’a, najlepszym sposobem na to, żeby radzić sobie z problemem niepożądanych w przestrzeni publicznej jest sprawić, by konkretne miejsce zaczęło być atrakcyjne dla wszystkich innych użytkowników. Rzecz jasna, sama kwestia

istnienia takich osób w społeczeństwie jest przedmiotem innych rozważań, wykraczających poza zakres tej pracy.

Procesy dążące do wyłączenia niektórych grup z przestrzeni publicznej, bywają uważane za zagrożenia dla żywiołowości i spontaniczności życia publicznego i często dążą do tego, żeby tylko specyficzni użytkownicy, np. turyści lub przedstawiciele klasy średniej, czuli się w takich przestrzeniach swobodnie (Low, Taplin, Scheld 2005). Turyści są szczególną grupą użytkowników przestrzeni publicznych, ponieważ są przyciągani przez tego typu miejsca, często stanowiące wizytówkę miasta (Kochanowska 2010).

Oprócz kategorii osób „niepożądanych” istnieją także grupy, które często są pomijane przez planistów starających się stworzyć uniwersalną przestrzeń publiczną. Mają one specyficzne wymagania co do jakości przestrzeni, jej formy i możliwości, jakie oferuje (Madanipour 1996; Gehl, Svarre 2013). Publikacje na ten temat wykazują, że są to m.in. kobiety (Massey 1994; Abaza 2001; Ortiz, Garcia-Ramon, Prats 2004; Høgh-Olesen 2008; Johnson, Miles 2014; Spierings, Van Melik, Van Aalst 2016; Bagheri 2017), dzieci i młodzież (Malone 2002; Høgh-Olesen 2008; Chiu 2009; Holligan, Deuchar 2009; Molnár 2014; Spierings, Van Melik, Van Aalst 2016), osoby starsze i niepełnosprawne (Yung, Conejos, Chan 2016), a także różne mniejszości – kulturowe, etniczne, seksualne itp. (Massey 1994; Britton 2008; Johnson, Miles 2014; Neal i in. 2015; Montgomery 2016).

Pytanie o to, czyja jest przestrzeń publiczna, zadaje także Madanipour (2010). Według niego, między pojedynczymi osobami, grupami i organizacjami trwa swojego rodzaju gra, w ramach której wysuwają one swoje żądania do przestrzeni lub je wycofują. Przestrzenie publiczne dla różnych użytkowników nabierają odmiennych znaczeń oraz są przez nich kształtowane na różne sposoby. Owo kształtowanie może wynikać nie tylko z roszczeń, ale także z wycofania się z przestrzeni, np. ze względu na strach przed przestępczością, brak zaufania lub konflikty wewnątrz społeczności. W takim ujęciu przestrzenie publiczne są kształtowane przez konflikty interesów różnych ich użytkowników, a kształtowanie to jest niekończącym się procesem, podobnie jak ujęte jest to w pracach Doreen Massey (2005).

Przestrzeń publiczna jest użytkowana nie tylko jednostkowo – indywidualnie przez poszczególnych ludzi, ale także przez zbiorowość obywateli (Kochanowska 2010). Użytkownikiem zbiorowym jest wtedy całe społeczeństwo, które w przestrzeni publicznej realizuje interesy wspólnoty. Tego typu myślenie obecne jest szczególnie w pracach dotyczących związków przestrzeni publicznych z obywatelską demokracją (np. Geenens,

Tinnevelt 2009; Parkinson 2009; Ulmer 2017) – ich autorzy zauważają wykorzystanie miejskiej przestrzeni publicznej jako pola do demokratycznej dyskusji, podobnie jak miało to miejsce w mieszczańskiej sferze publicznej według Habermasa (1991).

Charakterystyczną cechą przestrzeni publicznych jest to, że są one zawłaszczane przez poszczególne grupy użytkowników. Wszyscy inni, którzy wkroczą w taką zawłaszczoną przestrzeń mają poczucie, że są w niej obcym lub gościem (Lofland 1998). Zawłaszczają ją zarówno grupy takie jak wspomniani wcześniej turyści, ale także młodzież, okoliczni mieszkańcy czy osoby uprawiające konkretny sport.

3.4.3. Korzyści wynikające z miejskiej przestrzeni publicznej

W jednej ze swoich prac na temat przestrzeni publicznej Carmona i in. (2008), na podstawie publikacji badań empirycznych różnych autorów, przedstawił zestawienie różnych dziedzin życia, na które przestrzenie publiczne mogą mieć pozytywny wpływ. Wymienił on korzyści:

- ekonomiczne (m.in. pozytywny wpływ na ceny nieruchomości, stymulacja biznesu);
- zdrowotne (m.in. zachęcanie do aktywności fizycznej, redukcja stresu, dostarczanie sceny dla gier i zabaw);
- społeczne (m.in. bodźce dla edukacji dzieci, rozwijanie umiejętności społecznych i poznawczych, zmniejszenie ryzyka przestępczości, promowanie więzi sąsiedzkich, dostarczanie sceny dla różnego rodzaju wydarzeń);
- środowiskowe (m.in. zachęcanie do wykorzystania zrównoważonych środków transportu, redukcja efektu wyspy ciepła, poprawa jakości powietrza i współczynnika retencji, okazja do obcowania z przyrodą).

Jednak, aby możliwe było wykorzystanie tych korzyści w pełni, przestrzeń publiczna musi być odpowiedniej jakości. Według Gehla (2009), dobrze zaprojektowane przestrzenie publiczne sprzyjają podejmowaniu przez ludzi aktywności innych niż konieczne, mianowicie aktywności opcjonalnych i społecznych. W efekcie zauważalna jest większa intensywność interakcji pomiędzy ludźmi, ożywienie życia miejskiego. Przestrzenie publiczne sprawiają, że łatwiej jest zainicjować kontakty społeczne. Dają również więcej możliwości łatwiejszego zdobywania informacji o lokalnym środowisku społecznym czy wspomagają rozwój dzieci, który bazuje w dużej mierze na obserwacji. Obszary pozbawione przestrzeni publicznych traktowane są jedynie jako przestrzeń przez którą należy przejść, bez zatrzymywania się i zwracania uwagi na otoczenie. Warto zauważyć, że w przypadku przestrzeni publicznych o słabej jakości może mieć miejsce podobna sytuacja, jak przy ich braku.

3.4.4. Jakość miejskiej przestrzeni publicznej

Ocena jakości przestrzeni publicznych jest tematem poruszonym w bardzo wielu publikacjach autorstwa zarówno naukowców, jak i praktyków. Poszukiwane są cechy wyróżniające przestrzenie publiczne, które dobrze spełniają swoją rolę, są żywe i pozytywnie odbierane przez mieszkańców, a następnie dokonywane są próby operacjonalizacji, przedstawienia cech w taki sposób, który umożliwi mierzenie jakości różnych przestrzeni, porównywanie ich i wskazywanie wzorców, do których powinno się dążyć w ich kreowaniu. Dotyczy to zarówno cech społecznych, symbolicznych, jak i czysto fizycznych parametrów architektonicznych. Kategorie oceny są bardzo liczne (Lynch 1960; Whyte 1980; Gehl 2009; Mehta 2014) i często różnią się od siebie, gdyż, jak zostało to wspomniane także w części dotyczącej definiowania przestrzeni publicznej, zwykle cel prowadzonych prac wpływa na to, w jaki sposób przestrzeń publiczna jest postrzegana przez badaczy.

Na podstawie licznych przykładów z literatury, Carmona i in. (2008, s. 15) wyróżnili szereg uniwersalnych pozytywnych cech związanych z przestrzenią publiczną. Według tego zestawienia, przestrzenie publiczne powinny być:

- czyste i uporządkowane – dobrze zadbane, pozbawione śmieci i brudu, porzuconych samochodów, nieprzyjemnych zapachów;
- łatwo dostępne – ułatwiające poruszanie się, pozbawione barier komunikacyjnych, dostępne pieszo, rowerem lub transportem publicznym, spójne, a nie pofragmentowane;
- atrakcyjne – przyciągające oko, estetyczne i stymulujące wizualnie, wolne od wandalizmu i graffiti, wykorzystujące sztukę uliczną, spójne wizualnie;
- komfortowe – wolne od intensywnego ruchu drogowego i hałasów związanych z transportem, wyposażone w miejsca do siedzenia, osłony, publiczne toalety, wyraźnie oznakowane;
- inkluzywne – otwarte dla wszystkich, tolerancyjne, zapewniające dostępność i równość w użytkowaniu niezależnie od płci, wieku, rasy, niepełnosprawności, zachęcające do zaangażowania się w życie publiczne, atrakcyjne dla młodzieży i dzieci, pozbawione ograniczeń;
- żywe i aktywne – dobrze prosperujące, zachęcające do różnorodnych form użytkowania, dające możliwość spotkań, zabawy, interakcji z przestrzenią, pozbawione porzuconych i nieużytkowanych miejsc i budynków;

- funkcjonalne – pozbawione konfliktów w użytkowaniu, łatwe do utrzymania, zapewniające kompatybilność pomiędzy pieszymi i samochodami;
- wyróżniające się – autentyczne, indywidualne, posiadające określony charakter, stymulujące dźwiękiem, zapachem i dotykiem, posiadające *genius locci*;
- bezpieczne – dające poczucie bezpieczeństwa pieszym i rowerzystom, takie, w których ograniczona jest prędkość samochodów, wolne od przestępczości i zachowań negatywnych społecznie, dobrze oświetlone i nadzorowane przez funkcjonariuszy prawa;
- porządne/wytrzymałe – wytrzymujące codzienne użytkowanie, wysokiej jakości, odporne, elastyczne w funkcjonowaniu;
- zielone i niezanieczyszczone – naturalne i dobre dla zdrowia, dające dostęp do przyrody, bioróżnorodne;
- dające poczucie spełnienia – będące powodem do dumy dla użytkowników, dające poczucie współodpowiedzialności i przynależności.

Jakość przestrzeni ma bezpośredni wpływ na to, w jaki sposób jest ona użytkowana (Jacobs 1961; Whyte 1980; Gehl 2009). Z tego powodu złe zarządzanie przestrzenią publiczną zmniejsza jej atrakcyjność, sprawia, że odbywa się w niej mniej aktywności i przyciąga ona mniej użytkowników. W efekcie może wpaść ona w spiralę rozkładu (Carmona i in., 2003).

Kompleksowe zestawienie cech, charakteryzujących przestrzenie publiczne funkcjonujące w dobry sposób, przedstawił Whyte w swojej książce pt. *Życie społeczne małych przestrzeni miejskich* (1980). W jego przypadku, pożądane cechy przestrzeni publicznych przyjęły formę konkretnych wytycznych projektowych, odnoszących się np. do optymalnych wymiarów, liczby miejsc do siedzenia w stosunku do powierzchni placu itp., które zostały następnie przyjęte przez władze Nowego Jorku.

O jakości przestrzeni publicznych decyduje także jej fizyczna forma i wymiary oraz sposób, w jaki jest dopasowana do zmysłów człowieka (Gehl 2009). Ludzki aparat zmysłowy jest dostosowany do powolnego ruchu w płaszczyźnie horyzontalnej. Pole widzenia jest znacznie szersze w płaszczyźnie horyzontalnej niż wertykalnej, więc to, co najczęściej zauważane, to posadzka i partery budynków. Kontakty międzyludzkie, które są podstawową funkcją przestrzeni publicznych, zwykle zachodzą w odległości, którą Hall (2001) nazywa społeczną, sięgającą do 3,75 m. Parametry te wpływają na sposób, w jaki powinna być zaprojektowana i zagospodarowana dobra przestrzeń publiczna (Gehl 2009). Powodują też różnice pomiędzy miastem dla samochodów, w którym ze względu na duże odległości i prędkości interakcje są

ograniczone, i miastem dla pieszych. Gehl wyróżnia pięć par możliwości i ograniczeń powiązanych ze zmysłami, które mogą służyć architektom do promowania kontaktu i izolacji lub zapobiegania im (tab. 2).

Tabela 2: Środki promowania i ograniczania izolacji i kontaktu

Izolacja	Kontakt
Ściany	Brak ścian
Długie odcinki	Krótkie odcinki
Duże prędkości	Małe prędkości
Wiele poziomów	Jeden poziom
Orientacja – odwrócenie od innych	Orientacja ku innym

Źródło: Gehl 2009, s. 72

Inny model oceny jakości przestrzeni publicznych został zaproponowany przez Wojnarowską (2016). Skupia się on na ocenie ilościowej i uzyskiwaniu wskaźników umożliwiających tworzenie rankingów przestrzeni publicznych, a składa się z trzech elementów: waloryzacji graficznej, listy kryteriów oraz wywiadu kwestionariuszowego.

3.4.5. Postrzeganie przestrzeni publicznej

Pomimo poszukiwań uniwersalnych kryteriów oceny jakości, odnoszących się do wszystkich użytkowników przestrzeni, trzeba pamiętać o tym, że jej całościowy obraz powstaje jako wyobrażenie w umyśle człowieka, stąd też wpływają na niego liczne czynniki indywidualne (Lynch 1960). Z tego powodu, różni użytkownicy będą oceniać przestrzenie publiczne i poszczególne ich cechy w różny sposób, przez pryzmat swoich wartości, potrzeb i wyobrażeń. Sposób, w jaki ludzie postrzegają przestrzeń miejską, zależy także od tego, jak jej doświadczają, na co wpływ ma np. sposób przemieszczania się. Chodzenie jest czynnością, podczas której człowiek jest najbliższy otoczeniu, co pozwala mu na lepszą interpretację przestrzeni i jej zapamiętywanie. Kolejnym rodzajem przemieszczania się jest jazda na rowerze, a następnie kierowanie samochodem. W najmniejszą interakcję ze środowiskiem wchodzi pasywni pasażerowie samochodów lub komunikacji miejskiej (Madanipour 1996).

Przez lata badacze rozpatrywali różne sposoby postrzegania przestrzeni miejskiej. Należą do nich m.in. podejście behawioralne, mapowanie mentalne i semiotyka miejska (Madanipour 1996). Podejście behawioralne skupione jest na jednostce i czerpie z fenomenologii. Według niego działania człowieka – aktora w przestrzeni powinny być postrzegane przez pryzmat jego idei, przekonań i postaw. Technika, która zyskała rozgłos dzięki pracy *Obraz miasta* Lyncha (1960) jest mapowanie mentalne. Według badań Lyncha, ludzie tworząc w swoich umysłach obraz miasta, skupiają się na pięciu rodzajach elementów: ścieżkach, krawędziach, obszarach, węzłach i landmarkach. Koncepcja Lyncha była i jest wykorzystywana przez praktyków przy

planowaniu przestrzeni miejskich, jednak spotyka się także głosy wskazujące na ograniczenia map mentalnych jako narzędzia badawczego (Gottdiener, Lagopoulos 1986). Innym podejściem badawczym dotyczącym postrzegania przestrzeni miejskiej jest semiotyka miasta. Semiotyka opiera się na trzech elementach, którymi są (Fiske 1990):

- znak, rozumiany jako zjawisko fizyczne, mogące być postrzegane przez zmysły;
- to, do czego znak się odnosi;
- odbiorca znaku.

Semiotyka miejska związana jest z wykorzystywaniem tych trzech podstawowych konceptów do analizy przestrzeni miejskiej lub obiektów architektonicznych (Madanipour 1996). Madanipour zauważa także, że pełne zrozumienie przestrzeni miejskiej może nastąpić jedynie poprzez połączenie spojrzenia z dwóch perspektyw. Pierwszą z nich jest perspektywa dnia codziennego i indywidualnego użytkownika. Druga perspektywa to widok „z góry” – spojrzenie na miasto poprzez politykę i ekonomię, systemy władzy, które kształtują przestrzeń. Niezbędne jest także prześledzenie procesu rozwoju przestrzeni miejskiej, poprzez który można powiązać fizyczną geometrię miasta z jego symbolicznymi i społecznymi aspektami.

Jak zaznaczono we wcześniejszej części rozdziału, przestrzeń publiczna poprzez swoją formę lub zachodzące w niej aktywności może stanowić komunikat dla jej użytkowników (Miciukiewicz 2006). Jest to widoczne np. poprzez stawianie pomników czy lokalizowanie inwestycji, które mają olśniewać i stanowić komunikat o bogactwie i potędze. Przestrzenie publiczne służą także jako miejsca zbiorowej pamięci (Johnson 2003; van der Hoeven 2018) i konstytuują zbiorową tożsamość (Bierwiazzonek 2015). Użytkownicy przestrzeni publicznej nie tylko spotykają się z innymi osobami i wchodzą z nimi w relacje, ale także odczytują znaczenia zakodowane w przestrzeni (Bierwiazzonek 2018b). Przestrzenie publiczne zapewniają również fizyczne, społeczne i metaforyczne ramy dla debaty na tematy takie jak zarządzanie, identyfikacja kulturowa, czy obywatelstwo, a ich symboliczna wartość bywa wykorzystywana do manipulowania opinią publiczną (Low 2000).

Z percepcją przestrzeni publicznych związana jest także przywoływana już wcześniej kategoria miejsca. O miejscach znaczących i ich roli w postrzeganiu przestrzeni pisali m.in. Tuan (1974, 1979), Relph (1976), Libura (1990). Badania na temat powiązań pojęcia miejsca, rozumianego jako suma trzech elementów: lokalizacji, przypisywanych mu znaczeń oraz podejmowanych w nim aktywności z pojęciem przestrzeni publicznej prowadził także Bierwiazzonek (2018a). Jego prace skupiały się na tym, czy przestrzenie publiczne

są jednocześnie ulubionymi miejscami mieszkańców miast i czy miejska przestrzeń publiczna może być istotnym punktem odniesienia dla relacji człowieka z miastem.

3.5. Kryzys i krytyka współczesnej przestrzeni publicznej

W współczesnej dyskusji zarówno o przestrzeni publicznej, jak i o sferze publicznej, dominuje narracja krytyczna (Habermas 1991; Benhabib 1996; Madanipour 1996; Nawratek 2008; Carmona 2015). Widoczne jest to nie tylko w najnowszych opracowaniach, podejmujących m.in. tematykę zawłaszczania przestrzeni publicznej (Kwiatkowski 2010), upadku jej znaczenia politycznego i przesunięcie akcentu na charakter rozrywkowo-komercyjny (Nawratek 2008), przejmowania ich roli przez prywatne przestrzenie konsumpcji (Szatan 2012) itp., ale także w pracach takich autorów jak Sennet (1977), Arendt (1958) czy Habermas (1991), którzy o upadku życia publicznego i utraconej przestrzeni publicznej pisali w drugiej połowie XX w. Również Auge (2011) wprowadzając termin „nie-miejsce” w pewnym stopniu wpisuje się w tę krytykę, ze względu na to, że wiele przestrzeni opisywanych przez niego w ten sposób (np. centra handlowe) przejmuje dziś rolę, jaką pełniły tradycyjne przestrzenie publiczne. Według Harveya (2008), we współczesnym świecie rola przypisywana prawu własności prywatnej spycha na bok wszystkie inne prawa, w tym prawo do korzystania z przestrzeni publicznej. W podobnym tonie wypowiada się Nawratek (2012), przywołując sposób w jaki neoliberalny język zawłaszcza terminy „własności” oraz „wolności”, co prowadzi do patrzenia na przestrzeń publiczną w kategoriach rynkowych. Taki punkt widzenia również wpisuje się w przywołaną tutaj krytyczną narrację.

3.5.1. Kryzys przestrzeni publicznej

Lorens (2010b) zauważa, że powodem kryzysu przestrzeni publicznej może być fakt, że jej współczesne formy powstawały w okresie rozwoju miasta przemysłowego i były dopasowane do rządzących w nim zasad. W swoich rozważaniach przywołuje Baumana (2000), według którego w epoce ponowoczesności, nowoczesna geneza przestrzeni publicznych musi ulec zmianie. Bauman stwierdza, że tradycyjne przestrzenie publiczne kurczą się i zanikają, a nieliczne, które wciąż pozostały, coraz częściej stają się dostępne jedynie dla wybranych. Ponieważ przestrzenie publiczne były miejscami, w których konstytuowały się normy społeczne, ich malejąca rola sprawia, że coraz więcej zasad ustalanych jest odgórnie, bez konsultacji z lokalnym społeczeństwem. W nieco odmienny sposób do krytyki przestrzeni publicznej podchodzi Czyż (2010). Wyraża on zdanie, że w samą naturę przestrzeni publicznej jest wpisane trwanie w nieustającym kryzysie. Nękające ją problemy były i są niemożliwe do

rozwiązania w pełni. Nie znaczy to jednak, że nie należy szukać rozwiązań polepszających jakość życia. Poglądy Czyża są jednym z głosów, które zwracają uwagę na charakterystyczną dla dyskusji dotyczącej kryzysu przestrzeni publicznych tendencję do upiększania wizji minionej, utraconej przestrzeni publicznej. W podobnym nurcie wypowiada się Carmona (2015), zauważając, że wiele spośród krytycznej literatury dotyczącej stanu współczesnej przestrzeni publicznej pochodzi z badań dotyczących dość wąskiego zakresu przestrzeni – przede wszystkim wielkopowierzchniowych centrów handlowych.

Carmona i inni (2008, s. 200–203), podsumowując dyskusję o krytyce współczesnej przestrzeni publicznej, wyróżnili powtarzające się w niej wątki, dotyczące słabej jakości przestrzeni tego typu w miastach. Zaliczają się do nich:

- zaniechanie przestrzeni publicznej, zarówno fizyczne, jak i wobec mechanizmów rynkowych;
- poświęcanie przestrzeni publicznych na rzecz samochodów, pozwalając potrzebom transportu dominować nad potrzebami społecznymi;
- pozwolenie na to, by strach przed przestępczością oraz obcymi zdominowały tworzenie i zarządzanie przestrzeniami publicznymi;
- niedostateczne dostosowanie do osób mniej mobilnych i narażonych (ang. *vulnerable*);
- pozwolenie na komercjalizację i prywatyzację przestrzeni publicznych, co wpłynęło na usunięcie z niech interakcji społecznych oraz debaty politycznej;
- nieudane próby zatrzymania wycofania życia z przestrzeni publicznych do przestrzeni prywatnych i wirtualnych;
- akceptacja rozprzestrzeniania się generycznych przestrzeni rozrywki, pozbawionych tożsamości;
- homogenizacja przestrzeni publicznych w obliczu globalizacji.

3.5.2. Kultura strachu

Jako jedną z przyczyn kryzysu i degeneracji przestrzeni publicznej podaje się również panującą współcześnie kulturę strachu (Szatan 2012). Obsesja na punkcie bezpieczeństwa (Baumann 2008) czy środki zapobiegawcze mające chronić przed niebezpieczeństwami takimi jak terroryzm (Low, Smith 2006a) wpływają na to, jak kształtowana i użytkowana jest przestrzeń. Według Baumanna (2008), strach przed jakimkolwiek naruszeniem bezpieczeństwa, staje się źródłem niepokoju i lęku, które samoistnie się napędza. W tkance

miejskiej przywołane obsesje są widoczne np. w postaci grodzonych osiedli, w przypadku których przestrzeń taka jak place zabaw jest zamknięta i odcięta od reszty miasta. Paradoksalnie, miasta, które powstawały dla zapewnienia bezpieczeństwa mieszkańcom, dzisiaj kojarzone są w większym stopniu z zagrożeniem (Baumann 2003). Natomiast Low i Smith (2006a) podkreślają, że zachowania publiczne, które kiedyś mogłyby zostać określone jako „ekscentryczne”, zaczęły być postrzegane jako potencjalnie niebezpieczne, a władza stara się je w coraz większym stopniu kontrolować. Kultura strachu związana jest także z brakiem zaufania do innych (Furedi 2006), co utrudnia wykonywanie aktywności tradycyjnie kojarzonych z przestrzenią publiczną. Przestrzenie publiczne umożliwiają interakcję z „obcym”, ale, jak pisze Baumann (2003) „obcy” w kulturze strachu jest kojarzony z niebezpieczeństwem i stał się zjawiskiem niepożądanym, więc dąży się do tego, by zminimalizować ewentualny kontakt. Przestrzenie o ograniczonej dostępności, a więc przeciwieństwa przestrzeni publicznych, stały się wręcz pożądane przez użytkowników miasta. Z kolei Lofland (1998) wyróżnia następujące rodzaje „nieznajomych”, którzy sprawiają, że przestrzenie publiczne są postrzegane przez ludzi jako odpychające. Są to tłumy, biedacy (ang. *destitutes*), szaleńcy i obcy.

Według Lorensa (2010b), ze względu na ograniczenie życia publicznego związanego z handlem i usługami, które przenoszą się do obiektów takich, jak centra handlowe, zanika różnorodność form użytkowania przestrzeni. Pustka życia społecznego wypełniana jest przez działalności niepożądane, a odpowiedzią na to jest postępujące ograniczanie wolności i militaryzacja przestrzeni publicznych. Przestrzenie publiczne zaczynają być uważane za miejsca, w których przebywanie może być niebezpieczne.

3.5.3. Prywatyzacja i zawłaszczanie przestrzeni publicznej

Prywatyzacja przestrzeni publicznej jest jednym z tych tematów, które w dyskusji krytycznej nad stanem współczesnej przestrzeni publicznej pojawiają się najczęściej (Madanipour 2003; Low, Smith 2006a; Carmona, de Magalhães, Hammond 2008). Przejawia się ono zarówno poprzez przekazywanie podmiotom prywatnym obowiązków związanych z kształtowaniem i zarządzaniem przestrzeniami publicznymi, jak i przez próby przejmowania przez przestrzenie quasi-publiczne obszarów aktywności tradycyjnie kojarzonych z przestrzeniami publicznymi (Pancewicz 2010). Definicja prywatyzacji, przywołana przez Pancewicza za Savasem (2000), brzmi w następujący sposób:

„Prywatyzacja jest aktem redukcji roli rządu i zwiększania roli prywatnych instytucji społecznych w zaspokajaniu potrzeb obywateli. Oznacza zmniejszenie zależności od rządu, a zwiększenie udziału sektora prywatnego.”

Tak rozumiana prywatyzacja wykracza poza zakres zagadnień związanych z zarządzaniem lub ekonomią, a staje się „postawą filozoficzną” dotyczącą relacji społecznych i roli ich użytkowników (Savas 2000). Z tego powodu krytyka dotycząca prywatyzacji przestrzeni publicznych dotyczy nie tylko samej kwestii własności, ale szerokiego zakresu procesów dotyczących oddawania przez władze publiczne odpowiedzialności za funkcje, które dotychczas leżały w ich kompetencji, o czym piszą m.in. Low i Smith (2006a), Minton (2006), Carmona i inni (2008).

Low (2000) zauważa, że dążenie do wykluczenia niechcianego elementu z przestrzeni publicznej jest realizowany m.in. przez postępującą prywatyzację, a jednym z jej przejawów jest instytucja partnerstwa publiczno-prywatnego pomiędzy samorządami a biznesem. Działania takie prowadzą do przekształcenia skwerów, placów i parków w przestrzenie skierowane do klasy średniej, w których bezpieczeństwo jest zapewniane przez ścisłą kontrolę i obecność służb porządkowych. Interesujący jest fakt, że dla niektórych autorów, tego typu działania, choć wzbudzają kontrowersję, są uznawane jednak za pozytywne (Lorens 2010b). Low i Smith (2006a) uważają, że dyskusja na temat prywatyzacji przestrzeni publicznych często jest trywializowana i sprowadzana jedynie do przejmowania funkcji tradycyjnych przestrzeni publicznych przez miejsca pozostające we własności prywatnej, podczas gdy największym zagrożeniem jest fakt oddawania władzy. O wycofywaniu się władz publicznych i oddawaniu kontroli nad przestrzeniami publicznymi, m.in. w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego pisze także Minton (2006). Proces ten sprawia, że prywatni właściciele mają władzę pozwalającą im na ograniczanie dostępu i kontrolowanie aktywności obecnych w tego typu przestrzeni. W efekcie, bezpieczeństwo jest tam często zapewniane nie przez służby państwowe, takie jak policja, a przez prywatną ochronę. Zauważalne jest także skupienie na tym, by usuwać z takich przestrzeni wszelkie niepożądane zjawiska, a w kwestii zarządzania nimi szczególna uwaga jest skupiona na czystości i bezpieczeństwie. Właśnie strach przed przestępczością (nawet w większym stopniu niż sama przestępczość), jest, według Minton, jednym z motorów napędzających prywatyzację przestrzeni publicznej.

Według Madanipoura (2003) w procesie prywatyzacji przestrzeni istotny jest fakt, że wraz z postępującą globalizacją, miejsce lokalnych przedsiębiorstw coraz częściej zaczęły zajmować

przedstawicielstwa korporacji o dużym zasięgu. W efekcie, strona decydująca w dużej mierze o podejmowaniu decyzji przestrzennych, ma znikomy kontakt i pojęcie o miejscu, w którym owe decyzje są dokonywane. Cały proces wzmacniany jest jeszcze bardziej przez fakt, że władze publiczne często oddają decyzje w ręce prywatnych inwestorów, nie chcąc ponosić kosztów i odpowiedzialności.

Innym trendem związanym z prywatyzacją przestrzeni publicznej jest dążenie grup społecznych do odseparowania się od reszty społeczeństwa, wynikające ze strachu przed przestępczością lub potrzeby ekskluzywności (Carmona, de Magalhães, Hammond 2008). Trend ten przejawia się m.in. w powstawaniu grodzonych osiedli. Carmona wywodzi go od zjawiska upadku życia publicznego na rzecz prywatnych relacji, opisywanego przez Senneta (1977).

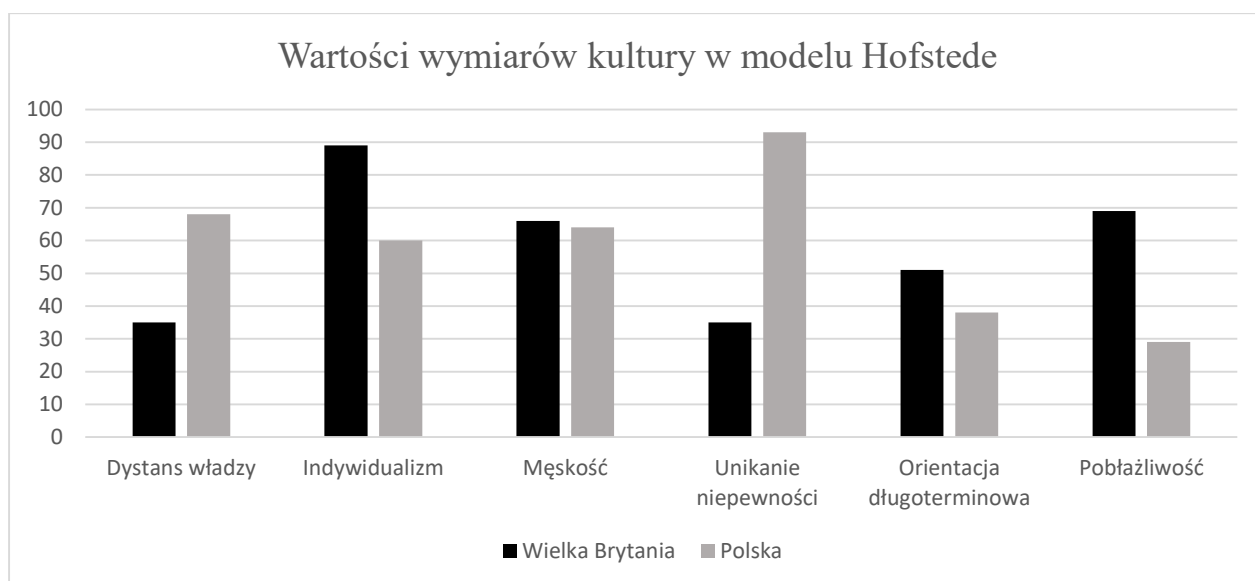

4. Poznań i Glasgow – wybrane uwarunkowania użytkowania przestrzeni publicznych

Jak wspomniano wcześniej, różnice w użytkowaniu przestrzeni publicznych mogą mieć swoje podłoże w różnych czynnikach. Niniejsza praca skupia się na aspekcie kulturowym – w związku z tym, w dalszej części rozdziału przywołane zostaną badania świadczące o różnicach kulturowych występujących pomiędzy Polską i Wielką Brytanią. Omówione zostaną także systemy prawne i dokumenty planistyczne dotyczące obu badanych miast w zakresie, w jakim mogą one wpływać na sposoby użytkowania przestrzeni publicznych. Treść tego rozdziału oparta jest o materiały wtórne, pozyskane podczas kwerendy literaturowej oraz analizy dokumentów planistycznych.

4.1. Polska i Wielka Brytania – porównanie według modelu kultury Hofstede

W rozdziale drugim przybliżono pojęcie modeli i wymiarów kultury wraz z opisem ich najważniejszych cech. W celu zidentyfikowania różnic kulturowych pomiędzy badanymi miastami, posłużono się wybranymi wskaźnikami z modelu kultury Hofstede, porównując wartości, jakie uzyskują w nich Polska i Wielka Brytania. Model Hofstede nie wyróżnia Szkocji jako osobnego kraju, dlatego posłużono się wartościami dotyczącymi Wielkiej Brytanii jako całości. Podobna sytuacja dotyczy także innych istniejących modeli, np. modelu Globe (Ashkanasy, Trevor-Roberts, Earnshaw 2002; Javidan, House 2002). Minkov i Hofstede (2012) argumentują, że nawet w przypadku krajów cechujących się dużym wewnętrznym zróżnicowaniem społecznym, kultura jest elementem względnie spójnym. Dlatego też w ramach prowadzonych badań dotyczących związków użytkowania przestrzeni z wymiarami kultury według Hofstede, zdecydowano się wykorzystać dostępne dane dla Wielkiej Brytanii. Należy jednak pamiętać, że Szkocja cechuje się odrębnością i indywidualnym charakterem (Gardiner 2005). W niniejszym rozdziale przedstawiono opis cech typowych dla społeczności w których występują wysokie lub niskie wartości konkretnego wymiaru. Dane te, będące rezultatami badań międzykulturowych, w dalszej części pracy zostaną zestawione z danymi pochodzącymi z badań empirycznych autora, na potrzeby oceny, jak kultura wpływa na zróżnicowanie zachowań przestrzennych i percepcji przestrzeni miejskiej wśród mieszkańców Poznania oraz Glasgow. Wartości wymiarów, jakimi charakteryzują się Wielka Brytania i Polska w omawianym modelu (Hofstede 2010) przedstawione zostały na wykresie (ryc. 2). Wymiary kultury w modelu Hofstede przyjmują wartości od 0 do 100.

Rycina 2. Wartości wymiarów kultury według modelu Hofstede dla Polski i Wielkiej Brytanii

Źródło: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool>, data dostępu: 12.08.2023 r.

- Dystans władzy – wartość tego wymiaru w przypadku Polski (68) jest znacznie większa niż w przypadku Wielkiej Brytanii (35). Wysoka wartość dystansu władzy świadczy m.in. o większych nierównościach w dystrybucji władzy w społeczeństwie oraz o łatwiejszej akceptacji tych nierówności. Sprzyja także centralizacji oraz jasno ustalonej hierarchii, zarówno w różnego rodzaju organizacjach, jak i instytucjach takich jak rodzina. Cenione jest posłuszeństwo i respekt wobec przełożonych. W społeczeństwach charakteryzujących się wysoką wartością tego wymiaru podkreślane są oznaki statusu, a sprawującym władzę należą się przywileje. Tam, gdzie dystans władzy jest mniejszy, panują bardziej partnerskie stosunki.
- Indywidualizm – zarówno Polska, jak i Wielka Brytania, charakteryzują się wysoką wartością indywidualizmu (odpowiednio 60 i 89), przy czym wynik Zjednoczonego Królestwa należy do najwyższych wśród wszystkich kultur poddanych badaniu. Oznacza on silne zogniskowanie na jednostce, która jest odpowiedzialna za siebie, skupia się na swoim rozwoju i osiągnięciu własnych celów, wysoko ceniąc przy tym wolność dokonywania własnych wyborów i swobodę wyrażania własnego zdania. Wysoki wskaźnik indywidualizmu łączy się także z zaproponowanym przez Halla (1976) pojęciem kultury niskiego kontekstu, w której komunikacja wymaga bezpośredniego wyrażania informacji. Cechą charakterystyczną indywidualizmu jest także przekładanie interesu jednostki nad interes grupy.

- Męskość – wymiar ten przyjmuje podobną, stosunkowo wysoką wielkość w obu krajach – 66 w przypadku Wielkiej Brytanii i 64 w Polsce Męskość w znaczeniu, w jakim pojęcie to wykorzystywane jest w modelu Hofstede, jest cechą społeczeństw, w których istnieją jasno określone role społeczne związane z płcią, podczas gdy kobiecość charakteryzuje społeczeństwa, w których role obu płci przenikają się. Wysoka wartość wymiaru męskości wiąże się ze skupieniem na sukcesie, asertywności, ambicji i współzawodnictwie. Niskie wartości (cechujące społeczeństwa bardziej kobiece) wskazują na przykładanie dużej wagi m.in. do troski o innych, unikania konfliktów i wypracowywania kompromisów.
- Unikanie niepewności – w omawianym modelu różnica pomiędzy Polską a Wielką Brytanią jest największa właśnie w przypadku wymiaru unikania niepewności. Polska cechuje się bardzo wysoką (93) wartością tego wskaźnika – oznacza to stosowanie się do reguł i norm, podtrzymywanie tradycji, niechętnie podejście do nowości, odmienności i zmian. Kulturowanie tych wartości prowadzi do wytworzenia przez społeczeństwo odpowiednich instytucji i praw, które mają zapewnić poczucie bezpieczeństwa w zmieniającym się świecie. Prawa te są potrzebne społeczeństwu, nawet jeśli nie będą się sprawdzać w praktyce. Natomiast niska wartość, charakteryzująca Wielką Brytanię (35), przekłada się m.in. na łatwiejszą adaptację do zmian i akceptację różnorodności. Inność kojarzona jest z czymś interesującym, a nie niebezpiecznym, jak ma to miejsce w przypadku społeczeństwa o wysokiej wartości tego wymiaru. Silne unikanie niepewności, charakteryzujące Polskę, jest także powiązane z mniejszymi kompetencjami obywatelskimi, mniejszą akceptacją dla protestów obywatelskich. Może się ono również wiązać się z postawami nacjonalistycznymi i ksenofobicznymi.
- Orientacja długoterminowa – niska wartość tego wymiaru dla Polski świadczy o skupianiu się na uzyskiwaniu szybkich rezultatów różnego rodzaju działań. Wskazuje ona także na przywiązanie do tradycji i poszanowanie dla różnego rodzaju zobowiązań, podczas gdy orientacja długoterminowa cechuje się m.in. adaptowaniem istniejących tradycji do współczesnych uwarunkowań. W przypadku Wielkiej Brytanii, wartość bliska 50 oznacza, że kultura omawianego kraju nie ma wyraźnych preferencji w ramach tego wymiaru.
- Poblężliwość – jest to kolejny wymiar, w którym różnice są wyraźnie widoczne. Według modelu Hofstede, kultury o niskiej wartości pobłażania (określane także jako

„ograniczające”), do których należy Polska (wartość pobłażliwości wynosi 29), cechują się ograniczaniem własnych popędów, a spędzanie czasu na relaksie i rozrywce jest obwarowane społecznymi normami i postrzegane negatywnie. Natomiast w przypadku Wielkiej Brytanii, cechującej się dość wysoką wartością tego wymiaru kultury (69), realizacja marzeń, zabawa i swobodne wydawanie pieniędzy na przyjemności nie spotyka się ze społeczną niechęcią. Naturalna jest spontaniczność i poddawanie się własnym instyktom.

Podsumowując, porównanie wartości poszczególnych wymiarów modelu Hofstede, jakimi charakteryzują się oba rozpatrywane kraje pokazuje, że w przypadku unikania niepewności, pobłażliwości i dystansu władzy Wielka Brytania osiąga wysokie wyniki, natomiast Polska stosunkowo niskie. Pozwala to przypuszczać, że w kulturze badanych społeczeństw będą zachodzić różnice dotyczące podejścia do norm prawnych, tradycji czy odmienności, jak również relacji jednostki z władzą. Ponadto Polacy co do zasady są w większym stopniu związani różnego rodzaju normami i konwenansami. Oprócz tego różnica zaznacza się także w przypadku indywidualizmu, chociaż tutaj oba kraje cechują się wysoką wartością tego wymiaru. Jednak Wielka Brytania znajduje się wśród kultur skrajnie indywidualistycznych, z jednym z najwyższych wyników spośród wszystkich badanych narodów. Tak wysoki wskaźnik indywidualizmu, w połączeniu z wysoką wartością pobłażliwości oraz niską dystansu władzy i unikania niepewności, sprawia, że przedstawiciele tej kultury są otwarci na różne sposoby wyrażania siebie, jak również łatwiej akceptują zachowania innych, odbiegające od przyjętych standardów. W przypadku wymiaru orientacji długoterminowej różnice pomiędzy porównywanymi kulturami są widoczne w znacznie mniejszym stopniu, a w wymiarze męskości/kobiecości oba kraje plasują się na niemal jednakowym poziomie. Świadczy to o tym, że są to kultury o stosunkowo utrwalonej roli płci, zorientowane na aktywne działanie i osiągnięcie sukcesu.

W ramach przeprowadzonej w dalszej części pracy analizy danych empirycznych, wartości, jakimi Polska i Wielka Brytania charakteryzują w modelu Hofstede, zostaną wykorzystane do próby wyjaśnienia niektórych zjawisk zachodzących w przestrzeni miejskiej. W szczególności będzie to dotyczyło kwestii takich jak podejście do norm prawnych, relacje z obcymi w przestrzeni publicznej, a także stosunek do tradycyjnych form użytkowania przestrzeni, gdyż te tematy wydają się w największym stopniu połączone z omówionymi powyżej cechami charakteryzującymi kraje o przedstawionych wartościach poszczególnych wymiarów kultury.

4.2. Przestrzeń publiczna w dokumentach planistycznych

Tematyka przestrzeni publicznych stanowi przedmiot zainteresowania władz miejskich, i jako taka, uwzględniana jest w różnego rodzaju dokumentach dotyczących planowania przestrzennego i kształtowania struktury miejskiej. W Polsce do tego rodzaju dokumentów należy m.in. uchwała krajobrazowa, strategia rozwoju, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. W przypadku Glasgow, jest to m.in. *Open Space Strategy* (2020) i *City Development Plan* (2017). Oprócz tego strategiczne dokumenty o charakterze ogólnomiejskim są uzupełnione licznymi opracowaniami dotyczącymi konkretnych obszarów lub aspektów polityki miejskiej (np. *City Center Strategy 2050*). Dokumenty te zawierają zarówno analizę stanu na 2020 r., jak i rekomendacje oraz plany na przyszłość. W tej części rozdziału zostaną omówione zawarte w nich zapisy dotyczące przestrzeni publicznej.

4.2.1. Glasgow

Glasgow's Open Space Strategy (2020) jest dokumentem skupiającym się na czterech rodzajach przestrzeni otwartych:

- przestrzenie zielone: m.in. parki, ogrody miejskie, boiska;
- przestrzenie szare: place, rynki, inne obszary utwardzone, pełniące funkcje społeczne;
- przestrzenie niebieskie: jeziora, rzeki, tereny podmokłe;
- kombinacje trzech powyższych.

Wizją przyświecającą strategii jest stworzenie sieci wielofunkcyjnych przestrzeni otwartych dobrej jakości, które będą przyczyniać się do dobrej jakości życia, zdrowia i dobrego samopoczucia mieszkańców oraz odporności miasta, w kontekście czynników takich jak zmiany klimatyczne, cięcia budżetowe itp.

W ramach dokumentu przestrzenie otwarte przypisane są do jednej z dziesięciu kategorii:

- publiczne parki i ogrody;
- prywatne ogrody komunalne;
- przestrzenie rozgraniczające;
- place zabaw;
- korytarze zieleni;
- naturalne lub półnaturalne obszary zieleni;
- przestrzenie społeczne: place, ulice, bulwary, przeznaczone przede wszystkim dla pieszych;

- obszary sportowe;
- ogrody społeczne;
- inne tereny zielone, np. cmentarze.

Warto zauważyć, że większość kategorii stanowią różne rodzaje terenów zielonych, z podziałem na funkcje i formę własności, podczas gdy obszary takie jak place miejskie, rynki, ulice itp. zostały ujęte w jednej kategorii. Oprócz tego strategia w niewielkim stopniu podejmuje tematykę przestrzeni otwartych jako przestrzeni służących kontaktom społecznym. Tego typu postulaty znajdują się w jej częściach dotyczących rozwoju ścisłego centrum miasta, a także, w mniejszym stopniu, placów zabaw. W przypadku centrum miasta zaznaczone jest, że szare przestrzenie mogą tworzyć środowisko sprzyjające kontaktom społecznym i spotkaniom, a także stanowić lokalizację dla wydarzeń kulturalnych. Wytyczne dotyczące miejsc do zabawy dotyczą takich kwestii jak zachęcanie do kontaktów międzygeneracyjnych, spotkań z innymi i zacieśniania więzi sąsiedzkich. Jednak sumarycznie, na analizowane obszary patrzy się przede wszystkim z perspektywy takich kwestii jak dostępność, struktura przestrzenna i rozmieszczenie, zdrowie, bioróżnorodność czy transport (przede wszystkim pieszy i rowerowy), mniejszą wagę przykładając do kwestii społecznych. Badania opinii publicznej, które przeprowadzono w ramach przygotowania strategii, również wskazują, że wśród oczekiwań dotyczących przestrzeni otwartych stwierdzenie „dobra dla celów spotkań z innymi ludźmi” zajmowało ostatnie miejsce spośród ocenianych kategorii. Interesującą kwestią jest duża ilość uwagi poświęcona polityce żywnościowej, m.in. poprzez skupienie na rozwoju miejskich ogrodów, mających dostarczać świeże produkty.

Glasgow City Development Plan (2017) to dokument, który skupia się nie tylko na polityce przestrzennej, ale także na ekonomicznych, społecznych i środowiskowych aspektach rozwoju miasta. Przedstawia on dwanaście polityk przestrzennych, z których cztery mają bezpośredni lub pośredni związek z przestrzeniami publicznymi w mieście. Należą do nich:

- *CDPI The placemaking principle* – w ramach tej polityki poruszane są takie kwestie jak indywidualność i charakter przestrzeni miejskich, więzi społeczne i sąsiedzkie czy sposoby użytkowania przestrzeni. Zawiera ona różnego rodzaju wytyczne dla osób zajmujących się projektowaniem przestrzeni, dotyczące m.in. tworzenia przestrzeni publicznej dobrej jakości, z uwzględnieniem takich czynników jak: różnorodność, sprzyjanie kontaktom społecznym i kontaktom z naturą, korzyści dla zdrowia, komfort i bezpieczeństwo. Podejmuje także tematykę dostępności, zarówno w kontekście fizycznych barier występujących w konkretnej przestrzeni,

jak i w kontekście sieci połączeń z innymi obszarami. Jako istotną kwestię zaznaczono również różnorodność, szacunek dla różnych kultur oraz wiele możliwości użytkowania przestrzeni;

- *CDP2 Sustainable spatial strategy* – w ramach drugiej z omawianych polityk, władze Glasgow opracowały strategię rozwoju niższego rzędu dla konkretnych obszarów miasta. Najważniejszym z tych dokumentów jest *City Centre 2050*, dotyczący ścisłego centrum miasta. Strategia rozwoju centrum Glasgow zakłada rozwój przestrzeni publicznych, zwiększenie atrakcyjności centrum, większą proporcję funkcji mieszkaniowej w stosunku do funkcji usługowej, a także wprowadzenie zieleni oraz placów zabaw. Jej realizacja zakłada m.in. zwrócenie miasta frontem do rzeki Clyde, której potencjał pozostaje niewykorzystany. Zauważono również, że inwestycje mieszkaniowe wymagają rozwoju infrastruktury, także społecznej – przestrzeni publicznych sprzyjających kontaktom i obszarów przyjaznych dzieciom – powołując się na przykłady inwestycji, które powstawały we wcześniejszych latach bez wzięcia pierwiastka społecznego pod uwagę. Innym aspektem rozwoju centrum miasta, związanym z przestrzeniami publicznymi, jest propozycja wprowadzenia niewielkich enklaw zieleni, mających sprzyjać kontaktom międzyludzkim, a także oferować miejsce do odpoczynku oraz ochronę przed słońcem i temperaturą.

Inne dokumenty strategiczne o bardziej lokalnej skali, dotyczące np. rzeki Clyde lub poszczególnych dzielnic miasta, również zawierają zapisy dotyczące przestrzeni publicznych. Stworzenie ich sieci, dobrze skomunikowanej i odpowiadającej potrzebom społecznym, jest jednym z częściej podnoszonych postulatów w ramach omawianej polityki przestrzennej;

- *CDP4 Network of centres* – sieć centrów w obszarze metropolitalnym Glasgow składa się z ośrodka centralnego: Glasgow City Center, pięciu centrów drugiego rzędu i licznych mniejszych ośrodków. Biorąc pod uwagę rolę przestrzeni publicznych, szczególnie istotne są zapisy dotyczące ulic handlowych w centrum miasta. Ulice Buchanan, Sauchiehall i Argyle postrzegane są jako istotne w budowaniu roli Glasgow jako głównej destynacji zakupowej w Szkocji i w związku z tym, w ramach omawianej polityki, zaproponowano rozwiązania mające prowadzić do zachowania ich charakteru. Na ulicy Buchanan, głównym deptaku miasta, partery budynków mają być przeznaczone wyłącznie pod działalność sprzedażową, a inne sposoby użytkowania mogą występować

ewentualnie na wyższych piętrach. Mniej restrykcyjne, ale wciąż dość szczegółowe zapisy dotyczą pozostałych ulic. Rozwiązania tego typu, w połączeniu z ograniczeniem lub wyłączeniem ruchu samochodowego, sprzyjają zachowaniu wysokiego statusu głównych ciągów pieszych i przyciągają do nich użytkowników;

- *CDP6 Glasgow Belt and Green Network* – ta część planu rozwoju miasta skupia się konkretnie na terenach zieleni. Zawiera m.in. zapisy dotyczące ochrony przestrzeni otwartych przed zabudową i regulujące zmianę ich funkcji. Podejmowane tematy dotyczą głównie ochrony terenów przyrodniczych, bioróżnorodności oraz zarządzania stosunkami wodnymi. Jednak w dokumencie pojawiają się także kwestie połączeń między różnego rodzaju terenami otwartymi i wytyczne dotyczące planowania terenów zieleni, co jest istotne w kontekście przestrzeni publicznych w mieście.

City Development Plan jest bardziej szczegółowym dokumentem niż *Open Space Strategy* i zawiera wiele wytycznych dotyczących rozwoju przestrzennego miasta. Wytyczne te w dużej mierze skupiają się na przestrzeniach publicznych różnego rodzaju. Przedstawione są w nim wskazówki dotyczące zarówno społecznych, jak i fizycznych aspektów kształtowania przestrzeni. Przestrzenie publiczne przedstawione są jako obszary kluczowe dla rozwoju miasta, a także niezbędne uzupełnienie obszarów przeznaczonych pod budownictwo mieszkaniowe. Pod względem konkretnych typów przestrzeni, najwięcej uwagi poświęcone jest ulicom handlowym, terenom zieleni i terenom nadrzecznym. Oprócz tego podkreślana jest rola przestrzeni lokalnych, takich jak place zabaw w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowy mieszkaniowej.

4.2.2. Poznań

Strategia rozwoju, przyjęta uchwałą nr XLI/708/VII/2017 Rady Miasta Poznania z dnia 24 stycznia 2017 r. to dokument wieloaspektowy, wskazujący raczej kierunki działania niż konkretne rozwiązania. Przestrzenie publiczne pojawiają się w nim m.in. w kontekście dostępu do terenów zieleni, czynnika przyciągającego firmy, pracowników oraz turystów, polepszania jakości życia, a także w kontekście roli, jaką pełnią one w procesie dialogu społecznego. Wśród priorytetowych działań mających służyć rozwojowi miasta, wymienione jest m.in.: zapewnienie czystości przestrzeni publicznej, uwolnienie jej od samochodów, rozwój publicznego charakteru terenów nadrzecznych i tworzenie nowych terenów zieleni, prowadzenie monitoringu oraz współzarządzanie przestrzeniami publicznymi z mieszkańcami i udostępnianie ich w celu podejmowania inicjatyw społecznych. Oprócz tego jednym

z tematów wiodących strategii jest rozwój osiedli – zakłada on aktywizację mieszkańców i budowę silnych więzów społecznych i tożsamości lokalnej, także poprzez odpowiednie kształtowanie przestrzeni. Można jednak zauważyć, że sam termin przestrzeń publiczna jest traktowany w strategii ogólnikowo i generalnie pozostaje niezdefiniowany.

Stan przestrzeni publicznej Poznania jest przedmiotem opracowania jednego z rozdziałów diagnozy, która poprzedzała przygotowanie strategii rozwoju miasta. Wyróżniono w niej następujące problemy przestrzeni publicznych zlokalizowanych w centrum miasta:

- bariery w postaci ruchliwych ulic;
- brak możliwości wygodnego korzystania przez rowerzystów i pieszych;
- niewystarczająca dostępność dla osób z ograniczeniami ruchowymi i starszych;
- zdewastowanie i zawłaszczanie przestrzeni publicznych;
- chaos reklamowy.

Natomiast do pozytywnych aspektów polityki miejskiej względem przestrzeni publicznych, wymienionych w diagnozie, należą:

- działania edukacyjne;
- dbałość o wysoki poziom planowania i projektowania, m.in. poprzez otwarte konkursy;
- zaangażowanie w procesy rewitalizacyjne;

Dokumentem skupiającym się konkretnie na rozwoju przestrzennym miasta jest *Studium uwarunkowań i kierunków rozwoju przestrzennego* (2014), przyjęte uchwałą Rady Miasta Poznania nr LXXII/1137/VI/2014 z 23 września 2014 r. Składa się ono z dwóch części, odpowiadających odpowiednio uwarunkowaniom zagospodarowania przestrzennego i planowanym kierunkom rozwoju. Poprawa atrakcyjności oraz kreowanie sieci przestrzeni publicznych pozwalającej na zachowanie ich ciągłości w tkance miejskiej jest jednym z podstawowych założeń tego dokumentu. W studium zauważono, że kreowanie przestrzeni publicznych dobrej jakości jest powiązane z możliwością swobodnego i bezpiecznego poruszania się pieszo. Z kolei jednym z problemów utrudniających korzystanie z przestrzeni publicznych, jest ich zawłaszczanie przez samochody, m.in. poprzez dzikie parkowanie. Uporządkowanie systemu parkowania w centrum miasta pozwoliło skutecznie zredukować ten problem, ale jest on cały czas obecny tam, gdzie regulacje dotyczące parkowania są mniej ścisłe. W celu rozwoju przyjaznych i atrakcyjnych przestrzeni publicznych, pożądanym jest zastępowanie parkingów przyulicznych obiektami kubaturowymi, wielopoziomowymi i podziemnymi. Wśród problemów wspomniano także o kwestii reklam, szyldów, tablic itp.,

które stały się jednym z dominujących elementów w krajobrazie miasta i wymagają wprowadzenia odpowiednich przepisów. Przepisy te zawarte są już nie w samym studium, ale w innych dokumentach, np. uchwale krajobrazowej. Zapisy studium podkreślają także rolę, jaką przestrzenie publiczne, szczególnie te śródmiejskie, odgrywają w kształtowaniu tożsamości miasta, odnosząc się m.in. do budowania relacji sąsiedzkich poprzez kształtowanie i aranżowanie wspólnych przestrzeni publicznych i społecznych.

W studium wyznaczone zostały obszary przestrzeni publicznych istotnych w skali miasta. Należą do nich:

- centrum miasta;
- rynki dzielnicowe;
- ciągi miejskie łączące centrum z rynkami dzielnicowymi;
- ciągi pośrednie łączące ze sobą dzielnice miasta;
- ciągi rekreacyjne.

Pożądane działania w zakresie rozwoju systemu przestrzeni publicznych w Poznaniu dotyczą kwestii estetycznych, funkcjonalnych, spójności w zakresie oświetlenia, zieleni, małej architektury itp., wprowadzenia mebli miejskich, a także ograniczenia miejsc parkingowych przy ulicach.

Należy pamiętać o tym, że studium jest dokumentem dość ogólnym, a konkretne parametry kształtowanej przestrzeni ustalane są dopiero na etapie uchwalania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Jednocześnie plan ten musi być zgodny z zapisami studium. Dlatego nie poddano analizie poszczególnych planów, a skupiono się na tym, jakie ustalenia dotyczące przestrzeni publicznych są zawarte w dokumencie o bardziej generalnym charakterze.

Oprócz dokumentów podejmujących tematykę przestrzeni publicznej, w ramach Zarządu Dróg Miejskich w Poznaniu funkcjonuje Wydział Przestrzeni Publicznej i Estetyki – komórka zajmująca się opiniowaniem pod względem estetyki i standardów dostępności projektów ingerujących w przestrzeń publiczną. W ramach jej działań opracowano dokumenty dotyczące m.in. katalogu mebli miejskich Poznania, wytyczne dotyczące szyldów i reklam, nawierzchni chodników, sezonowych stoisk i ogródków gastronomicznych, kolorystyki infrastruktury itp.

4.2.3. Podsumowanie

Porównując dokumenty planistyczne obowiązujące w Poznaniu oraz Glasgow (aktualne na 2020 r.) w kontekście zapisów dotyczących przestrzeni publicznych, można zauważyć, że polityka przestrzenna szkockiego miasta w znacznym stopniu skupia się na terenach zieleni, posługując się przede wszystkim terminem *open space*. Przedstawione dokumenty podejmują takie tematy jak funkcja ochronna przestrzeni otwartych i ich rola w zmniejszaniu negatywnych efektów zmian klimatu (np. powodzi i podtopień, a także fal gorąca). Często poruszane są także kwestie bioróżnorodności oraz wprowadzania zieleni w centrum miasta, w miejsce terenów utwardzonych. Innym istotnym aspektem jest tworzenie sieci połączeń pomiędzy przestrzeniami publicznymi oraz likwidowanie barier utrudniających do nich dostęp. Społeczna rola przestrzeni otwartych pojawia się zarówno w *Open Space Strategy*, jak i *City Development Plan*, ale poświęcone jest jej nieco mniej uwagi. Dokumenty te podkreślają m.in. fakt, że przestrzenie publiczne powinny być różnorodne, dostosowane do odmiennych kultur i pełnić istotną rolę w budowaniu lokalnych społeczności. W przypadku Poznania, społeczne aspekty przestrzeni publicznych odgrywają ważniejszą rolę w dokumentach kierunkowych dotyczących planowania przestrzennego. Podkreślana jest ich rola w budowaniu tożsamości zarówno miasta, jak i społeczności lokalnych. Warto zauważyć, że wymienione w studium przestrzenie publiczne istotne w skali miasta to w zdecydowanej większości rynki i ciągi komunikacyjne – obiekty, które w ramach klasyfikacji wykorzystywanej w Glasgow zostałyby skategoryzowane jako *civic spaces* lub *grey spaces*. Natomiast, jak wspomniano wcześniej, w Glasgow uwagę skupiono przede wszystkim na terenach zielonych. Cechą charakterystyczną, na którą w Poznaniu położony jest zdecydowanie większy nacisk, jest kwestia obecności samochodów i miejsc parkingowych w przestrzeniach publicznych. Jest to zjawisko podkreślane jako jeden z problemów, które trzeba rozwiązać chcąc zadbać o wysoką jakość przestrzeni miejskiej.

W przypadku obu miast zwrócono uwagę na potencjał kreowania przestrzeni publicznych, jaki niesie ze sobą przepływająca przez środek miasta rzeka. W dokumentach pojawiały się stwierdzenia takie jak „zwrot ku rzece” lub „powrót do rzeki”. O ile jednak Poznań zdołał zagospodarować tereny nadwarciańskie na tyle, że stały się one popularnym miejscem spotkań, cechującym się bogatą ofertą gastronomiczną i kulturalną, to w przypadku Glasgow cały czas potencjał pozostaje w dużej mierze niewykorzystany. Powstają co prawda zrewitalizowane kompleksy osiedli i obiektów usługowych na terenach nadrzecznych lub w miejscu dawnych obiektów związanych z przemysłem stoczniowym (ang. *quay*), ale aktywizacja obszaru wokół rzeki Clyde zachodzi wolniej niż aktywizacja okolic Warty.

Inną kwestią wartą uwagi jest fakt, że w przytoczonych dokumentach obecny jest bardzo tradycyjny sposób rozumienia przestrzeni publicznych. Są to tereny otwarte, pozostające we władaniu miasta, z wyjątkami, do których należą ogrody społeczne lub tereny zieleni komunalnej w Glasgow. W nielicznych przypadkach wspomniane jest także partnerstwo publiczno-prywatne, jako forma działania mającego służyć rozwojowi przestrzeni publicznych. Oprócz tego, że pomijane są obszary prywatne, nawet pomimo ich potencjalnej funkcjonalności w analizowanym aspekcie, charakterystyczne jest także skupienie na terenach otwartych. Obiekty kubaturowe (nawet publiczne, jak biblioteki czy muzea) są postrzegane co najwyżej jako element otoczenia przestrzeni publicznej, ale nie jej przykład. Stoi to w sprzeczności z coraz bardziej powszechnym w literaturze przedmiotu rozumieniem przestrzeni publicznej przez pryzmat sposobów, w jaki może być użytkowana, zamiast rozpatrywania jej w kategorii własności lub formy.

Warto zauważyć, że zarówno w Poznaniu, jak i w Glasgow, dużą uwagę poświęca się różnego rodzaju technicznym wytycznym dotyczącym przestrzeni publicznej. Należą do nich m.in. standardy dostępności, wytyczne dotyczące funkcji, a także estetyki. Stanowią one próbę skwantyfikowania jakości przestrzeni publicznych, zarówno w celu oceny istniejących, jak i planowania nowych. Tego typu techniczne podejście z jednej strony ułatwia wdrożenie projektów, ale z drugiej sprowadza przestrzenie publiczne do ich materialnego aspektu, przykładając mniejszą rolę do czynników miękkich.

Należy pamiętać, że powyższe omówienie dotyczy zapisów zawartych w dokumentach przygotowanych przez władze, a nie ich rzeczywiste realizacje. Cechą charakterystyczną tego typu dokumentów, szczególnie w przypadku długoterminowych strategii rozwoju, jest przyjęcie pewnej wizji miasta i propozycji działań, które mogą prowadzić do realizacji tej wizji. Przedstawiona analiza ma służyć porównaniu zapisów, które istnieją na poziomie koncepcyjnym, gdyż można przyjąć, że stanowią one swojego rodzaju wzór lub ideał, do którego, według zarządzających miastem, należy dążyć.

5. Miejska przestrzeń publiczna badanych miast w opinii użytkowników

W niniejszym rozdziale przedstawiono wyniki badań społecznych, przeprowadzonych w Poznaniu oraz w Glasgow. Są to poglądy i opinie użytkowników przestrzeni publicznych obu miast. Materiały uzyskane za pośrednictwem kwestionariuszy wywiadu oraz podczas wywiadów indywidualnych przedstawiono w trzech grupach tematycznych, które dotyczą:

- postrzegania przestrzeni publicznych i roli, jaką pełnią one dla ich użytkowników;
- sposobów użytkowania przestrzeni publicznych oraz aktywności, jakie są w nich podejmowane;
- norm wpływających na użytkowanie przestrzeni publicznych.

W ramach wymienionych grup tematycznych porównywane są wyniki uzyskane podczas badań prowadzonych w obu miastach, w celu zidentyfikowania podobieństw oraz różnic pomiędzy nimi. Owe podobieństwa i różnice poddane zostały próbie interpretacji ze względu na uwarunkowania kulturowe.

5.1. Przestrzenie publiczne oczami użytkowników

Przestrzenie reprezentacyjne

Jednym z celów badania było rozpoznanie, czy przestrzenie publiczne, najważniejsze biorąc pod uwagę politykę rozwoju miasta, strukturę, położenie lub odbywające się tam wydarzenia, są również miejscami istotnymi dla ich użytkowników. W związku z tym respondenci zostali poproszeni o wypisanie trzech miejsc, które pokazałoby nowo przybyłemu do ich miasta.

W ramach analizy wyników sprawdzono, jakie miejsca pojawiały się najczęściej w odpowiedziach respondentów z Poznania i Glasgow (tab. 3Tabela 3). Wyliczono także, jaki odsetek ankietowanych wskazał konkretny obiekt, jako jeden z trzech wybranych przez siebie.

Tabela 3. Miejsca, które respondenci pokazaliby osobie odwiedzającej Poznań/Glasgow po raz pierwszy – odsetek ankietowanych którzy wymienili dany obiekt

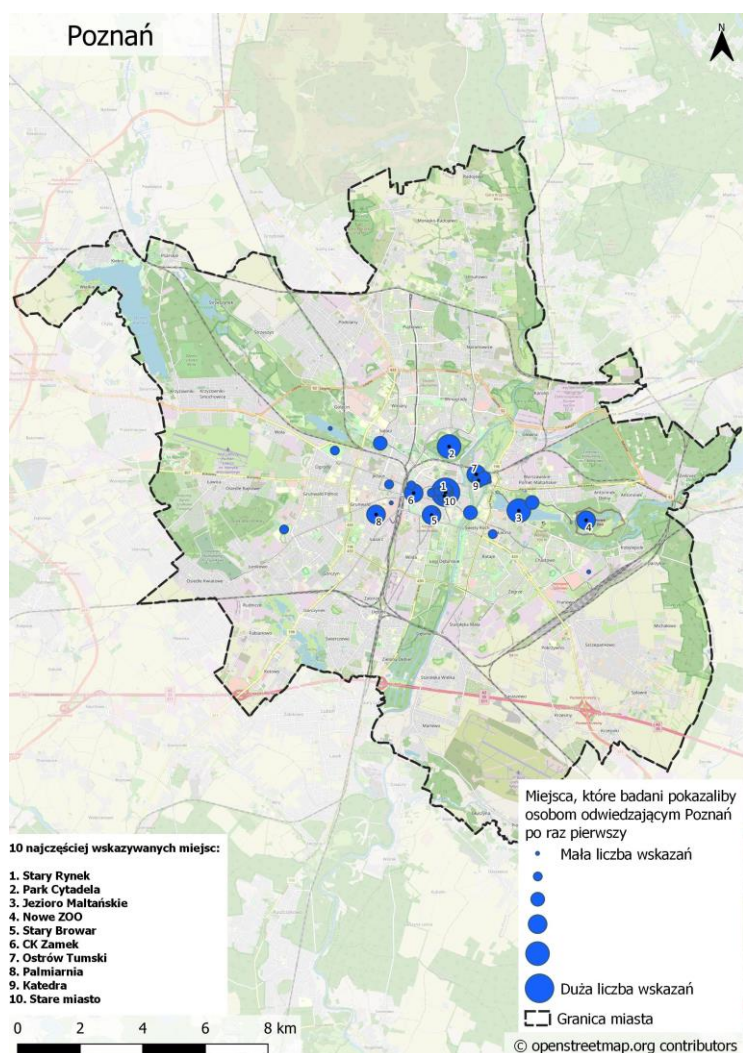
Nr	Poznań			Glasgow		
	Miejsce	Opis	%	Miejsce	Opis	%
1.	Stary Rynek	Plac miejski (część obiektu nr 10)	65,3%	Kelvingrove Gallery	Muzeum/ galeria sztuki (część obiektu nr 7)	31,9%
2.	Park Cytadela	Teren zieleni/ zabytkowy cmentarz	32,1%	George Square	Plac miejski	22,9%
3.	Jezioro Maltańskie	Jezioro/tereny rekreacyjne/tereny zieleni	26,0%	Botanic Gardens	Ogród botaniczny	19,9%
4.	Nowe ZOO	Ogród zoologiczny/ tereny zieleni	13,0%	Glasgow University	Uniwersytet/ zabytkowy budynek	15,8%
5.	Stary Browar	Centrum handlowe/ centrum rozrywki	11,9%	Riverside Museum	Muzeum	11,3%
6.	CK Zamek	Centrum kultury/ zabytkowy budynek	11,7%	Buchanan Street	Ulica handlowa	10,0%
7.	Ostrów Tumski	Wyspa/ obszar historyczny/ obszar sakralny	10,6%	Kelvingrove Park	Tereny zieleni	8,6%
8.	Palmiarnia	Palmiarnia	9,7%	Glasgow Cathedral	Kościół	7,2%
9.	Katedra	Kościół (część obiektu nr 7)	6,8%	Glasgow Green	Tereny zieleni/palmiarnia	7,2%
10.	Stare Miasto	Dzielnica miasta	6,2%	Necropolis	Tereny zieleni/ cmentarz	6,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Spośród dziesięciu najczęściej wskazywanych miejsc, większość z nich jest dostępna (przynajmniej w pewnym stopniu) bez konieczności ponoszenia opłaty za wstęp. W przypadku Poznania, jedynie Palmiarnia i Nowe Zoo wymagają biletów, a w przypadku Glasgow, dostęp do wszystkich obiektów wymienionych w tabeli jest bezpłatny. W badaniach przeprowadzonych w polskim mieście, pięć spośród najpopularniejszych obiektów należy do przestrzeni otwartych, dostępnych bez ograniczeń przez całą dobę (Stary Rynek, Park Cytadela, Jezioro Maltańskie, Ostrów Tumski, Stare Miasto). W pierwszej dziesiątce obiektów wskazywanych przez respondentów z Glasgow są cztery takie miejsca: George Square, Buchanan Street, Glasgow Green oraz Kelvingrove Park. Kwestią wartą uwagi jest to, że poznański Stary Rynek pojawiał się w odpowiedziach niemal 2/3 ankietowanych w Poznaniu. W Glasgow rozkład odpowiedzi w tym pytaniu jest bardziej zróżnicowany. Warto zauważyć także, że w dziesięciu najczęściej wskazywanych miejscach w Glasgow znajdują się dwa muzea, z których jedno zajmuje pierwsze miejsce, podczas gdy w Poznaniu pierwszy samodzielny (niewchodzący w skład większego wskazanego obszaru) obiekt tego typu zajmuje dwunastą pozycję. Jest to Interaktywne Centrum Historii Ostrowa Tumskiego, które zostało wspomniane przez 5,17% respondentów. Należy jednak zauważyć, że miejsca takie jak Stary

Rynek, Park Cykada, Ostrów Tumski czy Stare Miasto składają się z wielu obiektów i budynków, z których część również pełni funkcje muzeów.

Analizując rozkład przestrzenny obiektów wskazywanych przez badanych z Poznania (ryc.3), można zaobserwować skupienie w ścisłym centrum miasta, obejmującym Stare Miasto razem ze Starym Rynkiem oraz pierścień obiektów położonych koncentrycznie wokół centrum. Oprócz tego występują także bardziej oddalone lokalizacje, związane przede wszystkim z terenami zieleni. Taka lokalizacja istotnych i symbolicznych obiektów wiąże się ze specyfiką miasta o ścisłym centrum. Według Wallisa (1979) centrum, serce miasta, to obszar, który dzięki swoim właściwościom urbanistycznym i architektonicznym pozwala na koncentrację procesów społecznych o charakterze publicznym, która stanowi warunek społecznej integracji i rozwoju miasta.

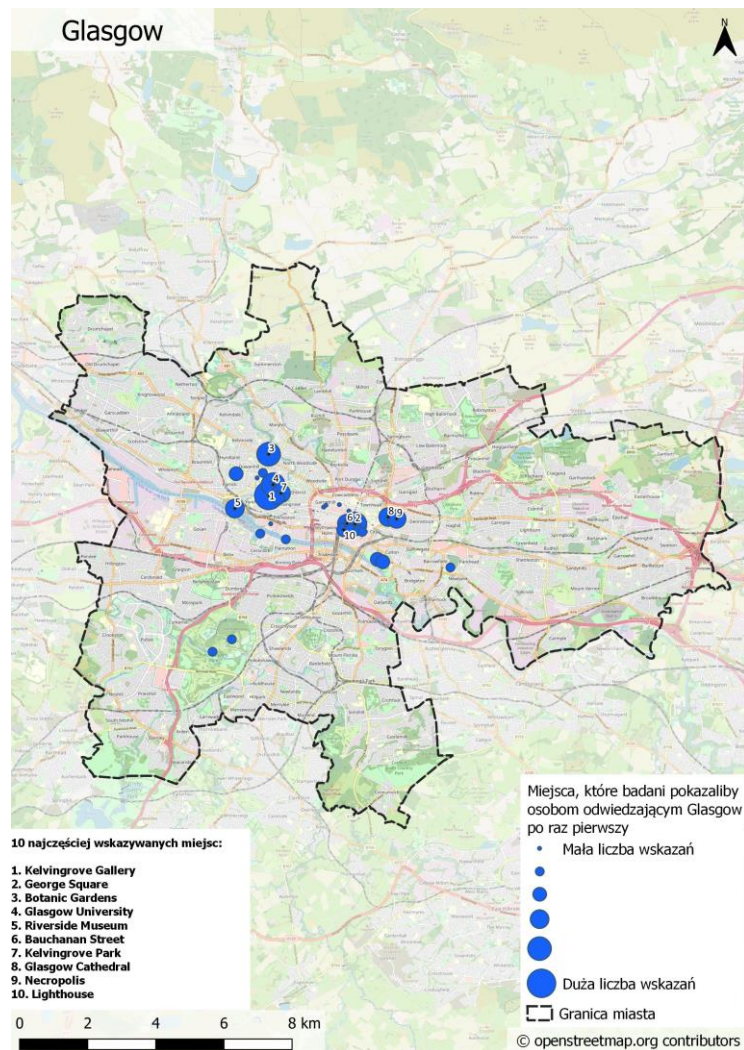

Rycina 3. Miejsca, które respondenci pokazaliby osobie odwiedzającej Poznań po raz pierwszy

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

W Glasgow (ryc.4) można wyróżnić dwa główne skupienia: jedno związane jest z centrum miasta: głównym placem, a także przecięciem największych ulic handlowych, a drugie zlokalizowane jest w zachodniej części miasta. W obrębie zachodniego skupienia znajdują się liczne popularne obiekty takie jak Kelvingrove Park i Gallery, Ogród Botaniczny czy Uniwersytet. W pobliżu położona jest także dzielnica West End, charakteryzująca się bogatą ofertą usługową, w tym licznymi pubami, sklepami i restauracjami. Te dwa skupiska widoczne w przestrzeni miejskiej Glasgow rozdzielone są wielopasmową autostradą M8.

Rycina 4. Miejsca, które respondenci pokazaliby osobie odwiedzającej Poznań po raz pierwszy

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Analizując wyniki uzyskane wyniki, dokonano także klasyfikacji miejsc wskazanych przez respondentów. Indywidualne obiekty zostały przypisane do bardziej ogólnych kategorii, takich jak m.in. plac miejski, park, muzeum, centrum handlowe itp. Ponieważ niektóre obiekty pasowały do więcej niż jednej kategorii, konieczne było zastosowanie pewnego stopnia

generalizacji oraz wykorzystanie wiedzy prowadzącego badanie. W tabeli nr 4. przedstawiono udział procentowy najczęściej wymienianych kategorii przestrzeni w stosunku do wszystkich udzielonych odpowiedzi.

Tabela 4. Miejsca, które respondenci pokazaliby osobie odwiedzającej Poznań/Glasgow po raz pierwszy według kategorii

Nr	Poznań		Glasgow	
	Kategoria przestrzeni	%	Kategoria przestrzeni	%
1.	Plac miejski/rynek	32,6%	Muzeum	25,5%
2.	Tereny zielone	22,2%	Tereny zielone	15,0%
3.	Zabytek/budynek historyczny	7,0%	Plac miejski/rynek	8,3%
4.	Dzielnica miasta	5,5%	Dzielnica miasta	8,0%
5.	Centrum handlowe	5,2%	Ulica	5,7%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

W przypadku Poznania, odpowiedzi były zdominowane przez place i rynki miejskie, tereny zielone, obiekty historyczne, dzielnice miasta oraz centra handlowe. Respondenci z Glasgow wskazywali głównie muzea, obszary zielone, place i rynki, dzielnice jako całość oraz ulice. Warty zauważenia jest fakt, że ponad 1/4 miejsc wskazywanych w Glasgow stanowiły muzea, podczas gdy w Poznaniu wynik tej kategorii wynosił zaledwie 3,2%. Z drugiej strony, rynki i place miejskie były bardzo często wybierane przez poznaniaków (pierwsze miejsce i ponad 32%), w stosunku do trzeciego miejsca z wynikiem wynoszącym 8,3% dla badań przeprowadzonych w szkockim mieście.

Należy pamiętać, że respondenci w tym pytaniu wskazywali bardzo różne typy obiektów, od pojedynczych detali architektonicznych, po całe dzielnice miast. Oprócz tego niektóre ze wskazywanych lokalizacji stanowią część składową większych obiektów przestrzennych. Z tego powodu do wyników tej części badania należy podchodzić z ostrożnością i nie traktować ich jako typowych danych ilościowych.

Negatywne zjawiska w przestrzeni publicznej

Badani w ankiecie wypowiedzieli się także na temat problemów i negatywnych aspektów związanych z przestrzenią publiczną obu miast. Zostali poproszeni o wymienienie trzech zjawisk lub obiektów, które są powodem do wstydu dla mieszkańców miasta (tab. 5) oraz trzech, które utrudniają korzystanie z miejskich przestrzeni publicznych (tab. 6).

Tabela 5. Zjawiska i obiekty będące powodem do wstydu dla mieszkańców miasta

Nr	Poznań		Glasgow	
	Powody do wstydu	%	Powody do wstydu	%
1	Czystość	21,0%	Czystość	23,8%
2	Dworzec PKP	17,8%	Sauchiehall Street	8,4%
3	Bezdomni	17,1%	Bezdomni	6,7%
4	Zaniedbanie	12,1%	Alkohol	5,2%
5	Komunikacja miejska	12,6%	Zaniedbanie	4,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Tabela 6. Zjawiska powodujące, że korzystanie z przestrzeni publicznych jest mniej komfortowe niż mogłoby być

Nr	Poznań		Glasgow	
	Utrudnienia w korzystaniu z przestrzeni publicznych	%	Utrudnienia w korzystaniu z przestrzeni publicznych	%
1	Komunikacja miejska	19,5%	Czystość	37,4%
2	Czystość	16,3%	Alkohol	17,3%
3	Korki	16,0%	Bezdomni	14,4%
4	Bezdomni	12,6%	Pogoda	11,5%
5	Remonty	10,5%	Narkotyki	8,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

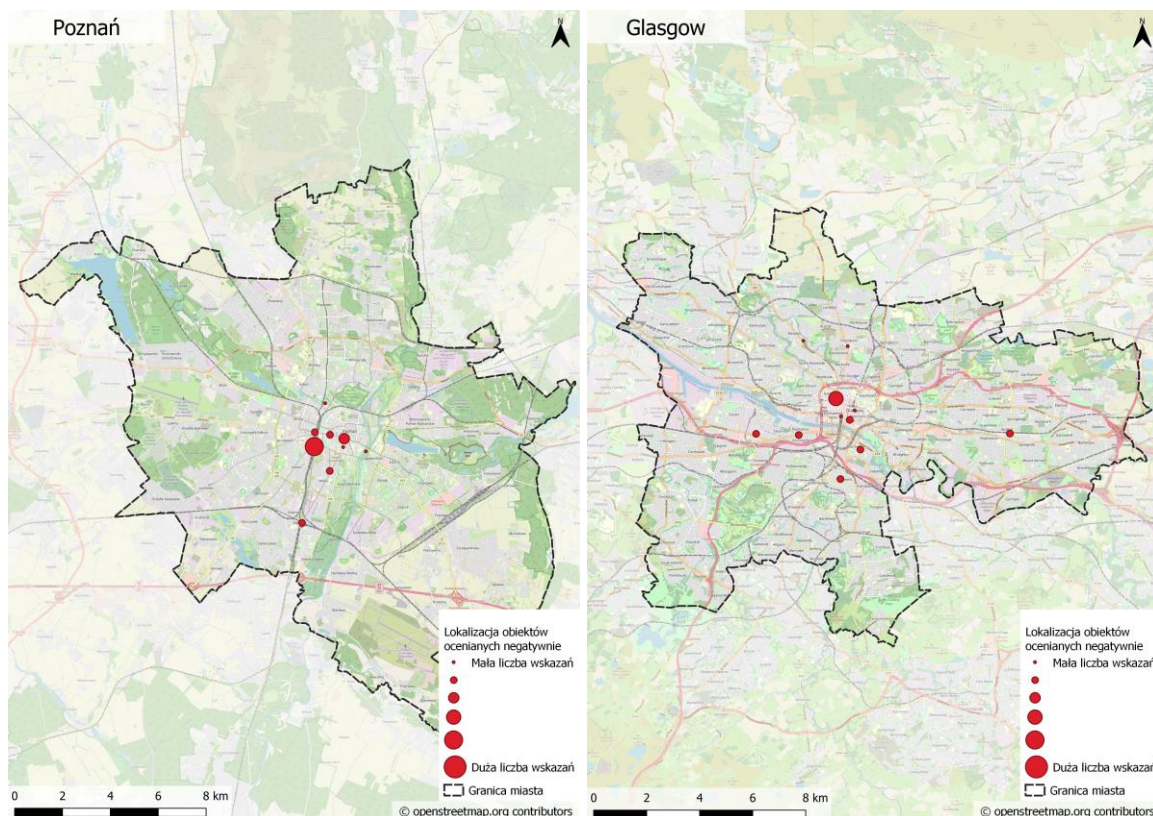
Do najczęściej pojawiających się zjawisk ocenianych jako negatywne i stanowiących powód do wstydu, które występowały w obu miastach, należał brak porządku (problemy z czystością, jak również bałagan, śmieci itp.), a także osoby bezdomne. Oprócz tego respondenci z Poznania wskazywali, że w komfortowym korzystaniu z przestrzeni publicznej przeszkadzają różnego rodzaju problemy związane z transportem: w odpowiedziach pojawiała się zarówno kwestia komunikacji miejskiej, jak i korków, samochodów, a nawet rowerzystów, którzy byli wymieniani wśród czynników sprawiających, że korzystanie z przestrzeni publicznych nie jest tak komfortowe, jak mogłoby być. Jako problem, z którym muszą sobie radzić, wskazywali również remonty. Wśród ankietowanych z Glasgow kwestie transportu były na dalszym planie, dominowały raczej nie problemy infrastrukturalne, a społeczne takie jak obecność alkoholu i narkotyków. Jako przeszkodę w korzystaniu z przestrzeni publicznych w szkockim mieście wskazywano także pogodę.

W przypadku obu miast występowały również specyficzne odpowiedzi, które co prawda nie należały do najczęściej występujących wskazań, ale pojawiały się na tyle regularnie, że były zauważalne w wynikach. W Glasgow należały do nich kwestie konfliktów kibiców piłkarskich, sekciarstwa oraz tak zwane „pomarańczowe marsze”. Wszystkie te zjawiska związane są z kwestią podziału religijnego, zauważalnego w mieście. Kluby piłkarskie Rangers i Celtic związane są odpowiednio z protestantyzmem i katolicyzmem, co jeszcze bardziej podsyca ich sportową, derbową rywalizację. Konflikty kibicowskie między fanami obu drużyn niekiedy przyjmują postać bezpośrednich starć w przestrzeni miejskiej. Są także obecne w formie

graffiti. Wspomniane pomarańczowe marsze (ang. *orange walks*) również powiązane są ze środowiskami religijnymi. Są to parady upamiętniające zwycięstwo w bitwie pod Boyne w 1690 r., w wyniku którego nastąpiło umocnienie religii protestanckiej na Wyspach Brytyjskich, kosztem spadającej pozycji katolicyzmu, szczególnie w tradycyjnie katolickiej Irlandii. Pomarańczowe marsze odbywają się w wielu krajach będących niegdyś brytyjskimi koloniami i często są przedmiotem kontrowersji i źródłem konfliktów. Interesujący jest fakt, że chociaż Brytyjczycy, w mniejszym stopniu niż Polacy, deklarują się jako społeczeństwo, w którym religia odgrywa dużą rolę (Pew Research Centre 2018), to kwestia konfliktów o podłożu religijnym odciska swoje piętno na przestrzeni publicznej Glasgow i sposobie, w jaki jest ona postrzegana przez użytkowników.

Do charakterystycznych tematów, które pojawiały się w odpowiedziach ankietowanych z Poznania, oprócz wspomnianych kwestii komunikacyjnych należały także odniesienia do konkretnych obiektów w przestrzeni miejskiej. Należał do nich przede wszystkim dworzec PKP i przylegająca do niego galeria handlowa, będące od wielu lat przedmiotem ożywionej dyskusji wśród mieszkańców miasta. Natomiast wśród badanych w Glasgow jako powody do wstydu wymieniane były liczne dzielnice miasta (m.in. Govan, Govanhill, Ibrox, Gorbals).

Niektóre z problemów, które pojawiały się w odpowiedziach badanych z obu miast mają swoje umocowanie w konkretnych lokalizacjach (ryc. 5). Ankietowani z Poznania wskazywali mniej miejsc i zjawisk o konkretnej lokalizacji, w większości wspominali bardziej ogólne kategorie. Warto jednak zauważyć, że konkretny obiekt – Dworzec PKP, był spośród wszystkich powodów do wstydu wymieniany najczęściej. Pozostałe wskazania koncentrują się głównie w okolicy centrum miasta, wyjątkiem są dwie dzielnice, które pojawiały się w odpowiedziach: Wilda oraz Dębiec. W przypadku Glasgow, najczęściej wskazywaną lokalizacją była ulica Sauchiehall, na której oprócz sklepów i restauracji znajduje się wiele dyskotek i klubów muzycznych – jest to jedno z centrów nocnego życia Glasgow. Poza tym, na mapie widoczne są także cztery dzielnice leżące na lewym brzegu rzeki Clyde: Govan, Govanhill, Gorbals i Ibrox (odpowiedzi wskazujące na tę ostatnią dzielnicę mogły oznaczać również Ibrox Stadium – stadion piłkarski, na którym swoje mecze rozgrywa klub Glasgow Rangers).

Rycina 5. Lokalizacja negatywnych zjawisk występujących w przestrzeni publicznej badanych miast

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Cechy przestrzeni publicznych

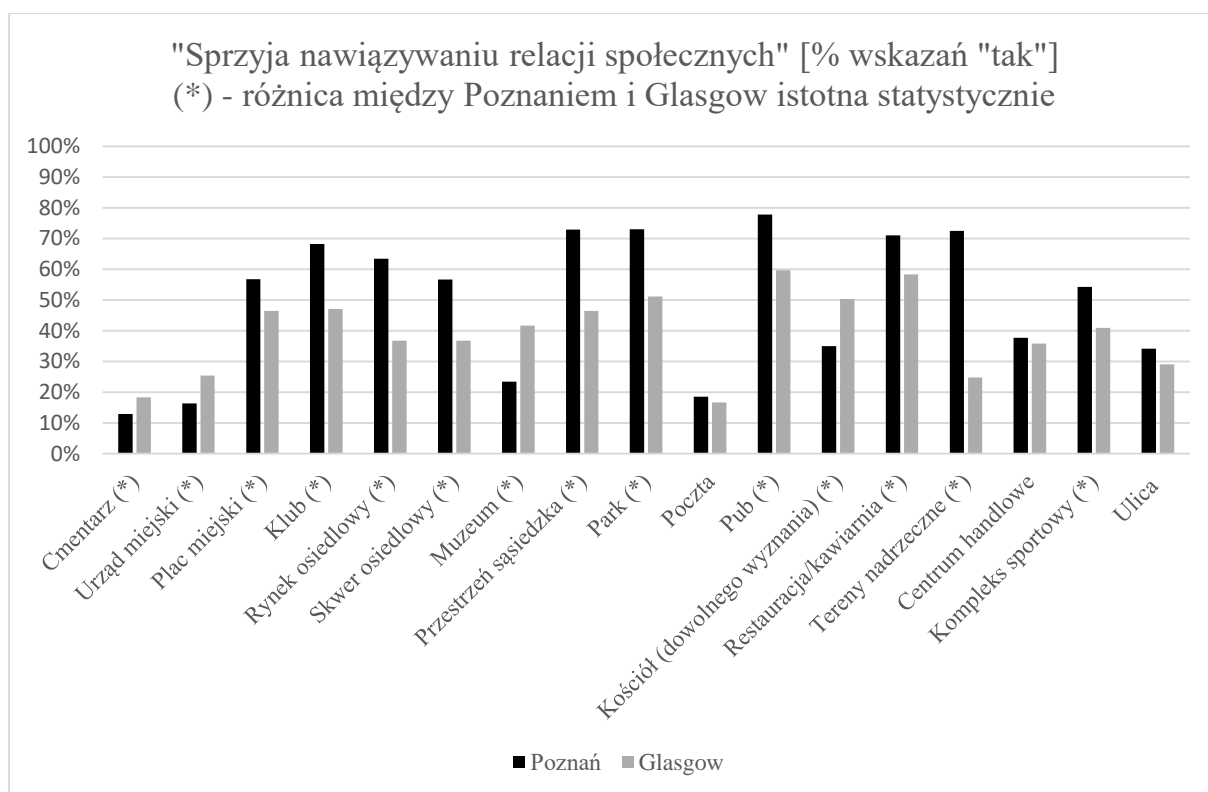
Jednym z aspektów badań była identyfikacja tego, jakim obiektom respondenci przypisują cechy charakterystyczne dla przestrzeni publicznych. Badanym przedstawiono siedemnaście typów przestrzeni, wśród których ujęte zostały zarówno tradycyjne formy przestrzeni publicznych (plac miejski, park, rynek), jak również budynki użyteczności publicznej (urząd, muzeum, kościół), obiekty, które kojarzone są z przejmowaniem funkcji przestrzeni publicznych w miastach (centrum handlowe, restauracja, pub), a także inne fragmenty tkanki miejskiej, które potencjalnie mogą sprzyjać rozwojowi życia publicznego (kompleks sportowy, cmentarz itp.). Do ich oceny służyły cztery stwierdzenia:

1. sprzyja nawiązywaniu kontaktów między użytkownikami – nawiązywanie kontaktów jest jedną z podstawowych cech, które przypisywane są przestrzeniom publicznym;
2. posiada wyraźne zakazy i nakazy dotyczące jego użytkowania – w przestrzeniach, w których spotykają się ze sobą różne grupy społeczne, obowiązują różnego rodzaju reguły, zarówno formalne (regulaminy, prawo), jak i nieformalne (zwyczaje, normy społeczne);

3. jest dostępne dla każdego – wolny dostęp i swoboda użytkowania pojawiają się w praktycznie każdej dyskusji teoretycznej dotyczącej przestrzeni publicznych;
4. jest ważne dla życia społecznego – przestrzenie publiczne to miejsca mające wartość symboliczną, istotne dla wielu grup użytkowników.

Wyniki badania przedstawiono w postaci odsetka respondentów którzy stwierdzili, że podane stwierdzenie jest prawdziwe dla danej kategorii przestrzeni (ryc. 6, 7, 8, 9). Oprócz porównania wyników procentowych w Poznaniu i Glasgow, analizowanym przestrzeniom w obu miastach niezależnie przypisano rangi. Zaczynając od tych, które uzyskały najwyższy wynik (tab. 7, 8, 9, 10). Tego typu wizualizacja wyników pozwala na dostrzeżenie innych zależności niż te wynikające z samego porównania wartości.

W przypadku pierwszego z podanych stwierdzeń: „sprzyja nawiązywaniu relacji społecznych” (ryc. 6, tab. 7), zdecydowanie największą różnicę między wynikami z obu miast można zauważyć w przypadku terenów nadrzecznych. Ponad 70% badanych z Poznania (*ex-aequo* drugie miejsce spośród wszystkich ocenianych kategorii) wskazało je jako przestrzeń sprzyjającą nawiązywaniu relacji, natomiast wśród respondentów z Glasgow – jedynie około 25% (piętnaste miejsce). Choć w przypadku pubu, parku, klubu czy placu miejskiego i skwerów osiedlowych również zaobserwowano różnice sięgające 15 – 20 punktów procentowych to jednak biorąc pod uwagę przypisane im rangi, sytuują się na podobnych pozycjach. Badani z Poznania częściej wskazywali natomiast, że podane stwierdzenie opisuje przestrzeń sąsiedzką (27 punktów procentowych różnicy i trzecie miejsce, w porównaniu z szóstą pozycją w Glasgow) i przestrzeń publiczną w skali lokalnej. W jej przypadku, rynek osiedlowy uzyskał w Poznaniu 63% wskazań i zajął siódme miejsce, natomiast w Glasgow było to odpowiednio 37% i jedenaste miejsce. Wyraźna różnica, zarówno pod względem odsetka wskazań, jak i zajmowanej pozycji, jest widoczna w ocenie muzeów i świątyń. W obu przypadkach, respondenci z Glasgow częściej wybierali odpowiedź „tak”. Stosunkowo zbliżone są wyniki dotyczące centrum handlowego, ulicy oraz urzędu pocztowego – są to jedyne przypadki, w których wykonane testy statystyczne nie wykazały występowania istotnej różnicy statystycznej pomiędzy miastami. Na uwagę zasługuje fakt, że w Glasgow na wyższych pozycjach sytuowały się przestrzenie zamknięte (restauracja i kawiarnia, muzeum, kościół).

Rycina 6. Przestrzenie sprzyjające nawiązywaniu kontaktów społecznych (% wskazań)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

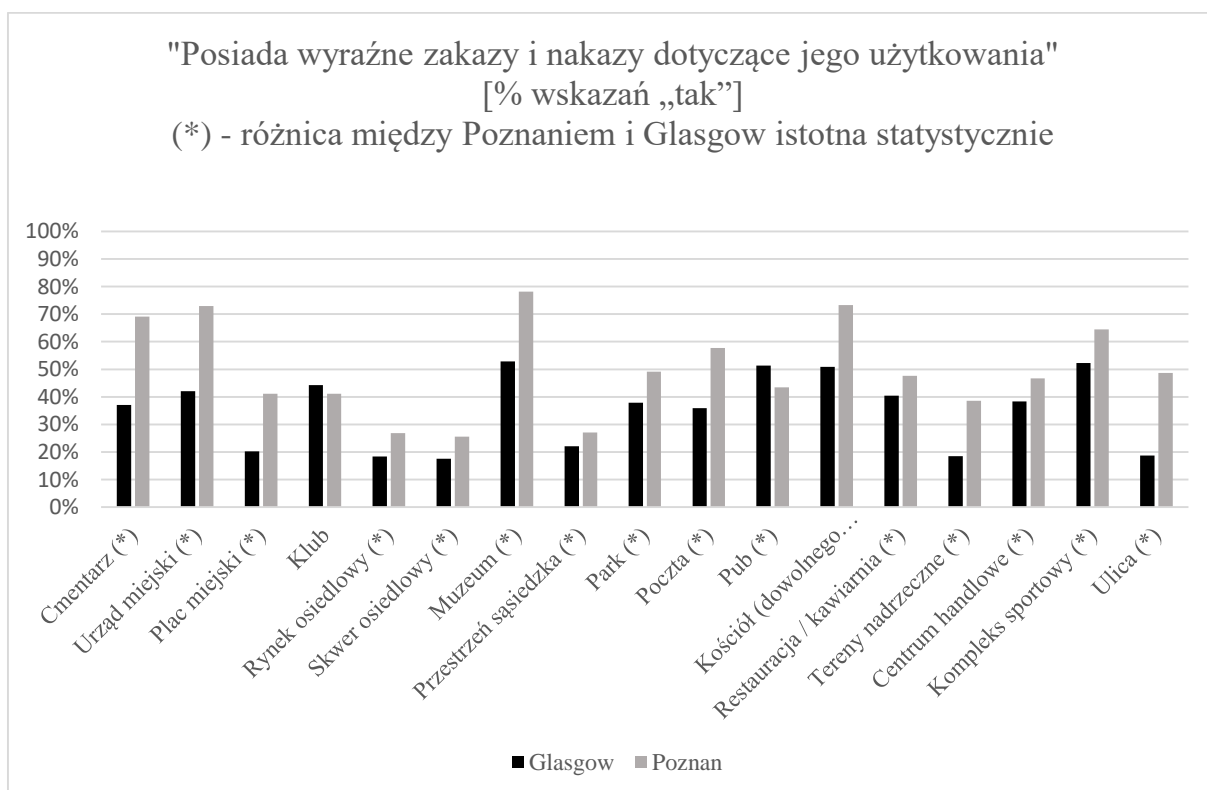
Tabela 7. Przestrzenie sprzyjające nawiązywaniu kontaktów społecznych – rangowanie według odsetka wskazań

„Sprzyja nawiązywaniu relacji społecznych” [% wskazań „tak”]				
Miejsce	Poznań	Ranga	Glasgow	Miejsce
Pub	78%	1	60%	Pub
Park	73%	2	58%	Restauracja/kawiarnia
Przestrzeń sąsiedzka	73%	3	51%	Park
Tereny nadrzeczne	73%	4	50%	Kościół (dowolnego wyznania)
Restauracja/kawiarnia	71%	5	47%	Klub
Klub	68%	6	46%	Przestrzeń sąsiedzka
Rynek osiedlowy	63%	7	46%	Plac miejski
Plac miejski	57%	8	42%	Muzeum
Skwer osiedlowy	57%	9	41%	Kompleks sportowy
Kompleks sportowy	54%	10	37%	Skwer osiedlowy
Centrum handlowe	38%	11	37%	Rynek osiedlowy
Kościół (dowolnego wyznania)	35%	12	36%	Centrum handlowe
Ulica	34%	13	29%	Ulica
Muzeum	23%	14	25%	Urząd miejski
Poczta	19%	15	25%	Tereny nadrzeczne
Urząd miejski	16%	16	18%	Cmentarz
Cmentarz	13%	17	17%	Poczta

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Drugie ze stwierdzeń dotyczyło istnienia reguł i zasad stanowiących o tym, co jest dozwolone w danej przestrzeni, a co nie (ryc. 7, tab. 8). W przypadku niemal każdej kategorii respondenci z Poznania częściej wskazywali, że to stwierdzenie jest prawdziwe. Do wyjątków należały jedynie pub oraz klub, częściej wybierane przez ankietowanych z Glasgow, jednak nawet w ich przypadku różnica między miastami nie przekraczała 10 punktów procentowych. Jednocześnie klub był też jedynym przypadkiem, w którym różnica nie była istotna statystycznie. Respondenci z Poznania częściej wskazywali na istnienie zasad regulujących użytkowanie przestrzeni takich jak poczta, cmentarz, a także ulica, o czym świadczy zarówno ich wynik procentowy, jak i rangi, które zostały im przypisane. W przypadku muzeum, kościoła i placu miejskiego różnica pod względem odsetka wskazań była stosunkowo duża (powyżej 20 punktów procentowych), ale jednocześnie, w obu miastach stanowiły one te miejsca, które badani wskazywali najczęściej. Warto zauważyć, że przestrzenie zamknięte, stanowiące zwykle własność prywatną (lokal gastronomiczne, klub, pub, kompleks sportowy) zajęły w Glasgow wyższe miejsca, niż miało to miejsce w Poznaniu, w którym wyżej sytuowały się obiekty we władaniu publicznym. W obu miastach najmniej wskazań uzyskały: lokalny rynek i skwer osiedlowy – według badanych są to przestrzenie w najmniejszym stopniu obwarowane różnego rodzaju regułami.

Rycina 7. Przestrzenie posiadające wyraźne zakazy i nakazy dotyczące ich użytkowania
Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

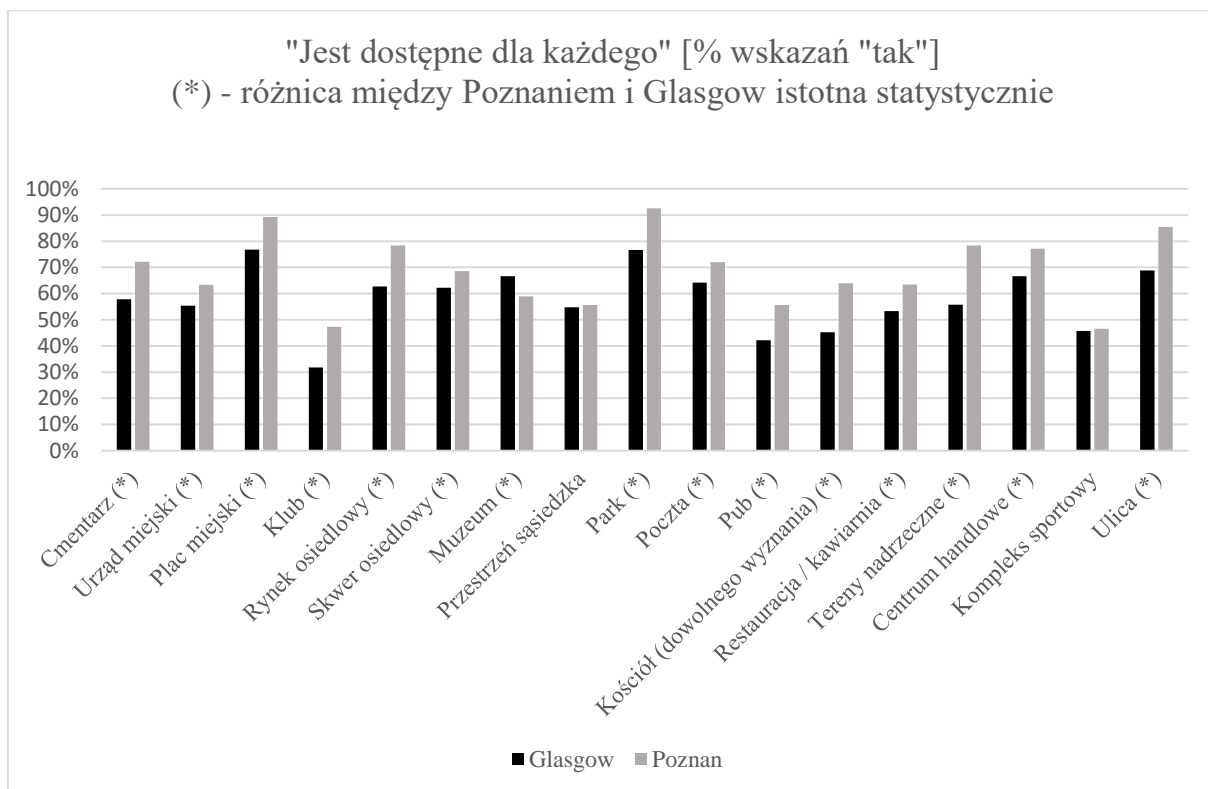
Tabela 8. Przestrzenie posiadające wyraźne zakazy i nakazy dotyczące ich użytkowania – rangowanie według odsetka wskazań

„Posiada wyraźne zakazy i nakazy dotyczące jego użytkowania” [% wskazań „tak”]				
Miejsce	Poznań	Ranga	Glasgow	Miejsce
Muzeum	78%	1	53%	Muzeum
Kościół (dowolnego wyznania)	73%	2	52%	Kompleks sportowy
Urząd miejski	73%	3	51%	Pub
Cmentarz	69%	4	51%	Kościół (dowolnego wyznania)
Kompleks sportowy	64%	5	44%	Klub
Poczta	58%	6	42%	Urząd miejski
Park	49%	7	40%	Restauracja/kawiarnia
Ulica	49%	8	38%	Centrum handlowe
Restauracja/kawiarnia	48%	9	38%	Park
Centrum handlowe	47%	10	37%	Cmentarz
Pub	43%	11	36%	Poczta
Plac miejski	41%	12	22%	Przestrzeń sąsiedzka
Klub	41%	13	20%	Plac miejski
Tereny nadrzeczne	39%	14	19%	Ulica
Przestrzeń sąsiedzka	27%	15	18%	Tereny nadrzeczne
Rynek osiedlowy	27%	16	18%	Rynek osiedlowy
Skwer osiedlowy	26%	17	18%	Skwer osiedlowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Trzecie ze stwierdzeń poddanych analizie brzmiało: „jest dostępne dla każdego” (ryc. 8, tab. 9). W przypadku obu miast badani najczęściej wskazywali tradycyjne przestrzenie publiczne: park, plac miejski i ulicę. Do lokalizacji, w przypadku których dostępność jest najmniejsza, zaliczano przestrzenie *stricte* prywatne, takie jak pub i klub. Na osobny komentarz zasługuje przypadek kościoła – w Glasgow plasuje się na piętnastym miejscu, natomiast w Poznaniu na dziesiątym i, obok muzeum, jest to największa różnica pod względem przypisanych rang. Wspomniane muzeum było w Glasgow jednym z najczęściej wskazywanych obiektów w kontekście dostępności, osiągając wyższy wynik niż takie przestrzenie jak rynek osiedlowy, skwer osiedlowy czy tereny nadrzeczne. W Poznaniu natomiast zajęło trzynaste miejsce. stanowiło też jedyny przykład przestrzeni, którą wskazał większy odsetek badanych ze szkockiego, niż z polskiego miasta. Pod względem wyniku procentowego, najbardziej zbliżone do siebie były dwie kategorie: przestrzeń sąsiedzka oraz kompleks sportowy. W ich przypadku wykonane testy statystyczne nie wykazały istnienia istotnej różnicy pomiędzy Glasgow a Poznaniem. Oba typy przestrzeni należą do tych, które były najrzadziej oceniane jako dostępne dla każdego.

Rycina 8. Przestrzenie dostępne dla każdego

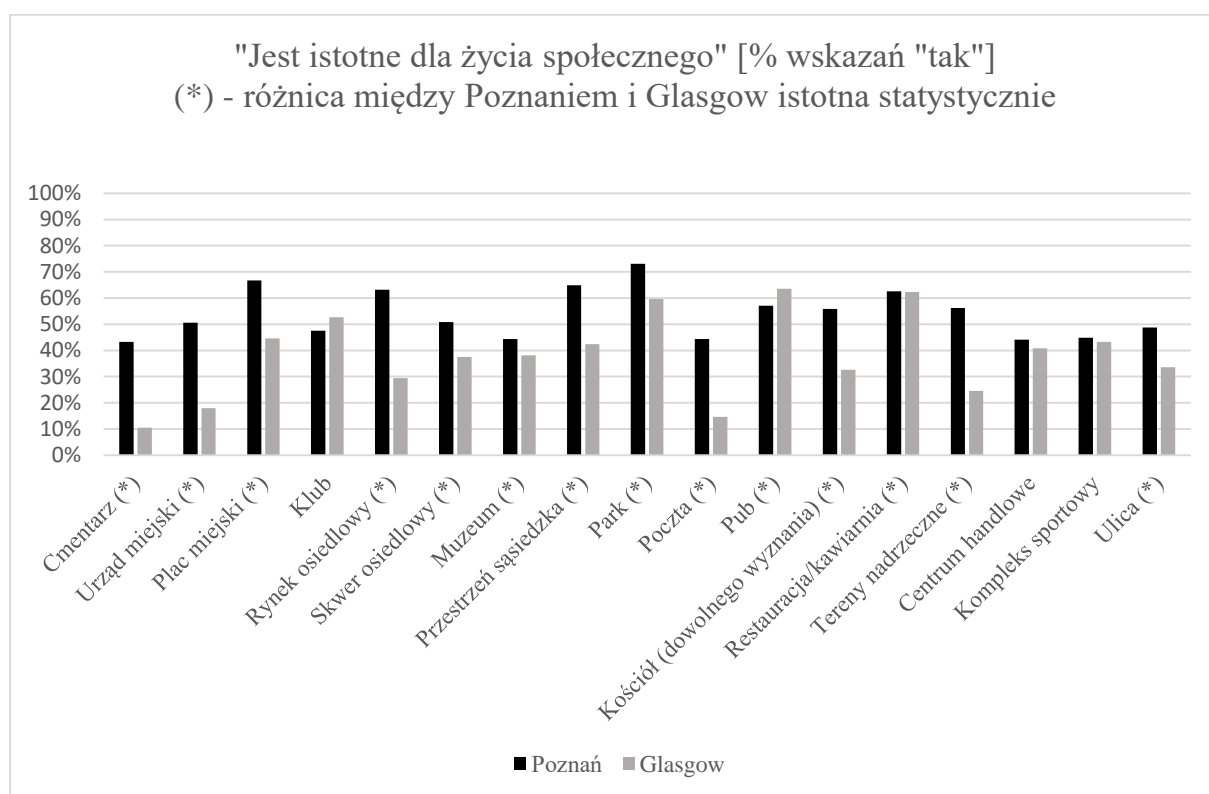
Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Tabela 9. Przestrzenie dostępne dla każdego – rangowanie według odsetka wskazań

„Jest dostępne dla każdego” [% wskazań „tak”]				
Miejsce	Poznań	Ranga	Glasgow	Miejsce
Park	93%	1	77%	Plac miejski
Plac miejski	89%	2	77%	Park
Ulica	85%	3	69%	Ulica
Rynek osiedlowy	78%	4	67%	Muzeum
Tereny nadrzeczne	78%	5	67%	Centrum handlowe
Centrum handlowe	77%	6	64%	Poczta
Cmentarz	72%	7	63%	Rynek osiedlowy
Poczta	72%	8	62%	Skwer osiedlowy
Skwer osiedlowy	69%	9	58%	Cmentarz
Kościół (dowolnego wyznania)	64%	10	56%	Tereny nadrzeczne
Restauracja/kawiarnia	63%	11	55%	Urząd miejski
Urząd miejski	63%	12	55%	Przestrzeń sąsiedzka
Muzeum	59%	13	53%	Restauracja/kawiarnia
Przestrzeń sąsiedzka	56%	14	46%	Kompleks sportowy
Pub	56%	15	45%	Kościół (dowolnego wyznania)
Klub	47%	16	42%	Pub
Kompleks sportowy	47%	17	32%	Klub

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Ostatnie ze stwierdzeń przedstawionych badanym dotyczyło istotności danej przestrzeni dla życia społecznego (ryc. 9, tab. 10). Do zauważalnych różnic należy pozycja lokali takich jak pub (pierwsze miejsce pod względem odsetka wskazań) i klub (czwarte miejsce) w Glasgow – w Poznaniu zajmują one, odpowiednio, czwarte i dwunaste miejsce. Są to również jedyne przypadki, które osiągnęły wśród brytyjskich badanych wyższy wynik niż wśród polskich, chociaż dla klubu różnica wartości procentowych nie jest istotna statystycznie. W tej sytuacji należy jednak wziąć pod uwagę także wyraźną rozbieżność pod względem rang przypisanych do tej kategorii przestrzeni. Różnice, zarówno pod względem wartości procentowych, jak i przypisanych rang, zauważalne są także w przypadku rynku osiedlowego, przestrzeni sąsiedzkiej, terenów nadrzecznych i urzędu miejskiego. Wszystkie te typy przestrzeni przez badanych z Poznania częściej były wskazywane jako miejsca istotne dla życia społecznego. Warto również zauważyć wysokie, sięgające 30% różnice w wynikach kategorii, które znalazły się na ostatnich miejscach zarówno w Poznaniu jak i w Glasgow – dotyczy to m.in. cmentarza (43% wskazań w Poznaniu, 11% w Glasgow) i poczty (odpowiednio 44% i 15%). Do przestrzeni, które charakteryzują się wysokim wynikiem osiągniętym w obu miastach, należą: park, restauracja i kawiarnia a także plac miejski.

Rycina 9. Przestrzenie istotne dla życia społecznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Tabela 10. Przestrzenie istotne dla życia społecznego – rangowanie według odsetka wskazań

„Jest istotne dla życia społecznego” [% wskazań „tak”]				
Miejsce	Poznań	Ranga	Glasgow	Miejsce
Park	73%	1	64%	Pub
Plac miejski	67%	2	62%	Restauracja/kawiarnia
Przestrzeń sąsiedzka	65%	3	60%	Park
Rynek osiedlowy	63%	4	53%	Klub
Restauracja/kawiarnia	63%	5	45%	Plac miejski
Pub	57%	6	43%	Kompleks sportowy
Tereny nadrzeczne	56%	7	42%	Przestrzeń sąsiedzka
Kościół (dowolnego wyznania)	56%	8	41%	Centrum handlowe
Skwer osiedlowy	51%	9	38%	Muzeum
Urząd miejski	51%	10	38%	Skwer osiedlowy
Ulica	49%	11	34%	Ulica
Klub	48%	12	33%	Kościół (dowolnego wyznania)
Kompleks sportowy	45%	13	29%	Rynek osiedlowy
Muzeum	44%	14	25%	Tereny nadrzeczne
Poczta	44%	15	18%	Urząd miejski
Centrum handlowe	44%	16	15%	Poczta
Cmentarz	43%	17	11%	Cmentarz

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Cechy przestrzeni publicznych – podsumowanie

Opisane powyżej wyniki pozwalają na przyporządkowanie przedstawionych obiektów do kilku grup. Pierwszą z nich są urzędy, stanowiące symbole władzy. Zarówno według badanych z Poznania, jak i tych z Glasgow, obiekty te nie sprzyjają nawiązywaniu kontaktów społecznych. W przypadku obu miast urząd miejski znajdował się też w czołówce przestrzeni, w których obowiązują ścisłe zasady regulujące obowiązujące w nich zachowania. Poczta była pod tym względem mniej zauważalna w przypadku Glasgow, ale dla respondentów z Poznania należała również do najczęstszych wyborów. Dodatkowo, ankietowani z Poznania w zdecydowanie większym stopniu wskazywali, że tego typu miejsca są istotne dla życia społecznego (pomimo wspomnianej wcześniej niewielkiej roli w budowaniu kontaktów społecznych). Można wnioskować, że istotna jest w tym przypadku rola instytucji władzy, która jest reprezentowana przez fizyczną przestrzeń. Koreponduje to z wysokim współczynnikiem dystansu władzy, jakim charakteryzuje się Polska.

Charakterystyczna jest różnica w postrzeganiu przestrzeni lokalnych: rynku, targowiska, lokalnego skweru i przestrzeni sąsiedzkiej. Badania przeprowadzone w Poznaniu wykazały, że tego typu przestrzenie są w opinii ankietowanych istotne dla życia społecznego i sprzyjają

nawiązywaniu kontaktów, a ich wynik w punktach procentowych był bardzo zbliżony do obiektów takich jak parki i place miejskie. W przypadku Glasgow respondenci przypisywali im mniejsze znaczenie. Warto zauważyć, że według badanych z obu miast tego typu przestrzenie są w najmniejszym stopniu obciążone regułami dotyczącymi dopuszczalnych zachowań i form użytkowania.

Innym aspektem, w którym można zaobserwować różnice, są lokale, do których należą restauracja i kawiarnia, pub czy klub. Są to przestrzenie z zasady półpubliczne, w których przypadku reguły są ustalane przez właściciela, stąd w wynikach badań pochodzących z obu miast znajdowały się na końcowych miejscach pod względem dostępności. Jednocześnie, cechowały się wysokimi odsetkami wskazań w przypadku stwierdzeń: „sprzyja nawiązywaniu relacji” (gdzie pub znalazł się na pierwszym miejscu) oraz: „jest istotne dla życia społecznego” (choć tutaj klub odstawał od dwóch pozostałych kategorii, szczególnie według ankietowanych z Poznania). Warty zaznaczenia jest także fakt, że pub i klub były jedynymi obiektami, w przypadku których respondenci z Glasgow w większym odsetku niż ankietowani z Poznania wskazywali, że posiadają one szczegółowe reguły i zasady dotyczące tego, co jest dozwolone, a co nie.

Cmentarz i kościół to kolejne kategorie przestrzeni, w przypadku których różnice w wynikach badań przeprowadzonych w Poznaniu i Glasgow są dobrze zauważalne. Z jednej strony, wśród ankietowanych z Poznania miały one większy odsetek wskazań w kwestii dotyczącej posiadania jasno określonych zasad dotyczących tego co jest dozwolone, a co nie, a także częściej były wskazywane jako obiekty istotne dla życia społecznego (11 punktów procentowych dla cmentarza i 33 dla kościoła w przypadku Glasgow, w stosunku do odpowiednio 43 i 56 punktów procentowych dla Poznania). Z drugiej strony, należały do tych przestrzeni, które były wskazywane jako „sprzyjające budowaniu relacji pomiędzy odwiedzającymi je osobami” przez ankietowanych w mieście szkockim częściej niż przez respondentów w Polsce. Zarysowuje się tutaj różnica w roli, jaką obiekty tego typu odgrywają w kulturze, gdyż w Glasgow kościoły często pełnią inne funkcje niż tylko ściśle sakralne. Niektóre z nich przerabiane są na inne obiekty (kawiarnie, sklepy czy puby), a te, które wciąż pełnią rolę miejsca kultu religijnego, nierzadko oferują także inne usługi.

Analizując wyniki badania, można również zauważyć, że ankietowani z Poznania zdecydowanie częściej wskazywali, że poszczególne obiekty mają ściśle określone obowiązujące zasady postępowania. Różnica w porównaniu z badanymi z Glasgow jest szczególnie widoczna w przypadku budynków użyteczności publicznej – urzędu miejskiego

i poczty, muzeum, cmentarza czy kościoła, ale także placu miejskiego i ulicy. Wystąpienie tych dwóch ostatnich kategorii jest tym bardziej interesujące, że są one typowymi przykładami ogólnodostępnych, otwartych przestrzeni publicznych. Odsetek respondentów z Glasgow, którzy wskazali, że ich użytkowanie jest regulowane jasno określonymi zasadami wynosił niecałe 20%, podczas gdy wśród ankietowanych z Poznania było to w obu przypadkach ponad 40%. Przywiązanie do norm jest kolejną cechą, która wynika z analizowanych wcześniej modeli kultury – związane jest m.in. z wysoką wartością wskaźnika unikania niepewności. Z kolei skrajnie wysoki indywidualizm, cechujący kulturę brytyjską, znajduje swoje przełożenie w nieformalnym przyzwoleniu na wiele zachowań odchodzących od ogólnie przyjętych norm.

5.2. Sposoby użytkowania przestrzeni publicznych

Ankietowani w obu miastach zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na grupę pytań, które dotyczyły podejmowanych przez nich aktywności, związanych z przestrzenią publiczną w mieście. Poza tym, badania dotyczyły również zachowań, aktywności i wydarzeń, które są kojarzone z przestrzeniami publicznymi. Pytania miały na celu identyfikację przeznaczenia przestrzeni publicznych w opinii ich użytkowników, a także weryfikację sposobów korzystania z przestrzeni publicznych przez ankietowanych.

Ocena zaangażowania w wybrane aktywności

W celu identyfikacji sposobów użytkowania przestrzeni miejskiej, badani odpowiadali na pytanie, jak bardzo angażują się w wybrane działania i aktywności. Oceny dokonywali według następującej skali:

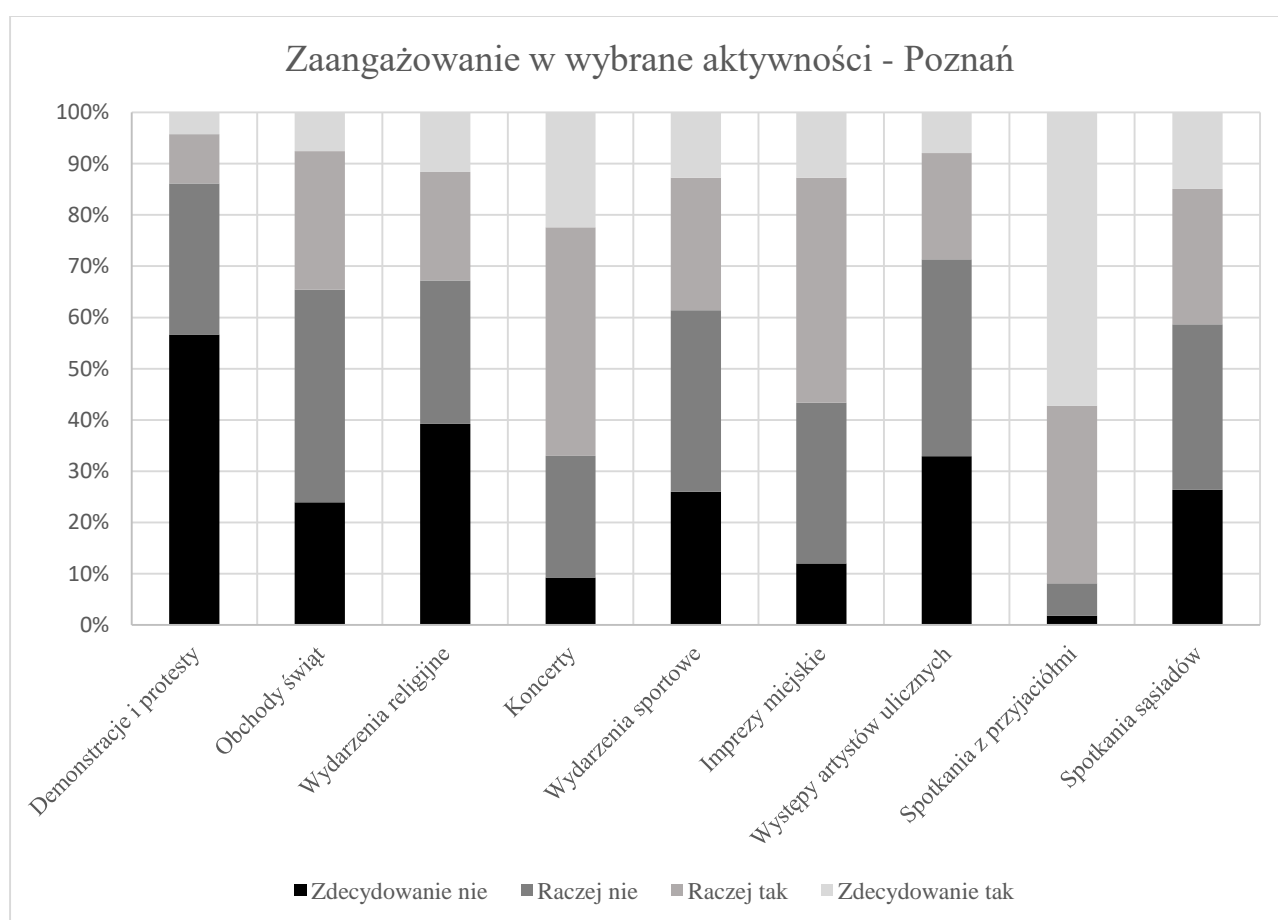
1. zdecydowanie nie;
2. raczej nie;
3. raczej tak;
4. zdecydowanie tak.

Do rodzajów aktywności, które podlegały ocenie, należały:

1. demonstracje i protesty;
2. obchody świąt;
3. wydarzenia religijne;
4. koncerty;
5. wydarzenia sportowe;
6. imprezy miejskie;

7. występy artystów ulicznych;
8. spotkania z przyjaciółmi;
9. spotkania sąsiadów.

W przypadku każdej z aktywności stwierdzono występowanie istotnych statystycznie różnic międzygrupowych pomiędzy odpowiedziami badanych z Poznania i Glasgow, dla przyjętego poziomu istotności $p < 0,05$. Do analizy pozyskanych danych wykorzystano także wskaźnik netto (ryc. 12), uzyskany poprzez odjęcie od sumy odpowiedzi pozytywnych (3 – raczej tak i 4 – zdecydowanie tak) odpowiedzi negatywnych (1 – zdecydowanie nie i 2 – raczej nie).

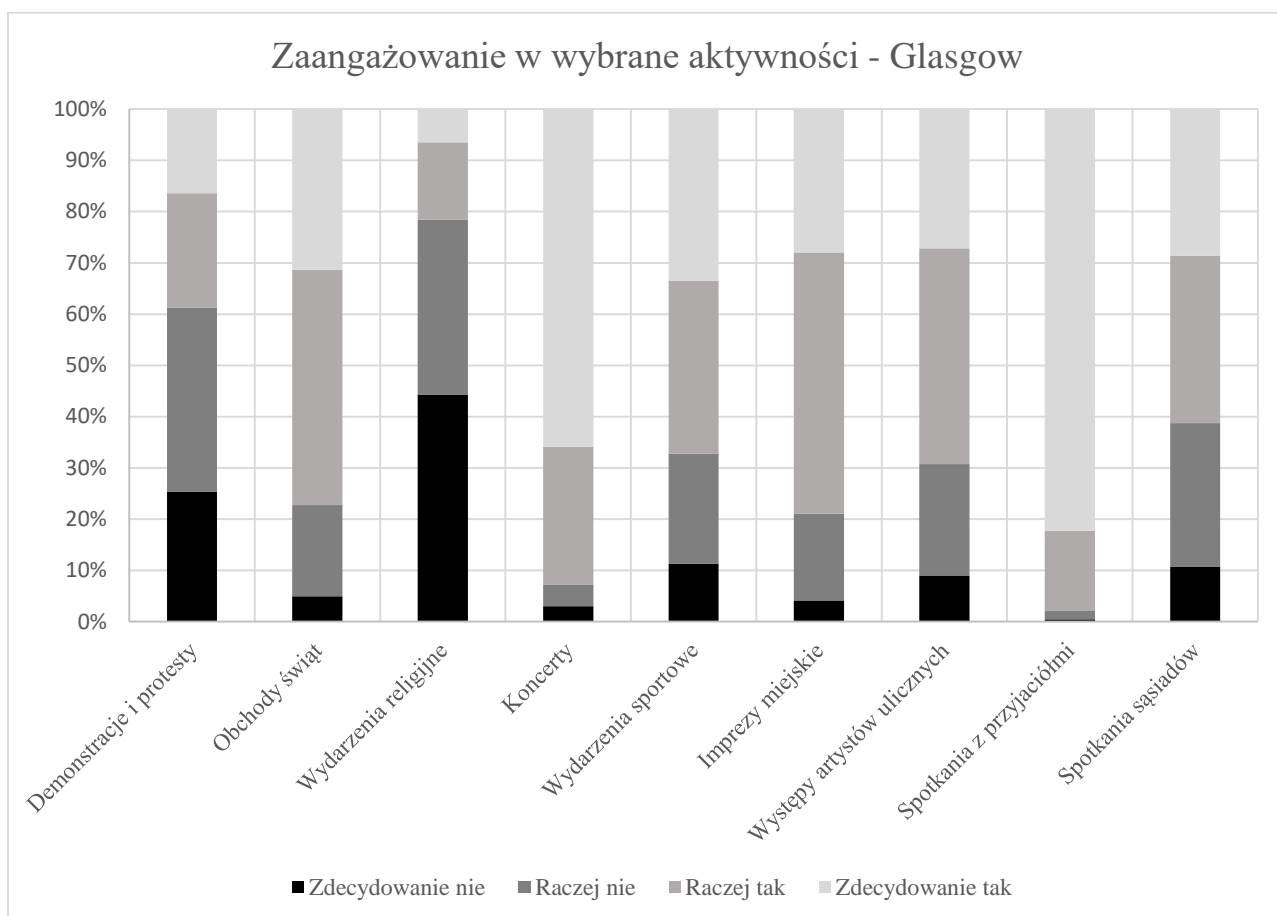

Rycina 10. Zaangażowanie w wybrane aktywności – Poznań

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Mieszkańcy Poznania co do zasady niechętnie deklarowali swój udział w różnego typu aktywnościach (ryc.10), spośród dziewięciu przykładów, w sześciu przypadkach stwierdzenia negatywne („zdecydowanie nie” oraz „raczej nie”) stanowiły ponad 50% wszystkich odpowiedzi. Do wyjątków należały: koncerty, imprezy miejskie i spotkania z przyjaciółmi – te ostatnie były także jedynym typem aktywności, w których przeważała odpowiedź

„zdecydowanie tak”. Szczególną uwagę zwraca duża niechęć do udziału w wydarzeniach takich jak demonstracje i protesty (86% skumulowanych odpowiedzi negatywnych), uroczystości religijne i święta, jak również w pokazach sztuki ulicznej.

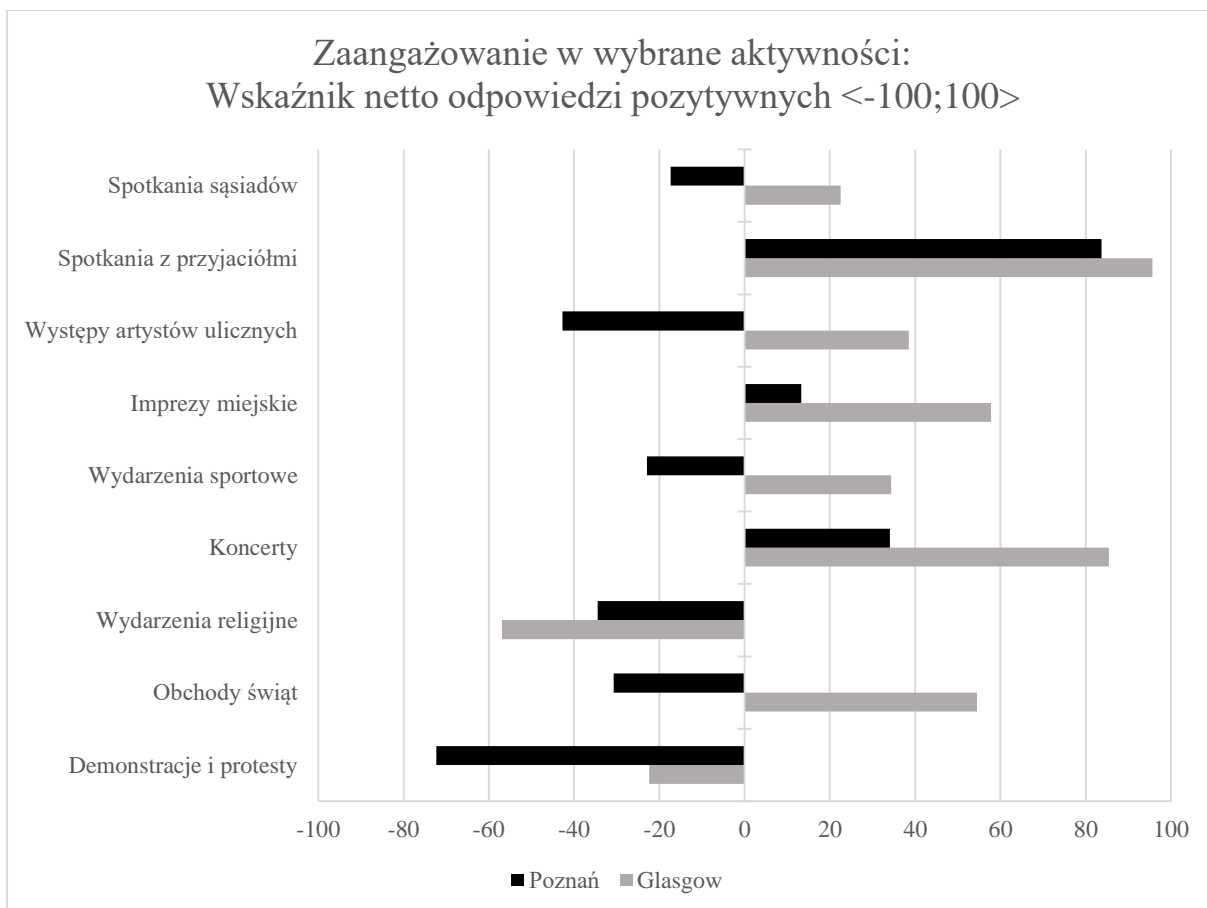
Rycina 11. Zaangażowanie w wybrane aktywności – Glasgow

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Ankietowani z Glasgow (ryc. 11) częściej wskazywali pozytywne odpowiedzi („zdecydowanie tak” i „raczej tak”) niż badani w Poznaniu. Jedynie w przypadku uroczystości religijnych poznaniacy w większym stopniu deklarowali chęć uczestnictwa w tym rodzaju aktywności. Największe różnice zauważalne są w przypadku obchodów świąt, uczestnictwa w wydarzeniach sportowych i występach artystów ulicznych. Warto zwrócić uwagę, że występy uliczne (ang. *busking*) to forma wyrazu artystycznego silnie zakorzeniona w życiu publicznym Glasgow – są one popularne do tego stopnia, że opracowano regulacje prawne, mające uporządkować tego typu działalność. „*Buskers and Street Performers Code of Conduct*”¹² reguluje takie kwestie jak minimalna odległość, jaką powinni zachować między

¹² <https://www.glasgow.gov.uk/CHttpHandler.ashx?id=7896&p=0>, data dostępu: 11.09.2023 r.

sobą występujący artyści, poziom hałasu, godziny występów itp. Przepisy dotyczą także zakazu prowadzenia sprzedaży oraz nagabywania o datki. W tym drugim przypadku aktywność może być potraktowana potraktowana jak żebractwo, a występujący zostać poddany karze za działanie niezgodne z prawem. Podobne dokumenty obowiązują także w innych miastach brytyjskich

Rycina 12. Zaangażowanie w wybrane aktywności – wskaźnik netto odpowiedzi pozytywnych <-100;100>

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Aktywności kojarzone z przestrzenią publiczną

W ramach dalszych badań nad sposobami użytkowania przestrzeni publicznych respondenci zostali poproszeni o wskazanie trzech aktywności, zjawisk lub wydarzeń, które są przez nich kojarzone z przestrzenią publiczną. Tabela nr 11 przedstawia pięć najpopularniejszych wskazań wraz z odsetkiem ankietowanych, u których pojawiły się one jako jedna z trzech odpowiedzi. Podobnie jak w przypadku pozostałych pytań otwartych zawartych w ankiecie, konieczność generalizacji danych sprawia, że powinny być one traktowane raczej jako dane jakościowe, a nie dane ilościowe, umożliwiające dokładne porównania.

Tabela 11. Aktywności kojarzone przez respondentów z przestrzenią publiczną

Nr	Poznań		Glasgow	
	Rodzaj aktywności	%	Rodzaj aktywności	%
1	Koncerty	26,9	Sztuka	15,4
2	Demonstracje, manifestacje, protesty	20,2	Koncerty	12,8
3	Uroczystości, święta	18,6	Sport	12,2
4	Sport	16,4	Spotkania	9,6
5	Spacer	13,6	Zakupy	9,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Ankietowani z Poznania wskazywali przede wszystkim na koncerty, demonstracje, manifestacje i protesty, a także różnego rodzaju święta. Na kolejnych miejscach na liście najpopularniejszych wyborów znalazły się aktywności sportowe, a także spacerowanie. W przypadku Glasgow, najbardziej kojarzona z przestrzenią publiczną była sztuka. Poza tym respondenci wskazywali na koncerty, sport (w tym także zorganizowane imprezy sportowe), różnego rodzaju spotkania z innymi ludźmi oraz zakupy. Wysoka pozycja koncertów w przypadku obu miast pokrywa się z informacjami przedstawionymi na wcześniejszych wykresach, gdzie były to wydarzenia, w przypadku których większość ankietowanych deklarowała swoje uczestnictwo i zaangażowanie. Warto również zauważyć, że do najczęściej wymienianych aktywności należą te o charakterze zbiorowym. Godnym uwagi jest także fakt, że chociaż według 20% ankietowanych z Poznania demonstracje, manifestacje i protesty należą do aktywności w największym stopniu kojarzących się z przestrzenią publiczną (tego rodzaju aktywności zajmuje drugie miejsce spośród wszystkich wskazań), to zdecydowana większość respondentów odpowiedziała negatywnie na pytanie, czy angażują się w tego typu działania. Chociaż ankietowani mają wyobrażenie dotyczące tego, że przestrzenie publiczne powinny pełnić rolę sceny, na której można wyrazić swój sprzeciw, przekonania czy niezgodę wobec istniejącej sytuacji, to jednak w większości nie czują potrzeby angażowania się w takie aktywności osobiście.

Sposoby użytkowania wybranych przestrzeni publicznych

Omawiane w tej części pracy aktywności mogą mieć miejsce w różnych przestrzeniach miejskich – zarówno publicznych, jak i prywatnych. W ramach prowadzonych badań postanowiono sprawdzić, jakie typy przestrzeni zostały przez respondentów przyporządkowane do różnych sposobów użytkowania. Ankietowani mieli do dyspozycji dziesięć aktywności społecznych, zarówno kolektywnych jak i indywidualnych. Do każdej z aktywności mieli przypisać dowolną liczbę z przedstawionego katalogu przestrzeni.

Lista aktywności przedstawiała się następująco:

1. wspólne wyjście z grupą przyjaciół,
2. przyjęcie krewnych przyjeżdżających w odwiedziny,
3. wspólne wyjście z partnerem/partnerką,
4. spożywanie alkoholu,
5. czytanie,
6. aktywność sportowa,
7. spotkanie z partnerem biznesowym,
8. nauka,
9. oglądanie transmisji wydarzeń sportowych,
10. jedzenie.

Natomiast w katalogu miejsc znajdowały się:

1. centrum handlowe,
2. plac miejski,
3. park,
4. pub,
5. restauracja/kawiarnia,
6. tereny nadrzeczne,
7. ulica,
8. dom,
9. kompleks sportowy,

Do analizy uzyskanych wyników wykorzystano macierze, w których przedstawiono, jaki procent ankietowanych przyporządkował do danej aktywności miejsce jej wykonywania. Macierze wykonano dla obu badanych miast (tab. 12 i 13).

Tabela 12. Dopasowanie aktywności do wybranych przestrzeni – Poznań

	Wspólne wyjście z grupą przyjaciół	Przyjęcie krewnych przyjeżdżających w odwiedziny	Wspólne wyjście z partnerem/partnerką	Spożywanie alkoholu	Czytanie	Aktywność sportowa	Spotkanie z partnerem biznesowym	Nauka	Oglądanie transmisji wydarzeń sportowych	Jedzenie
Centrum handlowe	27%	10%	27%	2%	2%	3%	16%	1%	1%	36%
Plac miejski	19%	12%	20%	3%	6%	4%	2%	2%	5%	2%
Park	46%	17%	59%	11%	33%	50%	3%	21%	1%	5%
Pub	59%	6%	32%	69%	2%	1%	7%	1%	48%	8%
Restauracja/kawiarnia	60%	51%	79%	28%	8%	0%	89%	6%	7%	73%
Tereny nadrzeczne	43%	5%	34%	35%	10%	17%	1%	7%	<1%	5%
Ulica	6%	3%	8%	4%	2%	11%	1%	1%	1%	3%
Dom	39%	84%	30%	75%	94%	25%	8%	97%	81%	86%
Kompleks sportowy	11%	1%	13%	1%	<1%	69%	<1%	1%	11%	0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Tabela 13. Dopasowanie aktywności do wybranych przestrzeni – Glasgow

	Wspólne wyjście z grupą przyjaciół	Przyjęcie krewnych przyjeżdżających w odwiedziny	Wspólne wyjście z partnerem/partnerką	Spożywanie alkoholu	Czytanie	Aktywność sportowa	Spotkanie z partnerem biznesowym	Nauka	Oglądanie transmisji wydarzeń sportowych	Jedzenie
Centrum handlowe	22%	4%	16%	1%	1%	1%	2%	2%	<1%	10%
Plac miejski	9%	5%	12%	2%	4%	1%	8%	7%	1%	7%
Park	18%	7%	26%	5%	25%	31%	2%	11%	2%	10%
Pub	53%	13%	29%	79%	4%	3%	10%	4%	43%	24%
Restauracja/kawiarnia	48%	32%	68%	28%	16%	1%	82%	12%	3%	79%
Tereny nadrzeczne	5%	2%	10%	1%	5%	5%	1%	2%	<1%	4%
Ulica	3%	1%	5%	2%	1%	4%	1%	2%	1%	3%
Dom	19%	71%	13%	27%	74%	4%	3%	74%	61%	41%
Kompleks sportowy	4%	<1%	4%	<1%	<1%	75%	<1%	3%	11%	3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

	Wspólne wyjście z grupą przyjaciół	Przyjęcie krewnych przyjeżdżających w odwiedziny	Wspólne wyjście z partnerem/partnerką	Spożywanie alkoholu	Czytanie	Aktywność sportowa	Spotkanie z partnerem biznesowym	Nauka	Oglądanie transmisji wydarzeń sportowych	Jedzenie
Centrum handlowe										
Plac miejski										
Park										
Pub										
Restauracja/kawiarnia										
Tereny nadrzeczne										
Ulica										
Dom										
Kompleks sportowy										

Wielkość efektu:

	Wyższy wynik w Poznaniu, mała wielkość efektu: $0,1 \leq r < 0,3$
	Wyższy wynik w Poznaniu, średnia wielkość efektu: $0,3 \leq r < 0,5$
	Wyższy wynik w Poznaniu, duża wielkość efektu: $r > 0,5$
	Wyższy wynik w Glasgow, mała wielkość efektu: $r < 0,3$

Rycina 13. Dopasowanie aktywności do wybranych przestrzeni – różnice pomiędzy Poznaniem a Glasgow

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Materiały zebrane podczas badania poddano procedurze testowania za pomocą testu U Manna-Whitneya celem zidentyfikowania, czy między Poznaniem i Glasgow zachodzą istotne różnice w wynikach. Przypadki, w których poziom istotności spełniał kryterium $p < 0,05$ przedstawiono razem z wizualizacją wielkości efektu (wskaźnik r), wyliczonego według metody Wendta (ryc. 13).

Wyniki uzyskane poprzez analizę odpowiedzi dotyczących konkretnych przypadków przedstawiono poniżej według rodzaju aktywności.

1. Wspólne wyjście z grupą znajomych – w obu miastach najczęściej wskazań uzyskał pub oraz restauracja/kawiarnia (po niecałe 60% w przypadku Poznania oraz odpowiednio 52 i 48% w Glasgow) jako typowe miejsca, w których grupa osób może się spotkać towarzysko. Warto jednak zauważyć, że ankietowani z Poznania często wskazywali również park i tereny nadrzeczne (46% i 43%), które w odpowiedziach zebranych podczas badań w Glasgow pojawiały się zdecydowanie rzadziej (18% i 5%). Stosunkowo duża różnica (ponad 20 punktów procentowych) pojawiła się także w przypadku domu. Do najrzadziej wybieranych miejsc należały: ulica, kompleks sportowy oraz plac miejski (co widoczne jest szczególnie w przypadku Glasgow – niecałe 9%). Tak niska pozycja placu może wynikać z tego, że zwykle otoczony jest on przez różnego rodzaju lokale usługowe, które niejako „przejmują” jego rolę, co jest widoczne w wynikach.
2. Przyjęcie krewnych przyjeżdżających w odwiedziny – w tym przypadku najpopularniejszym wskazaniem był dom (84% w przypadku Poznania i 71% w Glasgow). Poza tym wysoki wynik uzyskały także restauracje i kawiarnie (50% w Polsce i 32% w Szkocji). Pozostałe lokalizacje były wskazywane przez mniej niż 20% ankietowanych. Należy zwrócić również uwagę na pub w przypadku Glasgow. Co prawda został on wybrany jedynie przez 13% badanych, ale jednocześnie było to jedyne miejsce, które badani z Glasgow wskazywali częściej niż respondenci z Poznania.
3. Wspólne wyjście z partnerem/partnerką – zarówno w Poznaniu (79%) jak i w Glasgow (68%) zdecydowanie najczęściej przypisywaną lokalizacją była restauracja lub kawiarnia. Jednak w przypadku Glasgow następne w kolejności miejsca (pub, park) nie przekraczały wyniku 30%. Natomiast w Poznaniu, 58% ankietowanych wśród swoich odpowiedzi wskazało również park. Poza terenami zielonymi, różnice w odpowiedziach badanych z obu miast są widoczne także w przypadku terenów nadrzecznych

- (w Poznaniu wynik wyższy o 24 punkty procentowe), a także domu (wskazanego przez 30% respondentów z Poznania w porównaniu do 13% w Glasgow).
4. Spożywanie alkoholu – nie jest zaskoczeniem, że w odpowiedziach na to pytanie pub pojawiał się na pierwszym miejscu zarówno w przypadku Glasgow (79%) jak i Poznania (69%). Oprócz tego w obu miastach w wynikach występowały także restauracje i kawiarnie (wskazywało je po ok. 28% ankietowanych), a także dom. Ten ostatni zwraca szczególną uwagę, ponieważ w Glasgow wskazało go 27% respondentów, natomiast w Poznaniu aż 75%. – jest to największa różnica (48 punktów procentowych) pomiędzy oboma miastami, która pojawia się w odpowiedziach, biorąc pod uwagę całe analizowane pytanie. Kolejnym przypadkiem, w którym występują różnice, są tereny nadrzeczne. Jako lokalizację kojarzoną ze spożywaniem alkoholu wybrało je 35% ankietowanych poznaniaków, a wśród badanych w Glasgow – jedynie nieco ponad 1%. Pozostałe wyboru pojawiały się znacznie rzadziej – w szkockim mieście żaden wynik nie przekroczył 5%, a w Poznaniu park pojawił się u 11% respondentów, a centrum handlowe, plac miejski, ulica i kompleks sportowy uzyskały po kilka procent wskazań.
  5. Czytanie – w tym przypadku najpopularniejszą kategorią przestrzeni był dom (pojawił się w 94% odpowiedzi wśród badanych z Poznania i 74% w Glasgow). Na drugim miejscu w obu przypadkach znalazł się park (33% i 25% odpowiednio w Polsce i w Szkocji). W Poznaniu dwucyfrowy wynik uzyskały także tereny nadrzeczne (10%), a w Glasgow restauracje i kawiarnie (16%). Pozostałe lokalizacje pojawiały się w niewielkim odsetku, nieprzekraczającym 10%.
  6. Aktywność sportowa – najpopularniejszym wskazaniem był w tym przypadku kompleks sportowy (75% w Glasgow i 69% w Poznaniu), a na drugim miejscu usytuował się park (31% w Glasgow i 50% w Poznaniu). W Glasgow te dwa obiekty zdominowały odpowiedzi na pytanie, natomiast poznaniacy w swoich odpowiedziach częściej wybierali także inne lokalizacje – dom (25% względem 4% w Glasgow) czy tereny nadrzeczne (17% i 5%). Granicę 10% przekroczyła także ulica. Widoczne jest więc większe zróżnicowanie lokalizacji, w których badani z Poznania deklarowali uprawianie aktywności związanych ze sportem.
  7. Spotkanie z partnerem biznesowym – jest to jedna z kwestii, w których odpowiedzi badanych z obu miast różnią się w najmniejszym stopniu. Spośród miejsc możliwych do wyboru, zdecydowana większość ankietowanych wybrała jedynie restaurację lub kawiarnię (89% w Poznaniu i 82% w Glasgow). Jedynym przypadkiem, w którym

któraś z pozostałych lokalizacji osiągnęła dwucyfrowy wynik, jest centrum handlowe w odpowiedziach badanych z Poznania – wskazało je 16% ankietowanych. Pozostałe miejsca zostały ocenione jako nieodpowiednia przestrzeń dla tego rodzaju spotkań przez uczestników badania z obu miast.

8. Nauka – podobnie jak w przypadku poprzedniej aktywności, tutaj również jedna lokalizacja była wskazywana wyraźnie najczęściej przez badanych z obu miast. W odniesieniu do nauki był to dom, który pojawił się w odpowiedziach 97% ankietowanych z Poznania oraz 74% w Glasgow. W odniesieniu do pozostałych lokalizacji można zauważyć różnicę w wysokości 10 punktów procentowych w przypadku parku (21% w Poznaniu oraz 11% w Glasgow) oraz 6 punktów procentowych różnic w przypadku restauracji i kawiarni (6% w Poznaniu w stosunku do 12% w Glasgow). Żadne z pozostałych miejsc nie osiągnęło wyniku większego niż 7% dla badań prowadzonych w Szkocji i 6% dla badań prowadzonych w Polsce.
9. Oglądanie transmisji wydarzeń sportowych – w przypadku tej aktywności, różnice pomiędzy badanymi miastami nie są szczególnie widoczne. Co prawda wynik dotyczący domu jest w Poznaniu wyższy o ponad 20 punktów procentowych (81% w porównaniu z 61% w Glasgow), jednak w obu przypadkach jest to lokalizacja zajmująca wyraźnie pierwsze miejsce. Na drugim miejscu pod względem wskazań sytuuje się pub, a na trzecim – ze znacznie niższym wynikiem (około 11% w obu miastach) – kompleks sportowy. Żadna z pozostałych lokalizacji nie jest, w opinii ankietowanych, miejscem, w którym śledzi się transmisje rozgrywek sportowych.
10. Jedzenie – jedzenie było ostatnią z aktywności, które przedstawiono ankietowanym. W jego przypadku widoczne są wyraźne różnice pomiędzy odpowiedziami ankietowanych z Polski i Szkocji. Lokalizacją najczęściej wskazywaną przez badanych z Poznania był dom – pojawił się w 86% odpowiedzi i był to wynik wyższy aż o 45 punktów procentowych w stosunku do odpowiedzi udzielanych przez respondentów w Glasgow. Ponad 20 punktów procentowych różnicy pojawiło się także w przypadku centrum handlowego – w Poznaniu wskazało je 36% respondentów, a w Glasgow jedynie 10%. Zgodnie z przewidywaniami, w obu miastach wysoki wynik uzyskały restauracje: 79% w Glasgow i 72% w Poznaniu. Różnica w odpowiedziach była widoczna także w przypadku pubów – w szkockim mieście wybrało je niemal 24% ankietowanych, o 16 punktów procentowych więcej niż w Poznaniu.

Analizowane odpowiedzi pozwalają na zidentyfikowanie różnic w sposobie użytkowania niektórych typów przestrzeni w badanych miastach. Są one najbardziej wyraźne w przypadku parków, terenów nadrzecznych i domów, a w nieco mniejszym stopniu pojawiają się także w przypadku pubów. Analizując odpowiedzi badanych z Poznania, można zauważyć, że tereny otwarte, takie jak parki i tereny nadrzeczne, są przez nich kojarzone z miejscami spotkań w większym stopniu, niż ma to miejsce w przypadku ankietowanych z Glasgow. Respondenci ze szkockiego miasta rolę miejsca spotkań, służącego do spędzania wspólnego czasu w grupie lub z partnerem, przypisywali raczej przestrzeniom zamkniętym, lokalom, takim jak restauracje, kawiarnie i puby. Respondenci z Poznania traktują parki i tereny nadrzeczne jako bardziej uniwersalne pod względem aktywności, które można w nich podejmować. Same tereny nadrzeczne są przykładem przestrzeni, w której różnica pod względem sposobu użytkowania jest najbardziej widoczna – w odpowiedziach badanych z Glasgow tylko raz uzyskały powyżej 10% wskazań. Natomiast w przypadku badań prowadzonych w Poznaniu były o wiele bardziej popularnym wyborem.

Innym typem przestrzeni, w przypadku której wyniki w Glasgow i w Poznaniu różniły się w znaczący sposób, był dom. Chociaż w przypadku niektórych ocenianych aktywności dom charakteryzował się wysokim wynikiem w obu badanych miastach (należą do nich: przyjęcie krewnych, czytanie, nauka, oglądanie transmisji wydarzeń sportowych), to jednak za każdym razem odsetek wskazań wśród ankietowanych z Poznania był wyższy o co najmniej 10 punktów procentowych. Poza tym, występowały także aktywności, w odniesieniu do których różnica była wyraźnie większa, wynosząca powyżej 45 punktów procentowych – badani w Poznaniu zdecydowanie częściej przypisywali dom do takich aktywności jak spożywanie alkoholu i jedzenie. Można to powiązać z obserwacjami wynikającymi z analizy innych pytań, które również wskazywały na dużą rolę domu w polskim społeczeństwie.

Chociaż różnice wyrażone w wielkości wskaźnika netto dotyczące pubów nie są tak wysokie, jak w przypadku niektórych innych lokalizacji, to warto zwrócić uwagę na ten typ przestrzeni. Charakterystyczne jest to, że chociaż co do zasady w analizowanym pytaniu Poznań osiąga wyższe wyniki, to pub był tym miejscem, które w przypadku siedmiu z dziesięciu aktywności było wskazywane częściej przez ankietowanych z Glasgow. Biorąc pod uwagę konkretne sposoby użytkowania przestrzeni, największa różnica dotyczy przypisania pubów do aktywności „jedzenie”. Może to wynikać z faktu, że wiele lokali tego typu mieszczących się w Glasgow ma w swojej ofercie nie tylko napoje, ale są także miejscami, w których można zjeść lunch lub kolację.

Restauracje, kawiarnie oraz centra handlowe należą do tych typów przestrzeni, w których co prawda występowały różnice, jednak dotyczą one przede wszystkim natężenia zjawiska. W przypadku centrów handlowych, rozbieżności pojawiała się tylko w przypadku jedzenia (26 punktów procentowych różnicy pomiędzy Poznaniem a Glasgow) oraz, w mniejszym stopniu, spotkania z partnerem biznesowym (2% w Glasgow, 16% w Poznaniu) i wspólnym wyjściu z partnerem (27% do 16%). Natomiast w przypadku lokali takich jak restauracje i kawiarnie, zasadniczo te same aktywności uzyskiwały wysoki wynik, a największa różnica (niecałe 19 punktów procentowych) wystąpiła w przypadku przyjęcia wizyty krewnych.

Do przestrzeni, w przypadku których występowały różnice o niewielkiej sile lub też pozbawione istotności statystycznej, należą: plac miejski, ulica i kompleks sportowy. Są to jednocześnie te przestrzenie, które uzyskały mały odsetek wskazań w niemal każdej kategorii (zrozumiałym wyjątkiem jest uprawianie sportu w kompleksie sportowym). Niewielka liczba wskazań ulicy jest zrozumiała ze względu na stacjonarny charakter większości aktywności wymienionych w pytaniu, a wynik kompleksu sportowego można tłumaczyć jego wyspecjalizowaniem – służy konkretnemu sposobowi spędzania czasu. Zastanawiające jednak jest to, że niewielu ankietowanych w odpowiedziach wskazywało plac miejski. W przypadku Poznania wyniki osiągały niecałe 20% dla aktywności zakładających interakcje międzyludzkie i spotkania towarzyskie (spotkanie ze znajomymi, wyjście z partnerem), ale w przypadku Glasgow jedynie wspólne wyjście z partnerem osiągnęło dwucyfrowy wynik.

5.3. Normy, opinie i podejścia

Istotnym aspektem przeprowadzonych badań, była identyfikacja tego, w jaki sposób ankietowani podchodzą do różnego rodzaju zachowań mających miejsce w przestrzeni publicznej. Badane były ich opinie i deklarowane podejścia względem sytuacji związanych z obecnością innych użytkowników przestrzeni, ich zachowaniem i sposobem, w jaki użytkują przestrzeń. W tej części badań zwrócono także uwagę na istnienie nieformalnych norm społecznych oraz tego, w jaki sposób korespondują one z normami formalnymi, np. przepisami prawa.

Akceptacja dla wybranych zachowań w przestrzeniach publicznych

Chcąc sprawdzić, jakie sposoby użytkowania przestrzeni są społecznie akceptowane, a jakie spotykają się z dezaprobatą, badanym przedstawiono jedenastu przykładowych zachowań zachodzących w miejscach publicznych – zostały one wybrane w taki sposób aby dotyczyły kwestii zgodności z prawem, okazywania uczuć, sytuacji potencjalnie

niekomfortowych oraz nawiązywania kontaktu z obcymi. Respondenci mogli wybrać, czy tego typu zachowania są według nich dopuszczalne (odpowiedź „tak”), niedopuszczalne (odpowiedź „nie”) bądź zaznaczyć odpowiedź: „nie mam zdania” (ryc.14). Dla wszystkich ocenianych zachowań wyliczono istotność statystyczną różnic międzygrupowych pomiędzy Poznaniem a Glasgow (dla przyjętego poziomu istotności $p < 0,05$) oraz wielkość efektu (współczynnik r).

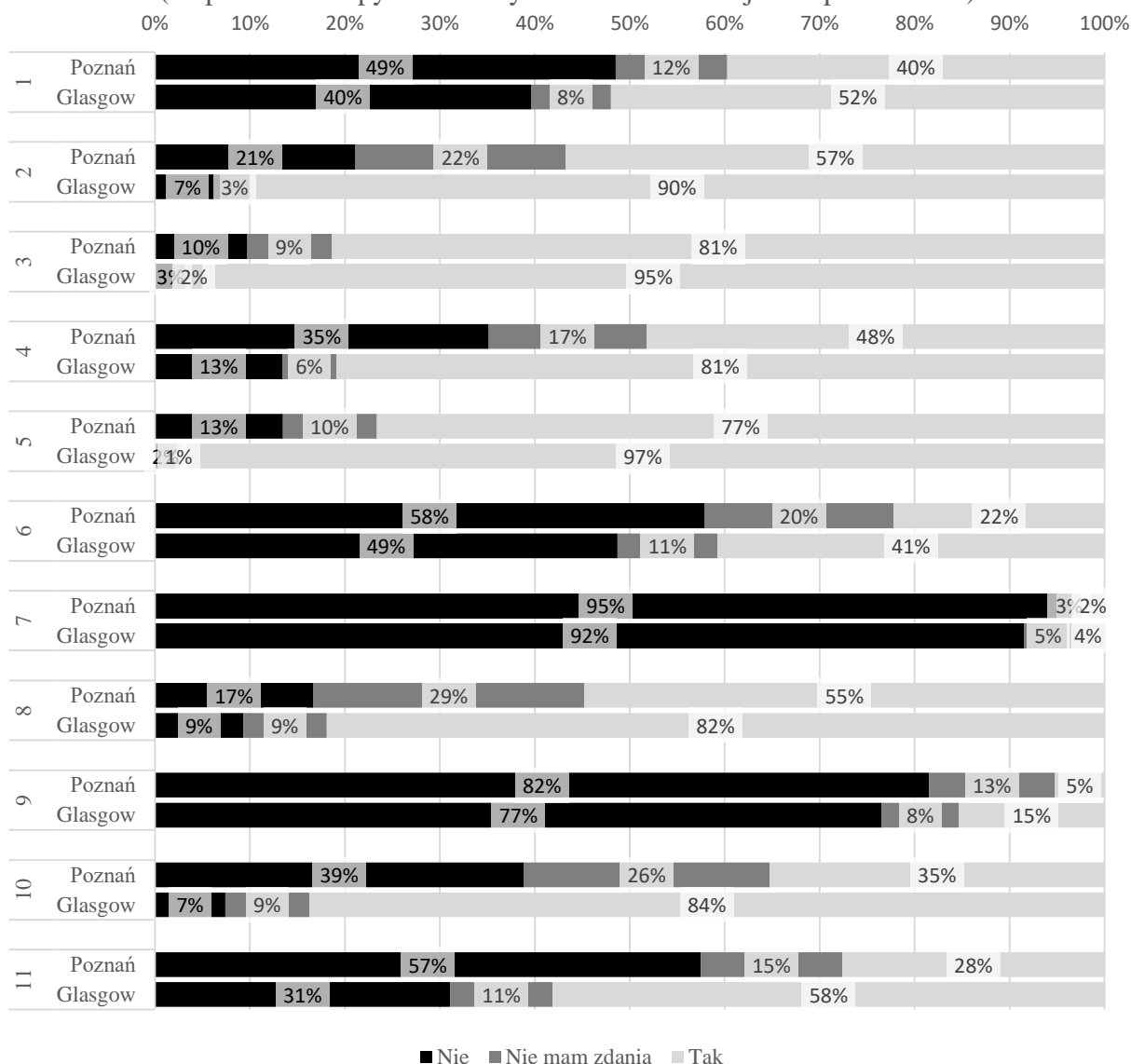
1. Picie piwa w miejscu publicznym ($p < 0,001$, $r = 0,1$)

W obu miastach jest to zachowanie niezgodne z prawem, pod karą grzywny, aczkolwiek w Polsce prawo to obowiązuje na szczeblu krajowym, natomiast w Glasgow jest ono ustalone lokalnie, przez władze miejskie. Nieco ponad połowa ankietowanych w Glasgow wyraziła opinię, że jest to dla nich zachowanie akceptowalne, 40% miało odmienne zdanie, a około 8% nie miało zdania w tej kwestii. W Poznaniu wartości te wynosiły odpowiednio niecałe 40% („tak”), 48,5% („nie”) i niecałe 12% („nie mam zdania”). Różnica nie była więc duża, z przewagą odpowiedzi „akceptujących” po stronie Glasgow. Jednocześnie warto pamiętać, że w Poznaniu na części terenów nad rzeką Wartą spożywanie alkoholu jest dozwolone, więc istnieje legalna możliwość picia piwa w obszarach uznawanych za publiczne.

2. Dosiadanie się do obcych siedzących na ławce ($p < 0,001$, $r = 0,3$)

W odpowiedziach na to pytanie widoczna jest wyraźna różnica pomiędzy ankietowanymi z obu badanych miast. 90% respondentów z Glasgow odpowiedziało, że jest to dla nich akceptowalne zachowanie, niecałe 7%, że nie, a około 3% ankietowanych nie miało zdania. Natomiast w Poznaniu, odpowiedzi kształtowały się w zdecydowanie odmienny sposób (57% uznało to za akceptowalne, 21% za nieakceptowalne, a 22% nie miało zdania). Jest to jeden z przypadków, w których widoczne jest wyraźne odmienne podejście do „obcego”, co na gruncie modeli kulturowych, może być wytłumaczone np. dużą różnicą w wymiarze „unikania niepewności” – dosiadanie się do kogoś, kogo się nie zna (albo sytuacja, w której ktoś taki dosiada się do nas) w zależności od okoliczności, może wymuszać kontakt (niekoniecznie chciany) lub powodować niezręczność w związku ze znalezieniem się w sytuacji, nad którą nie ma się kontroli.

Akceptacja wybranych zachowań w przestrzeni publicznej
(Odpowiedzi na pytanie - "czy takie zachowanie jest dopuszczalne")

1. Picie piwa w miejscu publicznym ($p < 0,001$, $r = 0,1$)
2. Dosiadanie się do obcych siedzących na ławce ($p < 0,001$, $r = 0,3$)
3. Przytulanie się w miejscu publicznym ($p < 0,001$, $r = 0,1$)
4. Całowanie się w miejscu publicznym ($p < 0,001$, $r = 0,3$)
5. Siadanie na trawie w parku ($p < 0,001$, $r = 0,2$)
6. Głośna rozmowa w miejscu publicznym, która jest słyszana przez obce osoby ($p < 0,001$, $r = 0,1$)
7. Wyrzucanie drobnych śmieci na trawnik lub ulicę ($p = 0,027$, $r < 0,1$)

8. Noszenie strojów charakterystycznych dla swojego narodu lub wspólnoty religijnej w miejscu publicznym ($p < 0,001$, $r = 0,03$)
9. Publiczna kłótnia członków rodziny ($p = 0,007$, $r = 0,1$)
10. Przerabianie nieużytkowanych obiektów kościelnych na obiekty usługowe ($p < 0,001$, $r = 0,5$)
11. Wypuszczanie psa w parku bez smyczy ($p < 0,001$, $r = 0,3$)

Rycina 14. Akceptacja wybranych zachowań i aktywności w przestrzeni publicznej w opinii badanych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

3. Przytulanie się w miejscu publicznym ($p < 0,001$, $r = 0,1$)

W przypadku tego pytania respondenci z obu miast w dużej mierze (95% w Glasgow oraz 81% w Poznaniu) wyrazili swoją akceptację dla takiej formy okazywania uczuć. Wynika z tego, że przytulanie się jest takim sposobem wyrażania bliskości, które nie budzi kontrowersji, ani nie sprawia, że inni użytkownicy przestrzeni czują się nieswojo. Wartość $r = 0,1$ świadczy o tym, że różnice pomiędzy Poznaniem i Glasgow są niewielkie, pomimo istotności statystycznej.

4. Całowanie się w miejscu publicznym ($p < 0,001$, $r = 0,3$)

W przeciwieństwie do przytulania z punktu trzeciego, w przypadku całowania, odpowiedzi ankietowanych z Glasgow i Poznania różniły się w znacznym stopniu. W przypadku Glasgow, nadal niemal 81% uznało tego typu zachowanie za akceptowalne, ponad 13% za nieakceptowalne, a niecałe 6% wstrzymało się od wyrażenia swojego zdania. Natomiast wśród ankietowanych z Poznania, „tak” odpowiedziało 48% respondentów, „nie” 35%, a „nie mam zdania” nieco ponad 16%. Taki wynik wskazuje na powściągliwość w okazywaniu uczuć oraz brak akceptacji dla fizyczności w przestrzeni publicznej. Oprócz tego koresponduje on także z wymiarem pobłażliwości z modelu kultury Hofstede, według którego Polska charakteryzuje się dużą powściągliwością oraz związaniem zasadami społecznymi. W rozkładzie odpowiedzi na to pytanie widoczna jest właśnie obecność norm regulujących dozwolone zachowania, nawet jeśli nie są one objęte sankcjami prawnymi.

5. Siadanie na trawie w parku ($p < 0,001$, $r = 0,2$)

W przypadku tego pytania, w obu badanych miastach, odsetek odpowiedzi „tak” był wysoki (ponad 97% w Glasgow i niecałe 77% w Poznaniu). Jednak nawet w tak wydawałoby się przyziemnej i prostej kwestii jak korzystanie z parkowej zieleni, 13,5% ankietowanych z Poznania odpowiedziało, że jest to zachowanie nieakceptowalne, a niecałe 10% nie miało na ten temat zdania. Ponownie, może świadczyć to o silnych nieformalnych regulacjach występujących w społeczeństwie, które powodują wyrażanie wątpliwości nawet w przypadku tego typu zachowania. Wśród respondentów z Glasgow, w przypadku korzystania z trawy w parku do siedzenia i spędzania wolnego czasu, tych wątpliwości praktycznie nie było, na co dobitnie wskazuje bardzo wysoki odsetek odpowiedzi „tak” w tym pytaniu.

6. Głośna rozmowa w miejscu publicznym, która jest słyszana przez osoby obce ($p < 0,001$, $r = 0,1$)

W tym przypadku również większy odsetek ankietowanych z Glasgow wyraził swoją akceptację (40,7% przy 22,2% dla Poznania), ale jednocześnie 48,7% badanych z Glasgow oraz 57,8% respondentów z Poznania odpowiedziało, że tego typu zachowanie nie jest akceptowalne. Wynika z tego, że rozmowa, która angażuje jako słuchaczy niezainteresowane osoby postronne, jest w mniejszym stopniu akceptowana niż np. pocałunki w miejscu publicznym. Może to wynikać z faktu, że jest to ingerencja w prywatność, której nie można właściwie w żaden sposób uniknąć w inny sposób, niż usuwając się z przestrzeni, w której ma ona miejsce. Tego typu zachowaniami cechują się kultury kontaktowe (np. w Europie są to np. kraje basenu Morza Śródziemnego), do których nie należy ani Polska, ani Wielka Brytania.

7. Wyrzucanie drobnych śmieci na trawnik lub ulicę ($p = 0,027$, $r < 0,1$)

To stwierdzenie spotkało się z niemal jednoznaczną negatywną reakcją ze strony ankietowanych z obu miast. Jest to przykład zachowania, które jest jednocześnie zakazane przez obowiązujące prawo i przez obowiązujące normy społeczne i jako takie zostało uznane za niedopuszczalne przez ponad 90% respondentów zarówno z Poznania jak i z Glasgow. Chociaż procedura statystyczna wykazała istnienie istotnej różnicy międzygrupowej, wielkość efektu jest na tyle mała, że nie można mówić o rzeczywistej rozbieżności wyników pomiędzy badanymi miastami.

8. Noszenie strojów charakterystycznych dla swojego narodu lub wspólnoty religijnej w miejscu publicznym ($p < 0,001$, $r = 0,3$)

Rozkład odpowiedzi na to pytanie jest interesujący, ponieważ w przypadku Glasgow, prawie 82% spośród respondentów uznało noszenie charakterystycznych strojów za dopuszczalne, a po ok. 9% wybrało odpowiedź „nie mam zdania” lub „nie jest akceptowalne”. Natomiast w przypadku Poznania, za dopuszczalne uznało to ok. 55% ankietowanych, ponad niecałe 17% odpowiedziało negatywnie, a aż 28% nie miało zdania. Mieszkańcy Glasgow na co dzień obcują z przedstawicielami różnych religii i narodowości – pod tym względem szkockie miasto jest dużo bardziej zróżnicowane niż Poznań. Odpowiedzi na to pytanie wskazują, że przyczynia się to do większej akceptacji odmienności. Fakt, że poznaniacy w mniejszym stopniu spotykają się w przestrzeni publicznej z osobami wywodzącymi się z różnych kultur, może być przyczyną dla której 1/4 respondentów z tego

miasta nie potrafiła wyrazić swojego zdania – być może sytuacja jest dla nich zbyt abstrakcyjna, zdarza się rzadko, a nie jest ich codziennością.

9. Publiczna kłótnia członków rodziny ($p=0,007$, $r=0,1$)

Jest to jedna z sytuacji, które są jednoznacznie negatywnie postrzegane przez respondentów zarówno z Glasgow (76,5% odpowiedzi „nie”) jak i z Poznania (81,5%). Chociaż analiza statystyczna wykazała, że różnica pomiędzy miastami jest istotna, to wyliczona wielkość efektu jest niska. Świadczy to o niewielkich różnicach zachodzących pomiędzy badanymi miastami w przypadku odpowiedzi na to pytanie.

10. Przerabianie nieużytkowanych obiektów kościelnych na obiekty usługowe ($p<0,001$, $r=0,5$)

Kwestia podejścia do obiektów sakralnych jest jedną z zasadniczych różnic, które można zaobserwować w przypadku obu badanych miast, o czym świadczy także współczynnik r , który osiągnął wielkość 0,5. Respondenci z Poznania podchodzą z dużą rezerwą do idei przekształcania obiektów religijnych na usługowe – taka zmiana jest akceptowalna dla 35% respondentów, niecałe 26% nie jest zdecydowana, a niecałe 39% uważa, że jest to niedopuszczalne. Natomiast ankietowani z Glasgow w ponad 83% odpowiedzieli „tak” na zadane pytanie, niecałe 9% nie miało zdania, a jedynie ok. 7,5% odpowiedziało „nie”. W szkockim mieście widok pubów, restauracji czy nawet domów zajmujących dawne gmachy świątynne nie jest niczym niecodziennym i respondenci dali temu wyraz w odpowiedziach na powyższe pytanie. Oprócz tego w Glasgow nawet obiekty wciąż pełniące funkcje religijne czasami działają także jako kawiarnie lub inne lokale usługowe. Jednocześnie warto zauważyć, że w Poznaniu przez dłuższy czas (od II wojny światowej do 2011 r.) w budynku nieużytkowanej synagogi funkcjonowała pływalnia, więc tego typu wykorzystanie obiektów o funkcji religijnej nie jest zjawiskiem nieobecnym w przestrzeni polskiego miasta.

11. Wypuszczanie psa w parku bez smyczy ($p<0,001$, $r=0,3$)

Wypuszczanie psa bez smyczy poza wyznaczonymi terenami jest niezgodne z prawem zarówno w Polsce jak i w Szkocji. Pomimo tego, dla niemal 60% ankietowanych z Glasgow jest to akceptowalne zachowanie – w przypadku respondentów z Poznania odpowiedź „tak” zaznaczyło niecałe 28% badanych. Jest to kolejny z przykładów, w którym można zaobserwować pośród badanych z obu miast różne podejścia do zachowań, niezgodnych z obowiązującymi regułami prawnymi. W sytuacjach dotyczących kwestii o niewielkiej

szkodliwości społecznej, ankietowani z Glasgow w mniejszym stopniu czuli się związani literą prawa, niż ci z Poznania.

Z odpowiedzi udzielanych na analizowane pytania wyłania się obraz mieszkańca Glasgow, dla którego przestrzenie publiczne miasta są obszarami, w których można zachowywać się swobodnie. Normy prawne, są raczej wskazówkami niż ściśle przestrzeganyymi regułami, a istotniejsze od brzmienia przepisów jest to, czy dane zachowanie wpływa na komfort innych użytkowników przestrzeni. W większym stopniu traktują przestrzeń publiczną jako dobro, z którego można dowolnie korzystać, o ile nie przeszkadza się w korzystaniu z niego innym. W porównaniu z nimi, ankietowani z Poznania wykazywali się mniejszą akceptacją dla zachowań niezgodnych z prawem i większą powściągliwością, np. w przypadku wykorzystania terenów zieleni.

W obu miastach badani podchodzili z dystansem do sytuacji, w których jakieś grupy zawłaszczają przestrzeń, poprzez głośne rozmowy lub kłótnie. Jednocześnie, respondenci z Glasgow z większą przychylnością patrzyli na sytuacje, w których dochodzi do bezpośredniego kontaktu z innymi użytkownikami przestrzeni. Zauważalne jest także większe przyzwolenie na wyrażanie swoich uczuć. Przejawy bliskości, takie jak całowanie i przytulanie się, spotykały się z dużą akceptacją ze strony uczestników badania w Szkocji. Badani Polacy byli pod tym względem bardziej negatywnie nastawieni i w mniejszym stopniu akceptowali tego typu zachowania. Warto również zauważyć, że w przypadku stwierdzenia dotyczącego zmiany funkcji obiektów sakralnych i obcowania w przestrzeni publicznej z mniejszościami etnicznymi lub religijnymi, ankietowani w Poznaniu stosunkowo często (ponad 25% odpowiedzi) wskazywali, że nie mają zdania na ten temat. Są to zjawiska z którymi spotykają się rzadziej niż mieszkańcy Glasgow i stąd może wynikać zachowawcze podejście do tych tematów.

Reakcja na przykładowe sytuacje mające miejsce w przestrzeni publicznej

Inny podejściem do badania norm i opinii na temat użytkowników i użytkowania przestrzeni publicznych było przedstawienie respondentom piętnastu przykładowych sytuacji. Ankietowani mieli ocenić swoje odczucie, na podstawie pięciostopniowej skali opisowej:

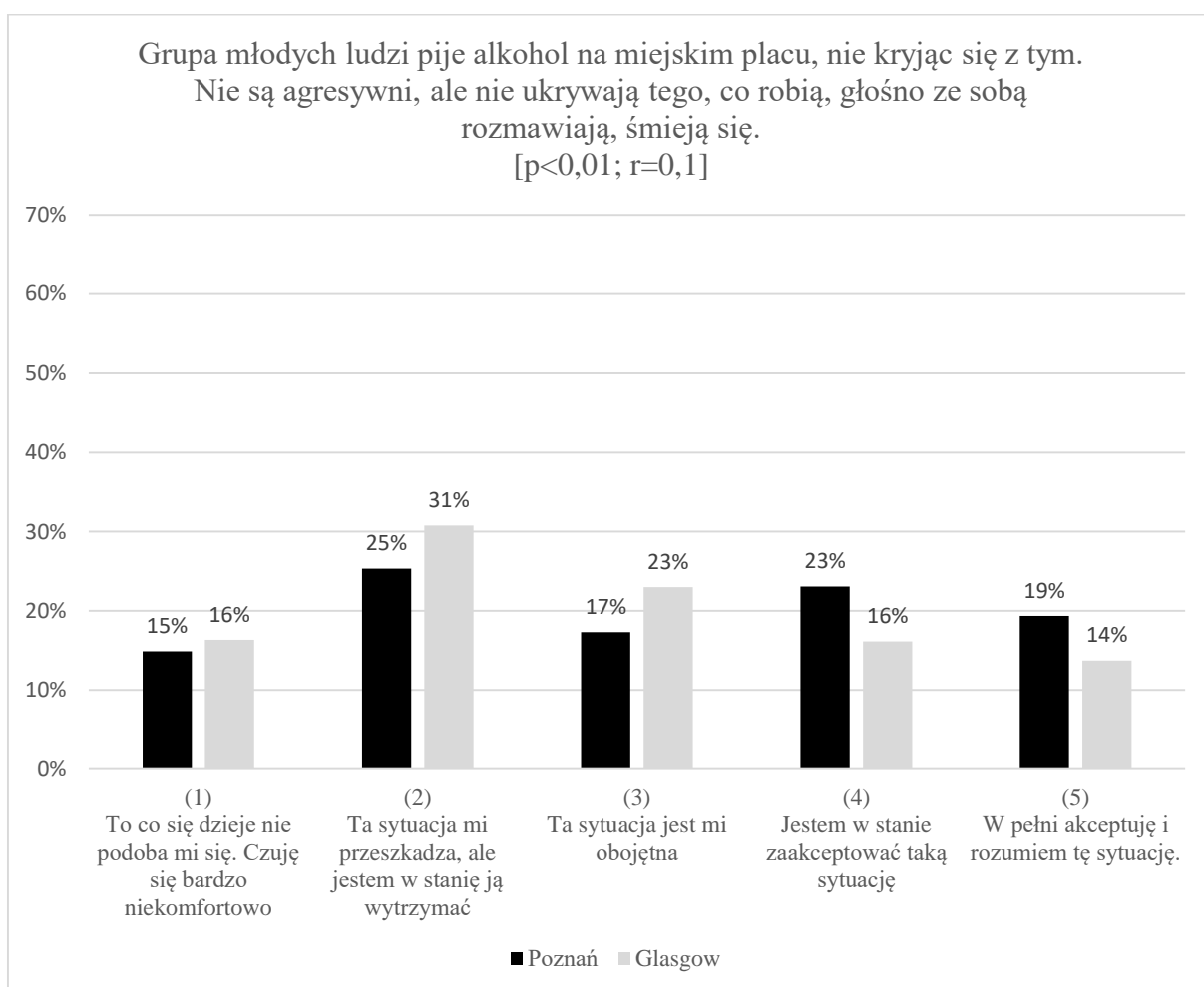
1. to co się dzieje nie podoba mi się. Czuję się bardzo niekomfortowo;
2. ta sytuacja mi przeszkadza, ale jestem w stanie ją wytrzymać;
3. ta sytuacja jest mi obojętna;
4. jestem w stanie zaakceptować taką sytuację;

5. w pełni akceptuję i rozumiem tę sytuację.

Na potrzeby analizy danych zawartej w dalszej części rozdziału, oceny 1 i 2 są określane jako negatywne, 3 – neutralna, a 4 i 5 – pozytywne.

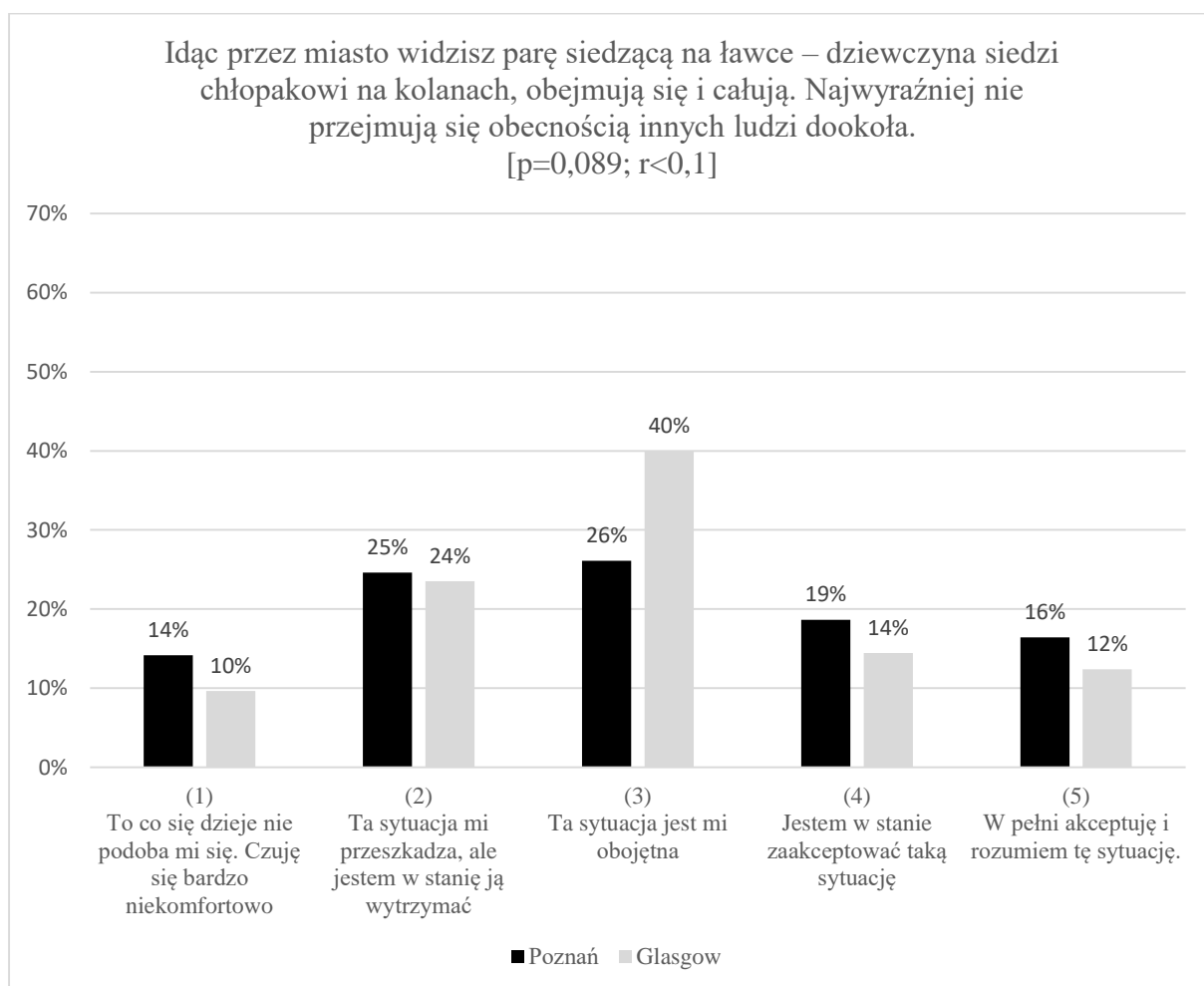
Sytuacje poddawane ocenie dotyczyły m.in. kwestii takich jak: reakcja na innych użytkowników przestrzeni publicznych (w tym grupy „niechciane” lub zawłaszczające przestrzeń), konfrontacja z „obcym”, wykorzystanie przestrzeni publicznych do różnego rodzaju działalności, okazywanie uczuć w miejscu publicznym. Uzyskane wyniki analizowano pod względem różnic zachodzących pomiędzy odpowiedziami ankietowanych z Glasgow i Poznania. Poziom istotności obserwowanych różnic występujących pomiędzy próbami pochodzącymi z obu miast został zmierzony za pomocą testu nieparametrycznego U Manna-Whitneya, a siłę zjawiska przedstawiono za pomocą wskaźnika r.

Rycina 15. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Grupa młodych ludzi pije alkohol na miejskim placu, nie kryjąc się z tym. Nie są agresywni, ale nie ukrywają tego, co robią, głośno ze sobą rozmawiają, śmieją się.”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

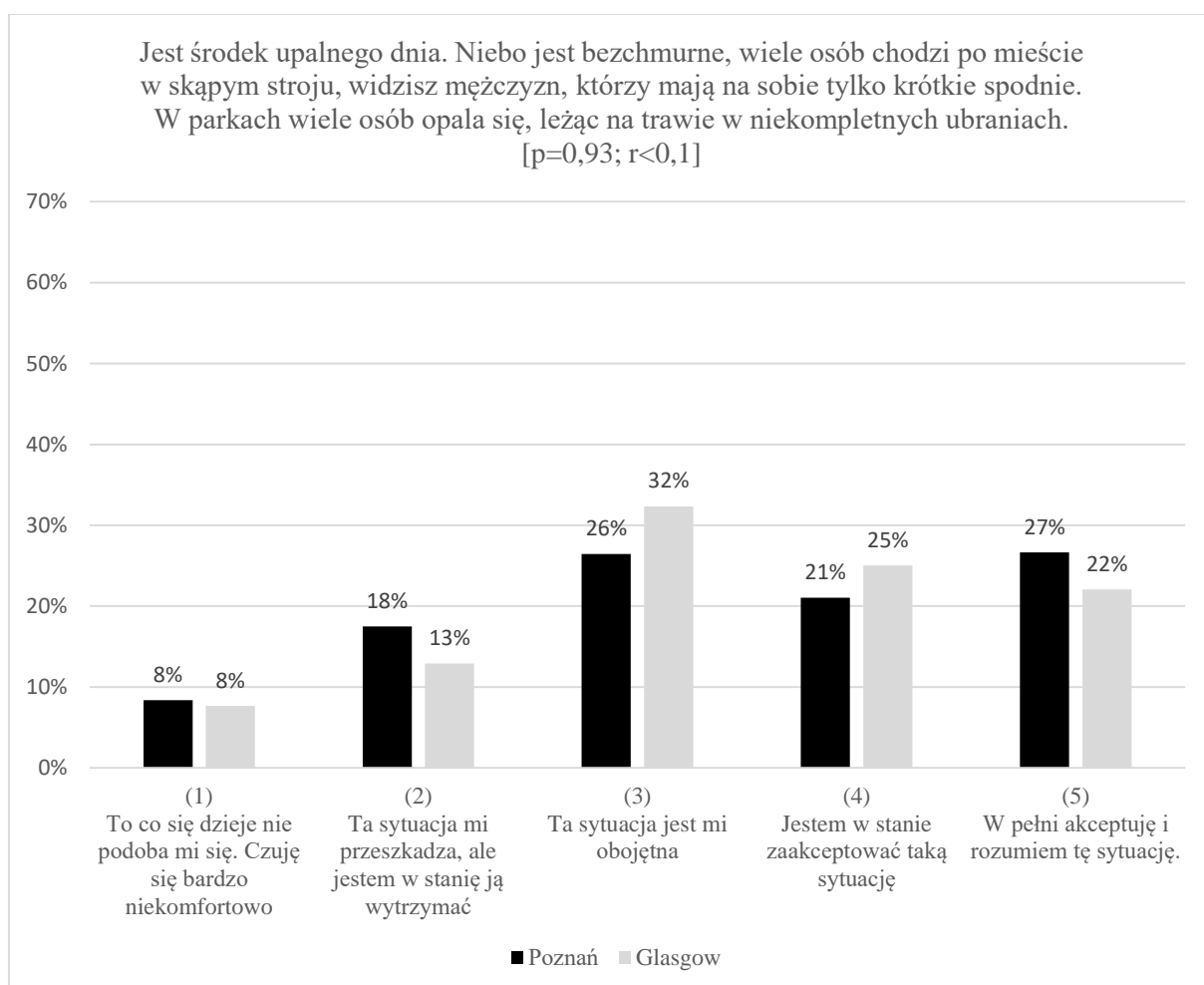
Ankietowani z Poznania, co do zasady w większym stopniu niż ankietowani z Glasgow, akceptowali obecność alkoholu w miejscu publicznym (ryc.15) – w ich przypadku odpowiedzi pozytywne stanowiły 42%, w porównaniu z 30% odpowiedzi pozytywnych w szkockim mieście. Różnica pomiędzy miastami była istotna statystycznie ($p < 0,01$), aczkolwiek przy niskiej sile obserwowanego zjawiska ($r = 0,1$). Warto zauważyć, że w przypadku innych pytań, które podejmowały temat spożywania alkoholu w miejscu publicznym, Szkoci byli zwykle bardziej liberalni w swoich odpowiedziach niż Polacy. Możliwość wypicia piwa w parku bez obawy o konsekwencje ze strony służb porządkowych była również jednym z tematów podnoszonych przez uczestników wywiadów indywidualnych. Tak więc biorąc pod uwagę całość przeprowadzonych badań można zauważyć, że odczucia badanych z Glasgow na temat spożywania alkoholu w przestrzeni publicznej są niejednoznaczne.

Rycina 16. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Idąc przez miasto widzisz parę siedzącą na ławce – dziewczyna siedzi chłopakowi na kolanach, obejmują się i całują. Najwyraźniej nie przejmują się obecnością innych ludzi dookoła.”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Opinie dotyczące publicznego okazywania sobie uczuć przez dwoje ludzi (ryc. 16) były bardziej spolaryzowane w przypadku badanych z Poznania, natomiast aż 40% ankietowanych z Glasgow wybrało odpowiedź neutralną. Podobnie jak przy poprzedniej analizowanej sytuacji, tutaj również wyniki nie są do końca spójne z wnioskami wynikającymi z analizy odpowiedzi udzielonych w innych pytaniach. Badani w Glasgow w sytuacjach związanych z publicznym okazywaniem uczuć zwykle akceptowali takie zachowania w większym stopniu niż Polacy, natomiast w tym przypadku suma odpowiedzi pozytywnych była większa w przypadku respondentów z Poznania. Należy zauważyć, że przeprowadzony test wykazał, że obserwowane różnice wyników pomiędzy badanymi miastami nie są istotne statystycznie ($p=0,089$).

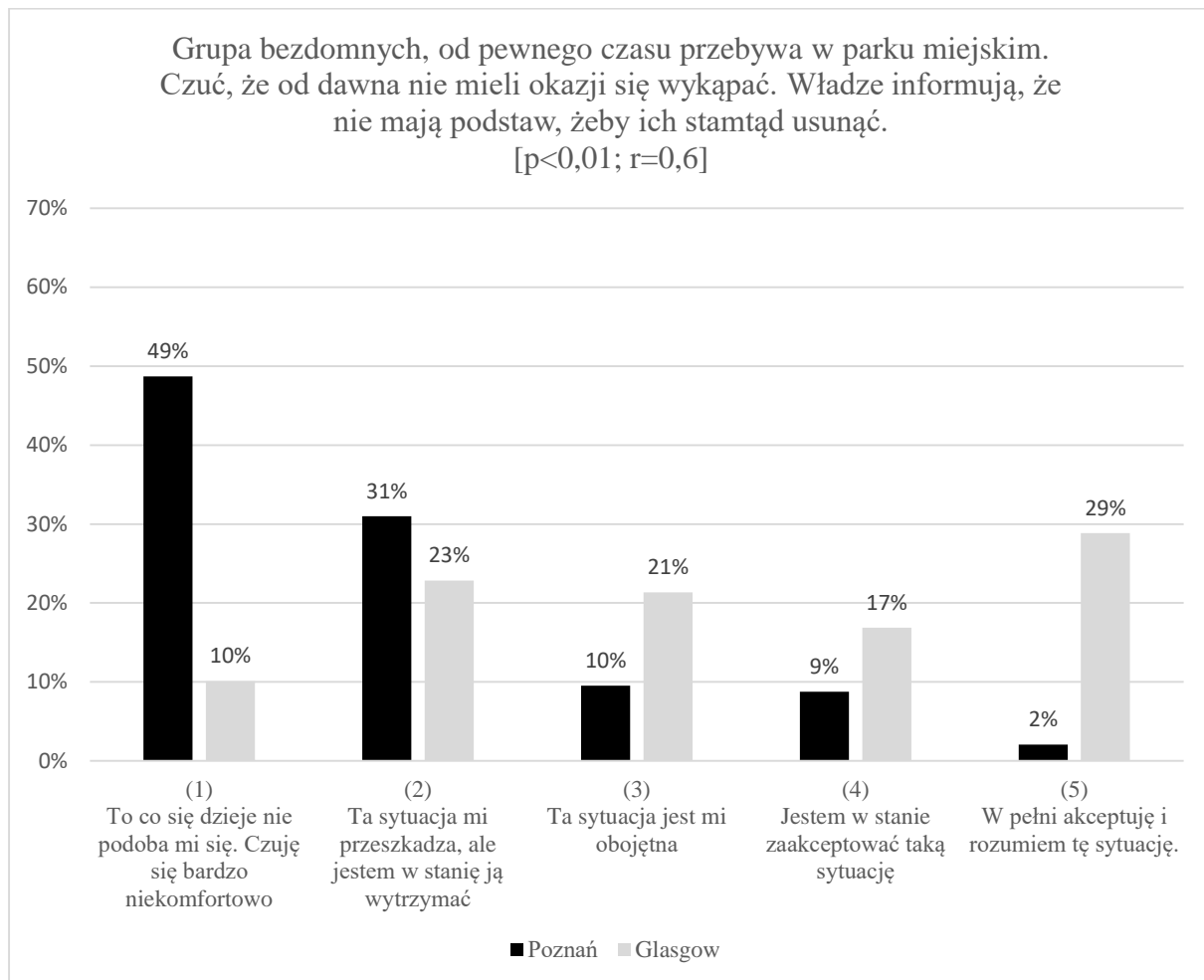

Rycina 17. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Jest środek upalnego dnia. Niebo jest bezchmurne, wiele osób chodzi po mieście w skąpym stroju, widzisz mężczyzn, którzy mają na sobie tylko krótkie spodnie. W parkach wiele osób opala się, leżąc na trawie w niekompletnych ubraniach”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

W przypadku sytuacji dotyczącej swobodnego podejścia do stroju – opalania się lub zdejmowania części garderoby w gorące dni (ryc. 17), odsetek odpowiedzi pozytywnych był

niemal identyczny w obu miastach – wyniósł 47% w Glasgow i niecałe 48% w Poznaniu. Ankietowani z Glasgow nieco rzadziej wybierali odpowiedzi negatywne, a częściej odpowiedź neutralną (różnica 5 punktów procentowych). Podobnie jak w przypadku poprzedniej opisywanej sytuacji na podstawie testu statystycznego nie stwierdzono wystąpienia istotnej różnicy pomiędzy odpowiedziami badanych z obu miast ($p=0,93$). Rozkład wyników pozwala domniemywać, że respondenci z obu miast nie czują się niekomfortowo na widok osób korzystających ze słońca w przestrzeni miejskiej.

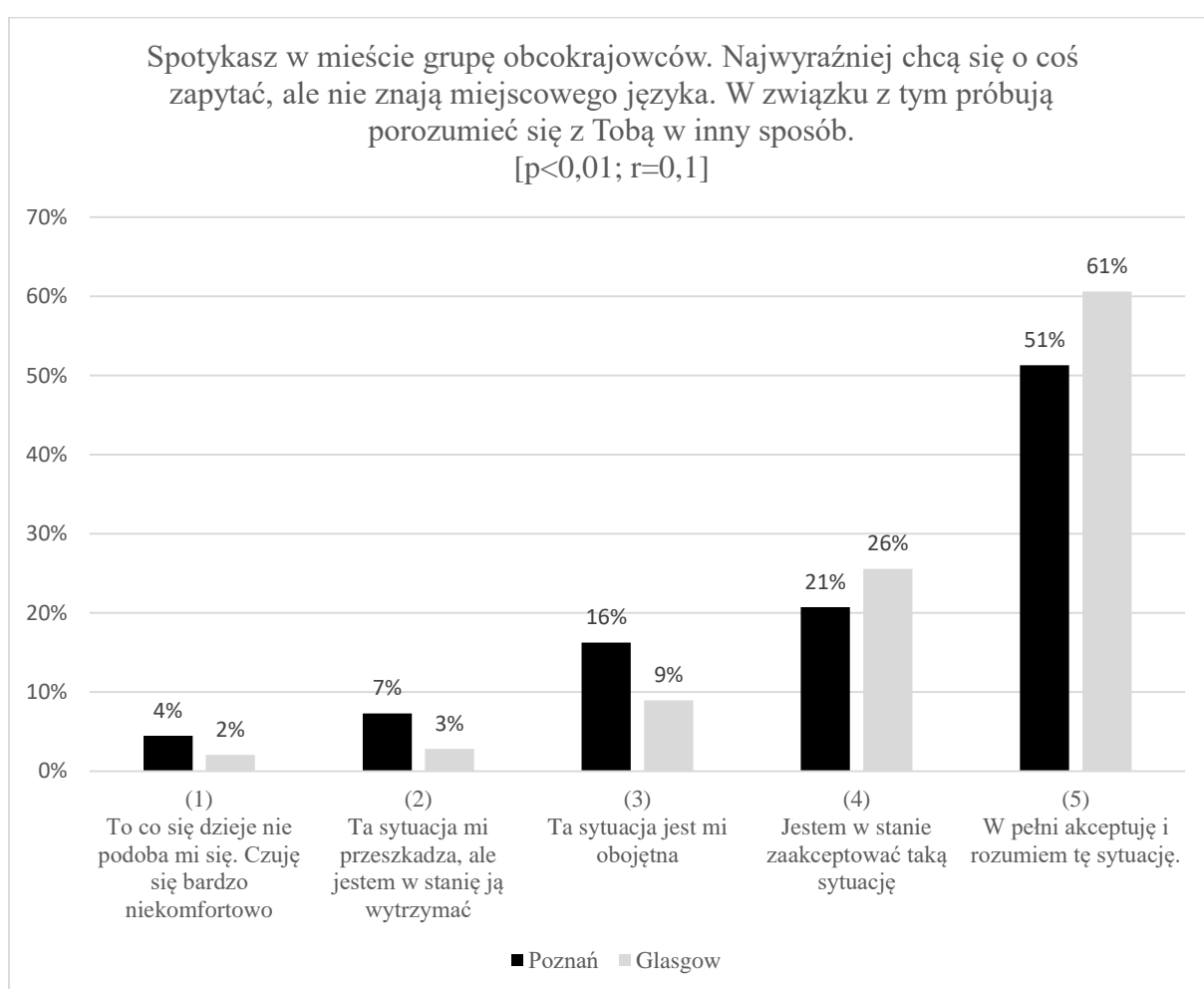

Rycina 18. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Grupa bezdomnych, od pewnego czasu przebywa w parku miejskim. Czuć, że od dawna nie mieli okazji się wykąpać. Władze informują, że nie mają podstaw, żeby ich stamtąd usunąć”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Kwestia podejścia do osób bezdomnych to jeden z aspektów życia miejskiego, na które badani zwracali uwagę także w przypadku innych pytań. Respondenci często wskazywali występowanie takich osób jako czynnik utrudniający korzystanie z przestrzeni publicznej, a także jedno ze zjawisk, będących powodem do wstydu dla mieszkańców. W opisywanej sytuacji, w której grupa bezdomnych koczuje w miejskim parku (ryc. 18), badani z Poznania w niemal

80% wybrali odpowiedzi negatywne, wskazując w ten sposób, że obecność bezdomnych jest czymś, co sprawia, że czują się niekomfortowo, że jest to sytuacja, która im przeszkadza. Wśród respondentów z Glasgow tendencja ta nie jest tak bardzo widoczna, warto zauważyć, że najczęściej wskazywali oni odpowiedź „5” (w pełni akceptuję i rozumiem tę sytuację), a odpowiedź nr „1” pojawiała się najrzadziej. Wyraźne różnice potwierdzone są także wysoką wielkością efektu ($r=0,6$) i istotnością statystyczną na poziomie $p<0,01$. Analiza innych wykonanych badań pozwala wysnuć wniosek, że badani Szkoci traktowali bezdomność jako problem systemowy, nie reagując jednak niechęcią na poziomie jednostkowym. W odpowiedziach otwartych w ankiecie pojawiały się stwierdzenia mówiące o tym, że władze powinny wspomóc bezdomnych.

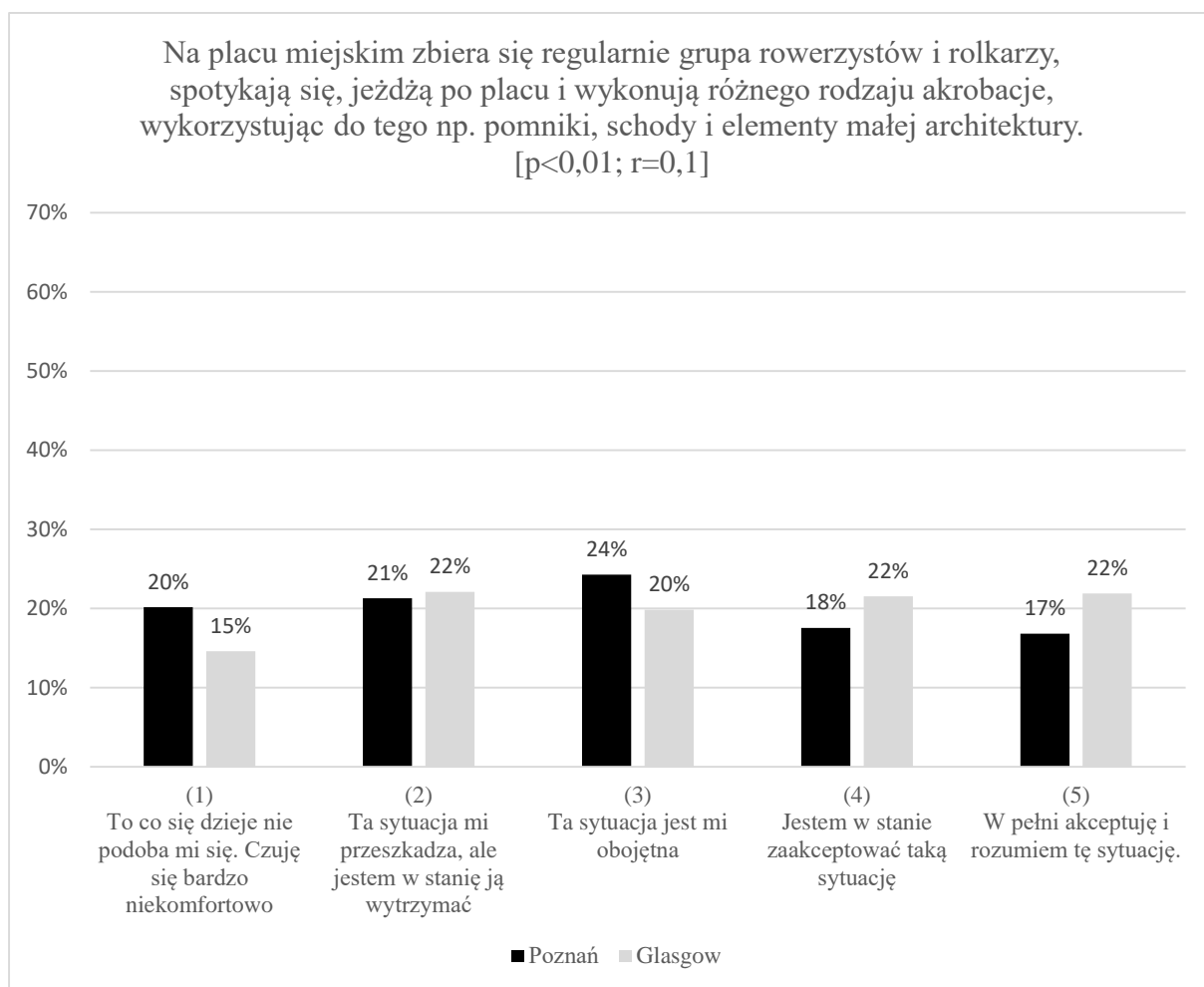

Rycina 19. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Spotykasz w mieście grupę obcokrajowców. Najwyraźniej chcą się o coś zapytać, ale nie znają miejscowego języka. W związku z tym próbują porozumieć się z Tobą w inny sposób”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Spotkanie z obcokrajowcami potrzebującymi pomocy (ryc.19) to przykład sytuacji, na którą w pozytywny sposób zareagowali badani z obu miast. Odsetek odpowiedzi pozytywnych

w Glasgow wyniósł 86%, natomiast w Poznaniu 72%, a w obu przypadkach co najmniej połowa ankietowanych wskazało odpowiedź „5”. Pomiedzy oboma miastami występują różnice ($p < 0,01$), które są istotne statystycznie, jednak miara wielkości efektu ($r = 0,1$) wskazuje na niewielkie rozbieżności w odpowiedziach obu grup. Pomimo tego, że zwykle w pytaniach dotyczących kontaktów z obcymi respondenci z Poznania byli bardziej wycofani, opisana sytuacja spotkała się z ich aprobatą. Można to tłumaczyć faktem, że ma ona miejsce w neutralnym miejscu, niejako „w biegu”, nie prowadzi do dłuższej interakcji, jak ma to miejsce w przypadku kwestii tego typu kontaktów podnoszonych w innych pytaniach.

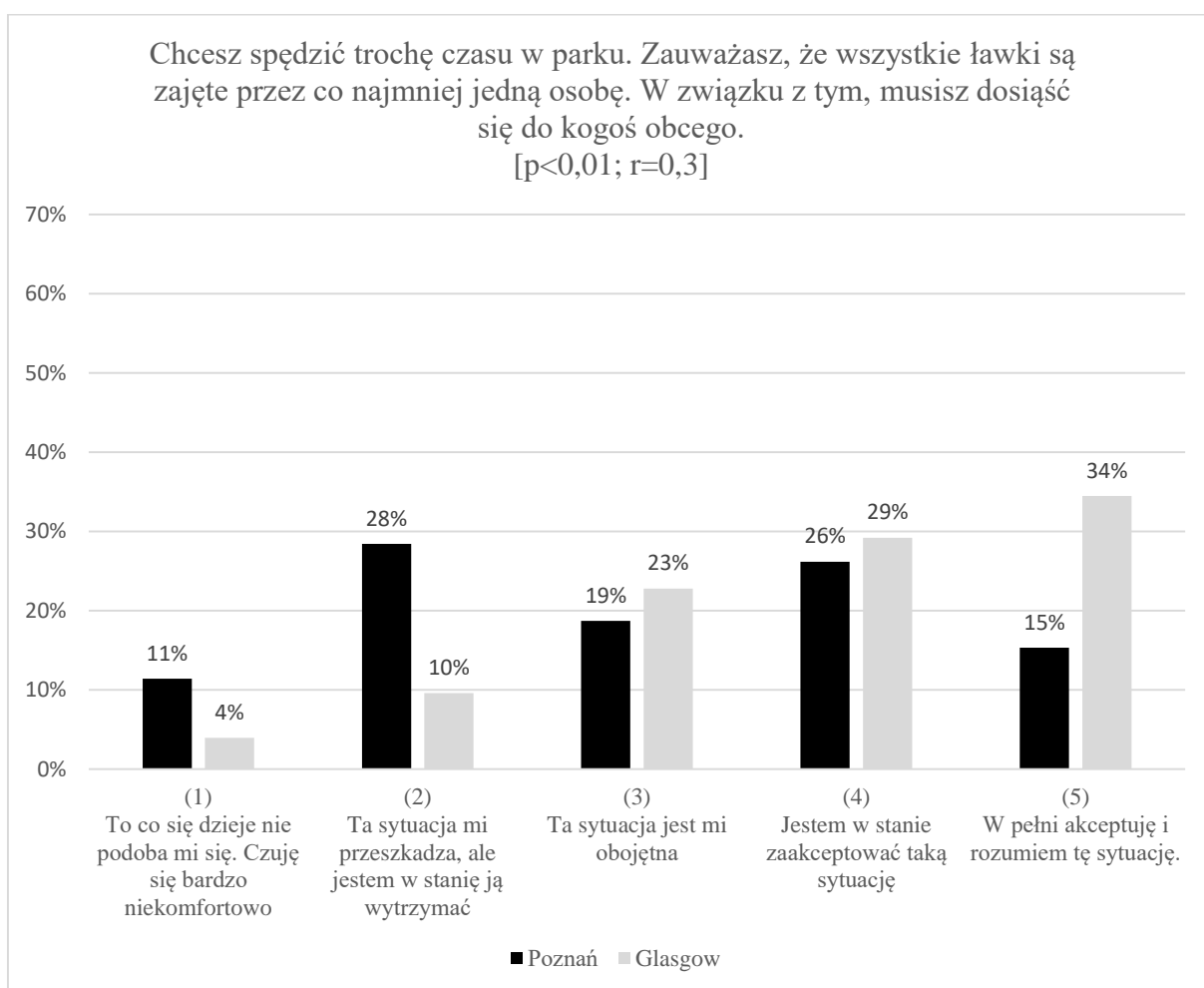

Rycina 20. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Na placu miejskim zbiera się regularnie grupa rowerzystów i rolkarzy, spotykają się jeżdżą po placu i wykonują różnego rodzaju akrobacje, wykorzystując do tego np. pomniki, schody i elementy małej architektury”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Następna sytuacja przedstawiona ankietowanym do oceny dotyczy korzystania z przestrzeni publicznej przez konkretną grupę użytkowników: sportowców miejskich, takich jak deskorolkarze, rolkarze i rowerzyści (ryc. 20). W obu miastach przedstawiciele tych grup

korzystają nie tylko z dedykowanych im miejsc, ale także z przestrzeni publicznych, przykładem jest teren przed poznańską operą, a także George's Square w Glasgow. Odpowiedzi na to pytanie są zbliżone wśród ankietowanych z obu miast i, pomimo istotności statystycznej na poziomie $p < 0,01$, nie można zaobserwować zbyt dużych różnic (wskaźnik r wynosi 0,1), aczkolwiek daje się zauważyć, że tego typu aktywność spotyka się z nieco większą akceptacją w Glasgow (suma odpowiedzi pozytywnych jest wyższa o 9 punktów procentowych).

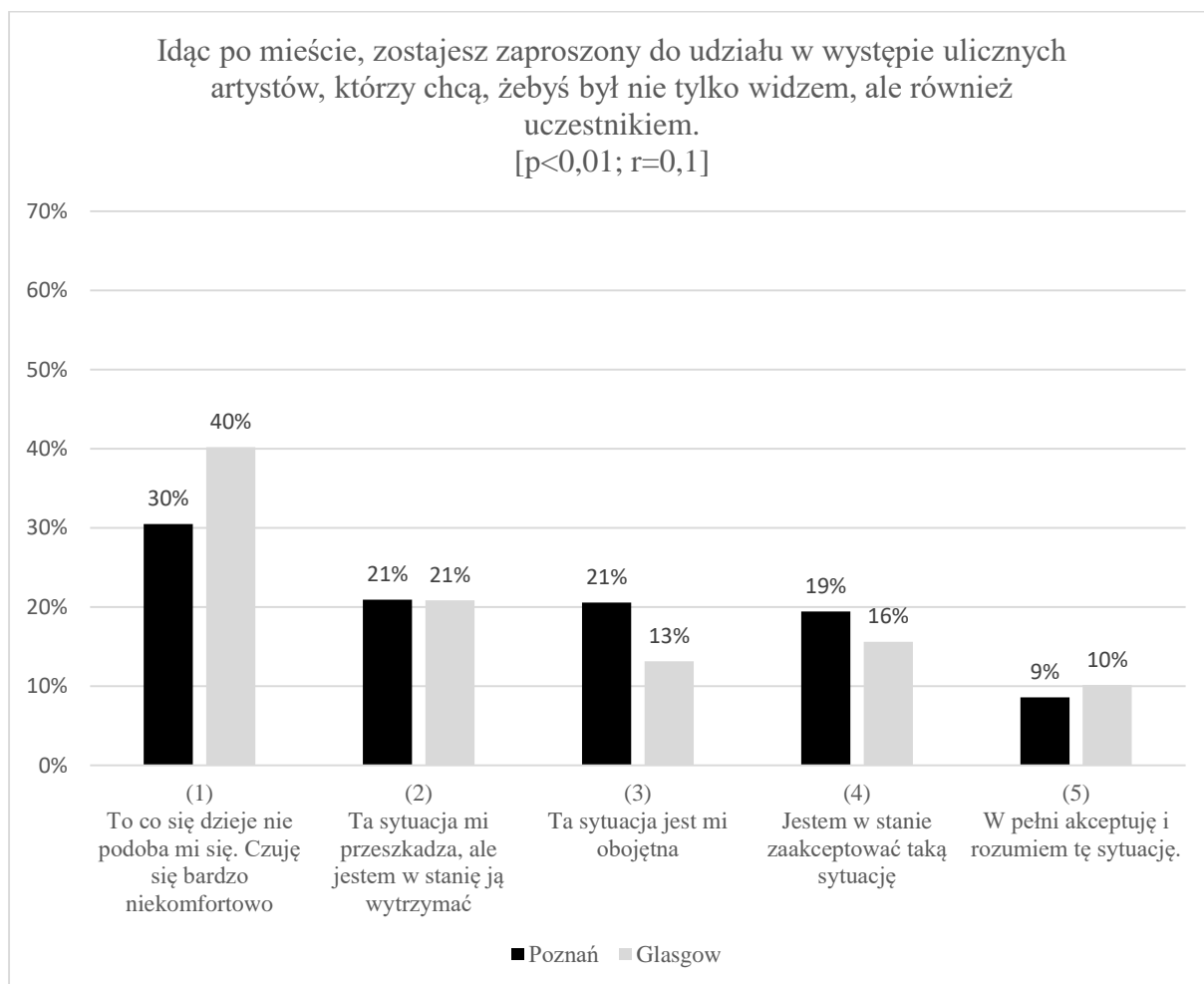

Rycina 21. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Chcesz spędzić trochę czasu w parku. Zauważasz, że wszystkie ławki są zajęte przez co najmniej jedną osobę. W związku z tym, musisz dosiąść się do kogoś obcego”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Dosiadanie się do kogoś zajmującego ławkę w parku to jedna z sytuacji, które dotyczą zachodzących w przestrzeniach publicznych interakcji z obcymi. W tym przypadku, obserwowane różnice w wynikach (ryc.21) są zbliżone do tych uzyskanych w innych pytaniach z których wynikało, że ankietowani z Poznania z większą rezerwą podchodzą do takich kontaktów. Mieszkańcy Glasgow w ponad 63% wskazywali odpowiedzi pozytywne, w 23% stwierdzili, że sytuacja jest im obojętna, a jedynie około 13% stwierdziło, że czuliby się w takiej

sytuacji niekomfortowo. W przypadku badanych poznaniaków, wartości te wynosiły odpowiednio: 41%, 19% i niecałe 40%. Widoczna jest także różnica w przypadku skrajnych stanowisk: odsetek odpowiedzi „w pełni akceptuję i rozumiem tę sytuację” był wśród ankietowanych z Glasgow wyższy o niemal 20 punktów procentowych. W omawianym pytaniu współczynnik r przyjął wartość 0,3, co, razem z istotnością statystyczną na poziomie $p < 0,01$, pozwala przyjąć, że reakcje badanych w obu miastach różnią się od siebie.

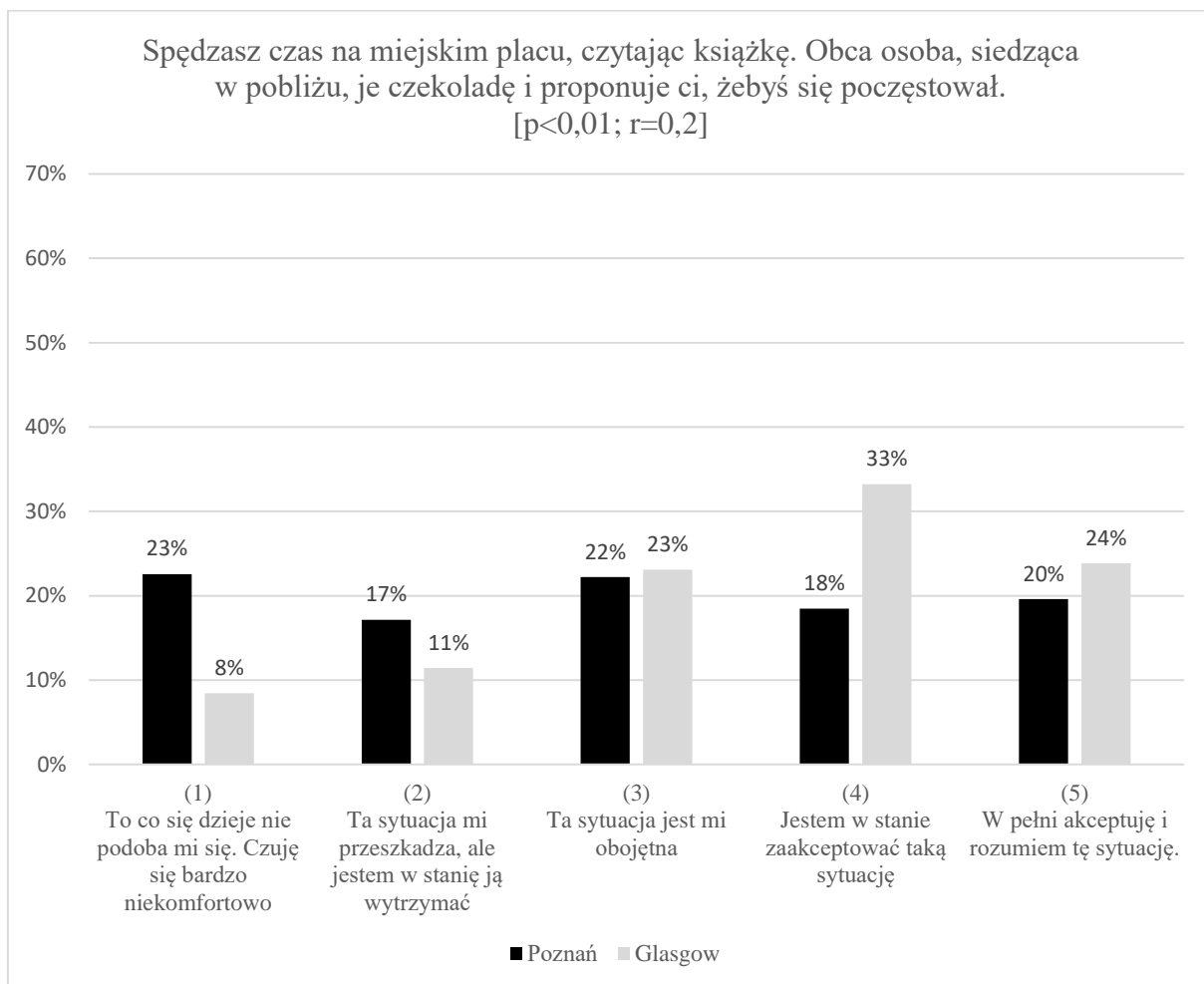
Rycina 22. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Idąc po mieście, zostajesz zaproszony do udziału w występie ulicznych artystów, którzy chcą, żebyś był nie tylko widzem, ale również uczestnikiem”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Zaproszenie do udziału w show artystów ulicznych (ryc. 22) jest jedną z tych sytuacji, które zostały ocenione przez ankietowanych jako najmniej komfortowe. Miało to miejsce zarówno w Poznaniu, jak i w Glasgow, którego mieszkańcy w znacznie większym stopniu są przyzwyczajeni do występów artystów ulicznych, gdyż jest to zjawisko bardziej powszechne w szkockim mieście. Z udzielonych odpowiedzi, a szczególnie bardzo wysokiego odsetka odpowiedzi nr „1”, który w Glasgow wyniósł 40%, można wnioskować, że mieszkańcy,

choć uważają sztukę za istotny składnik życia publicznego, chcą jednocześnie, by zachowane były pewne zasady dotyczące interakcji artystów z przechodniami. Ankietowani z Poznania także oceniali tego typu sytuację negatywnie lub neutralnie (51% odpowiedzi negatywnych, z czego 30% to odpowiedzi nr „1”, a także 20% wskazań „jest mi to obojętne”). Różnica pomiędzy Poznaniem a Glasgow jest istotna statystycznie, ale wartość $r=0,1$ wskazuje na niewielką siłę zależności odpowiedzi na to pytanie od miasta, w którym wykonywano badanie.

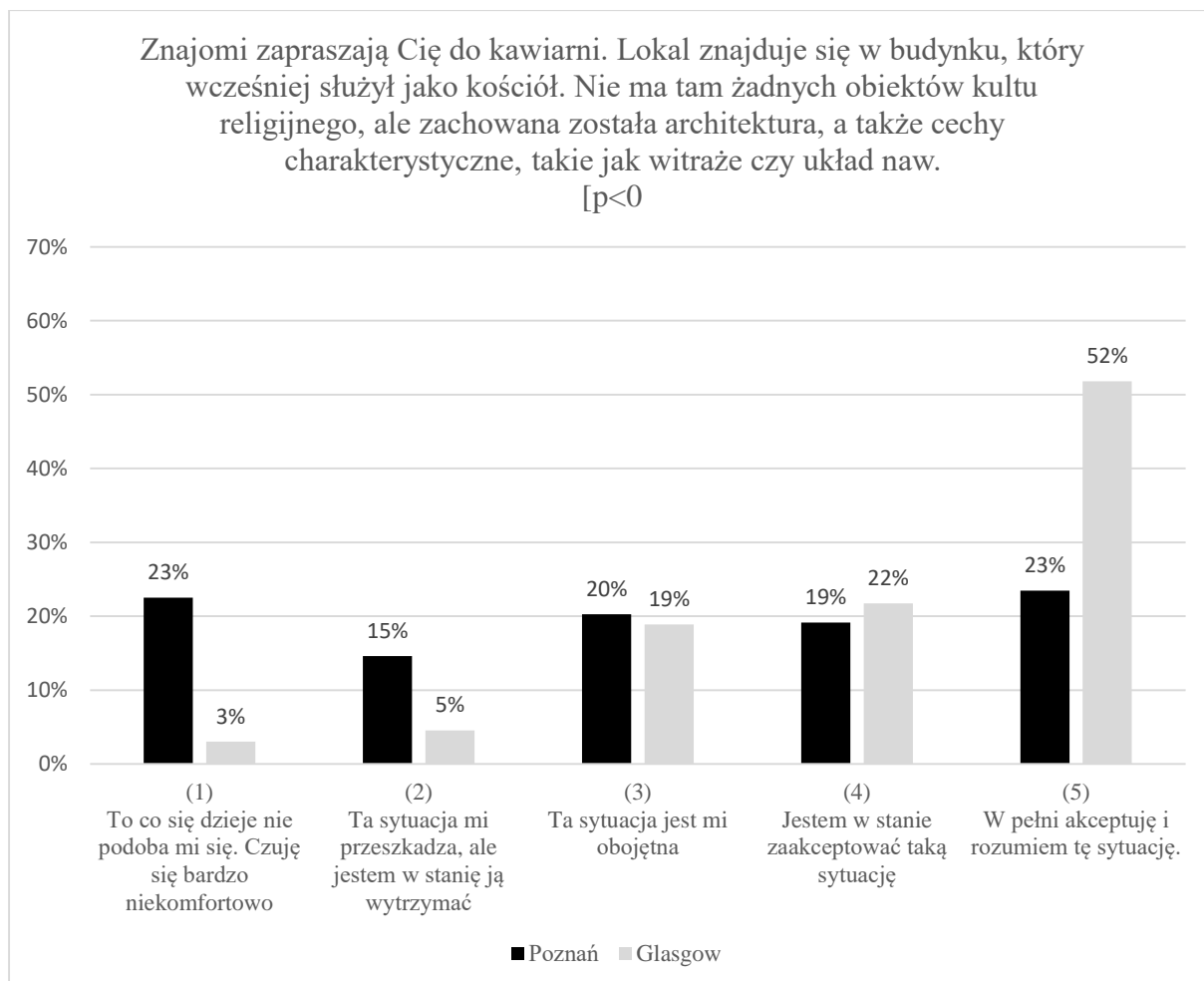

Rycina 23. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Spędzasz czas na miejskim placu, czytając książkę. Obca osoba, siedząca w pobliżu, je czekoladę i proponuje ci, żebyś się poczęstował.”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Jedną z przedstawianych sytuacji dotyczy bycia częstowanym czekoladą przez obcą osobę (ryc. 23). Wpasowuje się ona w, widoczną także w przypadkach innych pytań, kwestię podejścia do obcych i interakcji z nimi. Ponad połowa ankietowanych z Glasgow (33% odpowiedzi „4” i 23% odpowiedzi „5”) wskazywała, że akceptują i czują się komfortowo w sytuacji, kiedy ktoś obcy proponuje im poczęstowanie się jedzeniem. Niecałe 20% wybrało

odpowiedzi negatywne. W przypadku badanych w Polsce, odpowiedzi negatywne i pozytywne stanowiły po niecałe 40%, z czego ponad 1/5 ankietowanych wskazała, że czuje się bardzo niekomfortowo (w Glasgow było to jedynie 8%). Poziom istotności opisywanych różnic wynosi $p < 0,01$, natomiast współczynnik r przyjmuje wartość 0,2, co świadczy o niewielkim, ale jednak istniejącym zróżnicowaniu w udzielanych odpowiedziach.

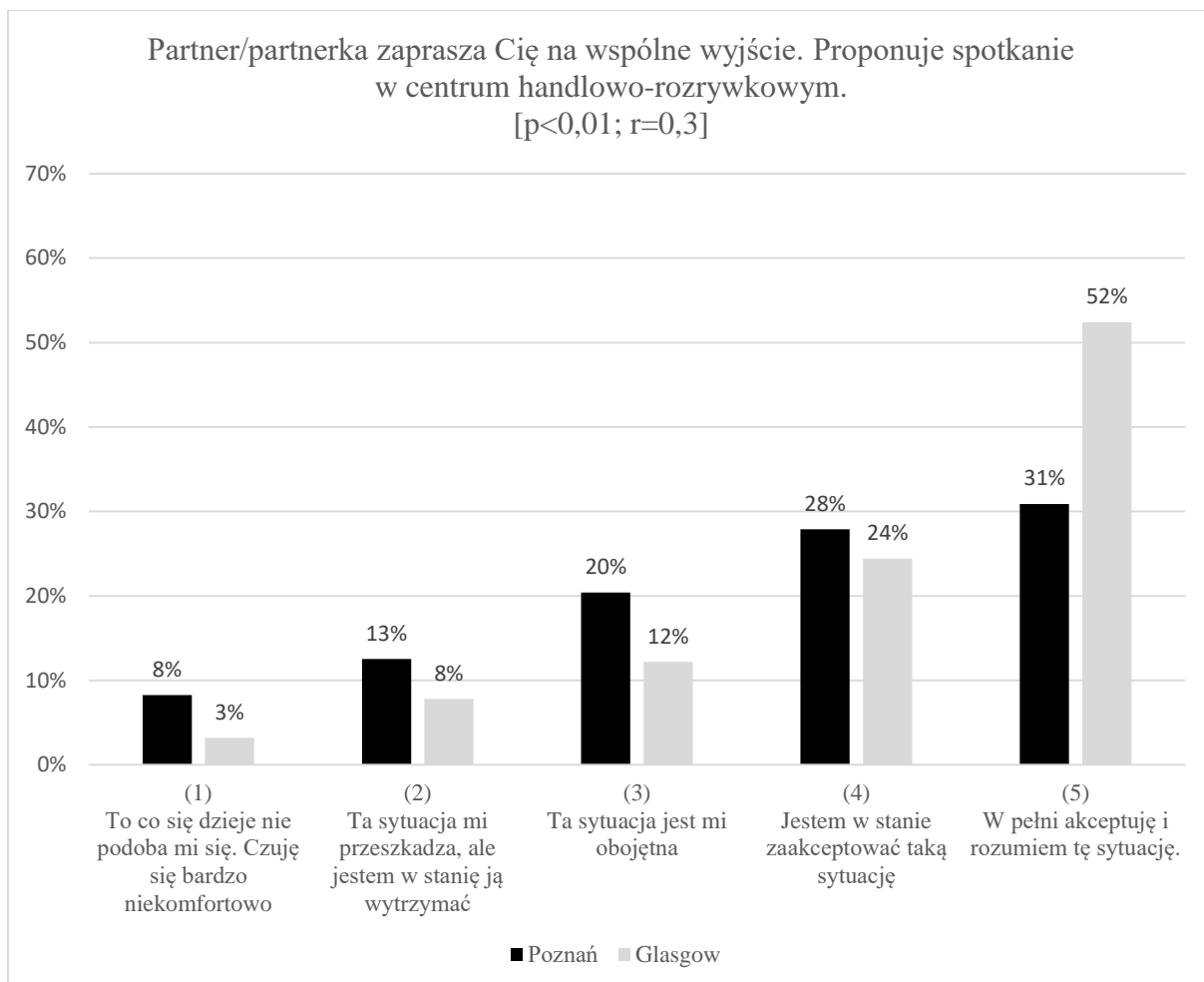

Rycina 24. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Znajomi zapraszają Cię do kawiarni. Lokal znajduje się w budynku, który wcześniej służył jako kościół. Nie ma tam żadnych obiektów kultu religijnego, ale zachowana została architektura, a także cechy charakterystyczne, takie jak witraże, czy układ naw”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Pobyt w budynku, który pełnił wcześniej funkcję sakralną, a następnie został przekształcony na lokal usługowy to jedna z tych sytuacji, w których różnice w odczuciach badanych z Poznania i Glasgow były najbardziej rozbieżne (ryc. 24), o czym świadczy również wartość wielkości efektu: $r = 0,4$, przy istotności statystycznej na poziomie $p < 0,01$. O ile w przypadku poznaniaków odpowiedzi w tym pytaniu rozkładały się mniej więcej równo na skali ocen (w granicach od 18% do 23% dla każdej z pięciu opcji), to ankietowani z Glasgow

zaledwie w niecałych 8% wskazali odpowiedzi negatywne, 19% nie miało zdania na ten temat, a ponad 70% wybrało którąś z odpowiedzi pozytywnych, w tym aż 51% stwierdziło, że „w pełni rozumie i akceptuje tę sytuację”, a negatywne odpowiedzi wybrało niecałe 8% z nich. Ponownie można zauważyć, że jest to charakterystyczna reakcja na wykorzystanie obiektów religijnych niezgodnie z ich pierwotną funkcją.

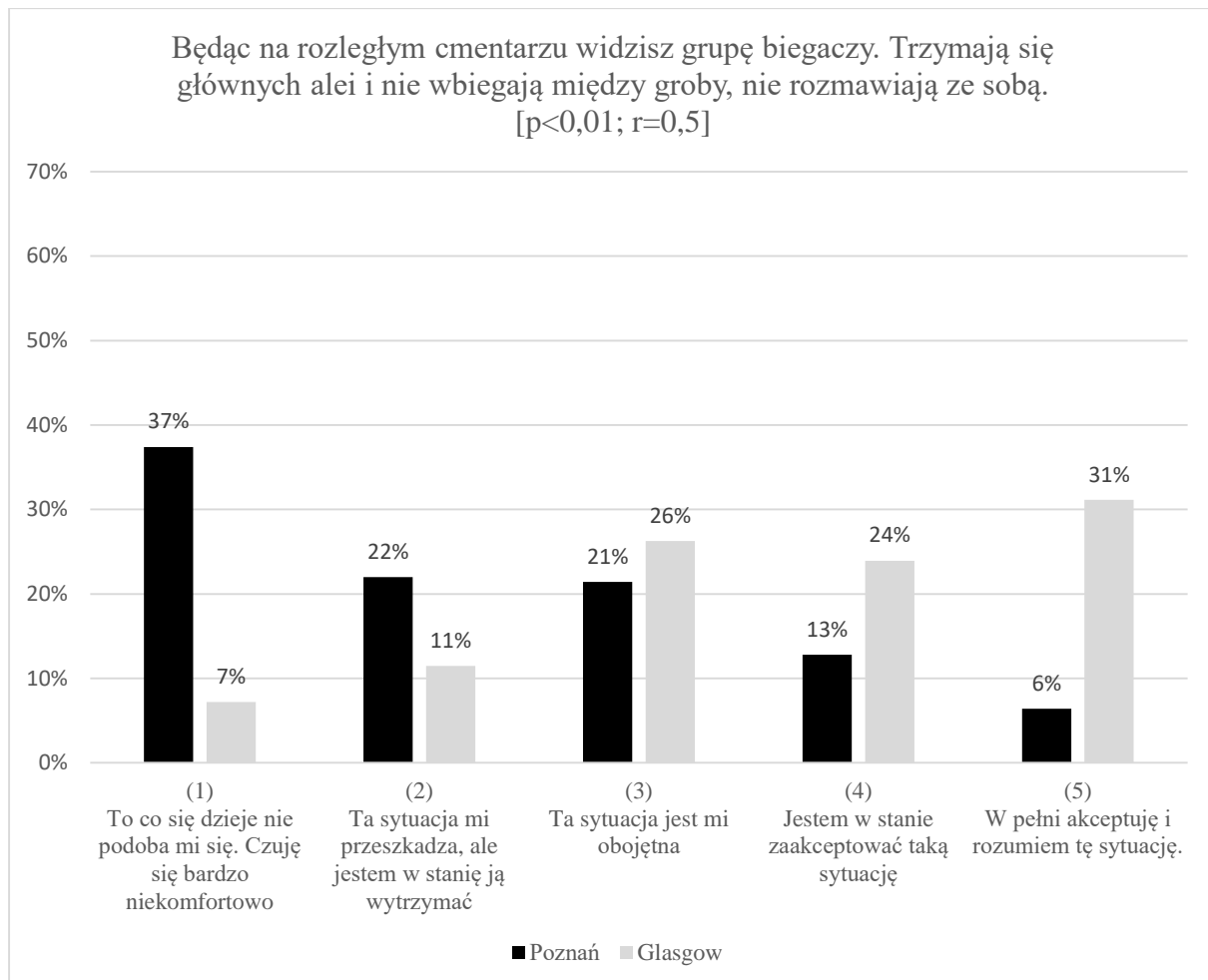

Rycina 25. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Partner/partnerka zaprasza Cię na wspólne wyjście. Proponuje spotkanie w centrum handlowo-rozrywkowym”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Spędzanie czasu w centrum handlowym ze swoim partnerem lub partnerką (ryc. 25) jest jedną z tych sytuacji poddawanych ocenie, w której przypadku rozkład odpowiedzi (przewaga pozytywnych, odsetek negatywnych i neutralnych na podobnym poziomie) jest zbliżony w obu miastach. Perspektywa spędzania czasu z partnerem w centrum handlowym była jedną z sytuacji, które zasadniczo nie wzbudzały kontrowersji wśród badanych. Różnicę stanowi natężenie zjawiska, odpowiedzi pozytywne udzieliło 73% ankietowanych w Glasgow, w tym ponad połowa wszystkich badanych wskazała odpowiedź nr „5”. W Poznaniu, odsetek

odpowiedzi pozytywnych wyniósł niecałe 59%, a ok. 31% respondentów zadeklarowało, że w pełni akceptują taką sytuację i czują się w niej komfortowo. W związku z tym, chociaż w rozkładzie odpowiedzi w obu miastach ogólna tendencja jest podobna, to jednak w wynikach występują istotne statystycznie różnice, na poziomie $p < 0,01$ przy wartości współczynnika r równej 0,3.

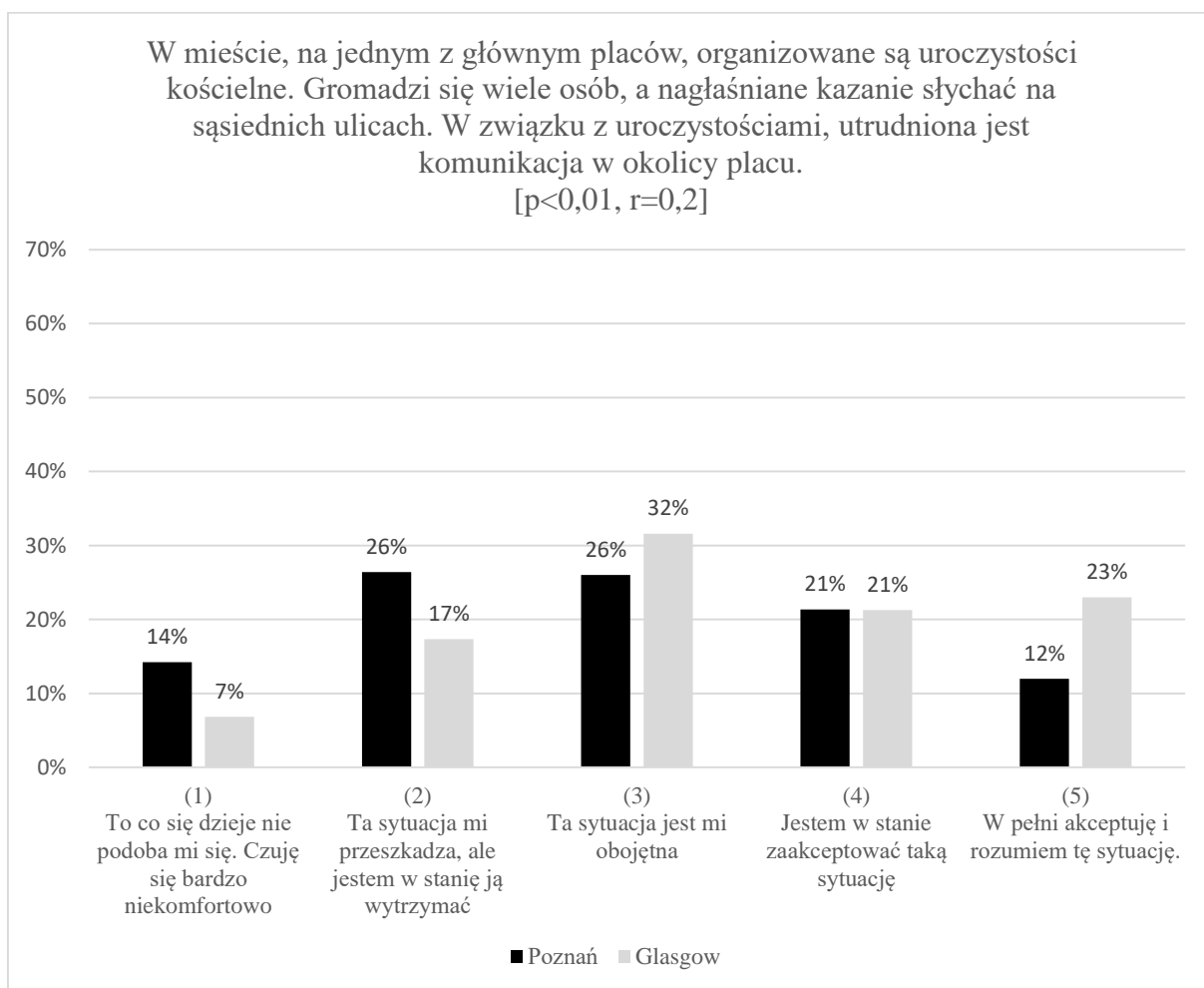

Rycina 26. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Będąc na rozległym cmentarzu widzisz grupę biegaczy. Trzymają się głównych alei i nie wbiegają między groby, nie rozmawiają ze sobą.”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Duża ($r = 0,5$), istotna statystycznie ($p < 0,01$) różnica w podejściu jest widoczna w przypadku oceny sytuacji, w której tereny cmentarza są wykorzystywane przez kogoś do treningów biegowych (ryc.26). Badani z Glasgow podchodzili do takiej sytuacji z większą akceptacją niż respondenci z Poznania. W przypadku tych pierwszych, odpowiedzi negatywne stanowiły około 19%, a pozytywne ponad 50%. Dla badań przeprowadzonych w Poznaniu proporcje były odwrotne: ok. 58% ankietowanych stwierdziło, że opisywana sytuacja im przeszkadza i sprawia, że czują się niekomfortowo, a 19% wskazywało odpowiedzi

„4” lub „5”. Takie podejście może świadczyć o tym, że ankietowani z Glasgow traktowali cmentarze jako tereny zielone, o szerszej funkcjonalności niż tradycyjnie związana z przestrzenią tego typu.

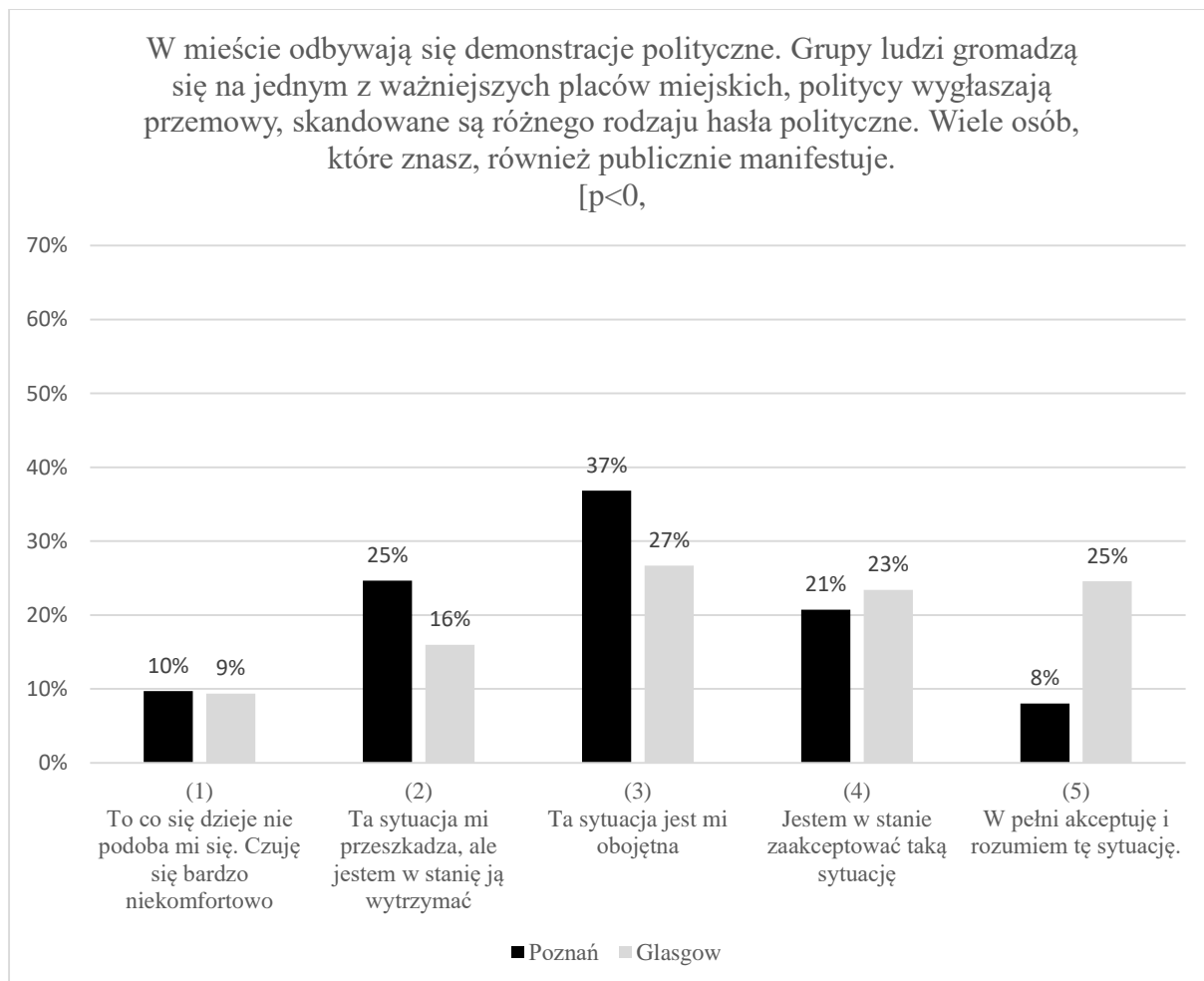

Rycina 27. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „W mieście, na jednym z głównym placów, organizowane są uroczystości kościelne. Gromadzi się wiele osób, a nagłaśniane kazanie słyhać na sąsiednich ulicach. W związku z uroczystościami, utrudniona jest komunikacja w okolicy placu.”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Jedną z omawianych sytuacji były uroczystości religijne odbywające się w przestrzeni publicznej i wpływające na jej użytkowanie (ryc. 27). Podejście ankietowanych z Glasgow do tej kwestii publicznych wyrażało się przede wszystkim w dużej liczbie odpowiedzi neutralnych (ponad 31%). Odpowiedzi pozytywne wskazało 44% badanych, a negatywne – 24%, niewielki był natomiast udział opcji skrajnie negatywnej – niecałe 7%. W przypadku Poznania przeważały odpowiedzi negatywne (ponad 40%). Badani z Glasgow, chociaż w innych pytaniach wyrażali się negatywnie np. w stosunku do pomarańczowych marszy, które mają podłoże religijne, to co do zasady są bardziej liberalni w kwestii tego, kto zajmuje

przestrzeń publiczną i w jaki sposób ją wykorzystuje. Odpowiedzi udzielone na to pytanie wskazują, że takie podejście dotyczy także kwestii religijnych. Analiza statystyczna wyników wykazała, że występują istotne statystycznie różnice pomiędzy Poznaniem a Glasgow ($p < 0,1$), aczkolwiek ich natężenie jest stosunkowo niewielkie ($r = 0,2$).

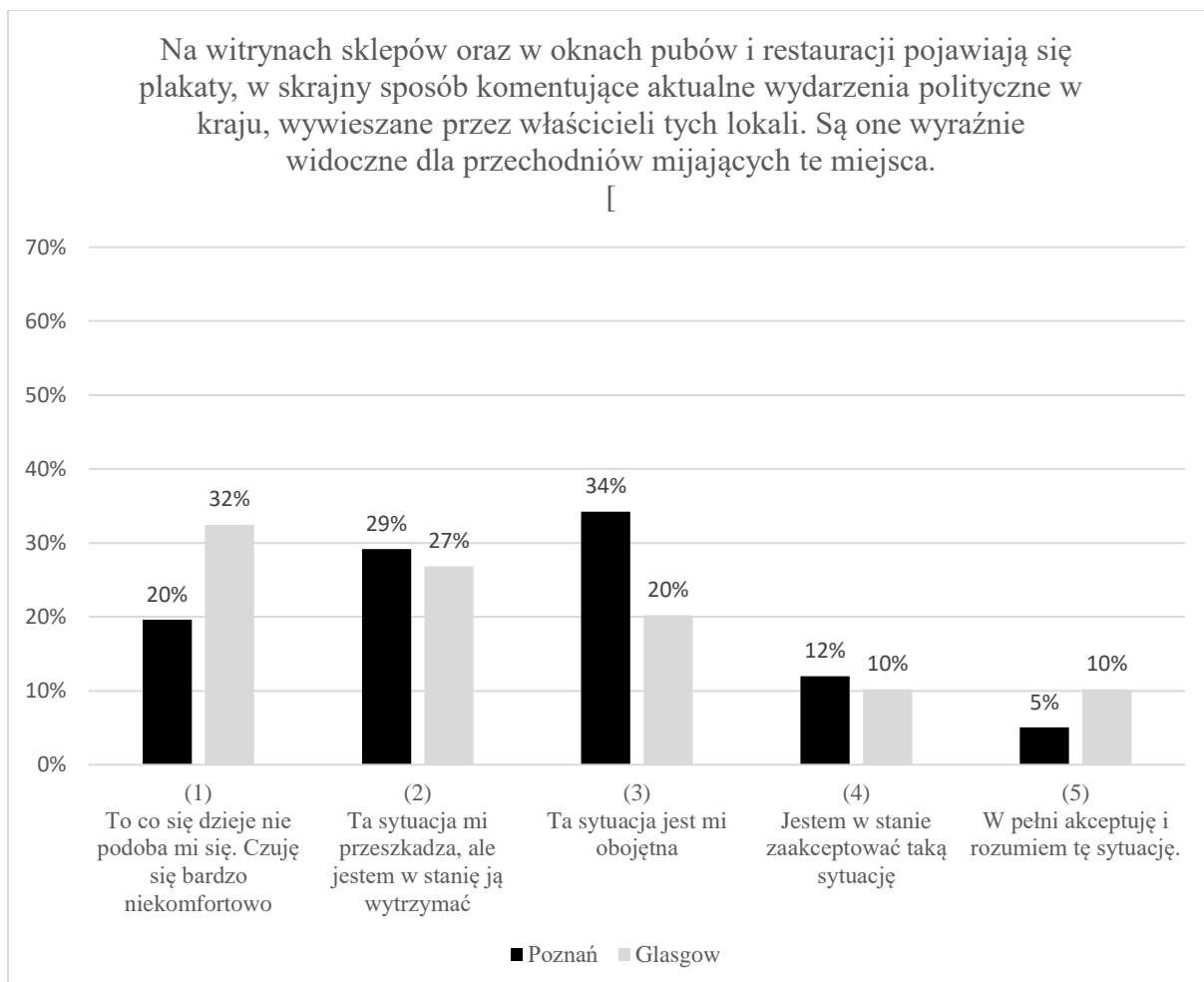

Rycina 28. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „W mieście odbywają się demonstracje polityczne. Grupy ludzi gromadzą się na jednym z ważniejszych placów miejskich, politycy wygłaszają przemowy, skandowane są różnego rodzaju hasła polityczne. Wiele osób, które znasz, również publicznie manifestuje”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

Demonstracje polityczne i publiczne manifestacje to kolejne z sytuacji zachodzących w przestrzeni publicznej miast, do których mieli odnieść się ankietowani (ryc. 28). W tym przypadku respondenci z Glasgow, podobnie jak w poprzednim przykładzie, związanym z uroczystościami religijnymi, byli bardziej skłonni akceptować tego typu aktywność w przestrzeni publicznej. 48% z nich wskazało odpowiedzi pozytywne, podczas gdy odsetek ten wśród badanych z Poznania wynosił niecałe 30%, z czego jedynie 8% wybrało opcję „5”. Jednocześnie blisko 37% z ankietowanych poznanianków stwierdziło, że opisywana sytuacja

jest im obojętna. Wysoki udział odpowiedzi neutralnych, przy niewielkim udziale odpowiedzi zarówno skrajnie pozytywnych, jak i skrajnie negatywnych, może świadczyć o niewielkim zainteresowaniu tego typu sytuacjami i kwestią ich wpływu na przestrzeń publiczną. Wartości uzyskane w przeprowadzonym teście statystycznym świadczą o występowaniu niewielkich ($r=0,2$), ale istotnych statystycznie ($p<0,01$) różnic.

Rycina 29. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Na witrynach sklepów oraz w oknach pubów i restauracji pojawiają się plakaty, w skrajny sposób komentujące aktualne wydarzenia polityczne w kraju, wywieszane przez właścicieli tych lokali. Są one wyraźnie widoczne dla przechodniów mijających te miejsce”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów kwestionariuszowych

W kwestii epatowania poglądami politycznymi przez właścicieli lokali przylegających do tradycyjnych przestrzeni publicznych, takich jak ulice i place, w przypadku obu miast przeważają odpowiedzi negatywne (ryc.29) Zauważalny jest, najwyższy spośród wszystkich analizowanych pytań, odsetek odpowiedzi „1” udzielonych przez ankietowanych z Glasgow (32%). Badani z Poznania, podobnie jak w poprzednim pytaniu podnoszącym kwestię tematyki politycznej, często wskazywali, że ta sytuacja jest im obojętna (34%). Z udzielonych

odpowiedzi wynika więc, że manifestowanie poglądów przez właścicieli lokali spotyka się z mniejszą akceptacją niż wiece polityczne, demonstracje czy protesty mające miejsce w otwartej przestrzeni publicznej. Choć występujące różnice są istotne statystycznie ($p < 0,01$), to wartość $r = 0,1$ świadczy o tym, że nastawienie do komentowanej sytuacji w niewielkim stopniu zależało od tego, w którym z miast przeprowadzono badanie.

Omówione powyżej odpowiedzi można podsumować, dzieląc opisywane sytuacje na kategorie zorientowane na użytkowników, konkretne rodzaje przestrzeni oraz przestrzenie publiczne jako miejsca wyrażania i komunikowania swoich poglądów. W kwestii podejścia do różnych typów użytkowników życia publicznego, można zauważyć, że spośród grup takich jak młodzież, sportowcy i artyści miejscy, obcokrajowcy i bezdomni, ankietowani z Poznania zdecydowanie najbardziej negatywnie podchodzą do tych ostatnich. Z kolei największy stopień akceptacji był zauważalny przy ocenie sytuacji dotyczącej spotkania z obcokrajowcami i w tym aspekcie wyniki z obu badanych miast były podobne. Natomiast kwestię osób bezdomnych mieszkańcy Glasgow traktowali w odmienny sposób – może to wynikać także z faktu, że osoby w kryzysie bezdomności są spotykane na ulicach szkockiego miasta częściej niż w przestrzeni miejskiej Poznania. Oprócz tego charakterystyczną różnicą zaobserwowaną w porównaniu wyników badań z obu miast jest kwestia nie tylko podejścia do obecności innych użytkowników w przestrzeniach publicznych, ale także do nawiązywania z nimi interakcji. W przypadku wspomnianej sytuacji dotyczącej grupy obcokrajowców, odpowiedzi ankietowanych z obu miast kształtowały się podobnie. Jednak już w sytuacjach, w których interakcja wykraczała poza ramy krótkiej rozmowy związanej ze wskazaniem drogi i była bardziej angażująca, różnice zaczynały się zarysowywać w większym stopniu. W takich przypadkach ankietowani Polacy częściej wskazywali odpowiedzi negatywne, podczas gdy badani z Glasgow co do zasady czuli się w tego typu sytuacjach komfortowo.

Do konkretnych rodzajów przestrzeni, które wspomniane były w przedstawionych sytuacjach, należały m.in. cmentarz i lokal usługowy zlokalizowany w gmachu pełniącym niegdyś funkcje sakralne. Zarówno obszary cmentarne, jak i obiekty religijne mają w przypadku Poznania określony kontekst kulturowy, są silnie osadzone w tradycji i przez to obwarowane pewnymi normami. Pełnią konkretne funkcje (miejsca pamięci, zadumy, związane z obrządkami religijnymi) i wprowadzenie w ich obręb funkcji innego rodzaju spotyka się z brakiem akceptacji, co widoczne jest w przytoczonych wynikach badań. W Glasgow podejście ankietowanych jest niemal odwrotne – perspektywa wykorzystania tego typu terenów

w sposób inny, niż tradycyjnie przyjęty, nie powoduje dyskomfortu użytkowników i dla wielu z nich jest czymś normalnym.

Inna grupa odpowiedzi dotyczyła sytuacji, w których przestrzenie publiczne miasta stają się miejscem wyrażania opinii i poglądów, deklaracji politycznych i religijnych poprzez uczestnictwo w wydarzeniach zbiorowych. W przypadku sytuacji związanych z taką tematyką, charakterystyczny jest stosunkowo wysoki odsetek odpowiedzi neutralnych. Poza tym, ankietowani w Glasgow w większym stopniu wyrażali akceptację dla manifestowania poglądów poprzez aktywności mające miejsce w przestrzeniach publicznych miasta. Jednocześnie, pojawia się pewien dysonans, ponieważ w większości negatywnie podchodzili oni do sytuacji, w której tego typu deklaracje mają miejsce nie w otwartej przestrzeni publicznej, a w przypadku konkretnych pubów, sklepów czy restauracji. Tak więc, o ile przestrzeń wspólna została wskazana jako właściwe miejsce to manifestowania poglądów, to już dokonywanie tego w przestrzeniach półprywatnych, pozostających w prywatnym władaniu, spotkało się ze zdecydowanie bardziej krytyczną oceną.

6. Przestrzeń miejska Poznania i Glasgow w narracji „obcego”

Zasadniczy materiał badawczy wykorzystany w pracy doktorskiej został zgromadzony przy pomocy standaryzowanych wywiadów kwestionariuszowych, za pomocą których zebrano materiał dotyczący ogółu badanej zbiorowości. W ramach prowadzonych prac badano także indywidualne spojrzenia na przestrzeń miejską, praktyki przestrzenne i różnice kulturowe. Wykorzystaną w procesie badawczym technikę „wywiadu z listą dyspozycji” zastosowano w jej klasycznej funkcji. Wywiady pogłębione miały charakter wspomagający i uzupełniający dla materiału ilościowego. Ich uczestnicy dzielili się swoimi spostrzeżeniami dotyczącymi przywołanych tematów, opowiadając o swoich osobistych spostrzeżeniach i doświadczeniach. Wywiady będące podstawą niniejszego rozdziału zostały przeprowadzone z Polakami mieszkającymi w Glasgow oraz Brytyjczykami mieszkającymi w Poznaniu. Taki dobór uczestników zapewnia spojrzenie z zewnątrz na kwestie kształtowania i użytkowania przestrzeni miejskiej, a także pozwala w większym stopniu uchwycić różnice kulturowe, gdyż badani spotykają się z nimi na co dzień. Wykorzystanie perspektywy „obcego” i indywidualnego podejścia ma na celu uzyskanie informacji komplementarnych do tych, które zostały pozyskane przy użyciu innego rodzaju metod. W związku ze wspomagającym charakterem techniki w wywiadach wzięło udział osiem osób – po cztery z Poznania oraz Glasgow (tab. 14) i nie wypełniono zalecenia „wysycenia”.

Tabela 14. Charakterystyka uczestników wywiadów indywidualnych

Kod	Obecne miejsce zamieszkania	Płeć	Lata spędzone w Poznaniu/Glasgow
GL1	Glasgow	Kobieta	12
GL2	Glasgow	Kobieta	7
GL3	Glasgow	Kobieta	2
GL4	Glasgow	Mężczyzna	12
POZ1	Poznań	Mężczyzna	4
POZ2	Poznań	Mężczyzna	3
POZ3	Poznań	Mężczyzna	5
POZ4	Poznań	Kobieta	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów indywidualnych z listą dyspozycji

Przeprowadzone wywiady były częściowo ustrukturyzowane. Ich rdzeń stanowiły pytania o ustalonej treści, dotyczące poznawania miasta, relacji z przestrzenią miejską i jej użytkownikami, różnic w zachowaniu pomiędzy krajem ojczystym a obecnym miejscem pobytu, a także zmian, jakie zauważali badani w swoim zachowaniu pod wpływem przeprowadzki do nowego miejsca zamieszkania. W toku rozmów pojawiały się także dygresje dotyczące innych tematów. Wywiady dotyczyły ogółu doświadczeń związanych

z mieszkaniem w Poznaniu albo Glasgow, ale w dalszej części rozdziału szczególna uwaga zostanie zwrócona na analizę tych wypowiedzi, które mogą być pomocne w interpretowaniu różnic w użytkowaniu przestrzeni, zachodzących pomiędzy oboma miastami.

6.1. Poznawanie miasta

Pytania otwierające wywiady odnosiły się do tego, w jaki sposób badani zdobywali informacje o mieście, poznawali je i odnajdywali się w jego przestrzeni. Uczestnicy wywiadów zapytani o to, w jaki sposób poznawali miasto, wskazywali przede wszystkim na trzy kwestie: spontaniczność, wcześniejsze doświadczenie oraz rodzinę lub znajomych (tab. 15). Spontaniczność zakładała poznawanie miasta bez planu, głównie podczas spacerów. Wcześniejsze doświadczenia dotyczą osób, które przed zamieszkaniem odwiedzały Glasgow lub Poznań z różnych powodów, w związku z czym były już w pewien sposób z nimi zaznajomione. Część badanych poznawała miasto w asyście znajomych lub rodziny (małżonka lub partnera). Dwójka uczestników wskazała, że przygotowywała się do przeprowadzki, poszukując informacji w internecie.

Tabela 15. Sposoby poznawania nowego miasta – odpowiedzi uczestników wywiadów indywidualnych

Sposoby poznawania nowego miasta	GL1	GL2	GL3	GL4	POZ1	POZ2	POZ3	POZ4
Spontanicznie	+		+	+				+
Wcześniejsze doświadczenia	+	+					+	
Rodzina/znajomi			+		+	+	+	
Internet						+		+

Źródło: opracowanie własne na podstawie indywidualnych wywiadów z listą dyspozycji

Badani zostali także zapytani o pierwsze miejsca, które odwiedzili w nowym miejscu zamieszkania (tab. 16). Wśród wskazanych lokalizacji można wyróżnić dwie grupy. Pierwsza z nich to otwarte przestrzenie publiczne, będące pewnego rodzaju wizytówką miasta: centrum Glasgow, Stary Rynek i Plac Wolności w Poznaniu. Drugą są obiekty zamknięte – puby i instytucje kultury w mieście szkockim, a w Poznaniu Teatr Wielki (opera), kościoły, Muzeum Narodowe, Stary Browar czy restauracje. W przypadku badanych Polaków mieszkających w Glasgow pojawiał się także West End – jest to dzielnica charakteryzująca się występowaniem licznych lokali usługowych i gastronomicznych, które również pasują do drugiej wyróżnionej grupy. Tak więc część indagowanych swoje pierwsze kroki w mieście kierowała do konkretnych miejsc, charakterystycznych elementów stanowiących jego wizytówkę (GL1, GL3, POZ1, POZ2, POZ4), podczas gdy inni byli zainteresowani raczej ofertą usługową (GL2,

GL4, POZ3). Warto jednak zauważyć, że puby wspomniane przez Polaków mieszkających w Szkocji były opisywane jako element przestrzeni miasta, z którego ono słynie. W związku z tym ich odwiedzanie również można uznać za kierowanie się w pierwszej kolejności do najbardziej charakterystycznych i rozpoznawalnych lokalizacji. W dalszej części wywiadu padało także pytanie o miejsca, w których badani spędzają najwięcej czasu obecnie. W przypadku Glasgow, trójka uczestników (GL1, GL2, GL3) wskazywała zarówno West End, jak i tereny zieleni miejskiej. GL4 zaznaczał, że nie lubi przyjeżdżać do miasta, mieszka na jego obrzeżach, a wolny czas woli spędzać na wsi lub w górach. W przypadku przestrzeni typowo miejskich, wskazał parki w Glasgow. Badani Brytyjczycy w Poznaniu także wymieniali otwarte tereny zieleni jako te, które przyciągają ich w największym stopniu. Warto zauważyć, że chociaż pierwszym zetknięciem z miastem były dobrze rozpoznawalne obiekty położone w centrum, to jednak później badani swoje regularne życie w większości odbywają poza ścisłym centrum miasta (za wyjątkiem POZ4 badani w Poznaniu wskazywali przede wszystkim parki i tereny oddalone od centrum).

Tabela 16. Pierwsze odwiedzone obiekty w mieście i miejsca spędzania czasu obecnie – odpowiedzi uczestników wywiadów indywidualnych

Badany	Pierwsze spotkanie z miastem	Miejsca spędzania czasu obecnie
GL1	Centrum, West End	West End, restauracje, parki, centrum (zakupy)
GL2	Centrum, instytucje kultury, puby i bary	West End, Kelvingrove Park
GL3	Uniwersytet, West End, Kelvingrove Park	West End, Kelvingrove Park, Kelvingrove Galery, Kelvinway (tereny nad rzeką Kelvin)
GL4	Puby	Parki, tereny poza miastem
POZ1	Stary Rynek, opera, Stary Browar, Katedra, kościół farny	Jezióra, Park Cytadela, okazjonalnie w centrum
POZ2	Plac Wolności, Stary Rynek, Muzeum Narodowe	Puby, Warta, lasy, Jeżyce (dzielnica)
POZ3	Centrum, restauracje	Parki, Jezioro Maltańskie
POZ4	Stary Rynek	Centrum, puby, parki

Źródło: opracowanie własne na podstawie indywidualnych wywiadów z listą dyspozycji

Badany GL4, który do Glasgow przyjechał spontanicznie, bez kontaktów i znajomości języka, wspólnie z innym Polakiem, wymienił puby jako miejsca, do których trafił w pierwszej kolejności. Zwrócił jednak uwagę, że później zainteresował się też kulturą: koncertami, muzeami itp. Obecnie preferuje on wyjazdy poza miasto, mieszka na przedmieściach i rzadko bywa w centrum, a w samym Glasgow spotyka się głównie z grupą znajomych, żeby grać w siatkówkę w parku.

„[Pierwsze miejsca odwiedzane w Glasgow] *Puby oczywiście (śmiech). Oczywiście puby. Z czego słynęło Glasgow, znaczy Szkocja ogólnie, jak się słyszało, czy się oglądało na filmach w telewizji? No co, whisky, guinness, trzeba było spróbować tych rzeczy. Stopniowo inne tam... części kulturalne jak koncerty, jakieś wystawy, muzea, i tak dalej...*”

„*Mamy fajną grupę, gramy sobie w siatkóweczkę. W parku, przy ładnej pogodzie, tak że w tym roku wykorzystaliśmy na maksa, graliśmy co najmniej ze trzy razy w tygodniu. Fajnie można wypocząć. Są miejsca, gdzie można zrobić sobie grilla, posiedzieć. Jest dość schludnie w parkach, nie to co w mieście. (...) Tylko musi, mówię, pogoda fajna być, żeby skorzystać z tego.*”

(GL4)

POZ1 do Polski przeprowadził się do swojej żony. Już na początku swojego pobytu spotkał się z sytuacją, która go zaskoczyła. Zwrócił uwagę na to, że podczas wizyty w operze miał na sobie jeansy, które wyróżniały go na tle pozostałych gości, w większości ubranych w stroje wizytowe.

„*Stary Rynek był oczywistym miejscem, które chcieliśmy zobaczyć. Poszliśmy też do teatru, nie pamiętam jego nazwy... do opery. Pierwszy raz, kiedy widziałem prawdziwe przedstawienie operowe.(...) I miałem swoje stare jeansy, a wszyscy byli w garniturach (śmiech). Więc czułem się tam trochę nie na miejscu*”

(POZ1)

Podczas pierwszej wizyty badany skupiał się głównie na rozpoznawalnych, charakterystycznych obiektach. Jednak na co dzień odwiedza z rodziną głównie tereny zieleni w celach rekreacyjnych.

„*Podczas większości weekendów mamy dzieci ze sobą. I latem próbujemy spędzać dużo czasu na zewnątrz, więc jeździmy na przykład nad jeziora, niezbyt często jesteśmy w mieście...Okazjonalnie bywamy w mieście, kiedy potrzeba. (...) Bywamy na Cytadeli, często. (...) Tam jest plac zabaw, jeden z najlepszych.*”

(POZ1)

6.2. Postrzeganie wybranych przestrzeni miejskich

W toku rozmów interlokutorów zapytano o kilka wybranych przestrzeni miejskich. Były to główne place miejskie, George's Square w Glasgow i Stary Rynek w Poznaniu, pytania dotyczyły także ogólnie traktowanych terenów zieleni, muzeów, a także ulic i deptaków. Badani opowiadali zarówno o swoich osobistych doświadczeniach związanych z tymi lokalizacjami, jak i o tym, co wiedzą na ich temat z innych źródeł.

George Square i Stary Rynek

Odpowiedzi badanych na temat George's Square, głównego placu miejskiego w Glasgow, skupiały się na jego roli symbolicznej oraz odbywających się na nim różnych imprezach okolicznościowych. Według GL2 jest on tym miejscem w mieście, w którym ludzie spotykają się najchętniej. Podkreślała ona także rolę jaką George's Square pełnił historycznie jako arena wielu istotnych wydarzeń.

„Wiem, że z historycznego punktu widzenia George's Square jest bardzo ważnym miejscem. Bo jest to miejsce, gdzie odbywały się, jakby... w ciągu ostatnich stu lat przynajmniej, demonstracje, różne demonstracje, strajki. I te demonstracje miały wpływ na to jak się potoczyła historia Wielkiej Brytanii ogólnie. Więc historycznie jest to bardzo ważne miejsce. (...) Myślę, że każde miejsce, każde miasto ma takie miejsce, gdzie się ludzie spotykają. Najczęściej są to właśnie square'y, nie zawsze, ale jakieś właśnie takie place w centrum miasta. I dla mnie, George's Square, jest to takie miejsce. (...) Jak nie wiem, gdzie się spotkać ze znajomymi, to umawiamy się na George's Square i później decydujemy, co będziemy robić dalej.”

(GL2)

GL4 nazwał plac „jądrem Glasgow” zaznaczając jednocześnie, że jest dla niego zbyt tłoczny, by chciał go odwiedzać. W wypowiedziach GL1 i GL4 pojawiły się także wzmianki o wydarzeniach takich jak m.in. jarmark świąteczny, który odbywa się tam co roku.

W przypadku poznańskiego Starego Rynku, często pojawiał się on w wypowiedziach uczestników wywiadów, nie tylko wtedy, gdy zostali o niego zapytani wprost. POZ1 w przywołanej wcześniej wypowiedzi stwierdził, że była to oczywista destynacja do odwiedzenia podczas pierwszego pobytu w mieście. Oprócz tego zwracał również uwagę na bogatą ofertę usługową rynku i jego okolic.

„[Stary Rynek] to oczywiście jest miłe miejsce, żeby spędzić czas z rodziną. (...) Jest przyjemnie zimą, gdy są wszystkie światła. Pod względem estetyki, to jest przyjemne miejsce, żeby spędzać tam czas. Można tam spotkać różnych ludzi... i nie powiedziałbym, że jest miło być otoczonym przez turystów, ale jest miło, gdy wokół są [ludzie]. Zawsze dzieje się tam coś interesującego. Czasem idziemy do którejś z restauracji, ale nie za często, raczej idziemy na którąś z okolicznych ulic, gdzie jest trochę ciszej.”

Odpowiadając na pytanie dotyczące Starego Rynku, POZ4 podkreśliła, że wyjścia towarzyskie często zaczynają się od spotkania na Starym Rynku (podobnie jak miało to miejsce w wypowiedzi GL2 dotyczącej George's Square w Glasgow). Również POZ2 podkreśla popularność tego miejsca stwierdzeniem, że „w niektóre wieczory to wygląda, jakby tam było całe miasto”.

„Kiedy umawiamy się z koleżankami... no zwykle umawiamy się na Starym Rynku. Tam jest duży wybór, można w różne miejsca pójść, na Rynku, albo w ogóle, w centrum..., w okolicy jest wiele restauracji, klubów. I na Stary Rynek każdy trafi, tam można się spotkać i później wybrać, dokąd pójdziemy. (...) Często są grupy ludzi, czekają tam na siebie.”

(POZ4)

Tereny zieleni

Parki, lasy komunalne, tereny położone nad rzekami i jeziorami w obrębie miasta – wszystkie te przestrzenie zaznaczały się w szczególny sposób w wypowiedziach wszystkich badanych z obu miast. W wywiadach podkreślali oni, że są to miejsca w których bywają najczęściej, które doceniają i uważają za najprzyjemniejsze części miasta. Szczególnie interesujące są odpowiedzi dotyczące Necropolis w Glasgow – jest to rozległy, zabytkowy cmentarz, który jednak przez użytkowników często traktowany jest jako park, na co zwracają uwagę uczestnicy wywiadów (GL2, GL3, GL4). W ich wypowiedziach pojawiają się stwierdzenia, które niekoniecznie kojarzą się z tradycyjnym spędzaniem czasu na cmentarzu, gdyż został on opisany jako miejsce, w którym można się zrelaksować, jeden z badanych wspominał też o spacerze przy winie.

„(Necropolis) Jest to piękne miejsce, warte zobaczenia. Nigdy wcześniej nie byłam na takim cmentarzu. Jest to chyba najpiękniejszy cmentarz, który widziałam. (...)

Nie powiem, że lubię spędzać tam czas, ale jest to na pewno jakiś rodzaj przyjemności, odwiedzenie tego cmentarza. (...) Na pewno jest to miejsce pełne sztuki, ma ciekawą historię, ładnie położone. Także..., można tam odpocząć, można się zrelaksować, nie wiem, nacieszyć oko.”

(GL2)

„(...) To jedno z moich ulubionych miejsc, gdzie lubię sobie pochodzić. (...) Wiadomo, ciężko zaprzeczyć, jest to cmentarz. I są tam też nowsze groby, (...) wiadomo, że jakieś takie rodziny bogatsze czy jakieś oficjalne osobistości tam też czasami... No mówię, są nowsze groby. Także odbywają się tam różne uroczystości, w Glasgow Cathedral też. (...) Ja tam traktuję to miejsce jako takie miejsce też, widokowe. Wiadomo, tam jest piękny park, można tam pół dnia spędzić co najmniej chodząc sobie naokoło. Także myślę, że to jest jedno i drugie (cmentarz i park).”

(GL3)

„Byłem tam raz. Nie wiem, czy się to spodoba, ale byłem z koleżanką i co... Mieliśmy, ten... Nie, że zrobiliśmy sobie po prostu imprezę, ale zwiedzaliśmy, przy winku, tak powiem. Może nie każdemu się to spodoba, że na cmentarzu się wino pije, ale nam to nie przeszkadzało.”

(GL4)

Jedna z badanych (GL3) zwróciła uwagę na fakt, że wieczorami nie czuje się w parkach bezpiecznie, ponieważ wiele z nich jest nieoświetlonych. Wysokie są także statystyki przestępstw. W podobnym tonie, aczkolwiek z innej perspektywy wypowiadał się Brytyjczyk, który do Poznania przyjechał z Birmingham, stwierdzając, że w Poznaniu może bez obaw wyjść wieczorem przespacerować się, podczas gdy w Birmingham nie jest tak bezpiecznie. Część badanych z Glasgow (GL2, GL3) mówiła o tym, że w parkach w mieście można usiąść i wypić piwo bez obaw, pomimo tego, że spożywanie alkoholu w miejscach publicznych jest niezgodne z prawem (podobnie jak w Polsce). Ten wątek zostanie bardziej rozwinięty w dalszej części rozdziału. W Poznaniu rozmówcy podkreślali, że doceniają nieco bardziej dzikie tereny zieleni, takie jak lasy, leżące w granicach miasta (POZ2), jak również jeziora, stanowiące dogodne i dostępne tereny rekreacyjne (POZ1, POZ3), a także tereny nad rzeką Wartą, które w lecie stają się popularnym miejscem spotkań, mniej zatłoczonym niż np. okolice Jeziora

Maltańskiego (POZ2). Korzystanie z terenów nadwarciańskich ułatwia także rozwijająca się infrastruktura (POZ1).

Muzea

Badani, wypowiadając się na temat roli, jaką pełnią muzea w Glasgow, szczególnie podkreślali znaczenie faktu, że wstęp do nich jest bezpłatny. Ich wypowiedzi dotyczyły także oferty kulturowej i edukacyjnej, jaka jest dostępna w tego typu placówkach. Zwracali uwagę na warsztaty (GL2) i wydarzenia artystyczne, np. koncerty (GL3), które, w połączeniu z otwartym charakterem tych obiektów i swobodnym dostępem sprawiają, że ludzie chętnie je odwiedzają.

„(...) muzea tutaj one nie są..., to są muzea, ale to nie są tylko muzea. Bo tam często odbywają się warsztaty, różne spotkania. Nie wiem, czy takie rzeczy dzieją się w Polsce myślę że tak. W sumie nie wiem tak naprawdę jak to wygląda w Polsce. Ale no... są one bezpłatne przede wszystkim, więc każdy może tam iść. Można tam chodzić wiele razy. To jest na pewno fajne. (...) Niektóre te muzea one są jakby publiczne, a są bardzo fajne, nie wiem, mają bogatą kolekcję, ciekawe rzeczy pokazują. Więc to, że one są bezpłatne, otwarte dla wszystkich i oprócz tego oferują też inne rzeczy, na przykład różne warsztaty albo zapraszają szkoły na różne lekcje pokazowe (...) są otwarte dla szkół (...), dzieci uczą się tam również czegoś.”

(GL2)

„Fajna sprawa jest taka, że... jak się nie myślę, ale prawdopodobnie tak jest, że w Glasgow muzea wszystkie mamy za darmo. Tak więc to jest super, że możemy sobie pójść i za darmo obejrzeć różne rzeczy.”

(GL4)

W Poznaniu badani w mniejszym stopniu opowiadali o muzeach. W ich relacjach pojawiło się Muzeum Narodowe (POZ2), jako jedno z pierwszych miejsc odwiedzonych w Poznaniu oraz muzeum archeologiczne (POZ1). Nie były to jednak obiekty, na których szczególnie skupiali się w swoich odpowiedziach.

Ulice i deptaki

Rozmówcy z Glasgow wyrażali się o ulicach w różnym tonie. Z jednej strony, podkreślali intensywność życia, które się na nich toczy (GL3) i zwracali uwagę na występy

artystów ulicznych (GL3, GL4), a także doceniali rolę, jaką pełnią deptaki (GL1). W ich wypowiedziach powtarzały się nazwy głównych ulic handlowych w centralnej części miasta: Buchanan oraz Sauchiehall (GL2, GL3), jak również popularnych ze względu na swoją ofertę usługową i gastronomiczną arterii położonych w dzielnicy West End: Byers Road oraz Ashton Lane (GL1, GL3).

„[Na Buchanan Street] właściwie co kawałek można tam spotkać różnych grajków ulicznych, różnych artystów, ludzi, którzy oferują różne rzeczy. Za darmo, ale jakby wrzucenie datku jest wskazane, ale nieobowiązkowe. Tacy artyści uliczni, jest ich tam bardzo dużo. (...) Prezentują też jakby różne gałęzie, nie wiem, sztuki. Buchanan Street jest szczególną ulicą. Jest dużo różnych demonstracji, nawet takich małych, różnych takich jakby punktów informacyjnych, można spotkać...więc to też jest fajne. Że na przykład no nie wiem, można spotkać, no na przykład Palestyńczyków, którzy opowiadają o okupacji w Palestynie. I to właściwie nie jest demonstracja, tylko taki, nie wiem, punkt informacyjny. Można tam wziąć ulotkę, można pewnie jakąś petycję podpisać. Więc jest dużo tego typu rzeczy.”

„Poza tym, zwłaszcza w weekend, w weekendy wieczorami, wszystkie te ulice tutaj w centrum (...) tętnią życiem. Ale też w taki sposób, jakiego ja nigdy nie widziałem w Polsce. Bo jest mnóstwo ludzi, oni są bardzo głośni, często pijani, dobrze się bawią. Wygląda to inaczej niż w Polsce, jakby to trzeba zobaczyć i doświadczyć, bo tego się nie da opisać. Bo niby oni nie robią niczego szczególnego, ale jednak zachowują się trochę inaczej (...) detale są inne. (...) Wieczory i noce w weekendy... na pewno w całym centrum miasta te ulice tętnią życiem i no, nie wiem, widać, że coś się dzieje. Dużo też śmieci zostaje po takich imprezach, co jest bardzo niefajne.”

(GL2)

Powyższa wypowiedź, dotycząca tłumów, które można zaobserwować w weekendowe wieczory na centralnych ulicach Glasgow, przypomina stwierdzenie, którego użył POZ2 opisując poznański Stary Rynek – „czasem wydaje się, jakby było tam całe miasto”. Badani POZ1, POZ2 i POZ4 zwrócili uwagę na to, że ulice w Poznaniu mają inną dynamikę niż te w Wielkiej Brytanii. POZ1 wskazał w swojej wypowiedzi, że z poznańskich ulic, Półwiejska jest najbardziej podobna do ulic handlowych w miastach brytyjskich. Ulicę Półwiejską

wspomniał także POZ2, nazywając ją mikrokosmosem, w którym można napotkać szeroki przekrój mieszkańców, z różnych klas ekonomicznych. POZ3 podkreślił w wywiadzie, że w Szkocji, z której pochodzi, kultura uliczna, w postaci występów i pokazów jest dużo bardziej popularna i rozwinięta, niż ma to miejsce w Poznaniu.

„Tutaj ulice są zwykle spokojne. Czasem ktoś gra na gitarze gdzieś na deptaku, albo..., nie wiem, w przejściu podziemnym. Ale w Edynburgu i Glasgow, tam, gdzie mieszkałem, więcej jest, więcej artystów, pokazów różnych, występów, ludzie grają, śpiewają, tańczą. Jest festiwal, w Edynburgu i wtedy całe miasto zamienia się w jedną wielką scenę.”

(POZ3)

„Myślę, że ulice nie mają tak dużej roli [w Poznaniu], zwłaszcza porównując z UK. (...) Jest ta ulica, która łączy Stary Browar... [ulica Półwiejska]. Ona jest przyjemna, żeby się nią przejść, jest trochę jak ulice w UK.”

(POZ1)

6.3. Różnice w użytkowaniu przestrzeni

Uczestnicy wywiadów zostali poproszeni o wypowiedź na temat różnic, jakie zauważają w sposobie korzystania z przestrzeni miejskiej, zachodzących pomiędzy miastem, w którym mieszkają obecnie a krajem swojego pochodzenia (tab. 17). Pytania dotyczyły takich kwestii jak różnice w przyjętych normach (zarówno formalnych – prawnych, jak i nieformalnych), a także indywidualnych preferencji badanych. Mieli oni wskazać te praktyki, które im przeszkadzają, irytują lub są dla nich niezrozumiałe, a także te aspekty życia w Poznaniu lub Glasgow, których by im brakowało, gdyby mieli wrócić do Wielkiej Brytanii lub Polski. Badani zwracali uwagę na wieloraki charakter różnic, jakie zaobserwowali, gdy porównywali obecne miejsce zamieszkania z krajem pochodzenia. W dalszej części rozdziału zostaną omówione te różnice, które szczególnie zaznaczyły swoją obecność w odpowiedziach badanych.

Tabela 17. Różnice w użytkowaniu przestrzeni miejskiej pomiędzy Poznaniem a Glasgow – opinia uczestników wywiadów indywidualnych

Różnice	GL1	GL2	GL3	GL4	POZ1	POZ2	POZ3	POZ4
Podejście do zasad i norm		+	+	+	+			+
Rola domu	+		+				+	
Rola pubów	+		+		+	+	+	
Zróźnicowanie użytkowników lokali		+		+	+			
Rola ulic		+		+	+	+		
Różnorodność etniczna i religijna		+			+			

Źródło: opracowanie własne na podstawie indywidualnych wywiadów z listą dyspozycji
Stosunek do norm

W wypowiedziach GL2 i GL3 powtarzały się kwestie związane z liberalnym podejściem do spożywania alkoholu w miejscach publicznych, a także relacji pomiędzy obywatelami, a policją.

„Na pewno podoba mi się to, że można iść do parku i wypić piwo. Jeśli, nie wiem, ludzie dobrze się zachowują, nie śmiecą, nie hałasują... jakby nikt nie będzie robił z tego powodu problemu, czy nikomu nie będzie to przeszkadzać, jeśli grupa ludzi siedzi i kulturalnie na przykład pije alkohol czy pali trawę. Nikomu to nie przeszkadza.”

„(...) jest inne podejście w egzekwowaniu prawa. Bo na przykład, tutaj, jakby jest coś zabronione, ale jakby nikt tego nie przestrzega, bo na ulicy można palić marihuanę na przykład, można przejść obok policji i oni nie reagują. Jakby nikt na to nie zwraca uwagi. Można... to znaczy znowu jest to nielegalne, ale zdarza się, że ludzie piją alkohol w miejscach publicznych i jakby z tego tytułu nie dostają mandatów czy jakichś kar, co najwyżej upomnienie. (...) Policja tutaj inaczej się zachowuje. Oni są mili, otwarci na rozmowę. I jeśli osoba, z którą rozmawia policja jest miła, grzeczna, to najczęściej żadne konsekwencje nie wiążą się z... na przykład z piciem piwa na ulicy. Więc jakby uważam, że jest inne podejście do egzekwowania prawa. (...) Myślę, że tu jest trochę tak, że jeśli ktoś robi coś, co jest nielegalne, ale nie szkodzi to innym ludziom, to jakby nie spotykają go z tego tytułu kłopoty. Natomiast w Polsce to jest takie bardzo, bardzo sztywne. Nie można pić na przykład piwa na ulicy i po prostu nie można. I nie ma jakby wytłumaczenia, czy nie ma jakby, nie ma takiej pobłażliwości, absolutnie nie ma. Natomiast tutaj ci policjanci oni są bardziej tacy elastyczni.”

(GL2)

„Wszyscy idą do parku, można wypić piwo ze znajomymi. Dopóki nikt nie robi nic złego, to jest ok.”

(GL3)

Podobną obserwację prezentuje jeden z Brytyjczyków mieszkających w Poznaniu, chociaż w jego przypadku podejście do alkoholu w przestrzeni publicznej jest inne:

„W moim mieście – Birmingham, na niektórych ulicach w piątkowy czy sobotni wieczór są wiesz..., dwudziestolatkowie, piją dużo alkoholu, nawet jeśli są cicho to... No ale ja robiłem to samo, gdy byłem młodszy, więc nie mogę tak naprawdę na to narzekać. Ale doceniam, że tutaj nie ma czegoś takiego.”

(POZ1)

POZ 4 podczas rozmowy szczególnie podkreśliła kwestię konkretnej różnicy w zapisach prawa, dotyczącej karania mandatem za przechodzenie na czerwonym świetle, przywołując sytuację, która przydarzyła się jej w pierwszych miesiącach pobytu w Poznaniu:

„(...) Tak, jest taka rzecz, której ja nie rozumiem. Bo, tutaj kiedyś przeszłam przez ulicę, jak nie było żadnego samochodu widać nigdzie. No ale było światło..., czerwone światło. I byli tam policjanci niedaleko, ja im próbowałam tłumaczyć, że przecież nie było żadnego samochodu i ostatecznie dostałam pouczenie, ale powiedzieli, że następnym razem mogę zapłacić mandat. Ale ja tego nie rozumiem zupełnie..., u siebie, w moim mieście, jak jest pusta droga to można przejść przez ulicę, nawet obok policji. I nawet, jeśli jest czerwone światło. To jest normalne, bo po co stać i czekać, jeśli nie jedzie żaden samochód?”

(POZ4)

GL4 również zwracał uwagę na przestrzeganie norm. Jego spostrzeżenia, w przeciwieństwie do poprzednich wypowiedzi, dotyczyły jednak nie przepisów prawnych, a kwestii nieformalnych. Skupiał się on przede wszystkim na zachowaniu młodzieży w Glasgow:

„Dzieci, no nie wiem, dziesięć do piętnastu lat, takie dzieciaki. Strasznie rozbrykane. (...) Na przykład autobus, tak? Jedziesz autobusem, nogi ci na siedzenie połóżysz, tak.

I wiadomo, że ktoś tam później usiądzie, tak? (...) Krzyczą w tych autobusach dzieciaki, po prostu na nikogo nie zwracają uwagi, to mnie bardzo drażni, po prostu rozwydrzenie tych dzieci. (...) Brak kultury. Brak kultury do starszych ludzi też, nie? Bo u nas na przykład w Polsce..., ja nie wiem, czy nadal tak jest, ja do tej pory tak robię. Widzę starszą panią, starszego faceta, który tam ledwo stoi w autobusie, a nie ma gdzie usiąść, ja mu ustępuję miejsca. Tutaj nie ma tego, niestety, nie zauważyłem, żeby młody człowiek wstał i ustąpił miejsca. Ja sam tego już teraz tutaj nie robię, bo też słyszałem historie, że tutaj, nie ma tutaj w zwyczaju robić takiego czegoś. I nawet ten starszy człowiek (...) może się, tak słyszałem, może się obrazić na ciebie.”

(GL4)

Rola przestrzeni różnego typu

Innym tematem, który pojawiał się w kontekście różnic w użytkowaniu przestrzeni pomiędzy Glasgow a Poznaniem, była rola domu, jako miejsca spotkań i przyjmowania gości. GL1 i GL3 zwracały uwagę na to, że w Glasgow życie towarzyskie w niewielkim stopniu toczy się w domach. Ludzie preferują spotkania w restauracjach, pubach i kawiarniach, w szczególności, gdy dotyczy to osób spoza kręgu rodziny. POZ3 po przeprowadzce do Poznania, a właściwie nawet wcześniej, gdy zaczął bywać regularnie w Polsce, także był zaskoczony tym, że wiele imprez towarzyskich, czy nawet zwykłych spotkań, odbywa się w domach. Z ich wypowiedzi wynika, że część zachowań, które w Polsce mają miejsce się w przestrzeni całkowicie prywatnej, jaką jest dom, w Wielkiej Brytanii przenosi się do przestrzeni półprywatnych, takich jak różnego rodzaju lokale.

„(...) z mojego doświadczenia i patrząc po mojej rodzinie, nie było zwyczaju, żeby chodzić do pubu. Ogólnie nie było zwyczaju, żeby chodzić po restauracjach, tylko bardziej każdy każdego zapraszał do domu. Chociaż to się zmienia już z młodszym pokoleniem, jest inaczej.”

„[w Glasgow] rzadko kiedy ktoś kogoś zaprasza do domu. To nie ma innego wyjścia jeżeli spotkać się tylko gdzieś w restauracji, czy w jakimś pubie, barze.”

(GL1)

„Ja myślę, że oni w ogóle mają trochę tak, że lubią bardziej spędzać czas poza domem. Lubią nie wiem, chodzić na zakupy, lubią chodzić do pubów, do kawiarni. Myślę, że robią to częściej niż Polacy. Ja też to robię, ale może mniej.”

(GL2)

„Na pewno w ogóle zaczęłam wychodzić bardziej na miasto. Tutaj życie się toczy na zewnątrz tak naprawdę, tutaj w dużej mierze ludzie w zasadzie traktują domy jako sypialnie, a nie jako miejsce, gdzie, nie wiem, gdzie spędzają wolny czas. (...) Nawet jak jest brzydka pogoda, co jest generalnie dziewięćdziesiąt procent roku (śmiech) (...) a tutaj jest tak właśnie, że mają, swoje lokalne jakieś tam puby, czy nawet kluby, czy właśnie też jakieś mówię – workshops, czyli te wszystkie jakieś pracownie, gdzie ludzie się po prostu spotykają i taka mała społeczność się tworzy.”

(GL3)

„(...) gdy zaczęłam przyjeżdżać tutaj do Poznania, do dziewczyny, to tak..., często wychodziliśmy na miasto, spotykaliśmy się z jej przyjaciółmi. Ale byłem też na urodzinach, na innych imprezach, w mieszkaniach, gdy u mnie..., no na wsi, gdzie jest duży dom, to tak, zapraszamy tam rodzinę, znajomych, jak są jakieś uroczystości, ale w mieście, to raczej idziemy gdzieś, do restauracji, do pubu. (...) Tutaj częściej przyjaciele często do nas przychodzą. Podczas gdy my w tej kawalerce to czasem nie mamy na nich wszystkich miejsca (śmiech).”

(POZ3)

Innym typem przestrzeni, która odgrywa w pewnym stopniu odmienną rolę w Polsce i w Wielkiej Brytanii jest pub. Badani zwracają uwagę na pub jako instytucję życia sąsiedzkiego, lokalnego w Glasgow (GL3, POZ1). POZ2 mówi wprost o różnicach w kulturze pubowej, m.in. o tym, jak wykorzystywane przez ludzi jest wnętrze lokalu.

„Każdy ma tak zwany swój local pub. Mają swój jeden do którego zawsze chodzą, i chodzą jego sąsiedzi, i ludzie z okolicy i oni się wszyscy znają. (...) To są takie puby, które były..., nie wiem, od początku XX w. To są takie rodzinne też przedsięwzięcia. I tam... no mówię, każdy miał swój lokalny. I tam były osoby, które po prostu codziennie przychodziły. Po prostu żeby zwyczajnie się z ludźmi jakoś tam spotkać, żeby w interakcje wchodzić.”

(GL2)

„Lubię kulturę kawiarnianą, ale jednak tęsknię za pubami. (...) Wiesz, za lokalnymi pubami, jak w UK, gdzie przychodzisz każdego wieczora, posiedzieć tam, spędzić trochę czasu.”

(POZ1)

„[w UK] do większości pubów możesz wejść i porozmawiać z kimkolwiek. Powiedziałbym, że są one bardziej społeczne, bardziej jak przestrzeń publiczną. Możesz łatwo zacząć z kimś rozmowę. (...) Podczas gdy, myślę, że w polskich pubach ludzie siedzą przy stolach i są grupy. Nie powiedziałbym, że jest mniej kontaktów, po prostu te kontakty są realizowane w inny sposób. (...) Jest więcej tych spotkań w grupach. (...) w poznańskich pubach nawet jeśli jest bar [kontuar], nikt tam nie stoi, nikt się tam nie zbiera, wolą siedzieć przy stolikach.”

(POZ2)

Różnorodność

Inną kwestią, o której mówili uczestnicy wywiadów w kontekście pubów, jest większe zróżnicowanie gości tego typu lokali w Wielkiej Brytanii niż w Polsce (GL2, GL4, POZ1). Według nich, obecność osób starszych, emerytów, w brytyjskich pubach jest traktowana jako coś zupełnie normalnego. Przychodzą w takie miejsca po prostu posiedzieć, napić się i zjeść, i nie są traktowani jako intruzi. GL3 miała podobne spostrzeżenia także w odniesieniu do innych lokali, np. klubów, które według niej w Polsce są domeną młodych ludzi.

„Tutaj wejdiesz do pubu, siedzi sobie małżeństwo 70-letnie, siedzą sobie, śmieją się, z tymi młodymi pogadają. U nas starsi ludzie pójdą sobie do jakiejś kawiarni, na jakiś obiad. Tutaj starsi ludzie przychodzą, bawią się po równo z młodymi.”

(GL4)

„W moim mieście, jak zajrzesz do kawiarni zobaczysz starszych ludzi, emerytów. Tutaj, w Poznaniu, w kawiarniach ludzie są bardziej zróżnicowani. U mnie do kawiarni ludzie wchodzi przy okazji, a puby są miejscem, gdzie przychodzisz się zrelaksować (...) w pubach [w UK] zobaczysz więcej starszych ludzi niż tutaj. Myślę, że puby są bardziej zróżnicowane.”

(POZ1)

„[W pubach w Glasgow] na pewno jest tutaj tak, że przedział wiekowy jest o wiele większy. Myślę, że oni ściśle przestrzegają tego, żeby nie wpuszczać osób niepełnoletnich, natomiast nie ma takiej górnej granicy wieku. Nikt nie zwraca uwagi, jeśli nie wiem, jakaś osoba na przykład, nie wiem, 60-letnia pójdzie do pubu czy do klubu i się dobrze bawi. To jest absolutnie..., jakby nikt na to nie zwraca uwagi. Nawet nie powiem, że to jest dobrze widziane, bo to jest normalne. Gdy na przykład w Polsce uważam, że absolutnie tak nie jest. Że jakby puby czy jakieś kluby są jednak zarezerwowane głównie dla młodych osób. I osobiście mnie to nie spotkało, ale moja koleżanka opowiadała mi historię, że w klubie zaczął ją jakiś młody chłopak, ona ma około czterdziestu lat. I ten młody chłopak podszedł do niej i powiedział: „nie lubię starych bab, co ty tutaj robisz”. W Szkocji... po prostu nigdy by się coś takiego nie wydarzyło. Więc na pewno oni są otwarci na różny wiek i też na płeć. Że też nie ma tutaj nic złego, jeśli starsza kobieta pójdzie do pubu, pije piwo, i się dobrze bawi.”

(GL2)

POZ1 podczas wywiadu zwrócił uwagę na to, że Poznań jest w większym stopniu homogeniczny pod względem religijnym i etnicznym niż Birmingham w którym mieszkał on w Wielkiej Brytanii, i że jest to widoczne w przestrzeni miejskiej. W Poznaniu nie zauważa on świątyń innych niż chrześcijańskie kościoły, podczas gdy w jego kraju swoje miejsce w panoramie miast mają m.in. meczety.

„Mieszkałem w Birmingham przez lata, byłem przyzwyczajony do widoku przedstawicieli innych grup etnicznych, religii. (...) To wydaje się być inne. Tutaj jest inna wrażliwość, tak może być. (...) To jest zrozumiałe, bo w UK mamy zupełnie inną historię. Mamy kolonialną przeszłość.”

(POZ1)

Różnorodność jest widoczna w Glasgow także w innych aspektach. Jedna z badanych (GL2) zwraca uwagę, że na ulicach szkockiego miasta można spotkać większy przekrój osób, niż ma to miejsce w Polsce. W związku z tym mieszkańcy Glasgow są bardziej przyzwyczajeni do widoku obcych i chętniej wchodzą z nimi w interakcje.

„Ludzie tutaj są bardzo mili na ulicach. Jakby uważam, że nawet osoba, która nie mówi po angielsku, a potrzebuje pomocy, łatwiej znajdzie tutaj kogoś, kto pomoże tej

osobie. Natomiast w Polsce, jak ktoś nie zna polskiego, to myślę, że to jest bardzo trudne, znaleźć jakąś osobę, która pofatyguje się, poświęci swój czas i energię, żeby spróbować pomóc takiej osobie. Więc uważam, że tutaj jakby..., oni więcej doświadczyli imigracji, mają po prostu kontakt z osobami, które nie mówią po angielsku cały czas, więc są na to otwarci, przygotowani. I też umieją może..., umieją się zachować w takiej sytuacji, gdy na przykład Polacy, nie wiem, myślę, że muszą się tego nauczyć.”

„W Polsce jakby..., ja wiem, że to się zmienia, ale ta ulica jest jakby... wszyscy są tacy sami, uogólniając. Natomiast tutaj, jakby jest większa różnorodność na ulicach i to jest fajne.”

(GL3)

Pozytywne i negatywne cechy obu miast

Uczestnicy wywiadów zostali także poproszeni o odpowiedź na pytania, co im przeszkadza i do czego nie mogą się przyzwyczaić w obecnym miejscu zamieszkania, a także, za czym by tęsknili, gdyby mieli wrócić do kraju pochodzenia. Tabela nr 18 prezentuje tematy, które pojawiły się w ich odpowiedziach. Przedstawiciele badanych z obu miast zwracali uwagę na śmieci i brud w mieście (GL2, GL3, GL4, POZ2), pojawiały się także kwestie związane z brakiem poczucia bezpieczeństwa w Glasgow (GL3) oraz uciążliwą pogodą (GL1). POZ2, oprócz zwrócenia uwagi na problem śmieci na ulicach, wspomniał także o tym, że ludzie w Poznaniu bardziej się tłoczą, nie zostawiając innym wolnej przestrzeni. POZ1 zauważył, że w Polsce komunikacja jest bardziej formalna (o kwestii formalnych reguł i różnego podejścia do nich świadczy również przytoczony wcześniej wpis dotyczący stroju, w którym badany poszedł do opery, nie spodziewając się, że pozostali goście będą ubrani w stroje wizytowe).

Tabela 18. Negatywne i pozytywne doświadczenia z miastem – odpowiedzi uczestników wywiadów indywidualnych

Badany	Co przeszkadza w mieście?	Za czym by tęsknił/a?
GL1	Pogoda	Dobry transport publiczny
GL2	Brud, śmieci	Otwartość, mili ludzie, można iść do parku wypić piwo
GL3	Przestępczość, brak poczucia bezpieczeństwa, brud,	Dużo restauracji, pubów, wydarzeń – festiwale, workshopy
GL4	Humor, zachowanie młodzieży – brak kultury, śmieci	Luz, stabilizacja
POZ1	Formalna komunikacja	Bezpieczeństwo, kultura kawiarniana
POZ2	Śmieci, brak poszanowania przestrzeni osobistej	Dużo dostępnych terenów zieleni

POZ3	-	Uśmiech, życzliwość, rodzina i znajomi
POZ4	Czerwone światła dla pieszych	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie indywidualnych wywiadów z listą dyspozycji

Zmiany w zachowaniu

W ramach dyskusji na temat różnic w użytkowaniu przestrzeni jedno z pytań dotyczyło zmian dotyczących zachowania, które pojawiły się u badanych po przenosinach do Glasgow lub Poznania (tab. 19). GL1 i GL3 zauważyły, że w nowym miejscu zaczęły częściej wychodzić na miasto, do różnych lokali, co pojawiała się w ich wypowiedziach przytaczanych we wcześniejszej części rozdziału. Natomiast GL4 stwierdził, że w Polsce miał swoją grupę znajomych, którzy mieli konkretny styl i preferencje miejsc, w których bywali, podczas gdy w Glasgow znacznie zwiększyła się różnorodność odwiedzanych przez niego lokali.

„Bywam w różnych miejscach, jeżeli fajni ludzie są, uśmiechnięci, pozytywni, dla mnie nie ma różnicy, czy siedzę w brazylijskim klubie, czy jestem gdzieś w obskurnym rockowym klubie, na koncercie, gdzie nawet nie pogadasz, bo tak głośno, ale jest klimat. To jest taka różnica, że w Polsce raczej jak byłem, to miałem taką grupkę swoich..., z małego miasteczka pochodzę, a więc grupkę swoich znajomych. (...) Gdzie mieliśmy swój określony styl, że tak powiem, chodziliśmy do jednego rodzaju klubów, jakiś tam rockowych, i tak dalej. Nie uświadczyłem jakichś tam..., salsy, czy innych takich rodzajów. Tutaj to się zmieniło.”

(GL4)

Z kolei POZ3 przyznał, że zaczął częściej bywać w domach innych ludzi i przyjmować gości w swoim mieszkaniu, podczas gdy wcześniej jego życie towarzyskie toczyło się w zdecydowanej większości w innych miejscach. U badanych zmieniły się także przyzwyczajenia związane z poruszaniem się po mieście (POZ2, POZ4).

Tabela 19. Zaobserwowane zmiany w zachowaniu po przeprowadzce do Poznania/ Glasgow – odpowiedzi uczestników wywiadów indywidualnych

Badany	Zmiany w zachowaniu
GL1	Rzadko zaprasza kogoś do domu, częściej wychodzi do różnych lokali
GL2	-
GL3	Zaczęła wychodzić na miasto
GL4	Zaczął odwiedzać bardziej różnorodne miejsca
POZ1	-
POZ2	Więcej chodzi pieszo
POZ3	Odwiedzanie i przyjmowanie gości w domach
POZ4	Pilnuje się, żeby nie dostać mandatu

Źródło: opracowanie własne na podstawie indywidualnych wywiadów z listą dyspozycji

6.4. Podsumowanie

Wypowiedzi analizowane w tym rozdziale mają charakter indywidualnych doświadczeń i opinii wąskiej grupy osób, w związku z czym nie mogą służyć do budowania uniwersalnych konkluzji, dotyczących całych zbiorowości. Rola zastosowania tej techniki miała być inna. Analizowane wypowiedzi dostarczają interesującego materiału empirycznego, związanego z tym, w jaki sposób miasto jest postrzegane przez osobę, która jest w nim nowa i dopiero się z nim zapoznaje, a także na temat tego, jak podejście do miasta zmienia się z czasem. Odpowiedzi badanych dotyczące zaobserwowanych różnic mogą zostać również wykorzystane jako dodatkowy kontekst podczas analizy danych ilościowych, dokonywanych na większej próbie respondentów.

Wypowiedzi rozmówców potwierdzają, że przestrzenie publiczne miast, zwłaszcza te tradycyjne, jak np. place miejskie, często są jednocześnie obiektami reprezentacyjnymi, rozpoznawalnymi i przyciągającymi uwagę. Sprawia to, że przyjezdni właśnie w takie miejsca kierują swoje pierwsze kroki. Symboliczna rola centralnego placu miejskiego czy głównych ulic (zwłaszcza deptaków, z których wyłączony jest ruch samochodowy) skłania do zapoznania się z nimi w pierwszej kolejności, aczkolwiek przyjezdni mieszkając w mieście przez dłuższy czas, już rzadziej bywają w takich miejscach. Istotną rolę w codziennym życiu pełnią tereny zielone – nie tylko parki, ale także inne miejsca, w których można odpocząć, zrelaksować się, a jednocześnie realizować kontakty towarzyskie i spotykać się z ludźmi. Dotyczy to obu miast, w których prowadzono badania. Warto zauważyć, że w wypowiedziach Polaków mieszkających w Glasgow właściwie nie pojawiał się temat rzeki Clyde, podczas gdy interlokutorzy z Poznania (przynajmniej w części) wypowiadali się pozytywnie o terenach leżących nad Wartą, doceniając ich potencjał i zagospodarowanie.

Podczas przeprowadzonych wywiadów zarejestrowano interesujące spostrzeżenia dotyczące różnic pomiędzy Polską a Wielką Brytanią. Część z nich jest spójna z obserwacjami wynikającymi z analizy danych pochodzących z badań kwestionariuszowych i pozwala na ich głębszą interpretację. Inne dostarczają nowych informacji, które, choć nie są wystarczającą podstawą do formułowania wiążących wniosków, zwracają niekiedy uwagę na nowe aspekty zróżnicowania użytkowania przestrzeni publicznych w Poznaniu i Glasgow. Badani podnosili kwestię odmiennej roli, jaką pełnią puby, a także muzea. Zaobserwowane przez nich różnice dotyczyły także różnorodności osób i zjawisk z którymi można spotkać się na ulicach. Glasgow zostało określone jako bardziej różnorodne niż miasta polskie, podczas gdy Poznań jako bardziej jednorodny niż miasta brytyjskie. Innym tematem obecnym w wypowiedziach było podejście do prawa, w aspektach takich jak relacje obywateli z służbami porządkowymi, czy społeczne przyzwolenie na łamanie prawa wtedy, gdy nie ma to poważnych społecznych konsekwencji.

W wypowiedziach badanych pojawiły się wątki pokazujące że przeprowadzka do innego kraju wpłynęła na ich zwyczaje i zachowania. Dotyczy to m.in. częstotliwości korzystania z różnego rodzaju lokali czy zmiany proporcji pomiędzy aktywnością domową i pozadomową. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że trudno jest ocenić rzeczywistą przyczynę tych zmian. Mogą być one powiązane z czynnikami kulturowymi, ale ich podłożem może być także np. zmiana niewielkiego miasta na znacznie większy ośrodek, oferujący szerszy wachlarz możliwości.

Powyższe wnioski, razem z rezultatami badań przedstawionymi we wcześniejszych rozdziałach, posłużyły do sformułowania konkluzji podsumowujących niniejszą rozprawę. Zostaną one przedstawione w kolejnym, ostatnim już rozdziale niniejszej dysertacji doktorskiej.

7. Zakończenie

Kwerenda literaturowa, przeprowadzone badania gabinetowe oraz terenowe, a następnie analiza uzyskanych wyników umożliwiają udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze, które zostały postawione we wstępie do niniejszej rozprawy. Najpierw jednak przedstawione zostanie kilka refleksji natury ogólnej, podsumowujących przeprowadzone prace. Niniejsza dysertacja wiąże ze sobą dwa ważne, czy wręcz kluczowe dla debat geograficznych oraz planistycznych komponenty: kulturę i przestrzeń (w tym przypadku publiczną). Z jednej strony geografia społeczna od samych swoich początków odwołuje się do kwestii kultury. Można powiedzieć, że jest to jeden z fundamentów rozważań geografów społecznych, co wykazano w pierwszej części pracy, dokonując gruntownego przeglądu literatury przedmiotu. Z drugiej strony, zarówno kultura jak i przestrzeń publiczne to konstrukty dynamiczne w swoich przekształceniach. Przemianom ulegają indywidualne i kolektywne podejścia do wartości, przekonań oraz norm kulturowych, a także samo postrzeganie kultury jako bardzo ważnego lub mniej istotnego konstruktu kształtującego codzienne ludzkie życie. Ewolucji ulegają też przestrzenie kształtowane przez kulturę. Wpływ na te przemiany mają m.in. mody, trendy, zachowania ludzkie oraz paradygmaty planistyczne, będące w określonym czasie mniej lub bardziej atrakcyjnymi. Wszystko to wskazuje, że istnieje wspólny mianownik, a tak naprawdę olbrzymi obszar wspólny kwestii kulturowych i przestrzennych, które leżą w zakresie zainteresowań wielu badaczy wywodzących się z różnych dyscyplin naukowych. W wyniku prowadzonych badań aktualizowane są tradycyjne podejścia w przedmiotowej kwestii oraz powstają nowe.

Niniejsza rozprawa jest jednym z przyczynków do rozpoznania relacji między kulturą, przestrzenią i społeczeństwem. Ze zrozumiałych względów czasowych oraz przedmiotowych podsumowywana praca ma swoje ograniczenia przestrzenne. Jej przedmiotem była analiza społeczności oraz przestrzeni dwóch miast różnych kultur: Poznania i Glasgow. Ze względu na nielosowy charakter próby badawczej, rezultatów nie można przenosić na poziom całej populacji. Zasadniczą metodą poznania były pierwotne badania społeczne, a płaszczyzną rozważań założenie, iż kultura, czy też obszary kulturowe, różnią się między sobą, a ich treści mogą przejawiać się w zachowaniach przestrzennych. To założenie związane jest z tradycyjnym rozumieniem kultury, wywodzącym się z badań międzykulturowych (ang. *cross-culture research*), w którym podkreśla się jej duży, często różnicujący wpływ na wszystkie aspekty życia człowieka. Kultura ma znaczenie pomimo olbrzymich migracji społecznych, globalizacji, ponadkontynentalnych przemieszczeń turystycznych i wszechobecnie

popularnego medium jakim jest internet. Takie stwierdzenie przyświecało prowadzonym badaniom, w ramach których podjęto próbę odnalezienia przejawów życia społeczno-przestrzennego, na których kultura odciska swój ślad. Podsumowanie tych rozważań, w postaci wniosków wynikających z odpowiedzi na postawione pytania badawcze, zaprezentowano poniżej.

1. Jakie przestrzenie miejskie postrzegane są jako publiczne?

Zarówno w literaturze naukowej, jak i w dokumentach o charakterze praktycznym, np. związanym z planowaniem i rozwojem przestrzennym miast, istnieje wiele definicji przestrzeni publicznej. W ramach przeprowadzonych badań pytanie o to, jakimi cechami powinna się charakteryzować, jakie są jej problemy, a wreszcie o to, co właściwie można nazwać przestrzenią publiczną, zadano tym, którzy są najbardziej zainteresowani – samym użytkownikom.

Jedną z charakterystyk przestrzeni publicznej jest to, że ma ona wartość symboliczną, stanowi znak rozpoznawczy i powód do dumy. W badaniach przeprowadzonych w Poznaniu, użytkownicy przestrzeni jako miejsca najbardziej reprezentacyjne wskazywali place miejskie (ze szczególnym uwzględnieniem Starego Rynku), obszary zieleni (w szczególności Park Cytańskie i Jezioro Maltańskie), a także budynki historyczne i poszczególne dzielnice miasta. Badani z Glasgow wymieniali przede wszystkim muzea, a parki i rynki oraz place miejskie pojawiały się w dalszej kolejności. Główną różnicą jest więc popularność muzeów – obiektów zamkniętych, wyraźnie odróżniających się od dominujących w Poznaniu przestrzeni otwartych. Można więc zauważyć, że według mieszkańców Glasgow budynek, którego funkcja i dostępność sprzyjają spędzaniu w nim czasu, spełnia warunki wymagane od przestrzeni publicznych. Podobna sytuacja występuje nie tylko w przypadku muzeów, ale także pubów, które postrzegane są jako miejsca istotne dla lokalnych społeczności, sprzyjające nawiązywaniu kontaktów społecznych i budowaniu relacji. Z rezultatów badań wynika, że w pewnym stopniu pełnią one rolę spajającą lokalne społeczności, którą w Poznaniu pełnią lokalne rynki czy przestrzeń sąsiedzka.

Warto zauważyć, że chociaż polityki miejskie skupiają się na przestrzeniach publicznych w ich tradycyjnym rozumieniu, to jednak nie zawsze pokrywa się to z opiniami mieszkańców. Niejednokrotnie przypisują oni cechy – z zasady charakteryzujące przestrzenie publiczne – obiektom spoza grona parków, placów, rynków, skwerów czy ulic. Fakt, że dana przestrzeń ma prywatnego właściciela, nie przeszkadza w tym, by była istotna dla życia społecznego,

sprzyjała nawiązywaniu relacji i kontaktów oraz była dostępna w takim zakresie, że jej użytkownicy nie czują się wykluczeni. Badani zauważali rolę, jaką odgrywają w przestrzeni miejskiej place i parki, ale doceniali także społeczne funkcje takich obiektów jak m.in. puby, restauracje i kawiarnie, które nie zawsze mieszczą się w granicach wyznaczonych definicjami przestrzeni publicznych.

Patrząc przez pryzmat czynników, które według badanych utrudniają korzystanie z przestrzeni publicznych w badanych miastach, można zauważyć, że większość owych zjawisk związana jest z przestrzeniami tradycyjnymi. Są to kwestie takie jak problemy z utrzymaniem czystości, problemy komunikacyjne, obecność osób bezdomnych czy występowanie alkoholu. Są one obserwowane przede wszystkim w przestrzeniach otwartych, takich jak m.in. ulice, place i parki. Kłopotliwe zjawiska, które zidentyfikowano podczas badań, z zasady nie występują w przestrzeniach półpublicznych lub przestrzeniach prywatnych udostępnianych publicznie. Istnieją różne możliwe wytłumaczenia tego faktu. Z jednej strony, przestrzenie prywatne mają konkretnych właścicieli, którzy pilnują utrzymywania porządku. Z drugiej – na podstawie wyników badań można zaobserwować, że o ile pozytywne cechy często były przypisywane do obiektów innych niż tradycyjne przestrzenie publiczne (również takich, które mają prywatnych właścicieli), to już odpowiedzi na pytania dotyczące cech negatywnych dotyczyły przede wszystkim aspektów życia kojarzonych z władzami publicznymi. Badani w krytyczny sposób oceniali zarządcę wspólnej przestrzeni, który nie wywiązywał się z oczekiwań (np. zapewnienia dobrej jakości transportu publicznego lub utrzymania czystości na ulicach). Negatywnie oceniali również to, że zjawiska i działania, z którymi się nie zgadzają (m.in. *orange walks* w Glasgow) zachodzą w przestrzeni publicznej, a więc takiej, którą uważają po części za swoją.

2. Czy w badanych miastach występują różnice w roli, jaką pełnią różne rodzaje przestrzeni?

Jeden z Brytyjczyków uczestniczących w wywiadach przeprowadzonych w ramach badań stwierdził „*u mnie pub jest bardziej jak przestrzeń publiczna*”. Z kolei Polacy mieszkający w Glasgow podkreślali, że różnego rodzaju spotkania, które w Polsce odbywałyby się w domu, Szkoci wolą odbywać w mieście. Te przykłady, chociaż jednostkowe, pokazują to, co znalazło swoje odzwierciedlenie również w wynikach badań przeprowadzonych na dużo większej próbie – ten sam typ przestrzeni może pełnić inne role, być wykorzystywany do różnych celów i kojarzony z odmiennymi aktywnościami. W ramach rozprawy starano się zidentyfikować czynniki stanowiące źródło tych różnic, ze szczególnym uwzględnieniem kultury, aczkolwiek

zwracając również uwagę na uwarunkowania geograficzne i historyczne. Odmienne role, jakie pełnią różne rodzaje przestrzeni, zaobserwowano w największym stopniu w następujących przypadkach:

- dom,
- puby i inne lokale,
- muzea,
- obiekty użyteczności publicznej (np. urzędy),
- tereny nadrzeczne.

Chociaż dom, przestrzeń na wskroś prywatna, wydaje się oddalony od rozważań na temat życia publicznego, jego obecność nie jest przypadkowa. Figura domu ma bogate tradycje w analizach kulturowych. Jako obszar na wskroś oswojony występuje w każdej kulturze. Jednakże w wielu kulturach ten sam dom ma inne zakresy semantyczne i przypisane są mu odmienne zachowania. Mogłoby się wydawać, że posiadanie domu unifikuje się w swych normach kulturowych przynajmniej w tak bliskich sobie regionach świata jak Europa Środkowa i Wyspy Brytyjskie. Przeprowadzone badania wykazały jednak, że część aktywności, które dla respondentów z Glasgow są związane z przestrzenią publiczną, w przypadku Poznania mają swoje miejsce również w sferze domowej. Dotyczy to w szczególności jedzenia, jak również picia alkoholu – w Glasgow kojarzone były one z przestrzenią domową w dużo mniejszym stopniu niż w Polsce. Również kontakty towarzyskie w przypadku szkockiego miasta wiązane były w dużo większym stopniu z różnego rodzaju lokalami niż z własnym domem.

Puby to druga struktura społeczno-przestrzenna, która została bardziej wyrażona od innych zaznaczona przez badanych. Wydawałoby się, że rola pubu, ze swoją podstawową funkcją, nie będzie zróżnicowana. Puby zajmują szczególne miejsce w kulturze brytyjskiej – są to miejsca spożywania trunków i jedzenia, dostarczające schronienia w złą pogodę, rozrywki, miejsca, w których można spotkać się ze znajomymi. Wiele z nich szczyci się długą i bogatą historią, w Glasgow są one elementem przestrzennym zakorzenionym, a nie napływowym, jak ma to miejsce w Polsce. Pub wyspiarski, także pub szkocki, to specyficzna przestrzeń publiczna, którą nazwać można przestrzenią sąsiedzką (tzw. *round the corner pub*, *local pub*) co uwidoczniło się także w przeprowadzonych badaniach. Z ich rezultatów wynika, że puby pełnią rolę instytucji życia sąsiedzkiego, będąc ośrodkami skupienia dla lokalnych społeczności, podobnie jak w Poznaniu lokalne rynki i targowiska. Warto zauważyć, że profil bywalca pubu w Glasgow jest bardziej zróżnicowany niż w przypadku Poznania. Badani Szkoci podkreślali istotność tej kategorii przestrzeni dla życia społecznego i ich wkład w budowanie relacji międzyludzkich.

Muzea to kategoria obiektów, których podstawowa rola w Poznaniu i Glasgow jest taka sama – służą szerzeniu wiedzy i kultury. Różnice zarysowują się jednak, kiedy przyjrzeć się bliżej szczegółom ich funkcjonowania. Darmowy wstęp do muzeów i liczne aktywności dodatkowe sprawiają, że muzea w Glasgow w większym stopniu stanowią wizytówkę miasta i są obecne w świadomości użytkowników przestrzeni. Stanowią przestrzenie pozostające zwykle w rękach władzy publicznej, są dostępne, bezpieczne i aktywizujące – spełniając w ten sposób większość wytycznych stawianych przed przestrzeniami publicznymi dobrej jakości. Można stwierdzić, iż muzea w Glasgow stają się przestrzenią we władaniu społeczności lokalnej, w których codziennością są zajęcia dla dzieci i młodzieży z okolicznych szkół oraz wizyty spotkania starszych członków społeczności w kawiarni muzealnej. Kwestie takie jak dostęp do internetu i zaplecze sanitarne w połączeniu z brakiem opłat za wejście sprawiają, że są one atrakcyjne nawet dla osób, których nie interesuje podstawowa funkcja tego typu obiektów. W przypadku Poznania owa społeczna rola i popularność nie wybrzmiały tak jednoznacznie i wyraziście – muzea nadal są miejscem wizyt „odświętnych”. Do muzeum „wychodzi się” w czasie wycieczki szkolnej lub „odwiedza je” w czasie rodzinnego spotkania. Ten rodzaj narracji ma zapewne swoje odzwierciedlenie w wynikach zaprezentowanych w rozprawie.

Obiekty użyteczności publicznej, takie jak urząd miejski i poczta, mają jasno przypisaną rolę, która nie różni się w przypadku obu badanych miast. Są to przestrzenie, co do zasady, związane z pewnymi aktywnościami formalnymi. Chociaż urząd pozostaje obiektem publicznym, to sama forma własności nie jest wystarczająca, żeby nazwać go przestrzenią publiczną ze względu na to, że nie spełnia innych kryteriów związanych z rolą społeczną. Wymienione kategorie znalazły się w niniejszym zestawieniu dotyczącym różnic pomiędzy badanymi obiektami, ponieważ w przypadku Poznania badania wykazały, że ich rola symboliczna jest ważniejsza od tej rzeczywistej – można domniemywać, że stanowią swego rodzaju fizyczną manifestację instytucji władzy.

Charakterystyczną obserwacją, która powtarzała się w wielu aspektach prowadzonych badań, było określenie roli terenów nadrzecznych. Badani poznaniacy wskazywali tereny nadwarciańskie jako miejsca spotkań, zabawy, obszary ogólnodostępne przyciągające ludzi, umożliwiające realizację wielu rodzajów aktywności. W przypadku Glasgow, wyniki były zdecydowanie odmienne, tereny położone nad rzeką sytuowały się daleko na liście miejsc w których można spotkać się z kimś, spędzać czas czy prowadzić inne aktywności. Jednak, w przeciwieństwie do wcześniejszych przykładów, w tym wypadku trudno jest uzasadnić

tę sytuację uwarunkowaniami kulturowymi. Bardziej prawdopodobnym powodem wydaje się być pogoda oraz stopień zainwestowania – mieszkańcy Poznania korzystają z rzeki, bo mają ku temu warunki, w Glasgow brakuje infrastruktury i atrakcji, które przyciągałyby użytkowników.

3. W jaki sposób mieszkańcy badanych miast korzystają z przestrzeni publicznych?

Różnego rodzaju imprezy masowe, demonstracje i manifestacje, sztuka oraz sport – te rodzaje aktywności kojarzyły się badanym z przestrzeniami publicznymi w największym stopniu. Pod tym względem uzyskane wyniki są zgodne z dotychczasowymi ustaleniami, z którymi można spotkać się w literaturze. Nadal jednak analiza zachowań użytkowników przestrzeni miejskiej Poznania i Glasgow dostarcza interesujących informacji dotyczących podobieństw i różnic w obrębie badanych miast.

Badania wykazały, że aktywności związane z kulturą, m.in. koncerty, są najpopularniejszym sposobem korzystania z przestrzeni publicznej w obu rozpatrywanych miastach. Ważne miejsce zajmują także różnego rodzaju kontakty towarzyskie – spotkania z przyjaciółmi lub sąsiadami. Charakterystyczna dla Glasgow jest istotna rola *buskingu*, czyli różnego rodzaju występów ulicznych. Analiza uzyskanych wyników wykazała, że co do zasady badani z Glasgow w większym stopniu deklarują udział w rozmaitych aktywnościach mających miejsce w przestrzeniach publicznych. Tak więc, chociaż formy korzystania z przestrzeni publicznych są w dużej mierze podobne, można zauważyć, że intensywność tego typu aktywności w przypadku Glasgow jest większa niż w Poznaniu.

Warto zwrócić uwagę na różnice pomiędzy sposobami użytkowania, które według badanych są domeną przestrzeni publicznych, a deklaracjami uczestników badania dotyczącymi ich praktyk przestrzennych. Widać to m.in. na przykładzie aktywności takich jak protesty, demonstracje i manifestacje. Większość badanych poznaniaków deklarowała, że niechętnie bierze udział w tego rodzaju wydarzeniach, jednocześnie wymieniając je pośród aktywności charakterystycznych dla przestrzeni publicznych. Dystans wobec zajmowania stanowiska w różnych kwestiach podnoszonych w sferze publicznej może być jednym z objawów kryzysu przestrzeni publicznej, którego obraz wyłania się z literatury przytoczonej w części teoretycznej pracy. W narracji krytycznej na temat przestrzeni publicznej formułowane są m.in. zarzuty mówiące o tym, że współczesne przestrzenie publiczne są „iluzoryczne” i zatraciły swoją rolę jako miejsca aktywności politycznej i dyskursu obywateli z władzą.

4. Jakie aspekty korzystania z przestrzeni publicznych są kontrowersyjne lub niekomfortowe dla użytkowników?

Pośród wielu aspektów użytkowania przestrzeni, które podejmowane były w wykonanych badaniach, wystąpiły takie, które wychodziły poza ramy przyjętych norm. Niektóre z nich powodowały dyskomfort u badanych z obu miast, ale w przypadku innych zaznaczała się różnica między podejściem Polaków oraz Szkotów. Do kwestii budzących największe kontrowersje należały:

- przestrzenie o tradycyjnej, ugruntowanej funkcji;
- zjawisko bezdomności;
- okazywanie uczuć;
- kontakty z obcymi.

Podejście do pierwszego z wymienionych elementów należy do tych aspektów badań, w których różnice pomiędzy Poznaniem a Glasgow zarysowują się w największym stopniu. Przestrzeniom, takim jak cmentarze i obiekty sakralne, badani z Poznania przypisywali konkretną funkcję i związany z nią zestaw reguł. Perspektywa korzystania z tego typu obiektów w sposób inny niż tradycyjnie przyjęty spotykała się z wyraźnym sprzeciwem. Warto zauważyć, że dotyczyło to przestrzeni związanych z religią (cmentarze w Poznaniu, nawet komunalne, nadal w większości cechują się symboliką religijną). Badania prowadzone w Glasgow ujawniły odmienne podejście. Zmiana funkcji nieużytkowanych obiektów religijnych nie budziła negatywnych odczuć, podobnie wykorzystanie terenów zieleni cmentarnej do celów rekreacyjnych. Również w przypadku wciąż aktywnych świątyń zakres oferowanych przez nie usług jest większy niż ma to miejsce w polskich kościołach. Pozostając przy temacie religii, do budzących kontrowersje zjawisk obecnych w przestrzeni publicznej Glasgow należą pomarańczowe marsze, antagonizujące społeczność katolicką i protestancką.

Innym tematem budzącym kontrowersje w przypadku obu miast była kwestia obecności bezdomnych w przestrzeni publicznej. Zarówno badani z Poznania, jak i z Glasgow, wskazywali, że zjawisko bezdomności jest powodem do wstydu dla mieszkańców. Wyniki badań wykazały, że obecność bezdomnych powoduje dyskomfort użytkowników poznańskich przestrzeni publicznych, natomiast w Szkocji negatywne uczucia były skierowane raczej w kierunku władz, które pozwalają na to, by bezdomność była tak powszechna.

Trzecią z omawianych kwestii jest okazywanie uczuć i emocji w przestrzeniach publicznych. Badani z Glasgow podchodzili do tego tematu z większą otwartością: publiczne pocałunki były przez nich powszechnie akceptowane, podczas gdy w ankietowanych z Poznania budziły już

pewną rezerwę. Poziomem bliskości dopuszczalnym w obu badanych miastach było przytulanie się czy siadanie na kolanach.

Oprócz większego przyzwolenia na okazywanie uczuć wśród badanych z Glasgow, uzyskane wyniki pozwoliły także zaobserwować różnice w podejściu do innych użytkowników przestrzeni publicznych. Polacy okazali się mniej chętni do nawiązywania kontaktów z obcymi, a sytuacje, w których musieli wejść z nimi w dłuższą i bardziej skomplikowaną interakcję, budziły dyskomfort. W Glasgow można zaobserwować większe przyzwolenie na to, co inne i obce. Większe zróżnicowanie społeczne czy codzienny kontakt z odmiennymi kulturami należą do czynników, które mogą mieć szczególne znaczenie w wyjaśnieniu większej otwartości cechującej mieszkańców Glasgow w porównaniu do mieszkańców Poznania.

5. Jakie zachowania przestrzenne są społecznie akceptowane lub nieakceptowane?

Użytkownicy przestrzeni publicznej w Glasgow i Poznaniu w różny sposób podchodzili do kwestii norm prawnych regulujących zachowania, które są w nich dozwolone lub zabronione. Niektóre kwestie były uniwersalne – dbałość o czystość, negatywne podejście do śmiecenia czy brak akceptacji dla zakłócania porządku publicznego. W tych aspektach wyniki badań prowadzonych w obu miastach były w znacznym stopniu zbliżone do siebie. Pojawiały się jednak także kwestie, w których stosunek do przepisów różnił się z przyjętymi normami zachowań. Badani z Glasgow w większym stopniu akceptowali i czuli się swobodnie w przypadku czynności, które są niezgodne z prawem, jednak nie szkodzą innym, ani nie powodują ich dyskomfortu. W takim kontekście pojawiało się m.in. spożywanie alkoholu w miejscach publicznych. Uwagę zwróciło traktowanie przepisów z pobłażliwością i dystansem. Również wspomniane przepisy same w sobie w niektórych aspektach są bardziej swobodne niż ma to miejsce w Polsce – np. brak mandatów za przechodzenie przez ulicę na czerwonym świetle. Wśród uczestników badania w Poznaniu dało się zaobserwować większe przywiązanie do litery prawa. Obraz przestrzeni publicznej, jaki kreowali w swoich odpowiedziach, jest w większym stopniu obwarowany różnego rodzaju regulacjami. Natomiast analiza wyników zebranych w Glasgow wskazuje, że zarówno tradycyjne przestrzenie publiczne, jak i obiekty użyteczności publicznej czy wspomniane w poprzednim podpunkcie obiekty sakralne, cechują się tym, że można zachowywać się w nich stosunkowo swobodnie.

Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż zarysowany powyżej obraz nie jest jednorodny. Na przykład obecność alkoholu i narkotyków w przestrzeni publicznej należała do tych negatywnych zjawisk, które były wymieniane przez badanych z Glasgow najczęściej, pomimo

jednoczesnych deklaracji przyzwolenia na spożywanie alkoholu na placach i w parkach. Stosunek do tego typu zjawisk jest więc wielowymiarowy i zależny od różnych czynników. Uogólniając można jednak stwierdzić, że podejście badanych z Poznania wiązało się bardziej z literą prawa, a ich odpowiedników z Glasgow – z nieformalnymi normami regulującymi życie społeczne.

Osobną kwestią zaadresowaną w badaniach jest przyzwolenie na aktywność publiczną, taką jak demonstracje, manifestacje czy protesty. Badania wykazały, że tego typu działania są bardziej akceptowane w przestrzeni publicznej w Glasgow. Warto dodać, że odbywają się one na tamtejszych ulicach nie tylko w postaci potężnych, skupiających wielu ludzi wydarzeń, ale w znacznej mierze są to pojedyncze osoby lub niewielkie grupy, które starają się rozgłosić istotną dla nich sprawę, dotyczącą np. polityki lub ekologii. Interesujący jest fakt, że badani w Glasgow w negatywny sposób odnieśli się do sytuacji, w której skrajne poglądy polityczne eksponowane są na przykład w lokalach usługowych. W przypadku Poznania, chociaż wyniki badań wskazują na to, że akceptacja dla tego typu aktywności jest mniejsza, to jednak wydarzenia takie jak upolityczniony Marsz Niepodległości, Czarny Piątek lub inne manifestacje o charakterze politycznym i obyczajowym cieszą się wysoką frekwencją i odbijają się szerokim echem w dyskusji publicznej. Wyjaśnienie zależności pomiędzy deklaracjami badanych a faktyczną aktywnością w przestrzeni publicznej wymaga jednak dokładniejszych badań skupionych na tym temacie.

6. W jaki sposób różnice kulturowe obserwowane w istniejących modelach kultury mogą zostać powiązane z różnicami w użytkowaniu przestrzeni?

Omawiane we wcześniejszych rozdziałach modele kultury oraz przyjęty jako punkt wyjściowy badań model Hofstede stanowią pewne uogólnienia, których wspólnym mianownikiem może być teza o różnicującym charakterze kultury. Inspirując się wnioskami wynikającymi z modelu Hofstede, przeprowadzono badania społeczne w Glasgow i Poznaniu, poszukując odpowiedzi na pytanie, czy tradycyjne modele kultury, przyjmujące, że jest ona restrykcyjnym konstruktem społecznym różnicującym zbiorowości, mają swoje odzwierciedlenia w opiniach i praktykach społecznych. Współcześnie często podważa się deterministyczny i różnicujący charakter kultur narodowych, stawiając tezę, iż mobilność, nowe technologie komunikacyjne, internet i inne zjawiska powiązane z globalizacją unifikują społeczeństwa. W badaniach podjęto próbę wyjaśnienia różnic w sposobach użytkowania przestrzeni publicznych za pomocą wymiarów kultury z modelu Hofstede (2000). Twórca modelu przedstawiał w jaki sposób przejawiają się one w szkole, miejscu pracy, rodzinie, jak

wpływają na istotę państwa i idee pielęgnowane w społeczeństwie. Sugestie wynikające z prac innych badaczy, jak np. wielokrotnie przywoływanego w niniejszej rozprawie Halla (1984, 1987, 2001), pozwalają przyjąć założenie, że przestrzeń, jej kształtowanie i użytkowanie, to również aspekty w przypadku których można dokonać podobnych obserwacji. W związku z tym, te wymiary, w przypadku których zachodzą największe różnice pomiędzy Polską a Wielką Brytanią, zostaną omówione po kolei, wraz ze wskazaniem, jakie aspekty użytkowania przestrzeni można do nich przypisać:

- dystans władzy – wysoki dystans władzy cechujący Polskę można zaobserwować w stosunku, jaki badani przejawiali do symboli i organów władzy. Urzędy były przez nich traktowane jako miejsca istotne dla życia społecznego, ale jednocześnie cechujące się sztywnymi zasadami postępowania i w pewien sposób górujące nad jednostką. Również policja, organ odpowiedzialny za respektowanie prawa, jest traktowany inaczej w Poznaniu, a inaczej w Glasgow, gdzie policjantów opisywano jako bardziej pobłażliwych i skłonnych do dialogu. Także wykorzystywanie przestrzeni publicznej do manifestowania poglądów było w większym stopniu akceptowalne dla badanych Szkotów niż uczestników badania w Polsce;
- indywidualizm – obie analizowane kultury cechują się stosunkowo wysokimi wartościami indywidualizmu, jednak w przypadku Wielkiej Brytanii przyjmuje on wartość skrajną, jedną z największych spośród wszystkich krajów ujętych w wykorzystanym modelu. Indywidualistyczne podejście można zaobserwować m.in. w tym, że użytkownicy przestrzeni publicznej w Glasgow w większym stopniu akceptują zachowania odbiegające od normy. Można zauważyć przyzwolenie na odmienność i mniejsze związanie regułami i konwenansami, regulującymi użytkowanie przestrzeni publicznych;
- unikanie niepewności – jest to przypadek, w którym zarówno różnice w wartościach wynikających z modelu kultury, jak i te obserwowane w aspekcie użytkowania przestrzeni publicznych, są największe. Pierwszą kwestią jest przywiązanie do tradycji, które zaobserwowano podczas badań w Poznaniu. Przejawia się ono w istnieniu przestrzeni o trwale ustalonych funkcjach. Aktywności, niezgodne z tradycyjną rolą obiektów takich jak kościół czy cmentarz, spotykają się z negatywną reakcją. Wspomniane zjawisko łączy się z występowaniem silnie utrwalonych norm, zarówno formalnych jak i nieformalnych, które regulują sposoby użytkowania przestrzeni publicznych. Badani z Poznania w większym stopniu niż badani z Glasgow wskazywali

na to, że należy przestrzegać ustalonych przepisów i zachowywać się zgodnie z literą prawa. Oprócz tego w ocenie badanych poznaniaków, miejskie przestrzenie publiczne, a także inne obiekty związane z życiem publicznym, w większym stopniu cechują się istnieniem jasno ustalonych reguł dotyczących tego, co jest dozwolone, a co nie. Kolejnym aspektem, w którym wysoka wartość unikania niepewności dawała znać o sobie, jest stosunek do obcych. Badania wyraźnie wykazały, że konieczność kontaktu z obcymi w przestrzeni publicznej, zwłaszcza w sytuacji, w której to obcy inicjuje ów kontakt, jest dla przedstawicieli kultury cechującej się wysoką wartością unikania niepewności (Polaków) dużo mniej komfortowa niż u Brytyjczyków, przynależących do kultury o niskiej wartości tego wymiaru. Tych drugich cechuje większa otwartość i skłonność do nawiązywania interakcji;

- **pobłażliwość** – jest to ostatni z wymiarów, w przypadku których można zaobserwować wyraźne różnice między Polską a Wielką Brytanią. Jednym z aspektów, w których jest widoczny, jest większe przyzwolenie na okazywanie emocji i wyrażanie uczuć w przypadku badanych z Glasgow. Wyniki badań przeprowadzonych w Poznaniu wskazują, że badani z tego miasta z większą rezerwą podchodzą do objawów fizycznej bliskości, takich jak przytulanie czy pocałunki, jeśli mają one miejsce w przestrzeni publicznej. Inną kwestią, którą można powiązać z wyższą wartością pobłażliwości, jest fakt, że w Glasgow osoby starsze korzystające z życia, dobrze bawiące się w lokalach kojarzonych raczej z młodszymi grupami wiekowymi, nie powodują zdziwienia ani negatywnych reakcji.

Analizując wyniki badań, można zauważyć, że w kontekście wyjaśniania użytkowania przestrzeni publicznych najważniejszym wymiarem z modelu kultury według Hofstede jest unikanie niepewności. Wpływa on m.in. na takie aspekty jak relacje z obcymi, co jest istotną kwestią, biorąc pod uwagę rolę przestrzeni publicznych, mających służyć jako miejsca oferujące możliwość wejścia w interakcje z nieznanymi. Innym aspektem związanym z unikaniem niepewności jest poziom regulacji obowiązujących w społeczeństwie (zarówno w aspekcie formalnych przepisów, jak i norm nieformalnych) oraz stosunek do zmian, także tych dotyczących sposobów użytkowania poszczególnych obiektów.

Podsumowanie

Przestrzeń publiczna, zachowania przestrzenne, kultura – każdy z tych tematów, poruszanych w przedstawionej rozprawie, jest wart opracowania o wiele bardziej obszernego niż niniejsza dysertacja. Autor ma jednak nadzieję, że jego praca, dotycząca fragmentu,

w którym przecinają się trzy wymieniane tematy, pozwoli na lepsze zrozumienie zależności zachodzących pomiędzy kulturą danej społeczności a sposobem, w jaki patrzy ona na przestrzeń publiczną i z niej korzysta. Zrealizowane cele badawcze pozwalają na stwierdzenie, że nie trzeba szukać odległych przykładów, żeby zaobserwować, że kultura wpływa na miasta w których żyjemy, na to, jaką rolę odgrywają w nich zarówno rozległe place i rynki, jak i niewielkie skwery pomiędzy blokami lub lokalne puby, będące miejscem sąsiedzkich spotkań. Rzecz jasna oprócz różnic, takich jak odmienny poziom akceptacji dla konkretnych zachowań czy sposób, w jaki postrzegane są obiekty publiczne, np. muzeum czy urząd miejski, występują także podobieństwa, pozwalające szukać pewnych uniwersalnych wytycznych dotyczących chociażby planowania przestrzeni. Należą do nich m.in. istotna rola zieleni, która jest niezbędna we współczesnym mieście, jeśli ma być ono bezpiecznym domem dla zdrowych i szczęśliwych mieszkańców. Istotne są także lokalne ośrodki skupiające sąsiadów lub mieszkańców osiedli, przyczyniające się do zacieśniania więzów i budowania lokalnej tożsamości. Poszukiwanie cech wspólnych oraz rozumienie różnic jest szczególnie istotne w dzisiejszych czasach, w erze mobilności i migracji, które sprawiają, że populacje zamieszkująca poszczególne kraje stają się coraz bardziej różnorodna. Zrozumienie tej różnorodności może być kluczem do podtrzymania sprawnego funkcjonowania miejskich przestrzeni publicznych.

Bibliografia

- Abaza M., 2001. *Shopping malls, consumer culture and the reshaping of public space in Egypt*. *Theory, Culture & Society*, 18, s. 97–122.
- Adamczyk A., 2017. *Kryzys migracyjny w europie a polska polityka imigracyjna*. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 1, 163, s. 307–331.
- Aiello J.R., Thompson D.E., 1980. *Personal space, crowding, and spatial behavior in a cultural context*. [w:] I. Altman, A. Rapoport i J.F. Wohlwill (red.), *Environment and Culture*. Springer Science+Business Media, LLC, New York, s. 107–178.
- Ajzen I., 2002. *Perceived behavioral control, self efficacy, locus of control, and the theory of planned behavior*. *Journal of Applied Social Psychology*, 34, 2, s. 665–683.
- Altman I., Rapoport A., Wohlwill J.F. red., 1980. *Environment and Culture*. Springer Science+Business Media, LLC, New York.
- Amin A., 2008. *Collective culture and urban public space*. *City*, 12, 1, s. 5–24.
- Anderson K., 1995. *Culture and Nature at the Adelaide Zoo: At the Frontiers of „Human” Geography*. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 20, 3, s. 275.
- Anderson K., Domosh M., Pile S., Thrift N., 2003. *A rough guide*. [w:] K. Anderson, M. Domosh, S. Pile i N. Thrift (red.), *Handbook of cultural geography*. SAGE Publications, London.
- Arendt H., 1958. *The Human Condition*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Ashkanasy N.M., Trevor-Roberts E., Earnshaw L., 2002. *The Anglo Cluster: Legacy of the British empire*. *Journal of World Business*, 37, 1, s. 28–39.
- Augé M., 2011. *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bagby P., 1958. *Culture and History. Prolegomena to the Comparative Study of Civilizations*. Longmans, Green and Co., London.
- Bagheri N., 2017. *Tehran 's subway : gender , mobility , and the adaptation of the ' proper ' Muslim woman*. *Social & Cultural Geography*, 20, 3, s. 304–322.
- Barwiński M., 2016. *Wielokulturowość we współczesnych polskich badaniach geograficznych i edukacji geograficznej – Zarys problematyki*. *Przegląd Geograficzny*, 88, 2, s. 137–157.

- Baumann Z., 2000. *Globalizacja i co z tego dla ludzi wynika*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Baumann Z., 2003. *Razem, osobno*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Baumann Z., 2008. *Płynny Lęk*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Bell P., Greene T., Fisher J., Baum A., 2003. *Psychologia środowiskowa*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Benedict R., 1966. *Wzory kultury*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków.
- Benhabib S., 1996. *Models of public space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, Jurgen Habermas*. [w:] C. Calhoun (red.), *Habermas and the Public Sphere*. MIT Press, Cambridge, s. 73–98.
- Bielecki C., 1996. *Gra w miasto*. Fundacja Dom Dostępny, Warszawa.
- Bierwiaczonek K., 2015. *Przestrzeń publiczna jako przestrzeń tożsamości miasta. Szansa czy balast dla rozwoju miasta?* Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica, 54, s. 61–78.
- Bierwiaczonek K., 2018a. *Miejsca i nie-miejsca w perspektywie badań nad przestrzeniami publicznymi polskich miast*. Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica, , 64, s. 55–70.
- Bierwiaczonek K., 2018b. *Miejskie przestrzenie publiczne i ich społeczne znaczenia – próba systematyzacji*. Przegląd Socjologiczny, 1, s. 25–48.
- Bierwiaczonek K., Lewicka B., Nawrocki T., 2012. *Rynki, Malle i Cmentarze. Przestrzeń publiczna miast śląskich w ujęciu socjologicznym*. NOMOS, Kraków.
- Blair S., 1998. *Cultural Geography and the place of the literary*.
- Bonnemaison J., 2005. *Culture and Space. Conceiving a New Cultural Geography*. I.B. Tauris, London.
- Borowik I., Sztalt K. red., 2007. *Współczesna socjologia miasta*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Bramwell B., 1991. *Public space and local communities: The example of Birmingham 1840-1880*. [w:] G. Kearns i C.W.J. Withers (red.), *Urbanising Britain: Essays on Class and Community in the Nineteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 31–54.
- Brewer P., Venaik S., 2014. *The Ecological Fallacy in National Culture Research*. Organization Studies, 35, 7, s. 1063–1086.

Britton M., 2008. " *My Regular Spot* " *Race and Territory in Urban Public Space*. *Journal of Contemporary Ethnography*, 37, 4, s. 442–468.

Bursiewicz N., 2018. *Funkcja i forma przestrzeni publicznej w średniowiecznych miastach iberoarabskich na obszarze Hiszpanii*. [w:] M. Witkowski, E. Wolny i B. Zagórski (red.), *Amakin Wa-Asma – miejsca i nazwy. Geografia historyczna i toponomastyka świata muzułmańskiego. Odkrycia, interpretacje, podsumowania, perspektywy*. Instytut Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych PAN, Warszawa, s. 10–27.

Calhoun C. red., 1992. *Habermas and the Public Sphere*. The MIT Press, Massachusetts.

Cao J., Kang J., 2019. *Social relationships and patterns of use in urban public spaces in China and the United Kingdom*. *Cities*, 93, s. 188–196.

Carmona M., 2014. *The Place-shaping Continuum: A Theory of Urban Design Process*. *Journal of Urban Design*, 19, 1, s. 2–36.

Carmona M., 2015. *Re-theorising contemporary public space: a new narrative and a new normative*. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 8, 4, s. 373–405.

Carmona M., Heath T., Oc T., Tiesdell S., 2003. *Public places-urban spaces: the dimensions of urban design*. Routledge, New York.

Carmona M., de Magalhães C., Hammond L., 2008. *Public space: The management dimension*. *Public Space: The Management Dimension*. Routledge, London.

Carr S., Francis M., Rivlin L.G., Stone A.M., 2009. *Public Space*. Cambridge University Press, Cambridge.

Castells M., 2013. *Sieci oburzenia w nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Cegłowska A., Matykowski R., 2010. *Przestrzenie publiczne i ich znaczenie w dużym mieście: przypadek Poznania*. *Studia Miejskie*, 2, s. 243–256.

Chiu C., 2009. *Contestation and Conformity: Street and Park Skateboarding in New York City Public Space*. *Space and Culture*, 12, 1, s. 25–42.

Chmielewski J.M., 2004. *Rola miejskich przestrzeni publicznych*. *Urbanista*, 4, s. 12–15.

Cichocki P., 2013. *Wąskie i szerokie koncepcje sfery publicznej*. *Opuscula Sociologica*, 1, s. 5–16.

- Ciołkiewicz P., 2009. *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej według Jürgena Habermasa - koncepcja , krytyka , zastosowania*. Media, Kultura, Społeczeństwo, 1, 4, s. 175–189.
- Corbusier L., 1971. *The city of To-morrow and its planning*. Dover Publications, INC., New York.
- Cresswell T., 2010. *New cultural geography - an unfinished project?* Cultural Geographies, 17, 2, s. 169–174.
- Crosgrove D., Jackson P., 1987. *New directions in cultural geography*. Area, 19, 2, s. 95–101.
- Crouch D.P., 1981. *The historical development of urban open space*. [w:] L. Taylor (red.), *Urban open spaces*. Rizzoli, Nowy Jork.
- Czyż P., 2010. *Problemy kształtowania przestrzeni publicznej w świetle współczesnych koncepcji filozoficznych*. [w:] P. Lorens i J. Martyniuk-Pęczek (red.), *Problemy Kształtowania przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk, s. 50–61.
- Dejbakhsh S., Arrowsmith C., Jackson M., 2011. *Cultural influence on spatial behaviour*. Tourism Geographies, 13, 1, s. 91–111.
- Dobrowolska M., 1948. *Dynamika krajobrazu kulturalnego*. Przegląd Geograficzny, 21, 3–4, s. 151–203.
- Domański B., Libura H., 1986. *Geograficzne badania wyobrażeń, postaw i preferencji*. Przegląd Geograficzny, 58, 1–2, s. 3–13.
- Dorfman P., Javidan M., Hanges P., Dastmalchian A., House R., 2012. *GLOBE: A twenty year journey into the intriguing world of culture and leadership*. Journal of World Business, 47, 4, s. 504–518.
- Duncan J., Johnson N., Schein R. red., 2004. *A Companion to Cultural Geography (Blackwell Companions to Geography)*. Blackwell publishing Ltd, Oxford.
- Duque F., 2014. *Public art and the making of urban space*. City, Territory and Architecture, 1, 4, s. 1–12.
- Dymnicka M., 2011. *Kulturowe wytwarzanie przestrzeni publicznych*. Przegląd Socjologiczny, 60, 2–3, s. 67–91.
- Ferre M.M., Gamson W.A., Gerhards J., Rucht D., 2002. *Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies*. Theory and Society, 31, 3, s. 289–324.
- Fiske J., 1990. *Introduction to communication studies. Analysis of Variance*. Routledge,

Londyn.

Fotheringham S., 2013. *Analysing numerical spatial data*. [w:] R. Flowerdew i D. Martin (red.), *Methods in Human Geography*. Harlow: Pearson Education Limited, s. 191–206.

Furedi F., 2006. *Culture of fear revisited : risk-taking and the morality of low expectation*. Continuum, Londyn.

Gardiner M., 2005. *Modern Scottish Culture*. Edinburgh University Press, Edinburgh.

Geenens R., Tinnevelt R., 2009. *Truth and Public Space: Setting Out Some Signpost*. [w:] R. Geenens i R. Tinnevelt (red.), *Does Truth Matter? Democracy and Public Space*. Springer, Dordrecht, s. 1–12.

Gehl J., 2009. *Życie między budynkami: użytkowanie przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo RAM, Kraków.

Gehl J., Gemzøe L., 2000. *New City Spaces*. Danish Architectural Press, Kopenhaga.

Gehl J., Svarre B., 2013. *How to study public life*. Island Press, Washington.

Ghirardo D., 1999. *Architektura po modernizmie*. Wydawnictwo VIA, Toruń.

Golledge R.G., Stimson R.J., 1997. *Spatial Behavior: a geographic perspective*. The Guilford Press, New York.

Goodman S., Burke S., Liebling H., Zasada D., 2015. 'I Can't Go Back Because If I Go Back I Would Die': How Asylum Seekers Manage Talk about Returning Home by Highlighting the Importance of Safety. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 25, s. 327–339.

Goodman S., Sirriyeh A., McMahon S., 2017. *The evolving (re)categorisations of refugees throughout the "refugee/migrant crisis"*. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 27, 2, s. 105–114.

Gottdiener M., Lagopoulos A.P., 1986. *Introduction*. [w:] M. Gottdiener i A.P. Lagopoulos (red.), *The city and the sign : an introduction to urban semiotics*. Columbia University Press, New York, s. 1–22.

Gupta V., Hanges P.J., Dorfman P., 2002. *Cultural clusters: Methodology and findings*. *Journal of World Business*, 37, 1, s. 11–15.

Habermas J., 1991. *The Structural Transformation of the Public Sphere. an Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. The MIT Press, Cambridge.

- Hall E., 1984. *Poza Kulturą*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Hall E., 1987. *Bezgłówny Język*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Hall E., 2001. *Ukryty Wymiar*. Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa.
- Harvey D., 1990. *The Condition of Postmodernity An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell, Oxford.
- Harvey D., 2008. *The right to the city*. New Left Review, 53, s. 23–40.
- Henrich J., Heine S.J., Norenzayan A., 2010. *The weirdest people in the world?* Behavioral and Brain Sciences, 33, s. 61–135.
- van der Hoeven A., 2018. *Valuing Urban Heritage Through Participatory Heritage Websites: Citizen Perceptions of Historic Urban Landscapes*. Space and Culture, 23, 2, s. 129–148.
- Hofstede G., 2000. *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Hofstede G., 2006. *What did GLOBE really measure? Researchers' minds versus respondents' minds*. Journal of International Business Studies, 37, 6, s. 882–896.
- Hofstede G., Bond M.H., Luk C., 1993. *Individual Perceptions of Organizational Cultures: A Methodological Treatise on Levels of Analysis*. Organization Studies, 14, 4, s. 483–503.
- Hofstede G., Regout I., 1996. *Riding the waves of commerce: A test of Trompenaars' „model” of national culture differences*. International Journal of Intercultural Relations, 20, s. 189–198.
- Høgh-Olesen H., 2008. *Human Spatial Behaviour: The Spacing of People , Objects and Animals in Six Cross-Cultural Samples*. Journal of Cognition and Culture, 8, s. 245–280.
- Holligan C.P., Deuchar R., 2009. *Territorialities in Scotland: Perceptions of young people in Glasgow*. Journal of Youth Studies, 12, 6, s. 731–746.
- Hopkins P. red., 2017. *Scotland's Muslims. Society, Politics and Identity*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- House R., Javidan M., Dorfman P., 2001. *Project GLOBE: An Introduction*. Applied Psychology, 50, 4, s. 489–505.
- Hubbard P., 1996. *Urban design and city regeneration: Social representations of entrepreneurial landscapes*. Urban Studies, 33, 8, s. 1441–1461.
- Inroy N.M., 2007. *Urban Regeneration and Public Space: The Story of an Urban Park*. Space

and Polity, 4, 1, s. 23–40.

Jackowski A., Bilska-Wodecka E., Soljan I., 2008. *Geografia kultury*. [w:] A. Jackowski, S. Liszewski i A. Richling (red.), *Historia geografii polskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 237–247.

Jackson P., 1980. *A plea for cultural geography*. *Area*, 12, 2, s. 110–113.

Jackson P., 1989. *Maps of meaning*. Routledge, London.

Jackson P., 2000. *Rematerializing social and cultural geography*. *Social and Cultural Geography*, 1, 1, s. 9–14.

Jackson P., 2016. *New directions in cultural geography revisited*. *Area*, 48, 3, s. 367–370.

Jacobs J., 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. Vintage books, New York.

Jałowiecki B., 2010. *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.

Jałowiecki B., 2011. *Miejsce, przestrzeń, obszar*. *Przeгляд Socjologiczny*, 2, 3, s. 9–28.

Jałowiecki B., Szczepański M., 2006. *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.

Jasiński A., 2010. *O wielokulturowych aspektach współczesnej przestrzeni publicznej*. *Architektura*. *Czasopismo techniczne*, 5, s. 171–180.

Jaskułowski K., 2010. *Koncepcja Sfery Publicznej Jurgena Habermasa*. *Spotkania Europejskie*, 3, s. 69–86.

Javidan M., House R.J., 2002. *Leadership and cultures around the world: Findings from GLOBE. An introduction to the special issue*. *Journal of World Business*, 37, 1, s. 1–2.

Jeandesboz J., Pallister-Wilkins P., 2016. *Crisis, Routine, Consolidation: The Politics of the Mediterranean Migration Crisis*. *Mediterranean Politics*, 21, 2, s. 316–320.

Jędrzejczyk D., 2004. *Geografia Humanistyczna Miasta*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.

Johnson A.M., Miles R., 2014. *Toward more inclusive public spaces: Learning from the everyday experiences of Muslim Arab women in New York City*. *Environment and Planning A*, 46, 8, s. 1892–1907.

Johnson N.C., 2003. *Ireland, the Great War and the Geography of Remembrance*. Cambridge

University Press, Cambridge.

Kaczmarek J., 2004. *Geobiografia - Historie życia a studia nad migracjami*. Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 5, s. 47–57.

Kaczmarek J., 2005. *Podjęcie geobiograficzne w geografii społecznej: zarys teorii i podstawy metodyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Kaczmarek J., 2013. *Topobiografie – wielowymiarowa przestrzeń bycia*. Białostockie studia literaturoznawcze, 4, s. 25–39.

Kaczmarek S., 2012. *Kultura gospodarowania przestrzenią w mieście*. Studia Miejskie, 5, s. 9–17.

Karathanasis P., 2014. *Re-image-ing and re-imagining the city: Overpainted landscapes of central Athens*. Remapping 'Crisis': A Guide to Athens, s. 177–182.

Karwinska A., 2008. *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Kastanakis M.N., Voyer B.G., 2014. *The effect of culture on perception and cognition: A conceptual framework*. Journal of Business Research, 67, 4, s. 425–433.

Kenaar H., 2016. *Streetography: on visual resistance*. Journal of Aesthetics and Phenomenology, 3, 2, s. 147–166.

King A.D. red., 1980. *Buildings and society. Essays on the social development of the built environment*. Routledge & Kegan Paul, Londyn.

Kłoskowska A., 1981. *Socjologia kultury*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Kochanowska D., 2010. *Przestrzeń publiczna - kluczowy element miasta współczesnego - zintegrowana, czy podzielona?* [w:] P. Lorens i J. Martyniuk-Pęczek (red.), *Problemy Kształtowania przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk.

Kochanowski M., 2002. *Niepokoje i pytania*. [w:] M. Kochanowski (red.), *Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego*. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.

Korporowicz L., 2011. *Socjologia kulturowa. Kontynuacje i poszukiwania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Krause K., 2010. *Przestrzeń publiczna jako przestrzeń handlu*. [w:] P. Lorens i J. Martyniuk-Pęczek (red.), *Problemy Kształtowania przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Urbanista,

Gdańsk, s. 100–106.

Kroeber A.L., Kluckhohn C., 1952. *Culture: A critical review of concepts and definitions*. Peabody Museum Press, Cambridge.

Kuligowski W., Pomieciński A., 2010. *Wprowadzenie. Dlaczego globalne jest zawsze lokalne?* [w:] W. Kuligowski i A. Pomieciński (red.), *Różne kultury, różne globalizacje*. Wydawnictwo Poznańskie sp. z o. o., Poznań.

Kwiatkowski K., 2010. *Przestrzeń publiczna i jej uzurpatorskie zawłaszczanie*. *Architektura. Czasopismo techniczne*, 107, 5, s. 277–284.

L'Aoustet O., Griffet J., 2001. *The experience of teenagers at Marseilles' skate park: Emergence and evaluation of an urban sports site*. *Cities*, 18, 6, s. 413–418.

Latham A., McCormack D., McNamara K., McNeill D., 2009. *Key concepts in urban geography*. SAGE Publications, Londyn.

Lefebvre H., 1991. *The Production of Space (1991)*. Blackwell publishing Ltd, Oxford.

Lennon M., Douglas O., Scott M., 2017. *Urban green space for health and well-being: developing an 'affordances' framework for planning and design*. *Journal of Urban Design*, 22, 6, s. 778–795.

Leung K., 2006. *Editor's Introduction to the Exchange between Hofstede and GLOBE*. *Journal of International Business Studies*, 37, 6, s. 887.

Leventis P., 2013. *Walls of Crisis: Street Art and Urban Fabric in Central Athens, 2000–2012*. *Architectural Histories*, 1, 1, s. 19.

Lewicka M., 2012. *Psychologia Miejsca*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.

Lewis R.D., 2005. *When Cultures Collide: Leading Across Cultures*. Nicholas Brealey International, London.

Libura H., 1990. *Percepcja przestrzeni miejskiej*. Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Lincoln Y.S., Egon G.G., 1985. *Naturalistic Inquiry*. SAGE Publications, London.

Lisowski A., 2012. *O miejscu geografii społeczno-ekonomicznej w geografii i systemie nauki*. *Przegląd Geograficzny*, 84, 2, s. 171–198.

Livingstone D., 1992. *The geographical tradition*. Blackwell, Oxford.

- Lofland L., 1998. *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*. Aldine De Gruyter, New York.
- Lorens P., 2010a. *Definiowanie współczesnej przestrzeni publicznej*. [w:] P. Lorens i J. Martyniuk-Pęczek (red.), *Problemy Kształtowania przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk.
- Lorens P., 2010b. *Główne typy i rodzaje współczesnych przestrzeni publicznych*. [w:] P. Lorens i J. Martyniuk-Pęczek (red.), *Problemy Kształtowania przestrzeni publicznych*. Gdańsk, s. 62–71.
- Loughran K., 2020. *Urban parks and urban problems: An historical perspective on green space development as a cultural fix*. *Urban Studies*, 57, 11, s. 2321–2338.
- Low S., 2012. *Spatializing Culture: Embodied Space in the City*. [w:] G. Bridge i S. Watson (red.), *The New Blackwell Companion to the City*. Blackwell publishing Ltd, Oxford, s. 463–475.
- Low S., Taplin D., Scheld S., 2005. *Rethinking Urban Parks*. University of Texas Press, Austin.
- Low S.M., 1996. *Spatializing culture: the social production and social construction of public spaces in Costa Rica*. *American Ethnologist*, 23, 4, s. 861–879.
- Low S.M., 1997. *Urban Public Spaces as Representations of Culture: The Plaza in Costa Rica*. *Environment and Behaviour*, 29, 1, s. 3–33.
- Low S.M., 2000. *On The Plaza: The Politics of Public Space and Culture*. University of Texas Press, Austin.
- Low S.M., 2003. *The anthropology of space and place. Locating culture*. Blackwell publishing Ltd, Londyn.
- Low S.M., 2017. *Spatializing Culture - The Ethnography of Space and Place*. Routledge, New York.
- Low S.M., Smith N., 2006a. *Introduction: The Imperative of Public Space*. [w:] S.M. Low i N. Smith (red.), *The Politics of Public Space*. Routledge, New York, s. 1–16.
- Low S.M., Smith N., 2006b. *The Politics of Public Space*. Routledge, New York.
- Lynch K., 1960. *Image of the city*. The M.I.T. Press, Massachusetts.
- Macąła J., 2012. *Friedrich Ratzel jako twórca niemieckiej geopolitik*. *Athenaeum*, 34, s. 125–148.

- Madanipour A., 1996. *Design of urban space. An inquiry into a Socio-spatial Process*. John Wiley & Sons, Chichester.
- Madanipour A., 2003. *Public and private spaces of the city*. Routledge, London.
- Madanipour A. red., 2010. *Whose Public Space? International Case Studies in Urban Design and Development*. Routledge, London.
- Majer A., 2010. *Socjologia i przestrzeń miejska*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Malinowski B., 1958. *Szkice z teorii kultury*. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Malone K., 2002. *Street life: youth, culture and competing uses of public space*. *Environment and Urbanization*, 14, 2, s. 157–168.
- Mann H.B., Whitney D.R., 1947. *On a Test of Whether one of Two Random Variables is Stochastically Larger than the Other*. *The Annals of Mathematical Statistics*, 18, 1, s. 50–60.
- Maréchal G., 2010. *Autoethnography*. [w:] A.J. Mills, G. Eurepos i E. Wiebe (red.), *Encyclopedia of Case Study Research*. SAGE Publications, s. 43–45.
- Massey D., 1994. *Space, Place and Gender*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Massey D., 2005. *For Space. Ordinary Blessings*. Sage Publications, Londyn.
- Matsumoto D., Juang L., 2007. *Psychologia międzykulturowa*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Matykowski R., Kulczyńska K., 2008. *Muzyka jako przedmiot badań geografii kultury: wybrane problemy*. [w:] S. Bernat (red.), *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Lublin, s. 265–274.
- Matykowski R., Zmudzińska K., 2023. *Refleksje nad rozwojem problematyki badawczej geografii muzyki i dźwięku*. [w:] A. Rykała (red.), *W kręgu geografii politycznej i dyscyplin „okolicznych”*. s. 35–95.
- Matysiak N., 2009. *Współczesne centra handlowe w Polsce*. *Handel wewnętrzny*, 6, s. 26–32.
- McMahon S., 2012. *North African Migration And Europe's Contextual Mediterranean Border In Light Of The Lampedusa Migrant Crisis Of 2011*. *EUI Working Papers*.
- Mcsweeney B., 2002. *Hofstede's model of national cultural differences and their consequences: A triumph of faith – a failure of analysis*. *Human Relations*, 55, s. 88–118.
- Mehta V., 2014. *Evaluating Public Space*. *Journal of Urban Design*, 19, 1, s. 53–88.

- Miciukiewicz K., 2006. *Pomiędzy sferą publiczną a przestrzenią publiczną w mieście*. [w:] J. Hudzik i W. Woźniak (red.), *Sfera publiczna. Kondycja, przejawy, przemiany*. Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 213–232.
- Mickiewicz P., 2016. *Access and its limits: The contemporary library as a public space*. *Space and Culture*, 19, 3, s. 237–250.
- Minkov M., 2011. *Cultural Differences in a Globalizing World*. Emerald Group Publishing, Bingley.
- Minkov M., Bond M.H., Blagoev V., 2015. *Do different national samples yield similar dimensions of national culture?* *Cross Cultural Management: An International Journal*, 22, 2, s. 259–277.
- Minkov M., Hofstede G., 2012. *Is National Culture a Meaningful Concept?* *Cross-Cultural Research*, 46, 2, s. 133–159.
- Minton A., 2006. *What kind of world are we building? The privatisation of public space*. RICS, London.
- Mitchell D., 2000. *Cultural Geography. A critical introduction*. Blackwell publishers Ltd, Oxford.
- Molnár V., 2014. *Reframing Public Space Through Digital Mobilization: Flash Mobs and Contemporary Urban Youth Culture*. *Space and Culture*, 17, 1, s. 43–58.
- Montgomery A., 2016. *Reappearance of the public: Placemaking, Minoritization and Resistance in Detroit*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 40, 4, s. 776–799.
- Mubi Brighenti A., 2010. *At the wall: Graffiti writers, urban territoriality, and the public domain*. *Space and Culture*, 13, 3, s. 315–332.
- Mumford L., 1961. *The city in history*. Harcourt Brace Jovanovich, INC., Nowy Jork.
- Myga-Piątek U., 2001. *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*. *Przegląd Geograficzny*, 73, 1–2, s. 163–176.
- Myga-Piątek U., 2005. *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 17, s. 71–77.
- Myga-Piątek U., 2012. *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Nawratek K., 2008. *Miasto jako idea polityczna*. korporacja ha!art, Kraków.

- Nawratek K., 2012. *Dziury w całym. Wstęp do miejskich rewolucji*. Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Neal S., Bennett K., Jones H., Cochrane A., Mohan G., 2015. *Multiculture and Public Parks: Researching Super-diversity and Attachment in Public Green Space*. *Population, Space and Place*, 21, 5, s. 463–475.
- Nelson C., Grossberg L., Treichler P. red., 1992. *Cultural studies*. Routledge, New York.
- Nisbett R.E., 2009. *Geografia Myślenia*. Smak Słowa, Sopot.
- Nisbett R.E., Masuda T., 2003. *Culture and point of view*. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 100, 19, s. 11163–11170.
- Nisbett R.E., Miyamoto Y., 2005. *The influence of culture: Holistic versus analytic perception*. *Trends in Cognitive Sciences*, 9, 10, s. 467–473.
- Niziołek K., 2015. *Czy street art jest sztuką społeczną? Kulturotwórczy i obywatelski sens sztuki ulicznej w perspektywie koncepcji społecznych enklaw*. *Pogranicze. Studia Społeczne*, XXVI, s. 49–74.
- Ochman A., 2015. *Zarys koncepcji Habermasowskiej sfery publicznej*. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, 35, s. 19–46.
- Ortiz A., Garcia-Ramon M.D., Prats M., 2004. *Women's use of public space and sense of place in the Raval (Barcelona)*. *GeoJournal*, 61, 3, s. 219–227.
- Ozkan T., Lajunen T., Chliaoutakis J. El, Parker D., Summala H., 2006. *Cross-cultural differences in driving behaviours: A comparison of six countries*. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 9, 3, s. 227–242.
- Pałys J., 2014. *Sztuka uliczna jako medium komunikacji społecznej w Europie. Analiza materiałów źródłowych z Wielkiej Brytanii, Niemiec i Polski z lat 1970-2012*.
- Pancewicz Ł., 2010. *Prywatyzacja Przestrzeni Publicznych*. [w:] P. Lorens i J. Martyniuk-Pęczek (red.), *Problemy Kształtowania przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk, s. 80–91.
- Park R.E., Burgess E.W., 1925. *The city*. University of Chicago Press, Chicago.
- Parkinson J.R., 2009. *Does Democracy Require Physical Public Space?* [w:] R. Geenens i R. Tinnevelt (red.), *Does Truth Matter? Democracy and Public Space*. Springer, Dordrecht, s. 101–114.

- Peet R., 1985. *The Social Origins of Environmental Determinism*. Annals of the Association of American Geographers, 75, 3, s. 309–333.
- Pióro Z., 1982. *Ekologia społeczna - nauka o strukturach i zachowaniach przestrzennych*. [w:] Z. Pióro (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*. Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa, s. 113–130.
- Pirenne H., 1946. *Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade*. Oxford University Press, Londyn.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M., 1996. *Psychologia rozwoju człowieka*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pugalis L., 2009. *The culture and economics of urban public space design: Public and professional perceptions*. Urban Design International, 14, 4, s. 215–230.
- Pugh M., 2001. *Mediterranean boat people: A case for co-operation?* *Mediterranean Politics*.
- Rapoport A., 1969. *House form and society*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Relph E., 1976. *Place and placelessness. Research in planning and design*.
- Rembowska K., 1999a. *Amerykańska szkoła geografii kultury. Problemy, perspektywy*. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2, s. 11–19.
- Rembowska K., 1999b. *Problemy wyjaśniania w geografii kultury*. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2, s. 3–10.
- Rembowska K., 2002a. *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rembowska K., 2002b. *Podejście kulturowe - szansa na integrację geografii człowieka*. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 4, s. 3–9.
- Rembowska K., 2006. *Współczesny humanizm i jego wpływ na przemiany w obrębie geografii*. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 7.
- Rewers E., 1996. *Język i przestrzeń w poststrukturalistycznej filozofii kultury*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Rewers E., 2005. *Post-Polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. TAIWPN UNIVERSITAS, Kraków.
- Rewers E. red., 2014. *Kulturowe Studia Miejskie - Wprowadzenie*. Narodowe Centrum Kultury,

Warszawa.

Rochmińska A., 2016. *Zachowania przestrzenne klientów centrów handlowych - przykład Łodzi*. Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, , 23, s. 5–23.

Rybicka E., 2008. *Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca. Zwrot topograficzny w badaniach literackich*. Teksty Drugie, , 4, s. 21–38.

Rybicka E., 2011. *Geopoetyka, geokrytyka, geokulturologia. Analiza porównawcza pojęć*. Białostockie Studia Literaturoznawcze, 2, s. 27–39.

Rybicka E., 2012. *Literatura, geografia: wspólne terytoria*. [w:] E. Konończuk i E. Sidoruk (red.), *Od poetyki przestrzeni do geopoetyki*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 11–25.

Rybicka E., 2014. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. TAIWPN UNIVERSITAS, Kraków.

Sandelowski M., 1995. *Sample size in qualitative research*. Research in nursing & health, 18, 2, s. 179–183.

Sauer C.O., 1925. *Morphology of landscape*. University of California Press, Berkeley.

Savas E.S., 2000. *Privatization and Public-Private Partnerships*. Chatham House Publishers, Nowy Jork.

Schwartz S.H., 2008. *Cultural Value Orientations: Nature & Implications of National Differences*. The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem.

Schwartz S.H., Sagiv L., 1995. *Identifying Culture-Specifics in the Content and Structure of Values*. Journal of Cross-Cultural Psychology, 26, 1, s. 92–116.

Scott H., 2004. *Cultural turns*. [w:] J.S. Duncan, N.C. Johnson i R.H. Schein (red.), *A companion to cultural geography*. Blackwell publishing Ltd, Oxford, s. 24–37.

Sennet R., 1977. *The Fall of Public Man*. Penguin Books, Nowy Jork.

Shein R.H., 2004. *Cultural traditions*. [w:] J. Duncan, N. Johnson i R.H. Schein (red.), *A companion to cultural geography*. Blackwell publishing Ltd, Oxford, s. 11–23.

Shields R., 2019. *Spatial Culture in Contemporary China: The Nanjing Workshop*. Space and Culture, 22, 2, s. 108–110.

Skinner B.F., 1974. *Behawioryzm*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.

- Słodczyk J., 2003. *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Smith P.B., 2006. *When elephants fight, the grass gets trampled: the GLOBE and Hofstede projects*. *Journal of International Business Studies*, 37, 6, s. 915–921.
- Soja E.W., 1996. *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell publishing Ltd, Oxford.
- Soudijn K.A., Vijver F. Van De, Hutschemaekers G., 1990. *Culture conceptualizations*. [w:] F. Van De Vijver i G. Hutschemaekers (red.), *The investigation of culture: Current issues in cultural psychology*. Tilburg University Press, Tilburg, s. 19–39.
- Spierings B., Van Melik R., Van Aalst I., 2016. *Parallel Lives on the Plaza*. *Space and Culture*, 19, 2, s. 150–163.
- Stachowiak K., 2018. *Zasoby przestrzeni publicznej w polskich miastach na tle miast europejskich*. *Biuletyn KPZK PAN*, 271, s. 93–124.
- Stanley B., Stark B., Johnston K., Smith M., 2012. *Urban open spaces in historical perspective: A transdisciplinary typology and analysis*. *Urban Geography*, 33, 8, s. 1089–1117.
- Stanton Fraser D., Jay T., O'Neill E., Penn A., 2013. *My neighbourhood: Studying perceptions of urban space and neighbourhood with moblogging*. *Pervasive and Mobile Computing*, 9, 5, s. 722–737.
- Subocz D., 2012. *Geert Hofstede - praktyczne zastosowanie wymiarów kultur narodowych*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 25, 1–2, s. 41–52.
- Sulima R., 2000. *Antropologia Codziennosci*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Szatan M., 2012. *Zanikanie przestrzeni publicznej we współczesnych miastach*. *Palimpsest. Czasopismo socjologiczne*, 2, s. 91–102.
- Szczepański J., 1972. *Elementarne pojęcia socjologii*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szkurłat E., 2007. *Psychologiczne i kulturowe uwarunkowania percepcji środowiska*. [w:] M. Madurowicz (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Tabaczyński S., 1976. *Kultura i kultury w problematyce badań archeologicznych. Zagadnienie*

- ciągłości kulturowej w pradziejach ziem polskich*. Archeologia Polski, 21, 2, s. 365–374.
- Triandis H.C., 1972. *The analysis of subjective culture*. Willey, Nw York.
- Triandis H.C., Bontempo R., Villareal M., Asai M., Lucca N., 1988. *Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships*. Journal of Personality and Social Psychology, 54, 2, s. 323–338.
- Trompenaars F., Hampden-Turner C., 1997. *Riding the waves of culture. Understanding cultural diversity in buisness*. Nicolas Brealey Publishing, London.
- Tsilimpounidi M., Walsh A., 2011. *Painting human rights: Mapping street art in Athens*. Journal of Arts and Communities, 2, 2, s. 111–122.
- Tuan Y.-F., 1974. *Tophophilia. A study of environmental perception, attitudes and values*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Tuan Y.-F., 1979. *Space and Place: Humanistic Perspective*. [w:] S. Gale i G. Olsson (red.), *Philosophy in Geography*. Springer, Dordrecht, s. 387–427.
- Tuan Y.-F., 1987. *Przestrzeń i miejsce. A. Morawińska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy*.
- Tucker M., 2008. *The cultural production of cities: Rhetoric or reality? Lessons from Glasgow*. Journal of Retail & Leisure Property, 7, 1, s. 21–33.
- Tylor E., 1896. *Cywilizacja pierwotna : badania rozwoju mitologii, filozofji, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*. Wydawnictwo „Głosu”, Warszawa.
- Ulmer J.B., 2017. *Writing Urban Space: Street Art, Democracy, and Photographic Cartography*. Cultural Studies - Critical Methodologies, 17, 6, s. 491–502.
- Usunier J.-C., Lee J.A., 2005. *Marketing Across Cultures*. Prentice Hall, London.
- Venaik S., Brewer P., 2016. *National culture dimensions : The perpetuation of cultural ignorance*. Managment Learning, 47, 5, s. 563–589.
- Wagner P.L., Mikesell M. V. red., 1962. *Readings in cultural geography*. University of Chicago Press, Chicago.
- Wallis A., 1977. *Miasto i przestrzeń*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Wallis A., 1979. *Informacja i gwar*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Walmsley D.J., Lewis G.J., 1984. *Human geography. Behavioural approaches*. Longman

Group Limited, London.

Wantuch-Matla D., 2012. *Topografia współczesnych miejskich przestrzeni publicznych*. *Przestrzeń i forma*, 17, s. 387–396.

Wawrzeń M., 2018. *Kultura jawna (obiektywna) i ukryta (subiektywna) w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Zadanie jako narzędzie rozwijania międzykulturowej kompetencji komunikacyjnej*. *Roczniki Humanistyczne*, 66, 10, s. 191–199.

Węclawowicz G., 2007. *Geografia społeczna miast*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Wejchert K., 1993. *Przestrzeń wokół nas*. Fibak Noma Press, Katowice.

Whyte W.H., 1980. *Social Life of Small Urban Spaces*. Conservation Foundation, Washington.

Wilkinson P.F., 1988. *The historical roots of Urban open space planning*. *Leisure Studies*, 7, 2, s. 125–143.

Williams R., 1976. *Developments in the sociology of culture*. *Sociology*, 10, 3, s. 497–506.

Wójcik M., 2016. *Koncepcja „Przedstawięń Przestrzennych” (Spatial Representations) W Geografii Człowieka*. [w:] W. Maik, A. Suliborski i M. Wójcik (red.), *Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 9, Nowe i stare perspektywy oraz ujęcia w geografii na przełomie XX i XXI w.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 123–139.

Wójcik M., Suliborski A., 2021. *Geografia człowieka. W poszukiwaniu pojęcia „miejsce”*. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 56, s. 9–29.

Wojnarowska A., 2016. *Model for Assessment of Public Space Quality in Town Centers*. *European Spatial Research and Policy*, 23, 1, s. 81–109.

Woolley H., 2003. *Urban Open Spaces*. Spon Press, Londyn.

Woolley H., Rose S., Carmona M., Friedmann J., 2014. *The Value of public space. Cabe Space*. Cabe Space.

Young A., 2014a. *Cities in the City : Street Art , Enchantment , and the Urban Commons* *Cities in the City : Street Art , Enchantment , and the Urban Commons*. *Law & Literature*, 26, 2, s. 145–161.

Young A., 2014b. *Street Art, Public City*. Routledge, Oxon.

Yung E.H.K., Conejos S., Chan E.H.W., 2016. *Land Use Policy Public open spaces planning*

for the elderly : The case of dense urban renewal districts in Hong Kong. Land Use Policy, 59, s. 1–11.

Zaborski B., Wrzosek A., 1937. *Antropogeografia*. Kancelaria wydawnicza Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa.

Zieleniec A., 2002. *Park Spaces : Leisure , Culture and Modernity -a Glasgow Case Study a Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy*.

Zieleniec A., 2017. *The right to write the city: Lefebvre and graffiti*. Environnement Urbain, 10, s. 1–20.

Znanięcki F., 1951. *Miasto w świadomości jego obywateli*. Wydawnictwo Polskiego Instytutu Socjologicznego, Poznań.

Zukin S., 2009. *Destination culture: How globalization makes all cities look the same*. Center for Urban and Global Studies Working Paper, 1, 1, s. 1–29.

Wykaz aktów prawnych i dokumentów planistycznych

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. Z 2020 r. poz. 194)

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U z 2020 r. poz. 293 ze zm.)

Wykaz dokumentów strategicznych I planistycznych

Studium uwarunkowań i kierunków rozwoju przestrzennego miasta Poznania (uchwała Rady Miasta Poznania nr LXXII/1137/VI/2014 z 23 września 2014 r.)

Strategia rozwoju miasta Poznania (uchwała nr XLI/708/VII/2017 Rady Miasta Poznania z dnia 24 stycznia 2017 r.)

Glasgow's Open Space Strategy (2020), <https://www.glasgow.gov.uk/openspacestrategy>

Glasgow City Development Plan (2017), <https://www.glasgow.gov.uk/openspacestrategy>

Planning Advice Note 65 (2008), <https://www.gov.scot/publications/planning-advice-note-pan-65-planning-open-space>

Wykaz źródeł internetowych

<https://bdl.stat.gov.pl/bdl>,

<https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,27647226,kryzys-na-granicy-polsko-bialoruskiej-we-wtorek-demonstracja.html?>

<https://poznan.stat.gov.pl>

<https://www.bbc.com/news/world-europe-32377768>

<https://www.glasgow.gov.uk/CHttpHandler.ashx?id=7896&p=0>

<https://www.gov.scot/publications/planning-advice-note-pan-65-planning-open-space>

<https://www.hesa.ac.uk>,

<https://www.nrscotland.gov.uk>,

<https://www.glasgow.gov.uk/openspacestrategy>

<https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0>

Spis tabel

Tabela 1. Sieć praktyk przestrzennych według Harveya	38
Tabela 2: Środki promowania i ograniczania izolacji i kontaktu.....	78
Tabela 3. Miejsca, które respondenci pokazaliby osobie odwiedzającej Poznań/Glasgow po raz pierwszy – odsetek ankietowanych którzy wymienili dany obiekt.....	98
Tabela 4. Miejsca, które respondenci pokazaliby osobie odwiedzającej Poznań/Glasgow po raz pierwszy według kategorii	101
Tabela 5. Zjawiska i obiekty będące powodem do wstydu dla mieszkańców miasta	102
Tabela 6. Zjawiska powodujące, że korzystanie z przestrzeni publicznych jest mniej komfortowe niż mogłoby być	102
Tabela 7. Przestrzenie sprzyjające nawiązywaniu kontaktów społecznych – rangowanie według odsetka wskazań.....	106
Tabela 8. Przestrzenie posiadające wyraźne zakazy i nakazy dotyczące ich użytkowania – rangowanie według odsetka wskazań	108
Tabela 9. Przestrzenie dostępne dla każdego – rangowanie według odsetka wskazań	109
Tabela 10. Przestrzenie istotne dla życia społecznego – rangowanie według odsetka wskazań	111
Tabela 11. Aktywności kojarzone przez respondentów z przestrzenią publiczną.....	117
Tabela 12. Dopasowanie aktywności do wybranych przestrzeni – Poznań.....	119
Tabela 13. Dopasowanie aktywności do wybranych przestrzeni – Glasgow	120
Tabela 14. Charakterystyka uczestników wywiadów indywidualnych	150
Tabela 15. Sposoby poznawania nowego miasta – odpowiedzi uczestników wywiadów indywidualnych.....	151
Tabela 16. Pierwsze odwiedzone obiekty w mieście i miejsca spędzania czasu obecnie – odpowiedzi uczestników wywiadów indywidualnych.....	152
Tabela 17. Różnice w użytkowaniu przestrzeni miejskiej pomiędzy Poznaniem a Glasgow – opinia uczestników wywiadów indywidualnych	160

Tabela 18. Negatywne i pozytywne doświadczenia z miastem – odpowiedzi uczestników wywiadów indywidualnych.....	166
Tabela 19. Zaobserwowane zmiany w zachowaniu po przeprowadzce do Poznania/	168

Spis rycin

Rycina 1. Schemat postępowania badawczego	14
Rycina 2. Wartości wymiarów kultury według modelu Hofstede dla Polski i Wielkiej Brytanii	86
Rycina 3. Miejsca, które respondenci pokazaliby osobie odwiedzającej Poznań po raz pierwszy	99
Rycina 4. Miejsca, które respondenci pokazaliby osobie odwiedzającej Poznań po raz pierwszy	100
Rycina 5. Lokalizacja negatywnych zjawisk występujących w przestrzeni publicznej badanych miast	104
Rycina 6. Przestrzenie sprzyjające nawiązywaniu kontaktów społecznych (% wskazań)	106
Rycina 7. Przestrzenie posiadające wyraźne zakazy i nakazy dotyczące ich użytkowania...	107
Rycina 8. Przestrzenie dostępne dla każdego	109
Rycina 9. Przestrzenie istotne dla życia społecznego	110
Rycina 10. Zaangażowanie w wybrane aktywności – Poznań.....	114
Rycina 11. Zaangażowanie w wybrane aktywności – Glasgow	115
Rycina 12. Zaangażowanie w wybrane aktywności – wskaźnik netto odpowiedzi pozytywnych <-100;100>.....	116
Rycina 13. Dopasowanie aktywności do wybranych przestrzeni – różnice pomiędzy Poznaniem a Glasgow.....	121
Rycina 14. Akceptacja wybranych zachowań i aktywności w przestrzeni publicznej w opinii badanych	129
Rycina 15. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Grupa młodych ludzi pije alkohol na miejskim placu, nie kryjąc się z tym. Nie są agresywni, ale nie ukrywają tego, co robią, głośno ze sobą rozmawiają, śmieją się.”.....	133
Rycina 16. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Idąc przez miasto widzisz parę siedzącą na ławce – dziewczyna siedzi chłopakowi na kolanach, obejmują się i całują. Najwyraźniej nie przejmują się obecnością innych ludzi dookoła.”	134

Rycina 17. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Jest środek upalnego dnia. Niebo jest bezchmurne, wiele osób chodzi po mieście w skąpym stroju, widzisz mężczyzn, którzy mają na sobie tylko krótkie spodnie. W parkach wiele osób opala się, leżąc na trawie w niekompletnych ubrania”	135
Rycina 18. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Grupa bezdomnych, od pewnego czasu przebywa w parku miejskim. Czuć, że od dawna nie mieli okazji się wykapać. Władze informują, że nie mają podstaw, żeby ich stamtąd usunąć”	136
Rycina 19. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Spotykasz w mieście grupę obcokrajowców. Najwyraźniej chcą się o coś zapytać, ale nie znają miejscowego języka. W związku z tym próbują porozumieć się z Tobą w inny sposób”	137
Rycina 20. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Na placu miejskim zbiera się regularnie grupa rowerzystów i rolkarzy, spotykają się jeżdżą po placu i wykonują różnego rodzaju akrobacje, wykorzystując do tego np. pomniki, schody i elementy małej architektury”	138
Rycina 21. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Chcesz spędzić trochę czasu w parku. Zauważasz, że wszystkie ławki są zajęte przez co najmniej jedną osobę. W związku z tym, musisz dosiąść się do kogoś obcego”	139
Rycina 22. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Idąc po mieście, zostajesz zaproszony do udziału w występie ulicznych artystów, którzy chcą, żebyś był nie tylko widzem, ale również uczestnikiem”	140
Rycina 23. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Spędzasz czas na miejskim placu, czytając książkę. Obca osoba, siedząca w pobliżu, je czekoladę i proponuje ci, żebyś się poczęstował.”	141
Rycina 24. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Znajomi zapraszają Cię do kawiarni. Lokal znajduje się w budynku, który wcześniej służył jako kościół. Nie ma tam żadnych obiektów kultu religijnego, ale zachowana została architektura, a także cechy charakterystyczne, takie jak witraże, czy układ naw”	142
Rycina 25. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Partner/partnerka zaprasza Cię na wspólne wyjście. Proponuje spotkanie w centrum handlowo-rozrywkowym”	143

Rycina 26. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Będąc na rozległym cmentarzu widzisz grupę biegaczy. Trzymają się głównych alei i nie wbiegają między groby, nie rozmawiają ze sobą.”	144
Rycina 27. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „W mieście, na jednym z głównym placów, organizowane są uroczystości kościelne. Gromadzi się wiele osób, a nagłaśniane kazanie słyhać na sąsiednich ulicach. W związku z uroczystościami, utrudniona jest komunikacja w okolicy placu.”	145
Rycina 28. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „W mieście odbywają się demonstracje polityczne. Grupy ludzi gromadzą się na jednym z ważniejszych placów miejskich, politycy wygłaszają przemowy, skandowane są różnego rodzaju hasła polityczne. Wiele osób, które znasz, również publicznie manifestuje”	146
Rycina 29. Reakcja badanych z Poznania i Glasgow na sytuację: „Na witrynach sklepów oraz w oknach pubów i restauracji pojawiają się plakaty, w skrajny sposób komentujące aktualne wydarzenia polityczne w kraju, wywieszane przez właścicieli tych lokali. Są one wyraźnie widoczne dla przechodniów mijających te miejsc”	147

Załączniki

1. Kwestionariusz wywiadu w języku polskim
2. Kwestionariusz wywiadu w języku angielskim

Kwestionariusz Wywiadu

Nazywam się Wojciech Ewertowski i jestem doktorantem na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Poniższy kwestionariusz jest narzędziem badawczym, które wykorzystuję w celu zebrania danych do mojej pracy doktorskiej, dotyczącej użytkowania i postrzegania miejskiej przestrzeni publicznej. Uzyskane informacje są anonimowe i będą przedstawiane w postaci zestawień zbiorczych.

Dziękuję za Państwa pomoc!

I. Wymień trzy miejsca, które pokazałbyś osobie po raz pierwszy odwiedzającej Poznań.

1. ....
2. ....
3. ....

II. Wymień trzy miejsca lub zjawiska występujące w przestrzeni publicznej w Poznaniu, które są według Ciebie powodem do wstydu dla mieszkańców miasta.

1. ....
2. ....
3. ....

III. Wymień trzy główne problemy, które według Ciebie przeszkadzają w komfortowym korzystaniu z przestrzeni publicznej w Poznaniu.

1. ....
2. ....
3. ....

IV. Jakie trzy typy zachowań lub rodzaje wydarzeń kojarzą się Tobie z przestrzenią publiczną?

1. ....
2. ....
3. ....

V. Oceń, jak bardzo angażujesz się w następujące działania i aktywności odbywające się w przestrzeni publicznej.

1. Demonstracje i protesty .....
2. Obchody świąt państwowych i wydarzeń historycznych.....
3. Wydarzenia religijne .....
4. Koncerty, festiwale muzyczne .....
5. Wydarzenia sportowe .....
6. Miejskie imprezy .....
7. Występy artystów ulicznych .....
8. Spotkania z przyjaciółmi .....
9. Spotkania sąsiadów .....

Skala ocen:

4	Zdecydowanie tak
3	Raczej tak
2	Raczej nie
1	Zdecydowanie nie

VI. Do podanych aktywności dopasuj miejsca, w których najchętniej je wykonujesz. Do jednego rodzaju aktywności można przypisać wiele miejsc

Aktywności:

1. Wspólne wyjście z grupą przyjaciół .....
2. Przyjęcie krewnych przyjeżdżających w odwiedziny .....
3. Wspólne wyjście z partnerem/partnerką .....
4. Spożywanie alkoholu .....
5. Czytanie .....
6. Aktywność sportowa .....
7. Spotkanie z partnerem biznesowym .....
8. Nauka .....
9. Oglądanie transmisji wydarzeń sportowych .....
10. Jedzenie .....

Miejsca:

1	Centrum handlowe
2	Plac miejski
3	Park
4	Pub
5	Restauracja / kawiarnia
6	Tereny nadrzeczne
7	Ulica
8	Dom
9	Kompleks sportowy

VII. Jak dużą rolę w przestrzeni publicznej odgrywają poszczególne grupy społeczne, a jaką powinny według Ciebie odgrywać? Oceń według podanej skali

Skala ocen:

1	Nie mają wpływu na kształtowanie przestrzeni publicznej
2	Mają niewielki wpływ na kształtowanie przestrzeni publicznej
3	Mają duży wpływ na kształtowanie przestrzeni publicznej
4	Mają bardzo duży wpływ na kształtowanie przestrzeni publicznej

	Grupa	Jak jest?	Jak powinno być?
1.	Studenci	.....	.....
2.	Dzieci	.....	.....
3.	Artyści uliczni – muzycy, aktorzy, mimowie	.....	.....
4.	Rowerzyści	.....	.....
5.	Rolkarze, deskorolkarze	.....	.....
6.	Osoby starsze	.....	.....
7.	Osoby niepełnosprawne	.....	.....
8.	Turyści polscy	.....	.....
9.	Turyści zagraniczni	.....	.....
10.	Mieszkańcy miasta	.....	.....
11.	Obcokrajowcy mieszkający na stałe w Polsce	.....	.....
12.	Bezdomni, żebracy	.....	.....

VIII. Zaznacz stwierdzenia, które pasują do podanych miejsc (można zaznaczyć DOWOLNĄ liczbę stwierdzeń przy każdym z miejsc)

		Sprzyja nawiązaniu kontaktów między użytkownikami	Posiada wyraźne zakazy i nakazy dotyczące jego użytkowania	Jest dostępne dla każdego	Jest ważne dla życia społecznego
1.	Plac miejski	☐	☐	☐	☐
2.	Park	☐	☐	☐	☐
3.	Rynek osiedlowy	☐	☐	☐	☐
4.	Kompleks sportowy	☐	☐	☐	☐
5.	Ulica	☐	☐	☐	☐
6.	Centrum handlowe	☐	☐	☐	☐
7.	Skwer osiedlowy	☐	☐	☐	☐
8.	Pub	☐	☐	☐	☐
9.	Restauracja/kawiarnia	☐	☐	☐	☐
10.	Przestrzeń sąsiedzka	☐	☐	☐	☐
11.	Tereny nadrzeczne	☐	☐	☐	☐
12.	Kościół (dowolnego wyznania)	☐	☐	☐	☐
13.	Muzeum	☐	☐	☐	☐
14.	Klub	☐	☐	☐	☐
15.	Cmentarz	☐	☐	☐	☐
16.	Poczta	☐	☐	☐	☐
17.	Urząd miejski	☐	☐	☐	☐

IX. Przy podanych działaniach zaznacz JEDNĄ z odpowiedzi

	Czy uważasz, że takie zachowanie jest dopuszczalne?			
	TAK	NIE	NIE MAM ZDANIA	
1.	Picie piwa w miejscu publicznym	☐	☐	☐
2.	Dosiadanie się do obcych siedzących na ławce	☐	☐	☐
3.	Przytulanie się w miejscu publicznym	☐	☐	☐
4.	Całowanie się w miejscu publicznym	☐	☐	☐
5.	Siadanie na trawie w parku	☐	☐	☐
6.	Głośna rozmowa w miejscu publicznym, która jest słyszana przez obce osoby	☐	☐	☐
7.	Wyrzucanie drobnych śmieci na trawnik lub ulicę	☐	☐	☐
8.	Noszenie strojów charakterystycznych dla swojego narodu lub wspólnoty religijnej w miejscu publicznym	☐	☐	☐

	TAK	NIE	NIE MAM ZDANIA
9. Publiczna kłótnia członków rodziny	☐	☐	☐
10. Przerabianie nieużytkowanych obiektów kościelnych na obiekty usługowe	☐	☐	☐
11. Wypuszczanie psa w parku bez smyczy	☐	☐	☐

X. Wyobraź sobie, że znalazłeś się w sytuacji takiej jak opisane poniżej. Oceń swoje odczucia według podanej skali, wpisując odpowiednią cyfrę w wykropkowane miejsca.

SKALA OCEN:

1	To co się dzieje nie podoba mi się. Czuję się bardzo niekomfortowo,.
2	Ta sytuacja mi przeszkadza, ale jestem w stanie ją wytrzymać
3	Ta sytuacja jest mi obojętna
4	Jestem w stanie zaakceptować taką sytuację
5	W pełni akceptuję i rozumiem tę sytuację

SYTUACJE DO OCENY:

1. Grupa młodych ludzi pije alkohol na miejskim placu, nie kryjąc się z tym. Nie są agresywni, ale nie ukrywają tego, co robią, głośno ze sobą rozmawiają, śmieją się. ....
2. Idąc przez miasto widzisz parę siedzącą na ławce – dziewczyna siedzi chłopakowi na kolanach, obejmują się i całują. Najwyraźniej nie przejmują się obecnością innych ludzi dookoła. ....
3. Jest środek upalnego dnia. Niebo jest bezchmurne, wiele osób chodzi po mieście w skąpych stroju, widzisz mężczyzn, którzy mają na sobie tylko krótkie spodnie. W parkach wielu osób opala się, leżąc na trawie w niekompletnych ubraniach. ....
4. Grupa bezdomnych, od pewnego czasu przebywa w parku miejskim. Czuć, że od dawna nie mieli okazji się wykąpać. Władze informują, że nie mają podstaw, żeby ich stamtąd usunąć. ....
5. Spotykasz w mieście grupę obcokrajowców. Najwyraźniej chcą się o coś zapytać, ale nie znają miejscowego języka. W związku z tym próbują porozumieć się z Tobą w inny sposób. ....
6. Na placu miejskim zbiera się regularnie grupa rowerzystów i rolkarzy, spotykają się jeżdżą po placu i wykonują różnego rodzaju akrobacje, wykorzystując do tego np. pomniki, schody i elementy małej architektury. ....
7. Chcesz spędzić trochę czasu w parku. Zauważasz, że wszystkie ławki są zajęte przez co najmniej jedną osobę. W związku z tym, musisz dosiąść się do kogoś obcego. ....
8. Idąc po mieście, zostajesz zaproszony do udziału w występie ulicznych artystów, którzy chcą, żebyś był nie tylko widz, ale również uczestnikiem. ....
9. Spędzasz czas na miejskim placu, czytając książkę. Obca osoba, siedząca w pobliżu, je czekoladę i proponuje Ci, żebyś się poczęstował. ....
10. Znajomi zapraszają Cię do kawiarni. Lokal znajduje się w budynku, który wcześniej służył jako kościół. Nie ma tam żadnych obiektów kultu religijnego, ale zachowana została architektura, a także cechy charakterystyczne, takie jak witraże, czy układ naw. ....
11. Partner/partnerka zaprasza Cię na wspólne wyjście. Proponuje spotkanie w centrum handlowo-rozrywkowym. ....
12. Będąc na rozległym cmentarzu widzisz grupę biegaczy. Trzymają się głównych alei i nie wbiegają między groby, nie rozmawiają ze sobą. ....

13. W mieście, na jednym z głównym placów, organizowane są uroczystości kościelne. Gromadzi się wiele osób, a nagłaśniane kazanie słyhać na sąsiednich ulicach. W związku z uroczystościami, utrudniona jest komunikacja w okolicy placu. ....
14. W mieście odbywają się demonstracje polityczne. Grupy ludzi gromadzą się na jednym z ważniejszych placów miejskich, politycy wygłaszają przemowy, skandowane są różnego rodzaju hasła polityczne. Wiele osób, które znasz, również publicznie manifestuje swoje poglądy, uczestnicząc w tych wydarzeniach. ....
15. Na witrynach sklepów oraz w oknach pubów i restauracji pojawiają się plakaty, w skrajny sposób komentujące aktualne wydarzenia polityczne w kraju, wywieszane przez właścicieli tych lokali. Są one wyraźnie widoczne dla przechodniów mijających te miejsca. ....

XI. Informacje o respondencie

1. Płeć

- Kobieta
- Mężczyzna

2. Wiek

- < 19 lat
- 19-25 lat
- 26-35 lat
- 36-45 lat
- 46-55 lat
- 56-65 lat
- > 65 lat

3. Wykształcenie

- Podstawowe
- Zasadnicze zawodowe
- Średnie ogólnokształcące
- Średnie zawodowe
- Wyższe licencjackie lub inżynierskie
- Wyższe magisterskie

4. Rodzaj zabudowy w aktualnym miejscu zamieszkania

- Dom jednorodzinny
- Szeregowiec
- Blok mieszkalny w starej zabudowie
- Blok mieszkalny w nowej zabudowie
- Blok mieszkalny z wielkiej płyty
- Kamienica

5. Miejsce urodzenia

- Poznań
- Inna miejscowość w Polsce
- Inne państwo

6. Od ilu lat mieszkasz w Poznaniu?

- < 3
- 3-5
- 6-10
- >10

Questionnaire

My name is Wojciech Ewertowski and I am a PhD student at the Faculty of Geographical and Geological Sciences at Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland). The below questionnaire is a research tool worked out to gather data for the purpose of my doctoral dissertation on the use and perception of urban public space. The questionnaire is anonymous and collected information will be presented only in the form of summary reports. Thank you for your help!

I. Please enumerate three places that you would decide to show a person visiting Glasgow for the first time.

- 1. ....
- 2. ....
- 3. ....

II. Please enumerate three places or phenomena of public space that in your view, Glasgow inhabitants should be ashamed of.

- 1. ....
- 2. ....
- 3. ....

III. Please enumerate three main issues that in your opinion make the public space of Glasgow less comfortable than it could be.

- 1. ....
- 2. ....
- 3. ....

IV. Which three types of behaviour or events you associate with public space?

- 1. ....
- 2. ....
- 3. ....

V. Evaluate your willingness to participate in the following events and activities taking place in public space.

- 1. Demonstrations and protests .....
- 2. Celebration of public holidays and historical events .....
- 3. Religious events .....
- 4. Concerts, music festivals .....
- 5. Sport events .....
- 6. Events organised by the city for its inhabitants .....
- 7. Street performances .....
- 8. Meetings with friends .....
- 9. Meetings with neighbours .....

Evaluation scale:

4	Absolutely yes
3	Rather yes
2	Rather no
1	Absolutely no

VI. Match the below activities with places where you like doing them the most. You can match one activity with a few places.

Activities:

1. Going out with a group of friends .....
2. Hosting relatives .....
3. Going out with your partner .....
4. Drinking alcoholic beverages .....
5. Reading .....
6. Sport activities .....
7. Meeting business partners .....
8. Learning .....
9. Watching sport broadcasts .....
10. Eating .....

Places:

1	Shopping centre
2	City square
3	Park
4	Pub
5	Restaurant / cafe
6	River bank
7	Street
8	House
9	Sport complex

VII. How influential are the particular social groups in public space and how influential they should be in your opinion? Make use of the below evaluation scale.

Evaluation scale:

1	They don't influence public space at all.
2	They slightly influence public space.
3	They considerably influence public space.
4	They have a very big influence on public space.

	Group	How is it?	How should it be?
1.	Students	.....	.....
2.	Children	.....	.....
3.	Street performers – musicians, actors, mimes	.....	.....
4.	Cyclists	.....	.....
5.	Skaters, skateboarders	.....	.....
6.	The elderly	.....	.....
7.	The disabled	.....	.....
8.	British tourists	.....	.....
9.	Foreign tourists	.....	.....
10.	City inhabitants	.....	.....
11.	Foreigners living in Scotland permanently	.....	.....
12.	The homeless, the beggars	.....	.....

VIII. Tick the statements that describe the below places (you can tick MORE THAN ONE statement against each place)

		Contributes to building relationships between people visiting them	Has clearly stated rules on what is allowed and what isn't	Accessible to everyone	Important for social life
1.	City square	☐	☐	☐	☐
2.	Park	☐	☐	☐	☐
3.	Local marketplace	☐	☐	☐	☐
4.	Sport complex	☐	☐	☐	☐
5.	Street	☐	☐	☐	☐
6.	Shopping centre	☐	☐	☐	☐
7.	Local square	☐	☐	☐	☐
8.	Pub	☐	☐	☐	☐
9.	Restaurant/cafe	☐	☐	☐	☐
10.	Neighbourhood space	☐	☐	☐	☐
11.	River bank	☐	☐	☐	☐
12.	Religious building	☐	☐	☐	☐
13.	Museum	☐	☐	☐	☐
14.	Club	☐	☐	☐	☐
15.	Graveyard	☐	☐	☐	☐
16.	Post office	☐	☐	☐	☐
17.	City Hall	☐	☐	☐	☐

IX. Tick ONE answer against each of the activities

	Is such behaviour acceptable for you?			
	YES	NO	I CAN'T SAY	
1.	Drinking beer in a public place	☐	☐	☐
2.	Sitting down on a bench next to people you don't know	☐	☐	☐
3.	Hugging in a public place	☐	☐	☐
4.	Kissing in a public place	☐	☐	☐
5.	Sitting on grass at a park	☐	☐	☐
6.	Speaking loudly in a public place so that others can hear you	☐	☐	☐
7.	Littering grass or street	☐	☐	☐
8.	Wearing clothes typical for a particular nationality or religion in a public place	☐	☐	☐

	YES	NO	I CAN'T SAY
9. Having family quarrels in a public place	☐	☐	☐
10. Converting abandoned churches into service facilities	☐	☐	☐
11. Unleashing dog at a park	☐	☐	☐

X. Imagine that you find yourself in the situations described below. Referring to the given scale, put on the dotted lines a number describing your feelings.

EVALUATION SCALE:

- 1 I don't like it. It makes me feel very uncomfortable.
- 2 I don't like it but I can stand it.
- 3 I don't care.
- 4 It's acceptable for me.
- 5 I fully accept and understand it.

SITUATIONS TO BE EVALUATED:

- 1. A group of young people is openly drinking alcohol at a city square. They aren't aggressive but also don't hide what they are doing. They are talking loudly and laughing. ....
- 2. While walking in the city, you come across a couple sitting on a bench – the girl is sitting on the boy's laps; they are hugging and kissing. They seem not to be worried about what other people might think. ....
- 3. It's the middle of summer. Sky is cloudless, many people walk in the city scantily dressed. You see men wearing shorts only. At a park, people sunbathe on grass wearing almost nothing. ....
- 4. A group of homeless has been at a park for some time. They haven't had a bath for a long time. The authorities inform you that they don't find a legal reason to ask them to leave the park. ....
- 5. You've come across a group of foreigners in a city. It seems they want to ask for something but they don't know the language, hence they try to communicate with you in a different way. ....
- 6. A group of cyclists and skaters meet regularly at a city square. They cycle, skate and perform different stunts using monuments, stairs and elements of small architecture. ....
- 7. You want to spend some time at a park. All the benches are taken by at least one person, therefore you have to sit down next to a person you don't know. ....
- 8. While walking in the city, street performers invite you to a show. They want you to be not only a spectator but also an active participant. ....
- 9. You spend time at a city square reading a book. A person sitting next to you is eating chocolate and offers you to help yourself. ....
- 10. Your friends have invited you to a café which is in a building that used to be a church. There are no longer any religious objects but stained glass, and aisles typical for a church have been kept untouched. ....
- 11. Your partner has invited you to spend time together in a shopping and entertainment centre. ....
- 12. At a vast graveyard, you can see a group of joggers. They are jogging in silence along the main paths away from the graves. ....

13. At one of the main city squares, a religious celebration has been organised. Many people have gathered there and sermon can be heard from the neighbouring streets. There are traffic restrictions near the square. ....
14. Political demonstrations take place in the city. People have gathered at one of the most important squares. Politicians give speeches, people shout different political slogans. Also many people known to you openly manifest their views there. ....
15. Shop, pub and restaurant owners have placed in their windows posters expressing extreme views on the current political situation in the country. They are easily visible for people passing by. ....

XI. Information on the respondent

1. Sex

- Female
- Male

2. Age

- < 19 years old
- 19-25 years old
- 26-35 years old
- 36-45 years old
- 46-55 years old
- 56-65 years old
- > 65 years old

3. Education

- Elementary school
- Vocational school
- High school
- Vocational secondary school
- University (bachelor's/ engineering degree)
- University (master's degree)

4. Housing structure of the place where you live

- Detached house
- Semi-detached house
- Block of flats of old type
- Block of flats of new type
- Tower block
- Tenement / town house

5. Place of birth

- Glasgow
- Other town/ city in Scotland
- Other town/ city in Great Britain (outside Scotland)
- Other country outside Great Britain

6. How long have you been living in Glasgow?

- < 3
- 3-5
- 6-10
- >10

If you would like to take part in additional research (like interviews about the public space in Glasgow), please write your e-mail address below. It will be used only to inform you about potential further research. Providing the e-mail address is not mandatory and it is not a declaration of participation in any further studies.

e-mail: .....